

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÖZEL HUKUK (DENİZ HUKUKU)
ANABİLİM DALI

*TEHLİKELİ ATIKLAR
VE
SINIRAŞAN TEHLİKELİ ATIKLARLA İLGİLİ HUKUKİ
DÜZENLEMELER*

Doktora Tezi

İsmet YILMAZ

Ankara-2009

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÖZEL HUKUK (DENİZ HUKUKU)
ANABİLİM DALI

*TEHLİKELİ ATIKLAR
VE
SINIRAŞAN TEHLİKELİ ATIKLARLA İLGİLİ HUKUKİ
DÜZENLEMELER*

Doktora Tezi

İsmet YILMAZ

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Hakan KARAN

Ankara-2009

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÖZEL HUKUK (DENİZ HUKUKU)
ANABİLİM DALI

*TEHLİKELİ ATIKLAR
VE
SINIRAŞAN TEHLİKELİ ATIKLARLA İLGİLİ HUKUKİ
DÜZENLEMELER*

Doktora Tezi

Tez Danışmanı : Doç. Dr. Hakan KARAN

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

Prof. Dr. Samim ÜNAN

.....

Prof. Dr. Hasan İŞGÜZAR

.....

Prof. Dr. Metin FEYZİOĞLU

.....

Doç. Dr. Hüseyin ALTAŞ

.....

Doç. Dr. Hakan KARAN

.....

Tez Sınavı Tarihi : 18 /11/2009

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE**

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. 17/09/2009.

İsmet YILMAZ

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i-ii
KISALTMALAR	iii-viii
GİRİŞ.....	1
I. TEHLİKELİ ATIKLAR	7
A. TEHLİKELİ ATIK TANIMI VE SINIFLANDIRMASI	7
B. ELEKTRONİK ATIKLAR.....	18
C. RADYOAKTİF ATIKLAR.....	29
D. TIBBİ ATIKLAR.....	42
E. KİMYASAL MADDELER	54
F. SÖKÜM İÇİN GÖNDERİLEN GEMİ	63
II. TEHLİKELİ ATIK MİKTARI	78
III. TEHLİKELİ ATIK YÖNETİMİ.....	84
IV. BASEL SÖZLEŞMESİ	100
A. SÖZLEŞME ÖNCESİ ULUSLAR ARASI ÇALIŞMALAR... 100	
B. SÖZLEŞME’NİN OLUŞUM SÜRECİ	113
C. SÖZLEŞME’NİN İMZA SONRASI GELİŞİMİ	123
D. SÖZLEŞMENİN ORGANLARI	134
E. SÖZLEŞME’NİN İÇERİĞİ.....	138

V. DİĞER ULUSLARARASI DÜZENLEMELER	152
A. ROTTERDAM SÖZLEŞMESİ.....	152
B. STOCKHOLM SÖZLEŞMESİ	157
C. MARPOL	168
D. BARCELONA SÖZLEŞMESİ VE İZMİR PROTOKOLÜ	170
E. BÜKREŞ SÖZLEŞMESİ	175
F. RİO KONFERANSI, GÜNDEM 21 VE JOHANNESBURG ZİRVESİ	179
G. BÖLGESEL ANLAŞMALAR	190
H. AVRUPA BİRLİĞİ DİREKTİFLERİ	200
VI. TEHLİKELİ ATIKLARIN YASADIŞI TRAFİĞİ	216
VII. TEHLİKELİ ATIK TRAFİĞİNİN TÜRKİYE'YE ETKİLERİ	223
SONUÇ.....	230
EK.....	234
KAYNAKÇA.....	255

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AET	: Avrupa Ekonomik Topluluğu
age.	: adı geçen eser
AIDS	: Acquired Immune Deficiency Syndrome
AKP	: Afrika, Karayip, Pasifik �lkeleri
ASEAN	: The Association of Southeast Asian Nations
A.Ş.	: anonim şirketi
b.	: baskı
Ba	: baryum
BAT	: best available technology
BATNAET	: Asgari gidere sebep olan en uygun teknoloji
Be	: Berilyum
BFR	: Brominated Flame Retardants - bromlu alev geciktiriciler
bkz.	: bakınız
BM	: Birleşmiş Milletler
C	: Cilt
�C	: santigrad derece
Cd	: kadmiyum
ev.	: Çeviren
COM	: Commission
Cr	: krom

CRT	: cathode ray tube ,TV/monitor katot ışıın tüpü
ÇED	: Çevresel Etki Değerlendirmesi
DDT	: Dichloro-Diphenyl-Trichloroethane
DİE	: Devlet İstatistik Enstitüsü
Dir.	: Direktif
dn.	: dipnot
DNA	: deoksiribonükleik asit
DNOC	: dinitro o cresoll
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
DTÖ	: Dünya Ticaret Örgütü
DVD	: digital versatile disc
dwt	: deadweight tonnage
e-atık	: elektronik atık
EC	: European Commission
ed.	: edition
EDB	: Ethylene dibromide
EEC	: European Economic Community
EMAS	: Eco-Management and Audit Scheme
EWSR	: European Waste Shipment Regulation
FAO	: Food and Agriculture Organization
GDO	: genetiği değiştirilmiş organizma
GEF	: Global Environment Fund, Küresel Çevre Fonu
GESAMP	: The Group of Experts on Scientific Aspects of Marine Environmental Protection

HCB	: hexachlorobenzene
Hg	: cıva
IAEA	: International Atomic Energy Agency, Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı
IATA	: The International Air Transport Association
ICAO	: International Civil Aviation Organization
ICS	: International Chamber of Shipping
IFCS	: Intergovernmental Forum on Chemical Safety
ILO	: International Labour Organization
IMDG	: The International Maritime Dangerous Goods
IMO	: International Maritime Organization
IPPC	: Intergovernmental Panel on Climate Change
İBB	:İstanbul Büyükşehir Belediyesi
İZAYDAŞ	: İzmit Atık ve Artıkları Arıtma, Yakma ve Değerlendirme A.Ş.
KEİ	: Karadeniz Ekonomik İşbirliği
KOB	: Katılım Ortaklığı Belgesi
KOBİ	: Küçük ve Orta Büyüklükte İşletme
KOK	: kalıcı organik kirletici
LBS	: Land based sources, kara kökenli (kirletici) kaynaklar
LRTAP	: Long-Range Transboundary Air Pollution
m.	: madde
MARPOL	: Denizlerin Gemiler Tarafından Kirletilmesinin Önlenmesine Ait Uluslararası Sözleşme, 1973
MEİT	: mevcut en iyi teknoloji

MEK	: metil etil keton
MEPC	: Marine Environment Protection Committee
MGBF	: Malzeme Güvenlik Bilgi Formu
MKE	: Makina Kimya Endüstrisi
MP3	: MPEG-1 Audio Layer 3
MPEG	: Moving Pictures Experts Group
MPPI	: Mobile Phone Partnership Initiative
MSC	: Maritime Safety Committee
M/T	: Motor Tanker
MW	: megawatt
NEC	: Ulusal Emisyon Tavanları
NIP	: National Implementation Plan
NO _x	: Azot oksit
ODTÜ	: Orta Doğu Teknik Üniversitesi
OECD	: Organization for Economic Co-operation and Development
P	: fosfor
PAH	: polisiklik aromatik hidrokarbonlar
Pb	: kurşun
PBB	: polibromlu bifenil
PCB	: polychlorinated biphenil
PCDD	: poliklordibenzodiyoksin
PCDF	: polychlorinated dibenzofuran
PCT	: poliklorlu terfenil
PHARE	: Poland,Hungary Aid for Reconstruction

PIC	: Prior Informed Consent Procedure
POP	: persistent organic pollutants
PVC	: polyvinyl chloride
RCRA	: Resource Conservation and Recovery Act
Rev.	: Revizyon
RoHS	: Restriction of the Use of Certain Hazardous Substances
S.	: Sayı
s.	: sayfa
SAARC	: South Asian Association for Regional Cooperation
SO _x	: Kükürt oksit
t	: ton
TACIS	: Technical Aid to the Commonwealth of Independent States
TAEK	: Türkiye Atom Enerjisi Kurumu
TAKY	: Tehlikeli Atıkların Kontrolü Yönetmeliği
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TC	: Türkiye Cumhuriyeti
TEL	: tetraethyl lead
TML	: tetramethyl lead
TMMOB	: Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği
TOBB	: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
TODAİE	: Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü
TSE	: Türk Standartları Enstitüsü
TÜBİTAK	: Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu

TÜPRAŞ	: Türkiye Petrol Rafinerileri A.Ş.
TÜRK-İŞ	: Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu
TÜSİAD	: Türkiye Sanayici ve İşadamları Derneği
TV	: Televizyon
UNCED	: Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı
UNCTAD	: United Nations Conference on Trade and Development
UNDP	: United Nations Development Programme
UNEP	: United Nation Environment Programme
UNEP/DTIE	: UNEP'in Teknoloji, Endüstri ve Ekonomi Bölümü
UNESCO	: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization
UNIC	: United Nations Information Centre
UNIDO	: United Nations Industrial Development Organization
US	: United States
USD	: United States Dolar
vb.	: ve benzeri
Vol.	: Volume
VCR	: video cassette recording
VOC	: Uçucu Organik Bileşikler
vs.	: ve saire
WEEE	: Waste Electrical and Electronic Equipment
WHO	: World Health Organization
WMO	: World Meteorological Organization
WTO	: World Trade Organization

GİRİŞ

Çevre, kalkınma, demokrasi ve insan hakları, çağımıza damgasını vuran temel kavramlardandır. Bu kavramların İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'yle uyumlu bir şekilde geliştirilmesi, hakların tam olarak var olabildiği ve kullanılabildiği çağdaş bir dünyanın olmazsa olmazları arasındadır.¹ Bunlardan 'çevre'nin önemi, diğerlerine göre daha geç anlaşılmıştır. Çevre sorunları ve özellikle su ve hava kirliliğinden sonra 'üçüncü kirlilik' olarak adlandırılan katı atık sorunu, giderek artan biçimde yerel, ulusal ve uluslararası gündemi işgal etmektedir.²

Endüstrinin hızla gelişmesi, bir yandan insanların yaşam düzeyinin yükselmesini ve konforun artmasını sağlamakta, diğer yandan da doğal dengenin giderek bozulmasına ve böylece insan yaşamının olumsuz etkilenmesine neden olmaktadır. Bireyler zenginleştikçe, ülke ve toplumlar geliştikçe daha çok tüketmekte ve bu da onları çevreyi ve yaşadığı ortamı tahrip eden ve kirleten unsurlar haline dönüştürmektedir. Sürdürülebilir olmayan sosyal ve ekonomik kalkınma, kaynakların geri dönüşü olmayacak şekilde tahrip edilmesi sonucunu doğurmaktadır.

Yaşamın doğal ve kaçınılmaz sonucu olan atıklar, toplumların öteden beri ihmal ettikleri ve görmezden geldikleri konuların başında gelmiş, bu tavrın doğal dengeyi bozabileceği düşünülememiştir. Nüfus artışı, teknolojik gelişme, sanayileşme, kentleşme, hızla artan ve farklılaşan tüketim ile giderek hem nitelik hem de nicelik açısından artan atıklar, çevre ve insan sağlığına olumsuz etkileriyle günümüzün en önemli çevre sorunlarından biri haline gelmiştir.

Tüketimi artan maddelerin başında kimyasal ve tehlikeli atık taşıyan maddeler ilk sıraları almaktadır. Kimyasal maddeler, başta tıp, tarım ilaçları, gıda, kozmetik ve temizlik maddelerinde olmak üzere pek çok alanda kullanılmaktadır. Günlük yaşamın ayrılmaz parçası olan ve insanların sürekli yanında taşıdığı cep telefonları, büro yaşamının ayrılmaz bir parçası olan bilgisayarlar ve her elektronik

¹ Ksentini, F. Z. (Çev. Sivil Toplum Geliştirme Merkezi) : *İnsan Hakları ve Çevre*, s. 4-6 (Çevrimiçi) <http://www.stgm.org.tr/docs/1207304827Insan%20Haklari%20ve%20Cevre%20Raporu-Ksentini.pdf>, 7 Ekim 2007.

² Palabıyık, H.: "Kentsel Katı Atıklar ve Yönetimi", *USAK Stratejik Gündem*, Ekim 2006, (Çevrimiçi), <http://www.turkishweekly.net/turkce/makale.php?id=104>, 13 Eylül 2007.

cihazda bulunan piller de, kullanım dışı kalmaları halinde, tehlikeli atık olarak kabul edilmektedir.

Endüstri ve teknoloji alanında meydana gelen hızlı gelişmeler, bir yandan insanın doğa üzerindeki tasarruf ve yeteneğini artırıp yaşam düzeyinin yükselmesini sağlarken, diğer yandan doğal dengenin giderek bozulması sonucunda, tüm canlıları tehdit edecek boyutlara varan hava, su ve toprak kirlenmesine neden olmaktadır. Başlangıçta sadece dar kapsamlı kirlenme sorunları ve bunların ortadan kaldırılmasına yönelik kısa vadeli çözümler olarak algılanan çevre sorunu, bugün kendini doğal, ekonomik, sosyal ve kültürel değerlerin bütününe tehdit eden bir sorun olarak görülmektedir. Bunun başlıca nedeni, sosyal ve ekonomik kalkınmanın gerçekleştirilmesinde kullanılan kaynakların hızlı ve telafi edilemez bir şekilde tahrip edilmesidir. Bu durum, geleneksel kalkınma modellerinin terk edilmesini ve yeni model arayışlarını da gündeme getirmiş, sınırsız kalkınma ve sınırsız tüketim anlayışı, yerini sürdürülebilir ve dengeli kalkınma modelleri arayışına bırakmıştır.³

İnsanların yaşamını kolaylaştıran endüstriyel madde ve ürünlerin kullanım sonrası atıkları insan ve çevre sağlığı açısından büyük risk oluşturmaktadır. Dünya Sağlık Örgütü sağlık kavramını sadece hastalıklardan uzaklaşma anlamında değil, insanın fiziksel, zihinsel ve sosyal iyilik hali olarak tanımlamaktadır.⁴ Sağlıklı olmanın temel koşullarından biri, sağlıklı bir çevre içinde yaşamaktır. Sağlıklı bir çevre ise, atıklarla kirlenmemiş çevredir. Bu nedenle, atıkların insan sağlığına ve çevreye zarar vermeden bertaraf edilmesi önem taşımaktadır.

Gelişmiş ülkeler arasındaki yoğun rekabet, bu ülkeleri, üretimin en az maliyetle yapılması, sürdürülmesi ve üretimin olumsuz sonuçlarını yine en az maliyetle giderme arayışlarına itmektedir. Gelişmiş ülkeler, tehlikeli atıklardan kurtulmanın en ucuz yolu olarak, bu maddeleri bir şekilde gelişmemiş veya azgelişmiş ülkelere ihraç etmeyi görmektedirler. Sonuçta gelişmemiş ülkeler, gelişmiş ülkelerin çöplüğü haline dönüşmektedir. Uluslararası hukuka ve evrensel

³ TC Çevre ve Orman Bakanlığı: *Türkiye Çevre Atlası*, Ankara 2004, s. 418, (Türkiye Çevre Atlası) (Çevrimiçi) <http://www.cedgm.gov.tr/cevreatlasi/atiklar.pdf>, 28 Eylül 2007.

⁴ Hayran, O.: "Sağlık ve Hastalık Kavramları", (Çevrimiçi) http://www.sabem.saglik.gov.tr/Akademik_Metinler/goto.aspx?id=1883, 11 Eylül 2008.

insan haklarına da aykırı olan bu tutumun önlenmesi ve yasaklanması için gerek bölgesel, gerek uluslararası alanda çalışmalar yapılmaktadır. Uluslararası çevre düzenlemeleri, başlangıçta devletlerarası ilişkilerin geleneksel çerçevesi içinde şekillenmiş ve nihayetinde küresel bir boyut kazanarak uluslararası sözleşme ve çalışmaların konusu haline gelmiştir. Uluslararası çevre hukuku alanında 350 çok taraflı antlaşma, 1000 ikili anlaşma ve çok sayıda bildirge, eylem programı ve karardan oluşan bir yığın mevzuat bulunmaktadır.⁵

Çevreye ve özelde tehlikeli atıklara ilişkin düzenlemelerden, insanın doğal yaşam alanının gelişimi, bakımı ve korunmasını sağlayacak kurallar anlaşılmaktadır. Yerel, kısa dönemli ve yüksek risk taşıyan çözümler yerine, sürdürülebilir, küresel, uzun dönemli ve asgarî düzeyde risk taşıyan düzenlemelere gidilmektedir. Günümüzde tehlikeli atıkların bertarafı gibi çevre sorunları, yerel olmaktan çıkmış, bütün toplumları etkileyen küresel bir nitelik kazanmış, ülkelerin tek başlarına çözemeyecekleri kadar büyüyerek karmaşık bir hal almıştır. Sorunların hacmi ve yapısı, uluslararası işbirliğini zorunlu kılmaktadır. Buna bağlı olarak, çevresel konularda uluslararası örgütlenmelere ve hukukî düzenlemelere ilişkin çalışmalar ağırlık kazanmış, çevre sorunlarına yönelik çözümleri hukuksal bir tabana oturtma çabaları hızlanmıştır. Uluslararası çevre hukuku adı verilen yeni bir hukuk dalı oluşmaya başlamıştır. Böyle olmakla birlikte, gelişmiş ülkelerin kimi zaman çevre değerlerini, kimi zamanda ekonomiyi öne çıkaran politikalar izledikleri görülmektedir. Çevre konusunun uluslararası ilişkilerin bir parçası olması ve çevreye ilişkin uluslararası düzenlemelerin ağırlık kazanması, 1960'lı yılların sonundan itibaren artış göstermiştir. Çevre bilincinin kitleler arasında yayılması üzerine, çevreci örgütler siyasal iktidarlar üzerinde önemli bir baskı unsuru olarak ortaya çıkmıştır. Bu baskı unsuru, çevreci yaklaşımların hukuksal bir taban kazanmasına katkıda bulunmuştur.

Bütün bu çalışmaların bir parçası olarak, tehlikeli atıkların 'sınır ötesi taşınması ve bertaraf edilmesi' özel düzenlemelere tâbi kılınmış bulunmaktadır. Tehlikeli atıkların geri kazanılması ve tekrar kullanılması, tehlikeli atık yönetiminin

⁵ Ksentini, F. Z., age. s. 11.

en önemli unsurlarıdır.⁶ Bu mümkün olmadığında ise, çevre ve insan sağlığına zarar vermeden en uygun biçimde bertaraf edilmeleri gerekmektedir. Özellikle gelişmiş ülkelerin, tehlikeli atıkları bertaraf etmek yerine, sınırlarının dışına çıkarmaları, kendi sorunlarını çözmelerine katkıda bulunsa da, bir başka ülke için, kendisinden kaynaklanmayan bir sorunla yüzleşmek anlamına gelmektedir. Gerçekte, tehlikeli atıkları ithal etmek durumunda kalan ülkeler, bunları bertaraf edebilecek imkânlarla ve teknolojiye sahip olma açısından, ihraç eden ülkelere daha elverişsiz durumdadırlar. Tehlikeli atıkların bertaraf edilmek yerine sınırötesine taşınması, insan ve çevre sağlığına yönelik tehdidin bir başka yerde devam etmesi anlamına gelmektedir.

Bu çalışmamızın konusunu, tehlikeli atıklar, yönetimi ve sınırışan tehlikeli atıklarla ilgili hukuki düzenlemeler oluşturmaktadır. Sınırışan tehlikeli atıkların büyük bir kısmı deniz yolu ile taşınmaktadır. Bu nedenle deniz yolu ile taşımaların bir şekilde kontrol edilmesi gerekir. İlgili hukuki düzenlemeler arasında Basel Sözleşmesinin özel bir önemi vardır. Bu çerçevede Basel Sözleşmesine daha geniş olarak değinilmiştir. Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP) öncülüğünde 20-22 Mart 1989 tarihlerinde Basel’de düzenlenen diplomatik konferansta kabul edilen “Tehlikeli Atıkların Sınırlarötesi Taşınımı ve Bertaraf Edilmesine İlişkin Basel Sözleşmesi” 5 Mayıs 1992 tarihinde yürürlüğe girmiş olup, kısaca “Basel Sözleşmesi” olarak adlandırılmaktadır. Bununla birlikte, “Basel Konvansiyonu” ve “Basel Anlaşması” gibi tabirleri kullananlara da rastlanmaktadır. Türkiye, Sözleşmeyi 1989 yılında imzalamış, 28 Aralık 1993 tarihli ve 3957 sayılı Kanun ile onaylanmasını uygun bulmuştur. Basel Sözleşmesi 7 Mart 1994 tarihli ve 94/5419 sayılı Bakanlar Kurulu kararıyla da onaylanarak, 15 Mayıs 1994 tarihli ve 21935 sayılı *Resmî Gazete*’de yayınlanmıştır.

Türkiye’nin çevre konusunda gerekli kanun ve yönetmelikleri henüz hazırlamadığı 1980’li yıllarda, pek çok ülkeden denizlerimize tehlikeli atıklar atılmış, deniz yolu ile bir çok tehlikeli atık ülkemize ithal edilmiştir. Bu fiillere karşı yeterli

⁶ Tatar, O.: “Tehlikeli Atık Yönetimi: Sorunları ve Çözüm Önerileri”, *Tehlikeli Atıkların Bertarafı Paneli*, EBSO, İzmir 2006, (Çevrimiçi) www.ebso.org.tr/tr/yonkom/cevre/20060922osmantatar.ppt, 23 Ağustos 2007.

bir hukukî ve teknik takibe ilişkin bir alt yapısı bulunmayan Türkiye, tehlikeli atıkların yasadışı trafiğinden olumsuz etkilenmiştir. Hem mevzuat, hem kontrol açısından gerekli alt yapısını oturtamamış ülkelerin, bu sorunların üstesinden gelebilmesi ve gelişmiş ülkelere gelişmekte olan ülkelere yapılan yasa dışı atık trafiğinden korunabilmesi için, uluslar arası işbirliğine ihtiyaç vardır. Ülkemiz açısından, 1994 yılında taraf olduğumuz Basel Sözleşmesi tehlikeli atıkların sınırlarötesi taşınımı konusunda en önemli uluslararası hukuk kaynağı ve işbirliği platformu sağlamaktadır. Türkiye, bu Sözleşme'nin hükümlerini esas alarak 1995 yılında ulusal mevzuatını oluşturmuştur.⁷

Tehlikeli atıklar ve sınıraşan tehlikeli atıklarla ilgili hukuki düzenlemeler olarak yapılan bu çalışmanın amacı, ülkemizin, gelişmiş ülkelerin tehlikeli atık ihracatında hedef ülkelerden biri olma riskini sürekli yaşaması nedeniyle, sorunun hukuksal boyutlarına daha fazla dikkat çekilmesini sağlamaktır. Ülkemizde bu alanda yeterli bir bilimsel çalışma yapılmamıştır.

Gerek tehlikeli atık yönetimi', gerekse 'tehlikeli atıkların uluslararası yönetimi' konularında yurtdışında oldukça geniş bir literatür oluşmuş bulunmaktadır. Bunlardan tehlikeli atık yönetimi konusunda Michael D. LaGrega, Phillip L. Buckingham ve Jeffrey C. Evans tarafından hazırlanmış olan "*Hazardous Waste Management*"⁸ adlı eser, önemli bir yere sahiptir. Keza, uluslararası düzenlemelerle ilgili, Katharine Kummer'in "*International Management of Hazardous Wastes – The Basel Convention and Related Legal Rules*"⁹ başlıklı çalışması da bu kapsamda anılmaya değerdir. Basel Sözleşmesi ile ilgili olarak, Basel Sözleşmesi Sekreteryası'nın internet ortamındaki web sayfasının¹⁰ temel ve kapsamlı bir kaynak olarak yeri doldurulamaz bir değere sahip olduğunu da belirtmek gerekir. Ülkemizde ise şimdiye kadar konuyla ilgili detaylı bir çalışma yapılmamıştır. Türkiye'deki

⁷ Genç, Ü.: "Sanayide Atık Yönetimi", *Çevre ve Sanayi Semineri*, (Çevrimiçi), <http://www.tisk.org.tr/yayinlar.asp?sbj=ic&id=571>, 15 Mayıs 2007.

⁸ LaGrega, M. D. – Buckingham, P. L. - Evans, J. C.: *Hazardous Waste Management*, 2nd. ed., Singapore 2001.

⁹ Kummer, K.: *International Management of Hazardous Wastes – The Basel Convention and Related Legal Rules*, 2nd. Ed. New York 2005.

¹⁰ (Çevrimiçi) <http://www.basel.int>, 26 Ocak 2006.

hukuksal düzenlemelerle ilgili olarak, Çevre ve Orman Bakanlığı'nın web sayfası¹¹ önemli bir kaynak durumundadır. Turan Kaya'nın "*Türkiye'de Atık Yönetimi ve Finansmanı*"¹² adlı çalışması da, özel olarak 'tehlikeli atık' konusuna yoğunlaşmış olmamakla birlikte konuyla ilgilidir.

Bu çalışmanın kapsamına, tehlikeli atıklar ve sınırışan tehlikeli atıklarla ilgili uluslar arası bazı hukuki düzenlemeler, bu çerçevede özel bir öneme haiz olan Basel Sözleşmesi ile bu konudaki uluslararası sözleşmeler girmektedir. Bununla birlikte, konunun daha iyi anlaşılabilmesi için, 'tehlikeli atık' tanımı ve tehlikeli atıkların türleri üzerinde durulacak, riskin büyüklüğünün görülebilmesi bakımından 'tehlikeli atık miktarı' ile ilgili bilgi verilecek ve 'tehlikeli atık yönetimi' açıklanacaktır. Doğal olarak, tehlikeli atıkların sınırötesi taşınımı ve bertaraf edilmeleri de, 'tehlikeli atık yönetimi' kavramı altında ele alınması gereken konulara dâhildir. Başka bir ifadeyle, sınırötesi taşınım ve bertarafı konuları, tehlikeli atık yönetimi olgusunun uluslararası boyutunu oluşturmaktadır. Bu çerçevede, tehlikeli atıklarla ilgili temel düzenleme olan Basel Sözleşmesi üzerinde durulacaktır. Hiç kuşkusuz, Basel Sözleşmesi'nin diğer uluslararası düzenlemelerle birlikte düşünülmesi gerekir. Zaten Sözleşme diğer hukuki düzenlemeler için bir ilham kaynağı olmuştur. Tehlikeli atıklarla ilgili diğer uluslar arası düzenlemeler incelenerek ve tehlikeli atıkların yasadışı trafiği ile tehlikeli atık trafiğinin Türkiye'ye etkileri ele alınacaktır.

¹¹ (Çevrimiçi) <http://www.atikyonetimi.cevreorman.gov.tr>, 18 Mart 2007.

¹² Kaya, T.: *Türkiye'de Atık Yönetimi ve Finansmanı*, İstanbul 2006.

I. TEHLİKELİ ATIKLAR

A. TEHLİKELİ ATIK TANIMI VE SINIFLANDIRILMASI

Atık tanımının doğru yapılması, etkin atık yönetiminin temelini oluşturması bakımından önemlidir. Tehlikeli atık tanımı yapılırken, öncelikle ‘atık’ tanımı üzerinde durmak ve daha sonra bu atıklar içinden hangilerinin ‘tehlikeli’ olduğuna karar vermek gerekir. Bu noktada, atığı üründen ayıran kriterlerin tespiti önem taşımaktadır. Standart dışı ürünler, son kullanım süresi geçmiş ürünler, yanlış kullanıma maruz kalmış ürünler, kontamine veya kirlenmiş maddeler, kullanılmayan parçalar, yararlı performans göstermeyen ürünler, endüstriyel üretim kalıntıları, kirliliğin önlenmesi süreçlerinden kaynaklanan kalıntılar, makine ve yüzey işleme kalıntıları, hammadde çıkarılması ve işlenmesinden kaynaklanan kalıntılar, saflığı bozulmuş materyaller, sahibi tarafından artık kullanılmayan ürün, madde ve materyaller, yasa ile kullanımı yasaklanmış ürün ve maddeler, arazi ıslahı ve iyileştirilmesi sonucu kontamine olmuş madde ve ürünler atık olarak kabul edilmektedir.¹³

Tehlikeli atıklar, bütün bu özelliklere ek olarak, çevre ve insan sağlığı için oluşturdukları risk yüzünden diğer sıradan atıklardan ayrılır. Tehlikeli atık kavramının ilk kez 1950 yılında Amerika Birleşik Devletleri’nde (ABD), atık gömülü bir alana yerleşke kurulması ve burada meydana gelen patlama sonucunda çok sayıda insanın ölmesi üzerine kullanıldığı belirtilmektedir.¹⁴ Bu olayın akabinde ABD’de çok sayıda yönetmelik çıkarılmış ve uygulamaya geçirilmiştir. LaGrega, Buckingham ve Evans, konuyla ilgili ilk ulusal çapta çalışmaların ABD’de 1970’li yıllarda yapıldığını, konuyla ilgili yasal düzenlemelerin oluşturulduğunu belirtmektedir. Şu kadar ki, o tarihlerden uzun süre önce de bazı özel endüstriyel ve kimyasal atıklar, “tehlikeli” olarak nitelendirilmekteydi.¹⁵

Atıklar, üretildikleri andan son uzaklaştırma aşamasına kadar, çevre ve insanla doğrudan ya da dolaylı etkileşim içindedir. Bunlar, ya içerdikleri hastalık yapıcı veya

¹³ Kaya, T., age., s. 5.

¹⁴ Karataş, M. – Yasan, Ş.: *Bülten*, Ankara, TMMOB Çevre Mühendisleri Odası Ankara Şubesi, Mart-Nisan 2006, S.23, s. 4.

¹⁵ LaGrega – Buckingham - Evans, age., s. 1.

bulaştırıcı maddelerle doğrudan veya fare, sinek vb. diğer canlılar için beslenme ve üreme kaynağı olmaları nedeniyle dolaylı olarak çevre ve insan sağlığını olumsuz etkilemektedir. Buna bağlı olarak atıkların çevreye etkileri biyolojik, kimyasal ve fiziksel nitelik taşıyabilmektedir. Doğrudan veya hayvanlar aracılığı ile bulaşabilen hastalıklar biyolojik olumsuzluklara örnektir. Çevreye sorumsuzca bırakılan atıklar insanlara fiziksel zararlar da verebilmektedir.¹⁶

Tehlikeli atıklar, çevre ve insan sağlığına yönelik potansiyel veya muhtemel olumsuz etkileri önlemek amacıyla, uzaklaştırma sürecinde özel işlemler gerektiren, biyolojik, kimyasal ve fiziksel özellikte, yanıcı-yakıcı, zehirleyici, yok edici veya diğer bir madde ile etkileşimi sonucu zararlı ve tehlikeli olabilen asit, kurşun, civa, arsenik bileşikleri, kendiliğinden tepkimeye yatkın reaktif atıklar, tarım ilaçları, kadmiyum bileşikleri ve radyoaktif maddeler olarak tanımlanmaktadır.¹⁷

Zararsız atıklar ise, zararlı ve tehlikeli atık kapsamına girmeyen organik ve inorganik maddelerdir. Mesela, mutfak ve yemek atık ve artıkları, karton, kâğıt, kül, metal, cam, inşaat ve hafriyat atıkları ile diğer sentetik maddeler bu gruptan sayılabilir. Tehlikeli atıklar, sıvı, gaz veya katı halde ya da radyoaktif nitelikte olabilir. Katı atık; evsel, ticarî ve endüstriyel işlevler sonucu oluşan ve tüketicisi tarafından artık işe yaramadığı gerekçesiyle atılan, ancak çevre ve insan sağlığının korunması ve diğer toplumsal zorunluluklar nedeniyle düzenli biçimde uzaklaştırılması gereken maddeler olarak tanımlanmaktadır. Burada belirleyici unsur, kullanıcısının ya da üreticisinin maddeyi gözden çıkartması oluşturmaktadır. Katı atık kavramı, yarı katı maddeleri de kapsamaktadır. ‘Kentsel katı atık’ kavramı ise, özellikle ‘tehlikeli katı atık’ kapsamına girmeyen atıklar için kullanılmaktadır. Bir başka deyişle, katı atıklar, genel olarak, insan ve çevre sağlığına etkileri bakımından tehlikeli atıklar ile zararsız atıklar biçiminde iki grupta incelenmektedir.¹⁸

¹⁶ Zambak, C. - Tugal, I. B.: *Ulusal Çevre Eylem Planı: Tehlikeli Atıkların Yönetimi*, Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı, Mayıs 1997, (Çevrimiçi) <http://ekutup.dpt.gov.tr/cevre/eylempla/zambak/atik.html>, 12 Şubat 2007.

¹⁷ Yılmaz, Ö.: “Türkiye’nin Tehlikeli Atık Envanteri”, Haziran 2006 (Yayınlanmamış Doktora Tezi), (Çevrimiçi) <http://etd.lib.metu.edu.tr/upload/12607041/index.pdf>, 10 Ocak 2006.

¹⁸ Fidan, A.: *Belediyelerde Atık Değerlendirme Yöntem ve Teknikleri*, 1999, (Çevrimiçi) <http://www.ekitapyayin.com/id/007/01.htm>, 3 Kasım 2008.

Tehlikeli atıklara verilen anlam, ülkeden ülkeye değişmektedir. Herkesin üzerinde uzlaştığı, kalın çizgilerle çerçevesini çizdiği bir tehlikeli atık tanımı bulunmamaktadır.¹⁹ Bunun doğal sonucu olarak, bir ülkenin tehlikeli atık olarak tanımladığı bir maddeyi, bir başka ülke tehlikeli atık olarak nitelendirmemektedir. Uluslararası ortak bir yaklaşımın sergilenememiş olmasının yanı sıra, bu alandaki en önemli uluslararası sözleşmelerden biri olan “Tehlikeli Atıkların Sınırlarötesi Taşınımının ve Bertarafının Kontrolüne İlişkin Basel Sözleşmesi”nde de tehlikeli atık tanımlanmaktan kaçınılmış, tehlikeli atık kavramına verilen anlamın zamandan zamana ve teknolojik gelişmelere bağlı olarak değişmesine imkân sağlanmıştır.²⁰ Bu nedenle, değişik ulusların “atık” ve “tehlikeli atık” tanımları ve bunlar arasında yaptıkları ayırım ve bu ayırımı yapmak için kullandıkları yöntemler farklılık göstermektedir. Uluslararası bir ortak tanım geliştirmek için birçok girişimde bulunulmuş olmakla birlikte, genel kabul görmüş, yeterli biçimde detaylandırılmış yeknesak “atık” ve “tehlikeli atık” tanımlarına ulaşamamıştır.²¹ Her ülke, bilimsellikten uzak bir tutumla kendisinin çevresel, sosyal ve yönetsel politikalarını yansıtan tanım ve sınıflandırmalar geliştirmiş bulunmaktadır. Bunun doğal bir sonucu olarak da tanımlar birbiriyle uyuşmamaktadır.²²

Bunun yanı sıra, özellikle tehlikeli atık konulu bilimsel çalışmalarda da, kavramla ilgili değişik tanımlar verilmektedir. Basel Sözleşmesi’nin işaret ettiği ulusal düzenlemeler, özellikle çevre mühendisliği disiplini çerçevesinde geliştirilen tanımların etkisi altında şekillenmektedir. Bu açıdan bakıldığında, her ne kadar hukuksal açıdan üzerinde uluslararası uzlaşmaya varılabilmiş bir tanım bulunmuyorsa da, doktrinde belirli tanımların öne çıktığını vurgulamak gerekir. Değişik tehlikeli atık tanımlarının örtüştüğü, daha dar kapsamlı bir tanıma ulaşmak da imkânsız değildir. Buradan hareketle bir tanım yapmak gerekirse, “tehlikeli atıklar”ın, genel olarak üreten ve tüketen tarafından değersiz olarak sınıflanan, bu

¹⁹ Dana, G.: “International Waste Trade: Transboundary disposal of wastes and the non-governmental organizations working to influence the process”, 2003, (Çevrimiçi) http://www.uvm.edu/~gflomenh/ENV-NGO-PA395/homework/term/Dana-Transboundary_disposal.doc, 23 Haziran 2006.

²⁰ Tehlikeli Atıkların Sınırlarötesi Taşınımının ve Bertarafının Kontrolüne İlişkin Basel Sözleşmesi, m. 2: Atıklar “ulusal kanunlar uyarınca bertaraf edilen, edilmesi düşünülen madde veya nesneler” olarak tanımlanmıştır.

²¹ Kummer, K., age., s. 4.

²² LaGrega – Buckingham - Evans, age., s. 2.

amaçla elden çıkarılan sanayi yan ürünleri veya evsel kökenli tehlikeli ve zararlı maddeler olduklarını söylemek mümkündür.²³ Bir başka tanıma göre ise “tehlikeli atık”, henüz bir pazarı olmayan sanayi ürünüdür. Ancak, bu tanımın ‘tehlike’ olgusunu tam yansıtmadığını ve daha çok ‘atık’ tanımı için uygun olabileceğini kabul etmek gerekiyor. Endüstriyel üretim faaliyetlerinde kaçınılmaz olarak, kimi zaman ‘yan ürün’ olarak adlandırılan amaçlanmayan ürünler de ortaya çıkmakta ve bunlar hem ulusal hem de uluslararası mevzuatta genellikle atık olarak tanımlanmaktadır.²⁴

Bir atığın tehlikeli olup olmadığına karar verilmesi sırasında, atığın bileşimi, atık içindeki bileşenlerin miktarı, atığın fiziksel durumu ile çevre üzerindeki etkileri ve kalıcılığı da göz önüne alınmaktadır. Diğer bir tanıma göre “tehlikeli atık”, zararlı madde içermesi veya kimyasal reaksiyon ortaya çıkarması nedeniyle katı atık ile birlikte bertaraf edilemeyen atıktır. Bir başka tanım ise şöyledir: “Tehlikeli atık”; çevre ve insan için tehlike arz eden yanıcı, yakıcı, kanserojen, patlayıcı, tahriş edici ve zehirli atıkların tümüne verilen genel isimdir.²⁵ Yine “tehlikeli atıklar”, evsel ya da sanayi kökenli olabilen ve de yasal olarak tehlikeli sınıfına giren, toplanmaları, taşınmaları ve bertarafları için ilave insan sağlığı ve çevre koruma önlemleri alınan atıklardır şeklinde de tanımlanmaktadır.²⁶

Bütün bu tanımlar, tehlikeli atık olarak nitelendirilen maddelerin değişik bakış açılarından değerlendirilmeleri sonucu ortaya çıkmaktadır ve bu şekilde pek çok değişik tanıma ulaşabilmek mümkündür. Tanımlar farklı olsa da, tehlikeli olarak kabul edilen atıkların belirli özelliklerden en az birini içermesi gerekmektedir. Genel olarak tehlikeli atıklar; patlayıcı, parlayıcı, oksitleyici, tutuşabilen, tahriş edici, zararlı, toksik, kanserojen, korozyif, enfeksiyon yapıcı, kalıtsal olmayan sakatlıklara yol açan (teratojenik), kalıtsal genetik sakatlıklara yol açan (mutajenik),

²³ Özkaya, S. Y.: “Tehlikeli Atıklar ve Çevre”, *T.C. Dışişleri Bakanlığı Dergisi*, Ağustos 2004, (Çevrimiçi) <http://www.mfa.gov.tr/tehlikeli-atiklar-ve-cevre.tr.mfa>, 12 Eylül 2006.

²⁴ Genç, Ü.: “Sanayide Atık Yönetimi”, *Çevre ve Sanayi Semineri*, (Çevrimiçi) <http://www.tisk.org.tr/yayinlar.asp?sbj=ic&id=571>, 11 Nisan 2007.

²⁵ LaGrega - Buckingham - Evans, age., s. 2; Uzunoğlu, H.: “Çevreyi Tehdit Eden Tehlike: Atıklar”, *AR-GE Bülten*, İzmir: İzmir Ticaret Odası, Şubat 2007, s. 31; (Çevrimiçi) http://www.izto.org.tr/NR/rdonlyres/7475BDA1-95B7-4855-B351-9ADCE4362AFE/7902/atiklar_hande.pdf, 25 Mart 2007.

²⁶ (Çevrimiçi) www.birgun.net/actuel_2006_index.php?news_code=1145228447&year=2006&month=04&day=17 - 54k, 5 Mayıs 2007.

zehirli, ekotoksik özelliklere sahiptir.²⁷ Tehlikeli atıklara kaynağı açısından bakıldığında, özellikle endüstri ve madencilik bu tür atıkların ana kaynağı olarak görülmektedir.

Birçok hukuksal metinde, tehlikeli atıkların tam kapsayıcı bir tanımı yapılmak yerine, bu tür maddelerin listesinin verilmesi tercih edilmektedir. Ülkemizde, Tehlikeli Atıkların Kontrolü Yönetmeliği'nde, tehlikeli atık olarak kabul edilen maddelerin bir kısmı Yönetmelik ekinde sayılmış, diğer bir kısmı ise yine Yönetmelik ekinde belirtilen tehlikeli özelliklerden en az birini taşıyan atıklar ile tehlikeli atıklara bulaşmış malzeme veya maddeler olarak belirlenmiştir. Bununla birlikte, Yönetmelik ekinde bazı atıklar, tehlikeli özellikler taşıyıp taşımadıklarına bakılmaksızın tehlikeli atık olarak nitelendirilmiş, bazı atıkların ise, Yönetmelik'te belirtilen 'eşik konsantrasyon değerleri' ni aşıp aşmadığına bakılarak tehlikeli atık olup olmadığına karar verileceği belirtilmiştir. Yönetmeliğe göre, toksik, yanıcı, yakıcı, parlayıcı gibi tehlikeli olarak tanımladığımız özelliklerden en az birine sahip olan atıklara tehlikeli atık diyoruz. Bu özelliklere sahip olmayan atıklar, 1991 yılında yürürlüğe giren Katı Atıkların Kontrolü Yönetmeliği doğrultusunda işlem görmektedir.²⁸

Bir atığın tehlikeli atık olması için, bireylerin onu tehlikeli atık olarak nitelendirmesi veya içerdiği tehlikenin herkesçe biliniyor olmasını gerektirmez. Bu doğrultuda, eski bilgisayar parçaları²⁹, kullanılmış piller, aküler, eski cep telefonları³⁰ tehlikeli atık olup, günlük yaşamının her alanında karşı karşıya kalınmaktadır.³¹

Çevre mühendisliği alanında geliştirilen tehlikeli atık tanımı ile ülkelerin hukuksal düzenlemelerinin belirlediği tehlikeli atık tanımının her zaman örtüşüyor

²⁷ Tehlikeli Atıkların Kontrolü Yönetmeliği (2005), 5 no.lu ek.

²⁸ Genç, Ü.: "Sanayide Atık Yönetimi", *Çevre ve Sanayi Semineri*, (Çevrimiçi) <http://www.tisk.org.tr/yayinlar.asp?sbj=ic&id=571>, 30 Haziran 2007.

²⁹ (Çevrimiçi) <http://www.ban.org>, 12 Ocak 2006. "Nijerya'ya ve diğer gelişmekte olan ülkelere ihraç edilen bilgisayarların %75'i toksik madde içermektedir. Toksik maddeler yer altı sularına karışmakta buda insan ve çevre sağlığını tehdit etmektedir. Ayda her biri 500 bilgisayar taşıyan 500 konteyner kullanılmış bilgisayar Nijerya'ya girmekte, bir bilgisayar monitöründe yaklaşık 4 kg kurşun, kadmiyum ve kimyasal atık bulunmaktadır. Bunların hepsi çevre ve insan sağlığına zararlıdır."

³⁰ "Old Mobile Phones Are Found To Be Toxic Waste", (Çevrimiçi) <http://www.ban.org>, 3 Şubat 2007.

³¹ Kaya, T.; age., s. 115.

olması da beklenemez. Bu, her geçen gün yeni sanayi ürünlerinin ortaya çıktığı günümüzde kolayca başarılabilecek bir şey değildir. Buna bağlı olarak, farklı ülkelerin tehlikeli atık tanımlarının değişiklik göstermesi de mümkündür. Bu gerçekten hareketle, Basel Sözleşmesi, Sözleşme'ye taraf olan ülkelere, kendi ulusal mevzuatlarına göre tehlikeli olarak tanımlanan veya düşünülen atıkları Sözleşme Sekreteryası'na bildirmeleri yükümlülüğünü getirmiştir.³²

Atıklarla ilgili ulusal politikalar ülkelere göre değişmektedir. Bunun yanı sıra, her devlet kendi ülke koşullarına uygun olarak atık yönetim politikalarını belirlemektedir. Ancak, ulusal atık yönetiminin uluslararası boyutu son derece önemlidir. Bir ülke atık politikasını belirlerken uluslararası atık taşınımını ve uluslararası mevzuatı göz ardı edemez.

Atıklar, genel olarak basitçe şu şekilde sınıflandırılmaktadır:

1. Yasalar çerçevesinde tehlikeli sayılmayan ve belediye tarafından toplanıp taşınan evsel nitelikli atıklar,
2. Evsel katı atıklar dışında farklı yöntemlerle toplanması, taşınması, işlenmesi ve bertaraf edilmesi gereken atık yağlar ile cips gibi özel atıklar,
3. Hastane, laboratuvar vb. sağlık kuruluşlarınca oluşturulan enfekte kimyasal atıklar, kesici ve delici malzemeler vb. tıbbî atıklar,
4. Tıp ve teknoloji uygulamalarından kaynaklanan radyoaktivite taşıyan atıklar,
5. Yasal olarak tehlikeli sayılan, evsel ya da sanayi kaynaklı tehlikeli atıklar.³³

Kuşkusuz bu sınıflandırma, geçerli tek sınıflandırma değildir. Bunun yanı sıra katı atıkların, kaynaklarına göre, aşağıda görüldüğü gibi değişik gruplar altında incelendikleri de görülmektedir:

³² Basel Sözleşmesi, m. 3.

³³ Uzunoglu, H., age., s. 30.

Evsel Atıklar: Evsel faaliyetlerden oluşan ve genellikle çöp olarak bilinen, çoğunlukla zararsız olmakla birlikte pil, boya vb. zararlı ve tehlikeli maddeleri de içeren atıklardır.

Endüstriyel Atıklar: Endüstriyel faaliyetler sırasında veya endüstriyel işlemler sonucunda oluşan atıklardır. Endüstriyel katı atık yönetiminde doğal kaynakların ve çevrenin korunması için geri kazanım ve arıtma tesisi uygulamaları önem taşımaktadır.

Ticari ve Kurumsal Atıklar: Ticari işletmelerden ve kurumlardan kaynaklanan, genel olarak evsel atıklar kadar organik madde içermeyen atıklardır. Lokanta, büfe, mağaza, okul, askeri yerleşim, liman, ofis, stadyum vb. alanlardan toplanan atıklar bu kapsamda değerlendirilmektedir.

Belediyesel İşlevlerle İlgili Atıklar: Sokak süprüntüleri, park-bahçe, toptancı halleri, plaj ve mesire yerlerinden toplanan atıklar, araba hurdaları, hayvan ölüleri ve su arıtma tesislerinden ortaya çıkan çamurlar bu kapsama girmektedir.

Özel Atıklar: Radyoaktif atıklar, tehlikeli ve zararlı endüstriyel atıklar; boya, inceltici, temizlik maddeleri, piller vb. gibi evsel atıklar, lastik tekerlekler, atık su çamurları, inşaat ve yıkıntı atıkları ve hastane atıkları gibi uzaklaştırılması özel önem taşıyan atıklardır.

Tarımsal Atıklar: Bitkisel ve hayvansal ürünlerin elde edilmesi ve işlenmesi sonucunda ortaya çıkan, miktarı ve içeriği toplumların sosyoekonomik özelliklerinden, beslenme alışkanlıklarından, coğrafya ve iklim gibi değişik şartlardan etkilenen atıklardır.³⁴

Görüldüğü gibi, evsel atıklar bile kimi zaman tehlikeli nitelik taşıyabilmektedir. Depolama, taşıma, geri kazanma ve bertaraf yöntemlerinin farklı olması göz önüne alındığında, atıkların, kaynaklarına bakılmaksızın, teknik açıdan dört ana grup altında sınıflandırıldığı da görülmektedir:

³⁴ “Atık Minimizasyonu”, (Çevrimiçi) http://www.bcm.org.tr/pdf/bulten/2004_06.doc, 19 Eylül 2008.

1- Evsel (tehlikeli olmayan) Atıklar: Yasal düzeyde tehlikeli atık kabul edilmeyen, normal belediye hizmeti sonucu ayırma yolu ile geri kazanılabilen, toplanarak taşınıp evsel çöp depolama sahalarında bertaraf edilebilen, kompost yapılabilen veya yakılabilen evsel veya endüstri kökenli atıklar bu kategoriye girmektedir.

2- Özel (tehlikeli ve tehlikesiz kategorileri arası) Atıklar: Yasal olarak evsel katı atık sayılmayan, ancak evsel atıklara göre farklı yöntemlerle toplanması, taşınması, işlenmesi ve bertarafı gereken atıklardır. Yönetmelik'te bu atıklar; tıbbî atıklar, atık yağlar, tarama çamurları, jips ve yakma fırını külleri olarak sıralanmaktadır.

3- Tehlikeli Atıklar: Evsel ya da sanayi kökenli olabilen, yasal olarak tehlikeli sınıfına giren, toplanmaları, taşınmaları ve bertarafları için ilave insan sağlığı ve çevre koruma önlemleri alınmasını gerektiren atıklardır. Bu atıkların evsel atık depolama tesislerinde bertaraf edilmemesi gerekir.

4- Radyoaktif atıklar: Araştırma, tıp ve teknoloji uygulamaları sonucu ortaya çıkan ve radyoaktivite taşıyan atıklardır. Bu atıkların, nükleer santraller ve nükleer silahlarla ilgili çalışmalar nedeniyle meydana gelenleri 'Yüksek Radyoaktiviteli', araştırma merkezleri ile hastanelerden kaynaklananları ise 'Düşük Radyoaktiviteli' olarak iki alt grup olarak ele alınmaları mümkündür. Bu atıkların bertaraf edilecek miktarlarının, geri kazanma yöntemleri ile azaltılmasına çalışılmaktadır. Ayrıca bu tür atıkların, diğer tehlikeli atık depolama tesislerinden daha fazla güvenli bertaraf tesislerinde depolanmaları önem taşımaktadır.³⁵

Tehlikeli atıkları, kimsayasal açıdan da sınıflandırmak mümkündür. Dünya Sağlık Örgütü (WHO), Dünya Bankası ve Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP) tarafından kullanılan katı atık gruplandırması şu şekildedir:

³⁵ Cindil, B.: "Çevre ve Atıklar ile Katı Atık Tanımı ve Türleri", (Çevrimiçi) <http://www.cindil.net/tanimt.html>, 27 Aralık 2006.

- İnorganik atıklar
- Asidik ve bazik atıklar
- Siyanürlü atıklar
- Ağır metal içeren atıklar
- Asbest kalıntıları.

Diğerleri:

- Madeni yağ atıkları
- Kimyasal kökenli organik atıklar
 - Kirlenmiş klorlu solventler (Halojenler)
 - Klorsuz solvent atıkları
 - PCB'li atıklar
 - Boya ve reçine atıkları
 - Biosid ve pestisidler
 - Diğer kimyasal kökenli organik atıklar
- Biyolojik kökenli organik atıklar
- Özel Atıklar (büyük miktarlardaki ‘az tehlikeli’ atıklar)
- Enfekte atıklar.³⁶

³⁶ Zambak – Tugal, age., s. 8-9.

Buraya kadar anlatılanları somutlaştırmak ve genel başlıklar halinde ifade etmek gerekirse, tehlikeli atıkları şu şekilde sınıflandırabiliriz: Radyoaktif atıklar, kimyasal atıklar ve tıbbî atıklar. Bu genel başlıkların yanı sıra, elektronik atıkların, gemi sökümü faaliyetleri ile cep telefonlarının da ayrıca ele alınmasında yarar bulunmaktadır.

Doğal karakterlerine ya da onları oluşturan faaliyete göre tehlikeli atıklar aşağıdaki şekilde sınıflandırılabilir:

- 1) Hastanelerden, tıp merkezlerinden ve kliniklerden kaynaklanan tıbbî atıklar,
- 2) Farmasotik ürünlerin üretiminden ve hazırlanmasından kaynaklanan atıklar,
- 3) Ahşap koruyucuları,
- 4) Biositler ve fito-farmakolojik maddelerin üretiminden, hazırlanmasından ve kullanımından kaynaklanan atıklar,
- 5) Solvent (çözücü) olarak kullanılan maddelerin kalıntıları,
- 6) Solvent olarak kullanılmayan halojenli organik maddeler,
- 7) Siyanür içeren ısıt işlemler ile sertleştirme işlemlerinden kaynaklanan atıklar,
- 8) Hedeflenen kullanıma uygun olmayan mineral yağlar ve yağlı maddeler,
- 9) Yağ / su, hidrokarbon / su karışımları, emülsiyonlar,
- 10) Poliklorlubifeniller, poliklorluterfeniller veya polibromlubifenillerli maddeler,
- 11) Rafine etme, distilasyon (imbikleme) ve her türlü pirolitik (ısıt) işlem sonucu ortaya çıkan katranlı maddeler,
- 12) Mürekkepler, boyalar, pigmentler, boyalar, lakeler, (cilalar) vernikler,

- 13) Reçineler, lateks, plastize edici maddeler, zamlar / yapıştırıcılar,
- 14) Tanımlanmamış veya yeni ve insan ve çevre üzerindeki etkileri bilinmeyen, araştırma ve geliştirme ya da eğitsel aktivitelerden kaynaklanan kimyasal maddeler,
- 15) Piroteknikler ve diğer patlayıcı malzemeler,
- 16) Fotoğrafçılık kimyasal malzemeleri ve prosesleme malzemeleri,
- 17) Poliklorl  dibenzo-furanın herhangi bir türevi ile kirlenmiş her türlü malzeme,
- 18) Poliklorl  dibenzo–p-dioksinin herhangi bir türevi ile kirlenmiş malzeme,
- 19) Hayvansal veya bitkisel sabunlar, yağlar, balmumları,
- 20) Solvent olarak kullanılmayan, halojenli olmayan organik maddeler,
- 21) Metal veya metal bileşikleri içermeyen inorganik maddeler,
- 22) K ller ve/veya cüruflar,
- 23) Tarama atıklarını (spoiller) içeren toprak, kum ve kil,
- 24) Siyanitsiz ısıt ışlem tuzları,
- 25) Metalik tozlar,
- 26) Kullanılmış katalist malzemeler,
- 27) Metal veya metal bileşikleri içeren sıvı veya  amurlar,
- 28) Kirlilik kontrol işlemlerinden kalan artıklar,
- 29) Islak arıtıcı  amurları,
- 30) Su arıtma tesisleri  amurları,

31) Dekarbonizasyon artığı (bakiyesi),

32) İyon-değiştirici kolon artığı,

33) Arıtılmamış veya tarımda kullanılmaya uygun olmayan atıksu arıtma çamurları,

34) Tankların veya ekipmanlarının temizliğinden kalan artıklar,

35) Kirlenmiş ekipman,

36) Piller ve diğer elektrikli üniteler,

38) Bitkisel yağlar,

39) Diğer herhangi bir atık.³⁷

B. ELEKTRONİK ATIKLAR

Elektronik atık (e-atık), elektronik aletlerin kullanım sürelerinin tamamlanmasıyla ortaya çıkan atık olarak tanımlanmaktadır. Bu tür cihazların yapımında insan sağlığını tehdit eden kurşun, cıva, kadmiyum, fosfor, plastik, klorlu solventler, bromlu alev geciktirici gibi binden fazla malzeme kullanılmaktadır.³⁸ Elektronik atıklarda bulunan arsenik, baryum, selenyum, krom, kobalt ve cıva gibi kimyasallar ve toksik maddeler de insan ve çevre sağlığı için ciddi tehdit oluşturmaktadır. Elektronik atıklarda bulunan yongalar, kablolar, cam, alüminyum, çelik, bakır ve diğer değerli metaller, plastik veya bunların komposit bileşenlerinden oluşan parçalar ya doğrudan yeniden kullanılmakta ya da işlenip değerlendirilmektedir.

E-atıklar (TV, bilgisayar, yazıcı, telefon, fax, fotokopi makinaları, ekranlar, DVD, VCR, entegre devreler, yarı iletkenler, baskılı devreler, algılayıcılar, kablolar, iPod, MP3, tıbbî cihazlar vs.) genelde plastik, metal ve cam ihtiva etmektedir. Bu

³⁷ (Çevrimiçi) <http://www.atikyonetimi.cevreorman.gov.tr/TEH/tehlike/Ek3tehlikelikriter.doc>, 19 Nisan 2007.

³⁸ (Çevrimiçi) <http://www.zekirdek.com/?module=news&action=view&id=11050>, 20 Ocak 2007.

atıklar demonte edildikleri, yakıldıkları veya geri kazanım için parçalandıklarında tehlikeli maddeler oluşturabilmektedir.³⁹ Bilgisayar ekranı, kasası, klavyesi, faresi, tarayıcı, telefon, cep telefonu, santral, televizyon, müzik aletleri, küçük ev aletleri, kartuş, toner, anahtarlayıcı, röle gibi elektronik bileşenler ile diğer elektrikli ve elektronik tüm malzemeler, kullanım süreleri dolduğunda e-atık olarak kabul edilmektedir.⁴⁰ Bu tür atıkları oluşturan hurda malzeme, çeşitli pilleri de içermektedir. Elektronik hurda içinde geri kazanılabilecek çeşitli maddeler mevcuttur. Metaller, yarı metaller, plastikler, yağlar ve ekran tüplerindeki çeşitli maddeler bunlar arasında sayılabilir.⁴¹ Toprak dolgusundaki ağır metallerin, örneğin kurşun, kadmium ve cıvanın yüzde 40'tan fazlası elektronik alet kaynaklıdır.⁴²

Günümüzde evlerde, işyerlerinde, ulaşımda ve sanayide önemli miktarda pil kullanılmaktadır. Piller; motor, elektronik cihaz, saat, kamera, hesap makinesi, işitme aleti, kablosuz telefon, oyuncak v.b. yerlerde geniş bir kullanım alanı bulmaktadır. Son yıllarda artan pil kullanımı insan sağlığı ve çevre için potansiyel tehlike durumundadır. Avrupa ve Amerika'da kişi başına yılda 2 adet düğme pil, 10 adet normal pil kullanılmaktadır. Almanya'da ise kişi başına yıllık pil tüketimi 11 adettir. Bu ülkede 1996 yılında 83 milyon adet (3.500 ton) yüksek oranda tehlikeli zararlı madde içeren pil satılmıştır. Amerika'da 1992 yılı verilerine göre 2.82 milyar adet karbon-çinko ve alkali pil piyasada işlem görmüştür. 1995 yılı verilerine göre dünyada yılda 96 milyon adet kurşun-asit bataryası üretilmekte olup yıllık batarya büyüme hızı ortalama %2 civarındadır. Gelişmekte olan ülkelerde taşıt sayısına paralel olarak akü tüketimi de artmaktadır. ABD'de akü üretiminde 2000 yılında 1 milyon 200 bin ton kurşun kullanılmıştır. Bu ülkede kadmium tüketimi 2000 yılında 2285 tona çıkmıştır. Yine burada 1988 yılında 1755 ton cıvanın 225 tonu pil üretiminde kullanılmıştır. Almanya'da yılda 30 bin ton ağırlığında yaklaşık 900 milyon adet kuru pil tüketilmektedir. Her yıl İngiltere'de 20 bin ton pil depolama

³⁹ Kaya, M.: "Küresel Elektronik Atık (E-Atık) Pazarı 2009'da 11 Milyar Doları Geçecek", *İşveren*, Eylül 2005, (Çevrimiçi), http://www.tisk.org.tr/isveren_sayfa.asp?yazi_id=1229&id=68, 20 Ocak 2007.

⁴⁰ (Çevrimiçi) <http://www.zekirdek.com/?module=news&action=view&id=11050>, 20 Ocak 2007.

⁴¹ Erdin, E. - Özdağlar, D. - Köse, H.: "Gerikazanma Yolu İle Endüstriyel İkincil Hammaddeler", (Çevrimiçi) <http://web.deu.edu.tr/erdin/pubs/doc69.htm>, 4 Ekim 2007.

⁴² "Atık Kategorileri", (Çevrimiçi) <http://www.geridonusum.org/atik-kategorileri/index.php>, 23 Eylül 2008.

alanına gitmektedir.⁴³ Özellikle akülerin geri kazanımı işlemi, tam olarak denetlenememeleri durumunda potansiyel tehlike arz etmektedir.⁴⁴

Atık pillerin sebep olduğu hastalıkların başında nörolojik bozukluklar, merkezi sinir sistemi hastalıkları, kanser, böbrek ve karaciğer hastalıkları gelmektedir. Pillerin içindeki maddelerin zararı öldürücü boyuta ulaşabilmektedir. Bu maddeler toprağa ya da suya karışarak insan vücuduna geçebilmektedir. Bir küçük kalem pil 4 metrekare toprak kirletmekte ve bu toprağı üretim yapamaz hale getirmektedir.⁴⁵

Elektronik çöpler genellikle yakılarak yok edilmekte, fakat bu yöntem baryum ve cıva gibi tüm toksik elementlerin ve kimyasalların açığa çıkmasına neden olmaktadır. Bu maddeler daha sonra havaya veya toprağa karışmaktadır.⁴⁶

Eski, kullanılmayan cep telefonlarının pilleri çıkartılmış olsa dahi, imalatlarında toksik metal kullanılmış olmaları nedeniyle tehlikeli atık kabul edilmektedir. Birleşik Devletler Çevre Koruma Ajansı (*US Environmental Protection Agency*) tarafından hazırlattırılan bir çalışma raporunda, cep telefonlarının kurşun metal taşıdığı, tehlikeli atık olduğu, cep telefonu kullanımının dünyada hızla arttığı, sadece ABD’de 130 milyon cep telefonunun 2005 yılına kadar atılacağı, bunun da yaklaşık 65 bin ton cep telefonu atığı anlamına geldiği belirtilmektedir.⁴⁷

Elektronik ürünlerin içerdiği tehlikeli maddeler ve etkileri şöyle sıralanmaktadır: Kurşun (Pb) özellikle çocuklarda beyin hasarı ve üreme bozukluklarına yol açtığı için bir çok üründen yasaklanmıştır. Merkezi sinir sistemini, bilhassa çocuklarda, böbrekler ve üreme sistemlerini bozmaktadır. Yoğun miktarda ve uzun süreli kurşun alan bünyelerde, parmaklarda, el ve ayak bileklerinde

⁴³ Öztürk, M.: “Pil/Akü Kullanımı ve Atık Piller ile Akülerin Zararları”,

(Çevrimiçi) <http://www.cevreorman.gov.tr/belgeler/piller.doc>, 23 Ocak 2007.

⁴⁴ (Çevrimiçi) <http://basel.int/pub/techguid/tech-wasteacid.pdf>, 19 Ağustos 2007.

⁴⁵ “Bitmiş Pillerin Çevre ve İnsan Sağlığına Etkileri”, *Bilim ve Teknik Dergisi*, TÜBİTAK, Haziran 2006, (Çevrimiçi) <http://www.realage.com.tr/tr/realagehaberdetay.asp?hid=24614>, 4 Ocak 2007.

⁴⁶ (Çevrimiçi) http://www.tubiderbd.com/index.php?module=news&news_id=5818&cat_id=4, 9 Ağustos 2007.

⁴⁷ Kaya, M – Sözeri, A.: “Elektronik Atık (E-Atık) Geri Dönüşümü/Kazanımı”, (Çevrimiçi) <http://www.geridonusum.org/makaleler/elektronik-atik-e-atik-geri-donusumu-kazanimi.html>, 30 Mart 2007.

zayıflık, hafıza kaybı ve kan hastalıkları gibi sorunlar görülmektedir. Monitörlerdeki katod ışın tüpleri, eski lehimler, entegre devreler, baskılı devre kaplamaları, cam, akü ve piller kurşun içermektedir.⁴⁸

Cıva (Hg), düşük dozlarda bile zehirli olup, sinir sistemi cıvanın tüm formlarına karşı çok duyarlıdır. Yüksek miktarlarda maruziyet beyinde, böbreklerde ve fetus gelişiminde kalıcı zararlara neden olabilmekte, beyin fonksiyonlarına yapacağı etkiyle irritabilite, ürkeklik, titreme, görme ve duyma kusurları ve bellekte zayıflama ortaya çıkmaktadır. Kısa süreli ve yüksek düzeyde maruziyet durumunda ise akciğer hasarı, bulantı, kusma, ishal, tansiyon yüksekliği, deri döküntüleri ve gözde irritasyon ortaya çıkabilmektedir. Yeni doğan ve fetusta, beyin gelişiminde gerilik, körlük ve konuşamamaya neden olabilmektedir. Cıva, kanserojenler arasında sınıflandırılmaktadır. Bir çay kaşığının 70'te biri kadar cıva bile 80 bin m2 'lık bir göldeki suyu zararlı hale getirip yaşayan balıkların yenmesini engellemektedir. Pil, termometre ve tansiyon ölçme cihazlarında cıva kullanılmaktadır.⁴⁹

Kadmiyum (Cd) ise vücutta çok uzun süre kalabilir ve düşük düzeyde maruz kalırsa bile yıllar içinde vücutta birikebilir. Havaya karışan kadmiyum partikülleri yere ya da sulara düşmeden önce çok uzun mesafeler kat edebilmektedir. Havadan solunarak, kadmiyum bulaşmış yiyeceklerin yenmesiyle, sigara dumanıyla ya da kadmiyumla kirlenmiş suların içilmesiyle vücuda alınabilir. Yüksek düzeyde kadmiyumun solunması akciğer hasarı sonucu ölüme neden olabilmektedir. İnsan vücudunda böbreklerde birikir ve insanı zehirler. Kemiklerin kırılabilirliğinin artması diğer etkilerindendir. Çok yüksek düzeyde kadmiyumun yiyeceklerle alınması kusma ve ishale neden olurken, hava, su ya da besinler yoluyla düşük düzeyde kadmiyuma uzun süre maruziyet sonucunda böbrek hastalıkları ortaya çıkabilmektedir. Yonga resistörleri, infrared dedektörleri, yarı iletkenler ve eski tip monitor katod ışın tüpleri kadmiyum içermektedir. Plastiklerde stabilizatör olarak da kullanılmaktadır. Hayvan deneylerinde, kadmiyumun, tansiyon yükselmesine, kandaki demir düzeyinin

⁴⁸ LaGrega – Buckingham – Evans, age., s. 260 vd.

⁴⁹ LaGrega – Buckingham – Evans, age., s. 250 vd..

düşmesine, karaciğer hastalıklarına, sinir sistemi ve beyinde hastalıklara neden olduğu gösterilmiştir.⁵⁰

Bromlu Alev Geciktiriciler (Brominated Flame Retardants, BFR) ise normal gelişme için gereken hormonal fonksiyonları önemli derecede etkilemektedir. BFR'ye işyeri ve ofislerdeki bilgisayarlar üzerindeki tozlarda rastlanmaktadır. ABD ve İsveç'te anne sütünde çok fazla miktarda BFR tespit edilmiştir.

Fosfor (P), Katod ışın tüpünün (cathode ray tube, CRT) iç yüzünü kaplamak için kullanılmaktadır. Kırılan tüplerden oluşan tozların teneffüsü risklidir.

Baryum'dan (Ba), CRT tüpündeki radyasyonu azaltmak için faydalanılmaktadır. Baryuma kısa süreli bile olsa maruz kalmak, beyin şişmesine, kas zayıflığına, kalp ve karaciğer hastalığına neden olabilmektedir. Tehlikeli kimyasal maddeler kapsamındadır.

Krom (Cr), yüksek miktarlarda solunması durumunda burun, akciğer, mide ve bağırsaklara zarar verebilmekte ve alerjisi olan kişilerde astım krizlerine neden olabilmektedir. Uzun süre yüksek ve orta düzeylerde maruz kalındığında burun kanaması ve yaralarına yol açabilmekte, akciğer hasarı ve kanser dışındaki akciğer hastalıklarında artışa sebebiyet verebilmektedir. Sindirim yoluyla yüksek düzeylerde alındığında mide rahatsızlıkları ve ülser, konvülsiyonlar, böbrek ve karaciğer hastalıkları, hatta ölüm bile ortaya çıkabilmektedir. Yine, cilde temas durumunda ciltte alerjik reaksiyonlara yol açabilmektedir. Bazı krom bileşikler kanserojendir.⁵¹ Altı Değerlikli Krom (Cr+6) ise, korozyon koruması ve işlenmemiş galvaniz çelik levhalar ve sertleştirilmiş çelik için kullanılmaktadır. DNA hasarı ve astımik bronşite sebep olduğu belirtilmektedir.

⁵⁰ LaGrega – Buckingham – Evans, age., s. 261.

⁵¹ “İnsan Sağlığını Etkileyebilecek Unsurlar Konusunda Türk Tabipleri Birliği Görüşü”, (Çevrimiçi) <http://www.ttb.org.tr/eweb/bergama/5.html>, 4 Ekim 2008.

Berilyum (Be), ana kart ve bağlantılarda kullanılır ve kanserojen olarak sınıflandırılmaktadır.⁵²

Plastiklere gelince, her bilgisayarda ortalama 7 kg civarında PVC (polivinilklorür) içeren plastik bulunur. Belli sıcaklıkta yandığında dioksin oluşmaktadır. Dioksin kansere sebep olmasının yanı sıra, sinir, bağışıklık ve üreme sistemlerine (sperm sayısında azalma dâhil) zarar verebilmekte, doğmamış bebeklerde sakatlıklara yol açabilmekte, endokrin sistemini bozabilmektedir. PVC, en tehlikeli plastik durumundadır.⁵³ PVC, Greenpeace'in savaş açtığı maddeler arasında ilk sırada yer almaktadır.⁵⁴

Basel Sözleşmesi, yetersiz koşullarda bertaraf edilmeleri durumunda insan sağlığı ve çevre üzerinde önemli bir potansiyel tehdit oluşturan maddelerle ilgili düzenlemeler içermektedir. Sözleşme, daha az potansiyel tehdit içeren bakır ve çinko gibi maddeleri kapsam dışında bırakmaktadır.⁵⁵

Elektronik atıkların iki ana özelliğinden söz etmek mümkündür: Birincisi, tehlikeli ve toksik maddeler içerebilmektedir. İkincisi, içerdikleri yeniden kullanılabilen metal, cam, plastik ve diğer malzemelerden dolayı değerlidir. Bu iki özellik nedeniyle e-atıklar hem insan ve doğayı tehdit eden bir tehlike, hem de yeni iş imkânı sağlayan ve yüksek getiri potansiyeli olan bir sektör olarak görülmektedir. E-atıklarla ilgili olarak günümüzde dünya genelinde iki ana faaliyet yürütülmektedir: Bir yandan, yeni üretilmekte olan elektronik eşyada tehlikeli ve toksik maddelerin kullanımı yasaklanmaya çalışılmakta, ürün tasarımında geri dönüşümün gözönüne alınması özendirilmektedir. Diğer yandan da, atıkların toplanması, işlenmesi, yeniden kullanımı, tehlikeli atıkların insan, çevre ve doğayı riske sokmadan bertarafı konusunda yeni teknolojiler geliştirilmektedir.⁵⁶

⁵² Kaya, M.: "E-Atık Nedir?" (Çevrimiçi), http://www.ekoses.com/ekolojikyasamportali/bpg/publication_view.asp?InfoID=147262&iabspas=1&vjob=vkwd,ALEV%20GEC%C4%B0KT%C4%B0R%C4%B0C%C4%B0LER, 20 Ekim 2008.

⁵³ (Çevrimiçi) <http://www.besafenet.com/pvc/about.htm>, 31 Ağustos 2008.

⁵⁴ (Çevrimiçi) <http://www.ntvmsnbc.com/news/383637.asp>, 7 Mart 2007.

⁵⁵ (Çevrimiçi) <http://basel.int/meetings/cop/cop7/docs/08a3e.pdf>, 25 Ekim 2007.

⁵⁶ "Metal Endüstrisi ve Metallerin Geri Dönüşümü", (Çevrimiçi)-, 8 Eylül 2008.

Kapı kapı dolaşan hurdacılar, e-atıkların ancak yüzde 30'unun geri dönüşümünü sağlayabilmektedir. Dönüşümün 3 türü bulunmaktadır (*recycling, reuse, recover* - geri dönüşüm, yeniden kullanım, geri kazanım). Daha gelişmiş yöntemlerle ise e-atıkların yüzde 90'ı geri dönüştürülebilmektedir. Bu atıkların geri dönüştürülemeyen yüzde 10'luk kısmının ise düzenli olarak depolanması gerekmektedir. E-atığın geri dönüşümü, biriktirilmesinden, toplanmasına ve oradan da taşınmasına kadar bütüncül bir sistemdir. Avrupa'da tehlikeli atık olarak taşınan e-atıkların içinde çevreye son derece zararlı parçalar, değerli metaller bulunmaktadır.

Amerika'da, 2003 yılında 63 milyon adet kişisel bilgisayar çöp sahalarına gönderilmiş bulunmaktadır. Bu rakama, devlete ve diğer kurumlara ait bilgisayarlar dâhil değildir. Her bilgisayarın yaklaşık 1.8 kg kurşun içerdiği göz önünde bulundurulursa, tehlikenin boyutlarının büyüklüğü anlaşılabilir.⁵⁷ Amerikan Ulusal Sağlık Konseyi'ne göre ABD'de 300-500 milyon kullanım dışı yok edilmeye hazır, bir başka deyişle e-atık kapsamında bilgisayar mevcuttur. Son 50 yıldır yüzlerce milyon TV satıldığı bilinmekte ve bunların tamamının, kısa süre sonra e-atık haline gelmesi beklenmektedir. E-atıklar, belediye atıkları içinde en hızlı büyüyen katı atık türünü oluşturmakta ve diğer atıklardan 3 kat daha hızla artmaktadır. Bunlar, çöplüklere atılıp dolgu yapılmakta veya diğer atıklarla birlikte yakılmaktadır. ABD'de elektronik ürünlerin sadece yaklaşık yüzde 10'u geri dönüştürülebilmektedir. Bilgisayarların da yüzde 11-15'i tekrar kullanılmakta veya geri kazanılmaktadır.⁵⁸ ABD'de 2006 yılının ilk 6 ayında alınan elektronik aygıtların (çoğunlukla bilgisayar, cep telefonu ve televizyon) parasal karşılığı 125 milyar doları bulmaktadır. Yine ABD'de, 315 milyon ilâ 600 milyon arasındaki masaüstü ya da dizüstü bilgisayarın hemen hemen tamamı 18 ay içerisinde 'atık' haline dönüşmektedir. Birleşmiş Milletler Çevre Programı verilerine göre her yıl ortaya çıkan elektronik atık miktarı 50 milyon tona yaklaşmıştır.⁵⁹ ABD, e-atıkları ya Asya'daki ülkelere ihraç etmekte, ya da hapishanelerdeki suçluları kullanarak

⁵⁷ (Çevrimiçi) http://www.recyclingistanbul.com/?sayfa=haber_detay&id=7, 23 Aralık 2006.

⁵⁸ Kaya, M.: "Küresel Elektronik Atık (e-Atık) Pazarı 2009'da 11 Milyar Doları Geçecek", (Çevrimiçi) <http://www.2de1.com/yeni.teknolojiler.ve.haberler/63745-kuresel.elektronik.atik.e.atik.pazari.html>, 19 Ağustos, 2007.

⁵⁹ "Onların Çözü, Bizim Kâbusumuz", (Çevrimiçi) <http://www.ufukcizgisi.org/index.php?in=51&p=1545>,

4 Şubat 2007

tehlikeli çalışma koşullarında geri dönüştürmektedir. ABD'deki Worldwatch Enstitüsü'nün açıklamasına göre, cep telefonları ve bilgisayar kaynaklı elektronik atıklar büyüyen bir çevre problemi teşkil etmektedir. Yığınlar halinde elektronik atık, taşıdığı civa ve diğer toksik maddelere karşı çok az korunan işçiler tarafından parçalara ayrılmak üzere, hukuka aykırı olarak yurt dışına gönderilmektedir.⁶⁰

Amerikan Çevre Koruma Örgütü'ne göre dünyada en fazla e-atık üreten ülke olan ABD'de 2000 yılında 4,6 milyon ton e-atık gömülmüştür ve bu miktarın günümüzde 20 milyon ton civarında olduğu tahmin edilmektedir. Amerikan Ulusal Güvenlik Konseyi'nin 2003 yılında yaptığı tahmine göre ABD'de her birkaç yılda bir 315 milyon ila 680 milyon arasında bilgisayar kullanılamaz hale gelmektedir. Japonya'da sadece 2002 yılında 20 milyon adet beyaz eşyanın ve 450 bin adet kişisel bilgisayarın çöpe atıldığı, bunun 9000 ton e-atık anlamına geldiği belirtilmektedir. Nokia, 2001 yılında dünya genelinde satılan 380 milyon telefonunun yaklaşık 40 bin ila 50 bin ton atığa tekabül ettiğini ve her yıl tahminen 150 milyon ton elektronik atık oluştuğunu açıklamıştır. Elektronik sektöründeki üretim artışı elektronik atık pazarının büyümesini doğal olarak hızlandırmakta ve üretim hacmi ile e-atık hacmi arasında paralellik görülmektedir. Bir TV katot ışın tüpü 2-4 kg kurşun, büyük TV ekranı ise daha fazla kurşun içermektedir. ABD'de 1997 ilâ 2004 yılları arasında kullanılmaz hale gelen 315 milyon bilgisayar ve monitörde toplam 545 bin ton kurşun bulunduğu tespit edilmiştir. Dünya Ticaret Örgütü verilerine göre, 1996'dan 1999 yılına kadar üç yıl içinde dünya elektronik sektörü yüzde 10.5 oranında büyümüştür. Dünyada iki milyar cep telefonu kullanıcısı bulunduğu kabul edilmektedir. Bu, iki milyar cep telefonunun üretilip kullanılması anlamına gelmektedir. Yine 2002 yılında dünyada 17,8 milyon adet monitör katod ışın tüpü üretilmiştir.

Elektronik malzemelerin yapımında kullanılacak hammaddelerin tehlikeli atıklar içermemesi ve çevre dostu olma özelliği taşıması önem taşımaktadır. Küresel anlamda bilgi çağına giren toplumların oluşturdukları e-atıklar çok hızlı artmaktadır. Belediye atıkları içinde en hızlı büyüme e-atıklarda görülmektedir. Gelişmiş ülkelerde, e-atıklar katı atıkların %1'ini oluştururken, bu oranın 2010'da %2'ye

⁶⁰ (Çevrimiçi) <http://www.worldwatch.org/features/wwuniversity/10waystogore>, 9 Şubat 2007.

çıkacağı tahmin edilmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde ise e-atıkların katı atıklar içindeki oranı %0.01 - %1 arasında değişmektedir.

Öte yandan, elektronik cihazların ömürleri, kullanım süreleri giderek azalmaktadır. Bilgisayar satışları küresel olarak yıllık yüzde 10 artmakta, DVD satışları her yıl ikiye katlanmaktadır. Bu cihazların kullanım süreleri giderek kısalmaktadır. TV'lerin 10 yıl, bilgisayarların ise 2-3 yıl kullanıldığı görülmektedir. Sonuç olarak yüksek oranda elektronik atık belediye çöplüklerine katı atık olarak gitmekte ve çevreye tehlikeli maddeler bırakmaktadır. Özellikle bilgisayar teknolojisindeki hızlı gelişme nedeniyle, cihazların ömrünü doldurmadan elden çıkarıldığı, çöp stokunun arttığı görülmektedir. Dünyada her yıl çöpe atılan elektronik ürün miktarı 6 milyon tonu bulmaktadır.⁶¹

Türkiye'de eski elektronik araçlar genellikle çöplüklere atılarak dolgu yapılmakta ya da diğer çöplerle birlikte yakılmaktadır. Bu, çevreye zarar verirken kaynak israfına da yol açmaktadır. Topraktaki kurşun, kadmiyum ve cıvanın yüzde 40'tan fazlası elektronik atıklardan kaynaklanmaktadır.⁶² DPT verilerine göre Türkiye'de 2000 yılında yaklaşık 30 milyon TV ve 2003 yılında da 26 milyondan fazla mobil telefon bulunmaktaydı. Telekomünikasyon Kurumu kayıtlarına göre 1995-2005 yılları arasında 10 yıllık bir süre zarfında 70 milyon mobil telefon Türkiye'ye girmiştir.⁶³ 2003 yılında sabit telefon abone sayısı ise 19 milyona yakındı. Türkiye Beyaz Eşya Sanayicileri Derneği'nin verilerine göre, 2005 yılı Ocak-Temmuz döneminde buzdolabı, otomatik çamaşır makinesi, bulaşık makinesi ve fırından oluşan beyaz eşya üretimi 6 milyon 659 bin 560 adetti.⁶⁴ Öte yandan Türkiye'de elektronik atık miktarı kesin olarak belli değildir. Çevre Bakanlığı'nda bu konularla ilgili herhangi bir istatistiksel veri tutulmamaktadır. Türkiye ile nüfusu ve tüketim alışkanlıkları benzeşen Almanya'nın yıllık 1.5 milyon ton elektronik

⁶¹ (Çevrimiçi) http://www.kobi-efor.com.tr/haber_detay.asp?id=1208, 5 Nisan 2007.

⁶² (Çevrimiçi) <http://www.zekirdek.com/?module=news&action=view&id=11050>, 20 Ocak 2007.

⁶³ Eren, A.: "Elektronik Atık Tehlikeli ve Değerlidir", (Çevrimiçi) <http://www.turcek.org.tr/files/File/Elektronik%20Atik%20Tehlikeli%20ve%20Degerlidir.doc>, 4 Nisan 2007.

⁶⁴ "Beyaz Eşyacılar İhracata Sarılıyor", Radikal, 30.08.2005, (Çevrimiçi) <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=162784>, 4 Eylül 2007.

teknolojik atık ürettiğinden hareketle bu rakamın Türkiye’de yıllık bir milyon tonu bulunduğu varsayılmaktadır.⁶⁵

Elektronik atıkların nakledilmesi, içerdikleri kimyasal maddeler nedeniyle, tıpkı nükleer atıklarda olduğu gibi BM tarafından kurallara bağlanmıştır.⁶⁶ Cep telefonlarının gelişmekte olan ülkelere ihracının “zaman ayarlı birer bomba” ihracıyla aynı anlama geldiği belirtilmekte ve bunun önlenmesi için acil tedbir alınması önerilmektedir. 2004 yılında Cenova’da toplanan Basel Sözleşmesi’nin Ucu Açık Çalışma Grubu Toplantıları (*Open Ended Working Group of the Basel Convention*) sonucu açıklanan raporda, Nijerya, Brezilya, Uganda, Kenya ve Namibya gibi ülkelerin çok büyük miktarda eski cep telefonlarının ülkelere ihraç edilmelerinden dolayı duydukları kaygıları dile getirdikleri ifade edilmiştir. Bu konuda Basel Sözleşmesi çerçevesinde ilk 10 sırada yer alan cep telefonu ihracatçılarının arasında bulunduğu Cep Telefonu Ortaklık Girişimi oluşturulmuş, bu grup, tehlikeli atık olan cep telefonlarının sınırötesi taşınımı ve geri toplanması konusunda bir uygulama talimatı oluşturulması çalışması başlatmıştır.

Elektronik atık konusu, Basel Sözleşmesi’nin VIII ve IX. eklerinde ele alınmıştır. Bu konuya, Basel Sözleşmesi Taraflar Konferansı’nın altıncı toplantısında kabul edilen Basel Sözleşmesi Stratejik Planı (2000-2010) içerisinde öncelik verilmiştir. Ayrıca, Taraflar Konferansı’nın yedinci toplantısında kabul edilen “Küresel Atık Tehdidiyle Yüzleşmek İçin Ortaklığa Dair Bakanlar Bildirisi”nde (*Ministerial Statement on Partnerships for Meeting the Global Waste Challenge*) de bu husus vurgulanmıştır.⁶⁷

AB Direktifi 2002/96/EC; (Waste Electrical and Electronic Equipment Directive, WEEE Directive)’nin üç ana amacı vardır:

⁶⁵ (Çevrimiçi) http://www.kobi-efor.com.tr/haber_detay.asp?id=1208, 17 Eylül 2008.

⁶⁶ Onların Çöpü, Bizim Kâbusumuz”, *Ufuk Çizgisi*, S. 51, 3 Aralık 2006, <http://www.ufukcizgisi.org/index.php?in=51&p=1545>

⁶⁷ (Çevrimiçi) <http://basel.int/pub/leaflet170806-1.pdf>, 7 Mart 2007.

1) Elektrik ve elektronik atıkların oluşumunu azaltmak, bertaraf edilecek atık miktarını azaltmak ve bunların işlenmesi için çalışan firmaların çevresel verimliliğini arttırmak,

2) Atık eşyaların geri kazanımı ve bertarafının kolaylaşması ve insan sağlığını korumak için bu eşyaların üretiminde tehlikeli maddelerin kullanımını azaltmak ve sınırlandırmak,

3) Elektrik ve elektronik eşyaların tasarımı ve üretimi aşamasında sökülmesi, geri dönüşümü ve tekrar kullanılmasının kolaylaştırılmasını teşvik etmek.

WEEE Direktifi uygulanmaya başlandığında, üreticiler kayıt altına alınacak, perakende satıcı, sattığı ürüne karşılık tüketicinin elindeki eski elektronik eşyayı almakla yükümlü kılınacaktır. Geçmişte sattığı buzdolabı, çamaşır makinesi, fırın gibi büyük ve ağır elektrikli eşyaları da, kullanılmaz hale geldiklerinde 30 gün içinde teslim almakla yükümlü olacaktır. Avrupa Birliği, elektronik cihaz üretiminin çevreye zarar vermemesi için, sağlığa zararlı maddelerin elektrikli ve elektronik ürünlerdeki kullanım miktarlarını kısıtlayan kurallar koymuştur. Bu kurallara da ‘*Bazı Zararlı Maddelerin Kullanımının Kısıtlanması*’ (*Restriction of the Use of Certain Hazardous Substances, RoHS Directive 2002/95/EC*), adı verilmiştir. 2006 yılından itibaren yeni üretimlerde RoHS kurallarına geçilmiştir.⁶⁸ Avrupa ülkeleri RoHS doğrultusunda düzenlemeler hazırlamıştır. Bu kurallar, kurşun, cıva, kadmiyum, alev alabilen karışımlar ve benzeri zararlı maddelerin kullanımının kısıtlanmasını öngörmektedir.⁶⁹

Kaliforniya’da da cep telefonu üreticilerinden eski cihazları kullanıcılardan alarak geri dönüşüme göndermelerini öngören bir kanun hazırlanmıştır. Kaliforniya Eyalet Senatosu, toksik elektronik atıklarla ilgili standartları belirlemeye başlamıştır. Dünya’da ilk kez Kaliforniya Eyaleti, elektronik cihaz üreten şirketleri kendi ürünlerini geri dönüştürmekle yükümlü hale getirmiştir. 2007 yılından beri Kaliforniya’da, teknoloji şirketleri, her iki yılda bir, elektronik cihazlarındaki tehlikeli madde miktarlarını açıklamak zorundadırlar. ABD’de, satılan her kişisel

⁶⁸ (Çevrimiçi) <http://www.ntvmsnbc.com/news/383637.asp>, 7 Mart 2007.

⁶⁹ (Çevrimiçi) <http://www.zekirdek.com/?module=news&action=view&id=11050>, 20 Ocak 2007.

bilgisayar için 6-10 dolar geri dönüşüm maliyetinin bilgisayar fiyatlarına eklenmesi gerekmektedir. Bu geri dönüşüm vergisi, tehlikeli elektronik atıkların güvenli bir şekilde bertaraf edilmesi için geliştirilecek programlar için kullanılacaktır. Elektronik cihaz üreten şirketleri kendi ürünlerinin geri dönüşümünden sorumlu olup, Kaliforniya Eyalet Senatosu, uygulamanın bilgisayar başına 30 dolarlık bir maliyet getireceğinden yakınan elektronik üreticilerine “Kirlenen Temizler” sloganıyla karşılık vermektedir.⁷⁰

C. RADYOAKTİF ATIKLAR

Radyoaktivite, bir atom çekirdeğinin, tanecikler veya elektromagnetik ışıma yaparak parçalanmasıdır. Bir başka ifadeyle radyoaktivite, radyoaktif çekirdeklerin kararlı yapıya geçebilmek için dışarı saldıkları hızlı parçacıklar ve elektromanyetik dalga şeklinde taşınan, kısaca ortamda yol alan enerjidir. Tabiatla kendiliğinden radyoaktif olan bazı ağır çekirdekli elementler mevcuttur. Bunlar dört grupta toplanmaktadır: Radyum, aktinyum, toryum ve neptünyum serileri. Radyoaktifliğin hemen hemen bütün bilimsel ve teknik alanlarda geniş uygulama alanları vardır. Radyoaktif atıklar genellikle nükleer yakıt tesislerinde, tıp, metalürji ve kimya endüstrilerinde, ayrıca biyoloji ve tarım alanlarında radyoaktif madde kullanımı sonucu oluşmaktadır. Tekrar kullanılması düşünülmeyen her türlü radyoaktif maddeler veya radyoaktif maddelerle bulaşmış diğer malzemeler, “radyoaktif atık” kabul edilmektedir.⁷¹ Radyoaktif atıklar tıp alanındaki çalışmalar, nükleer reaktörler, sanayide kullanılan radyoaktivite içeren ölçme cihazları gibi çok çeşitli faaliyetlerden kaynaklanmaktadır.⁷²

Bu atıkları, diğer toksik, endüstriyel atıklardan ayıran en belirgin özelliği radyoaktif olmaları ve çevreye zararlı birtakım iyonlayıcı radyasyon yaymalarıdır. Radyoaktif atıklardan gelecek zararlı radyasyon etkilerinden korunmak üzere bu atıkların işlenmesi, taşınması, depolanması ve bertaraf edilmesinde kullanılan teknik

⁷⁰ (Çevrimiçi) http://www.recyclingistanbul.com/?sayfa=haber_detay&id=7, 23 Aralık 2006; (Çevrimiçi) <http://www.ntvmsnbc.com/news/383637.asp>, 7 Mart 2007.

⁷¹ “CED Rehberi-Nükleer Enerji Santralleri”, (Çevrimiçi), [http://www.cevreorman.gov.tr/cedbim/Documents/6%20-%20Sectoral%20guideline%20-%20nuclear%20power%20plants%20\(TR\).pdf](http://www.cevreorman.gov.tr/cedbim/Documents/6%20-%20Sectoral%20guideline%20-%20nuclear%20power%20plants%20(TR).pdf), 8 Ekim 2007.

⁷² Zambak - Tugal, age., s. 23.

ve idari işlemlerin tümüne “radyoaktif atık yönetimi” adı verilmektedir. Radyoaktif maddeler; tıp, endüstri, tarım alanlarında kullanıldığı gibi büyük ölçüde ısı ve elektrik enerjisi üretiminde de kullanılmaktadır. Dünyada radyoaktif atıkların bertarafı için değişik yöntemler kullanılmaktadır. Atıkların radyoaktivite seviyelerine göre, özel deponilere gömme, yeraltı tuz ocaklarında ve çok derin (400-1000m.) yeraltı açıklıklarında depolama gibi yöntemlere başvurulmaktadır. Sıvı ve katı haldeki radyoaktif atıkların işlenmesi tesislerdeki bir çöktürme tankında yapılmakta, sonra çimentolama ünitesine pompalanıp, 200 lt’lik variller içinde çimento ile beton halinde sabitlenmektedir. Betonlanmış atık varilleri numaralanıp, etiketlenip sertleşmesi sonrasında geçici depo binasında üst üste biriktirilmektedir. Katı atıklar sıkışabilen ve sıkışamayanlar olarak ikiye ayrılmakta, sıkışabilenler, 40 ton basma gücü olan bir sıkıştırıcı ile 200 lt’lik variller içerisinde sıkıştırılıp numaralanıp etiketlenmekte ve yüzeyde radyoaktif olup olmadığı gibi kontroller tamamlandıktan sonra geçici depoda biriktirilmektedir. Sıkışamayan radyasyonlu katı atıklar ise varil içindeki çimento harcına gömülerek depolanmaktadır.⁷³

Uranyumun madenden çıkartılması, işlenerek yakıt haline getirilmesi sırasında da çok büyük miktarlarda radyoaktif atık ortaya çıkmaktadır.⁷⁴ Radyoaktif nükleer atıklar, hammadde olan uranyumun topraktan çıkarılmasından, işlenmesine ve en son nükleer santrallerin sökülmesine kadar her aşamada oluşur. Bu atıklar içerdikleri radyoaktiviteye göre düşük, orta ve yüksek seviye atık olarak sınıflandırılır. Düşük seviye atıklar daha çok hastane, laboratuvar ve sanayide oluşmaktadır. Bu atıklar, kullanılmış kâğıt, kıyafet ve eldiven gibi radyoaktivite bulaşan eşyadır. Dünyadaki toplam radyoaktif atık haciminin yüzde 90’ını oluştururlar, fakat radyoaktivite düzeyleri sadece yüzde 1’dir. Bunlar, korunaklı şekilde gömülerek saklanabilir, fakat yeniden kullanımları mümkün değildir; orta düzeyli atıklar, sökülen santral malzemelerinden oluşmakta, nükleer atık haciminin yüzde 7’sine, radyoaktivitenin ise yüzde 4’üne tekabül etmekte, korunaksız olarak toprağa doğrudan gömülmeleri tehlike taşımaktadır.⁷⁵

⁷³ Zambak-Tugal, age., s. 23-24.

⁷⁴ (Çevrimiçi) <http://cevregundem.sitemynet.com/gundem/id1.htm>, 23 Temmuz 2007.

⁷⁵ Altın, S. – Kaptan, H. Y.: “Radyoaktif Atıkların Oluşumu, Etkileri ve Yönetimi”, (Çevrimiçi) <http://yunus.hacettepe.edu.tr/~kaptan/s-altin.pdf>, 27 Eylül 2008.

Nükleer santralların meydana getirdiği atık yakıtlar, yüksek düzey olarak sınıflandırılır ve çok tehlikelidir. Uranyum ve plutonyum gibi radyoaktif elementler, birkaç metre ötelinde ışınlarına maruz kalan canlıları birkaç saniye içinde öldürebilmektedir. Onbinlerce yıl sonra radyoaktivite düzeyleri düştüğünde bile canlıları birkaç dakika içinde öldürecek etkiye sahiptir. Radyoaktif atıkların içindeki hacimleri sadece yüzde 3 iken radyoaktivitenin yüzde 95'ine sahiptirler. Nükleer santrallar 30-40 yıl içinde ömürlerini tamamlar ve nükleer atık haline gelirler. Sökülmeleri, parçalarının radyoaktivite düzeylerine göre sınıflandırılmaları ve bertaraf edilmeleri çok uzun, masraflı, tehlikeli ve güç bir işlemdir. Şu ana kadar sökülmüş santral bulunmadığı için, deaktif edilme ve sökölme sürecinde çıkacak sorunlar ve masraflar tam olarak bilinmemektedir. Nükleer santrallarda insan hatalarından kaynaklanan atık sorunları yaşanabilmektedir. Büyük nehirler, okyanus ve deniz kıyılarına inşa edilen santrallarda ihmal, dikkatsizlik ve kazalar sonucu sızıntılar olmakta, radyoaktif atıklar suya karışmakta, bazen de atıkların yanlış sınıflandırılması sonucu yüksek düzeyli atıklar düşük düzeyli atık çöplüklerine gönderilmektedir. Bu atıkların on binlerce yıl nerede ve nasıl saklanacakları önemli bir sorun oluşturmaktadır. Toprağın hemen üstünde mi, yoksa olabildiğince altında mı, okyanusun dibinde mi, kaya bloklarının altında mı, yoksa uzayda mı saklanacağı sorularına henüz makul bir cevap verilememiştir. Manş Denizi'nin 5 bin yıl önce var olmadığına dikkat çeken uzmanlar, uzun süre güvende kalacak şekilde nükleer atıkların nereye gömüleceği sorusuna cevap aramaktadırlar. Depremler, yanardağlar patlamaları ve küresel ısınma ile deniz seviyesinde yükselme yaşayan bir dünyada atıkları on binlerce yıl güvenli saklamanın ne ölçüde mümkün olacağı belirsizliğini korumaktadır.⁷⁶

Nükleer santrallardan kaynaklanan radyoaktif elementler iki farklı yolla çevreyi ve canlıları etkilemektedir. Bacalardan çıkan emisyonların atmosferde taşınımı ile çevreye ve yeryüzeyindeki canlılara ulaşmaktadır. Santraldan çıkan sıvı

⁷⁶ Eren, A.: "Yok Olmuyor, Sağlıksız ve Çok Pahalı: Nükleer Atık", (Çevrimiçi) <http://www.ekolojistler.org/yok-olmuyor-saglıksız-ve-cok-pahalı-nukleer-atik-aysen-eren.html>, 30 Mart 2007.

ve katı atıkların nehir, göl veya denizlere ulaşması ile atıklar canlılara ve yeraltı sularına sirayet etmektedir.⁷⁷

Üretilen yüksek seviyeli radyoaktif atıkların 240 bin yıl etkisini sürdüreceği belirtiliyor. Şu ana kadar, hiçbir ülkede son atık depolama yeri geliştirilemiştir. Çoğunlukla atıklar reaktör yakınlarında ya da geçici sığınaklarda depolanmaktadır. Düşük seviyeli radyoaktif atıkların toprak katmanlarında depolanmasına yönelik projelerin de güvenli olmadığı kanıtlanmıştır.⁷⁸ Radyoaktif gazların ve sıvıların rutin olarak nükleer santrallerden salınıyor olması ciddi bir halk sağlığı tehdidi oluşturmaktadır.⁷⁹ Nükleer santrallerin içerdiği riskin en büyüğü atıkların yönetimi ile ilgilidir. Radyasyonlu atıkları tehlikesizce yöneten bir teknoloji geliştirilememiştir. Bu nedenle bu atıklar gelişmiş ülkeler tarafından çok yüksek maliyetlerle kimi ülkelere satılmaktadır. Nükleer santral kazaları ve atıkları kaynaklı radyasyon, gözlemlenemez olduğu için etkisi geç anlaşılan ve risk altındaki toplum çoğunluğunun yeterince bilmediği, denetlenemediği için korkutucu, dünya çapında felaket yapıcı, sonuçları öldürücü, gelecek kuşaklar için tehlikeli, kolayca azaltılamayan ve miktarı giderek artan ve gönüllü hizmetin olmadığı riskler grubundadır.⁸⁰

Türkiye Atom Enerjisi Kurumu'nun internet sitesinde, “nükleer santrallerin atık sorununu çözülememiştir ve bu konu son derece belirsizdir” denilmektedir. Sözkonusu sitede, nükleer santrallarda kendisinden yararlanan kullanılmış yakıtların, 10-20 yıl süre ile santral sahasında saklanacakları ifade edilmektedir. Bu dönemde aktivitelerinin yüzde 98'inden fazlasını kaybedecekleri belirtilmekte, asıl sorunu oluşturan uzun ömürlü radyoaktif maddelerin de camlaştırılacakları, camlaştırılan bu maddelerin de kademeli koruma mantığı çerçevesinde kurşun, beton ve korozyona dayanıklı kaplar içine konulacakları, bu kapların da jeolojik olarak

⁷⁷ “Nükleer Enerji Santrallerinin Çevreye Olan Etkileri”, (Çevrimiçi) <http://www.angelfire.com/scifi/nuclear220/sec444.htm>, 17 Ağustos 2007.

⁷⁸ “Nükleer enerji hakkındaki söylentiler ve yanlış anlamalar”, *WIS -NIRS Nuclear Monitor Bülteni*, S. 648, (Çevrimiçi) <http://www.antinukleer.org/arsiv.php?m=29>, 10 Mart 2007.

⁷⁹ (Çevrimiçi) <http://www.greenpeace.org/turkey/campaigns/enerji/nuekleer-enerji/boeyle-mi-ikna-edeceksiniz>, 21 Temmuz 2007.

⁸⁰ “Nükleer Santral Karşıtı Bilim İnsanları Bildirisi”, (Çevrimiçi) http://www.emo.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=52674, 30 Temmuz 2007.

kararlı bölgelerde yerin yaklaşık bin metre altında hazırlanacak beton zırlı galerilerde saklanacakları vurgulanmaktadır.

Nükleer enerjinin fiyatlandırılmasında atık bertaraf maliyetlerini, santral söküm ve bertaraf maliyetlerini ve potansiyel kaza maliyetlerini gerçek rakamlarla hesaplamak mümkün değildir. Bu kalemlerin her biri santral yapma maliyetiyle kıyaslanamayacak kadar çoktur. Bununla birlikte, teorik rakamlarla maliyetler düşük gösterilebilmektedir. Nükleer santral kurma maliyeti ortalama 4 milyar dolar olup, diğer alternatiflerden pahalıdır. Ayrıca, bir nükleer santral en az 7 yıl gibi bir sürede kurulabilmektedir. Bu sürenin sonuna gelindiğinde de teknolojisinin "eskimiş" olması ihtimali vardır. Nükleer santraller çevreye yaydıkları gazlar açısından temiz olmakla birlikte, soğutma suyunda ve baca gazlarında düşük düzeyde radyasyon içerirler ve küçük kazalarda bile bu düzey yükselebilmektedir. Radyoaktif atıklar, nükleer teknolojinin çözilememiş en ciddi sorunlarından biridir. Gömüldükten sonra, miktar ve cinsine bağlı olarak yüzlerce veya binlerce yıl 100 °C derecenin üzerinde ısı yayacak olan atıkların cama bağlanıp derine gömülmesi, ABD’de çöl ortasındaki Yuca dağı söz konusu olduğunda bile yeraltı sularını radyasyondan korumaya yetmemektedir.⁸¹

Günümüzde nükleer santrali olan her ülke radyoaktif atık sorunu yaşamaktadır. ABD başta olmak üzere Çin, Hindistan ve Avrupa ülkeleri nükleer santrallerin yol açtığı tehlikeli atıklarla uğraşmaktadırlar. Nükleer atıkları yok etmek mümkün olmadığından, sadece üstlerini örterek zararsız hale getirmeye çalışılmaktadır. Bu nevi atıkların zararsız hale getirilmesi, on binlerce yıl çok korunaklı ortamlarda saklanmasına bağlıdır. Atıkların saklanması hem çok tehlikeli hem de çok pahalı yöntemlerle mümkün olabilmektedir.

Nükleer atıklar halen nükleer santrallerdeki ‘geçici’ depolama alanlarında saklanmaktadır. Bu depoların kullanım süreleri neredeyse dolmakla birlikte hiçbir ülke ‘sürekli’ depolamaya başlayabilmiş değildir. ABD Hükümeti’nin 1987 yılında Nevada Eyaleti’ndeki Yuca dağına sürekli depolama alanı olarak seçmesine rağmen bölge halkı, yerel yönetim ve çevre örgütlerinin şiddetli tepkisi nedeniyle

⁸¹ (Çevrimiçi) <http://cevregundem.sitemynet.com/gundem/id1.htm>, 11 Ocak 2007.

uygulamaya geçilememiştir. Sürekli depolama için yüksek düzeyli nükleer atıkların bulundukları yerlerden taşınması işlemi de çok daha büyük riskler içermektedir. Amerika'da taşıma yolları üzerindeki tüm eyaletler nükleer atıkların taşınmasına tepki göstermektedirler. Sürekli depolama işleminin maliyeti de devasa boyutlar sergilemektedir. 77 bin ton atık kapasiteli Yuca dağı sürekli depolama projesinin bütçesi 60 milyar dolardır. İşlev dışı kalan nükleer santrallerin söküm maliyetinin yaklaşık 450 milyar doları bulacağı öngörülmektedir.⁸² Kâğıt üstünde düşük hesaplanan ve tekliflerde de hep ucuz gösterilen nükleer enerji birim fiyatlarının, hiçbir zaman gerçekleşmediği öne sürülmektedir. İlk yatırım ve normal işletim maliyetleri çok yüksek olan nükleer santrallerin, 35-40 yıllık ekonomik ömürleri boyunca sıkça karşılaşılan kazalar, aşırı güvenlik ilaveleri, sık devre dışı kalmaları, bakımları ve onarımları nedeniyle enerji üretimleri çok pahalıya mal olmaktadır. Ayrıca, yakıt zenginleştirme ve atıkların saklanması için fazladan masraf yapma zorunluluğu vardır. İki-üç nükleer santral için ekonomik olmayan bu maliyetlerin bir miktar azaltılabilmesi için en az 10 nükleer santralin birden yapılmasına bağlıdır.⁸³ Tüm dünyada, nükleer yapım projeleri öngörülen bütçelerini ortalama yüzde 300 kadar aşabilmektedir. Yapımları sırasında, ortalama dört yıla kadar çıkan gecikmelerin zaten yüksek olan maliyetleri ciddi miktarda yükselttiğine işaret edilmektedir. ABD'deki 75 reaktör için yapılan değerlendirmede, maliyetlerin 45 milyar dolar olarak öngörüldüğü, gerçek maliyetlerin ise 145 milyar dolar'a çıktığı biliniyor. En güncel inşa deneyimlerinin sahibi olan Hindistan'da, son 10 reaktörün tamamlanma maliyetleri bütçeyi en az %300 oranında aşmıştır.⁸⁴

⁸² “Nükleer Atıkların Depolanması ABD’de Sorun Oluyor”, (Çevrimiçi) <http://www.voanews.com/turkish/archive/2002-03/a-2002-03-16-1-1.cfm>, 13 Kasım 2007; “Nevada Atom Bombası Gibi”, *Radikal*, 17.02.2002, (Çevrimiçi) <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=29518>, 13 Kasım 2007.

⁸³ Künar, A.: *Neden, Nükleer Santrallara Hayır?*, 2006, (Çevrimiçi) <http://www.sinopbizim.org/kampanya/yazi03.pdf>, 26 Eylül 2007. A. Künar’ın 2006 yılında güncelleştirilen bu kitabı 14 Şubat 2000 tarihinde “TMMOB ve Elektrik Mühendisleri Odası’nın Nükleer Enerji Üzerine Raporu” başlığıyla yayınlanmıştır. Bkz. (Çevrimiçi) <http://www.fortunecity.com/victorian/goya/374/TMMOBnukleer.html>, 17 Ekim 2007.

⁸⁴ (Çevrimiçi) <http://www.greenpeace.org/turkey/press/reports/nuekleer-enerjinin-ekonomisi>, 11 Temmuz 2007.

Ortalama bin megavat (MW) gücündeki bir nükleer reaktör, yılda yaklaşık olarak 27 ton (7 metreküp) yüksek düzeyli atık üretmektedir.⁸⁵ Bu atıklar, 30-40 yıl süreyle reaktörün içindeki ya da yanındaki havuzlarda, radyasyon düzeyinin düşmesi için bekletilmektedir. Birçok ülke son depolamayla ilgili olarak ar-ge çalışması yapmışlarsa da, uygulama henüz gerçekleşmemiştir. 2010 yılında ABD’de, 2020 yılında da Finlandiya’da devreye girmesi planlanan “teorik” çözümler ve depolama alanları vardır. Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (IAEA) 1977 yılı sonunda reaktör sahaları ya da geçici depolarda, 200 bin ton (10 bin kamyon) tükenmiş yakıt çubuğu olduğunu tespit etmiştir.⁸⁶

IAEA, 1974 yılında, 2000 yılında dünyada 4500 adet nükleer santral olacağını öngörmekteydi. Oysa 2005 yılı sonu itibariyle nükleer santral sayısı 500’ün altında kalmıştır.⁸⁷ Dünyada halen aktif olarak çalışan 441 adet nükleer santral bulunmaktadır.⁸⁸ 1989 yılında, Avrupa’da 172 adet çalışmakta olan nükleer reaktör varken, günümüzde bu rakam 147’dir, reaktörlerin sayısında yüzde 15 oranında azalma vardır.⁸⁹ Bir nükleer santral yılda ortalama 25-30 ton çok yüksek radyoaktiviteli atık yakıt üretmektedir. 2003 yılı itibariyle sadece ABD’de 49 bin ton yüksek düzeyli nükleer atık yakıt birikmiştir. İngiltere’de biriken miktar ise yaklaşık 47 bin tondur. Birkaç yıl içinde 12 santralini kapatarak 40 yıl süren nükleer enerji üretimini durduracak olan İsveç’in, var olan atık yakıtı ne yapacağı ve sökülmesini nasıl halledeceği konusuyla ilgili olarak kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Dünya uranyum talebinin yüzde 25’ini karşılayan Kazakistan’da 500 ayrı yerde toplam 230 milyon ton radyoaktif atık bulunmaktadır.⁹⁰

Washington Post gazetesinin 12 Nisan 2005 tarihli sayısında çıkan bir habere göre ABD’de nükleer santrallerde atık yakıtların envanterlerinin sağlıklı tutulmadığı devletin resmi organlarınca kabul edilmiştir. Üç santralde de atıkların kaybolduğu kanıtlanmıştır. ABD ve Kanada, 1980’li yıllarda nükleer yatırım politikasından

⁸⁵ (Çevrimiçi) http://www.taek.gov.tr/bilgi/bilgi_maddeler/gorusler.html, 5 Şubat 2007.

⁸⁶ Künar, A., age., s. 20.

⁸⁷ Künar, A., age., s. 10.

⁸⁸ “Dünyadaki nükleer santraller listesi”, (Çevrimiçi) http://tr.wikipedia.org/wiki/D%C3%BCnyadaki_n%C3%BCKleer_santraller_listesi, 21 Eylül 2008.

⁸⁹ Doğan, Y. – Karatepe İ. D.: “Nükleer deyip geçme tanı”, (Çevrimiçi) 20 Ekim 2008.

⁹⁰ (Çevrimiçi) http://www.kfk-plattformu.org/index.php?option=com_content&task=view&id=371&Itemid=34, 13 Ekim 2008.

vazgeçmişler, birçok santralin faaliyetini, ömrünü tamamlamadan durdurmuşlardır. Bununla birlikte, her ikisinin kurulu nükleer kapasitesi hâlâ yüksek seviyededir. ABD Enerji Bakanlığı, atık sorununa çözüm bulunması durumunda nükleer enerjinin yeniden düşünülebileceğini belirtmektedir. Daha güvenli ve ekonomik olduğu ileri sürülen yeni nesil, teknolojisi geliştirilmiş nükleer santral tasarımı ABD'de lisans almıştır. ABD, Fransa, Japonya, Kanada ve Arjantin gibi ülkeler, yeni tasarımın 20 yıl içinde kullanılabileceğini açıklamışlardır. Öte yandan İtalya, İspanya ve Norveç gibi bazı ülkeler gelecekle ilgili planlarında nükleer enerjiye yer vermediklerini duyurmuşlardır.⁹¹ Avrupa'da nükleer enerjiden vazgeçen, var olan santrallerini kapatan ülkeler sayıca fazladır. Avrupa Birliği Komisyon raporlarında, nükleer enerjinin olumsuzlukları dile getirilmekte, fakat nükleer enerji üretimini terk etmeyi savunmaktan çok, teknolojik yenilenmenin gerektiği ifade edilmektedir.⁹² Günümüzde nükleer santrallere talep nispeten azalmıştır. Çin, Tayvan, Singapur, Hong Kong ve Güney Kore de 1999 yılında nükleer programlarını askıya almışlardır. Filipinler bitmiş santralini mühendislik hataları ve güvenlik sorunları nedeniyle faaliyete geçirememiş, Brezilya ise yapımı bitmekte olan ikinci santralinden ve 1.1 milyar dolar harcadığı üçüncü nükleer santralin inşasından vazgeçmiştir.⁹³

ABD'de 1978, Almanya'da 1982, Kanada'da ise 1978 yılından beri yeni bir nükleer santral siparişi bulunmamaktadır. Fransa, 1997 yılından itibaren 2010 yılına kadar nükleer programını askıya almıştır. 1999 yılında, Yeşiller'in Çevre Bakanı Dominique Voynet tarafından, Fransa tarihinde ilk kez bir nükleer santralin, Carnet Nükleer Santralı'nın yapımı durdurulmuştur. ABD'de nükleer santrallar 1979 yılındaki Three Mile Island kazası ve 1986 yılındaki Çernobil olaylarından sonra artık istenmemektedir. Başlanmış olanlar durdurulduğu gibi, kimisi buhar, kimisi de doğalgaz santraline dönüştürülmüş durumdadır. 1996 yılında Japonya'da, Maki kasabasında yapılmak istenen nükleer santral için, halk; referandumda 'hayır' demiştir. Kanada'da, 13 Ağustos 1997 tarihinde 7 nükleer santral, ABD'li ve Kanadalı uzmanlarca yapılan denetimlerde yetersiz ve tehlikeli bulunduğu için

⁹¹ "24 Eylül'e kadar uyumuyoruz! Nükleer İhaleyi Durdurun", (Çevrimiçi) http://www.yesiller.org/V1/index.php?option=com_content&task=view&id=199&Itemid=1, 24 Ekim 2008.

⁹² "AB Enerji Politikası", <http://www.eic.org.tr/up/download/abenerji.doc>, 19 Ekim 2008.

⁹³ (Çevrimiçi) <http://cevegundem.sitemynet.com/gundem/id1.htm>, 20 Ocak 2007.

kapatılmıştır. Yine, Avusturya’da 1978 yılında yapımı biten Zwentendorf Nükleer Santrali, referandum sonucu faaliyete sokulmamıştır. İsveç, 1980 yılında yapılan referanduma istinaden 2010 yılında, elektriğinin yüzde 46’sını elde ettiği tüm nükleer santrallerini kapatma kararı almış ve 1999 yılında Barseback-1 Santrali’nin sökümüne başlamıştır. İtalya ise, 1987 yılında yapılan referandumun ardından nükleer enerjiden vazgeçmiş ve dört nükleer santralini kapatmıştır. Almanya, 1991 yılında bitirilen SNR-300 Kalkar ve Hanau MOX tesislerini hiç işletmemiştir. İspanya da 1984 yılında Lemoniz 1-2 ve Valdecaballeros 1-2 santrallerini kapama kararı almıştır. ABD, 1984 yılında bitmiş olan Shoreham santralini işletmeye açmamıştır. Rusya, Çernobil faciasından sonra, onlarca santral projesini iptal etmiştir. Avrupa’da sadece Finlandiya Parlamentosu, ülkenin 5. nükleer santralini onaylamıştır.⁹⁴

Türkiye’de radyoaktif atık yönetimi alanındaki ilk adım 1956 yılında yürürlüğe giren 6821 sayılı “Atom Enerjisi Komisyonu Kurulması Hakkında Kanun” ile atılmıştır. 1962 yılında İstanbul-Küçükçekmece kıyısında nükleer deneyler yapmak üzere Çekmece Nükleer Araştırma ve Eğitim Merkezi açılmıştır. 1967 yılında “Radyasyon Sağlığı Tüzüğü” ve 1968 yılında “Radyasyon Sağlığı Yönetmeliği” yürürlüğe sokulmuştur. 1982 yılında radyoaktif atıkların güvenli bir şekilde işlenmesi, taşınması, geçici ve sürekli olarak depolanması için gereken önlemleri almak veya aldırma görevi 2690 sayılı kanunla Türkiye Atom Enerjisi Kurumu’na (TAEK) verilmiştir. TAEK, radyoaktif atıkların bertaraf edilmesi işlemini nihai depolama olarak tanımlamakta ve yüksek seviyeli atıkların nihai depolanması için en uygun seçeneğin, bunların kara parçalarındaki derin, kararlı jeolojik tabakalara veya okyanusun derinliklerine gömülmesi olduğunu belirtmektedir. TAEK’e göre, 1983 yılında Seattle-Washington’da yapılan uluslararası konferansta bu tür atıkların katılaştırılmaları için yeterli teknoloji ve uygun jeolojik formasyonların mevcut olduğunun büyük bir çoğunlukla onaylandığı açıklanmıştır.⁹⁵ Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı tarafından hazırlanan ve 02.09.2004 tarihli ve 25572 sayılı *Resmî Gazete*’de yayınlanan “Radyoaktif Madde

⁹⁴ Künar, A., age., s. 12.

⁹⁵ (Çevrimiçi) <http://www.ikkistanbul.org/site/Scripts/prodView.asp?idproduct=387>, 3 Temmuz 2007.

Kullanımından Oluşan Atıklara İlişkin Yönetmelik” ile radyoaktif atık yönetimi düzenlenmiştir.

Radyoaktif atıklar Basel Sözleşmesi kapsamı dışındadır. Gerekçe olarak, konunun diğer kontrol sistemlerine tâbi olması gösterilmektedir.⁹⁶ Bununla birlikte, durumu, Basel Sözleşmesi’nin kapsamı açısından ciddi bir eksiklik olarak değerlendirenler de mevcuttur.⁹⁷ Ancak, diğer kontrol sistemlerinin konuyu etkin ve yeterli bir biçimde çözüme bağlaması durumunda bunun bir eksiklik olarak görülmemesi gerekmektedir. Bütün atık türlerinin tek bir sözleşme kapsamında ele alınması konunun bütüncül biçimde değerlendirilmesini kolaylaştıracak olsa da, farklı atık türlerinin değişik sözleşmelerde ele alınması, aralarındaki nitelik farklarının daha iyi dikkate alınarak farklı denetim ve kontrol sistemlerinin geliştirilmesinin önünü açabilecektir. Bu nedenle, temel sorun olarak Basel Sözleşmesi’nin konuyu kapsamına alıp almamasını değil, diğer anlaşma ve sözleşmelerin yeterli ve etkin çözümler ve kontrol sistemleri getirip getirmediğini görmek gerekmektedir. Ne var ki, konuyla ilgili olarak IAEA tarafından hazırlanan “Kullanılmış Yakıtın ve Radyoaktif Atıkların Güvenli Şekilde Yönetimine İlişkin Birleşik Sözleşme”, Basel Sözleşmesi’nden 12 yıl sonra gündeme gelmiştir. Bu nedenle, Basel Sözleşmesi’nin konuyu diğer kontrol sistemlerine havale etmesinin, geleceğe dönük bir temenni ile yetinmesi veya çözümün geciktirilmesi olarak değerlendirilmesi mümkündür. Ancak, konuyla ilgili teknik ayrıntılar nedeniyle, meselenin IAEA tarafından ele alınması gerektiği de değerlendirmeye alınmalıdır. Öte yandan, radyoaktif atıkların genelde sadece devletler tarafından işletilen büyük tesislere ait bir sorun olduğu, özel sektörün konuyla pek fazla ilgisinin bulunmadığı dikkate alındığında, Basel Sözleşmesi’nin konuya yer vermemesinin, bu tür atıkların sadece devletler tarafından üretilmesiyle ilgisinin bulunduğu da ileri sürülebilir.

⁹⁶ Basel Sözleşmesi m. 1 (3): “Radyoaktif maddelere ilişkin uluslararası belgeler de dâhil olmak üzere, diğer kontrol sistemine tabi olan radyoaktif atıklar bu sözleşme kapsamı dışındadır.”

⁹⁷ Özkaya, I.: “Basel Sözleşmesi’nin Hukuksal İncelemesi”, (Çevrimiçi) http://www.pusulamizcevre.com/index.php?option=com_content&task=view&id=164&Itemid=35, 19 Eylül 2008.

Nükleer atıklar ile ilgili başlıca uluslararası sözleşme, anlaşma ve antlaşmalar aşağıda belirtilmiştir⁹⁸:

1. Kullanılmış Yakıtın ve Radyoaktif Atıkların Güvenli Şekilde Yönetimine İlişkin Birleşik Sözleşme (*Joint Convention on the Safety of Spent Fuel Management and the Safety of Radioactive Waste Management*): IAEA tarafından hazırlanmış olan bu anlaşma ile teknik ve idarî açılardan temel güvenlik ölçütleri belirlenerek, atık güvenliği uluslararası ölçekte güvence altına alınmıştır. Ajans tarafından 2000 yılında İspanya'nın Kurtuba şehrinde bir konferans düzenlenmiş, hazırlanan Eylem Planı 2001 yılında Genel Konferans tarafından onaylanmıştır. Bu eylem planı, 2002 yılında Viyana ve 2004 yılında da yine Kurtuba'da düzenlenen radyoaktif atık konulu konferanslarda güncellenmiştir. Bu çerçevede 2005 yılında Tokyo'da "Radyoaktif Atık Bertarafının Güvenliğine İlişkin Uluslararası Konferans" düzenlenmiş, 2006 yılında da Ajans Genel Merkezi'nde İkinci Taraflar Toplantısı yapılmıştır.⁹⁹ Türkiye bu sözleşmeye henüz taraf değildir. Sözleşme, ticarî reaktörlerin kullanılmış yakıtları ve radyoaktif atıkları, askerî maksatlı kullanımlardan sivil kullanımlara aktarılan kullanılmış yakıtlar ve radyoaktif atıklar ve nükleer tesislerden kontrollü bir şekilde çevreye verilen sıvı ve gaz halindeki radyoaktif maddelerle ilgilidir. Sözleşme, Tarafların her birinin yükümlülüklerini yerine getirmek üzere yaptıkları çalışma ve uygulamaları bildiren Ulusal Rapor'larını sunacağı "Gözden Geçirme Toplantıları" yapılmasını öngörmektedir.¹⁰⁰

2. Nükleer Güvenlik Sözleşmesi: 17 Haziran 1974 tarihinde Viyana'da kabul edilen Sözleşme ticari işletmede olan nükleer güç santrallerinin nükleer güvenlikleri ile ilgilidir. Bu Sözleşme, 24 Eylül 1994 tarihinde Türkiye tarafından imzalanmış ve 15 Aralık 1994 günü onaylanmıştır.¹⁰¹

⁹⁸ "Nükleer Enerji Hakkındaki Uluslararası Anlaşmalar", (Çevrimiçi) <http://www.nukleer.web.tr/uaea/1555/ek01.htm>, 10 Ekim 2008; (Çevrimiçi) <http://www.taek.gov.tr/uluslararasi/anlasmalar/and.html>, 5 Ekim 2008.

⁹⁹ "Waste Management - Radioactive Waste and Spent Fuel Management" (Çevrimiçi) <http://www-ns.iaea.org/tech-areas/waste-safety/disposable.htm>, 4 Ekim 2008.

¹⁰⁰ "Radyoaktif atık", (Çevrimiçi) http://tr.wikipedia.org/wiki/Radyoaktif_at%C4%B1k, 19 Ekim 2008.

¹⁰¹ "Nükleer Güvenlik Sözleşmesi", (Çevrimiçi) <http://www.msb.gov.tr/asad/default.php?page=SCH16>, 7 Eylül 2008.

3. IAEA Nükleer Güvenlik Standartları Antlaşması: Bu antlaşmayı imzalayan her devlet, IAEA ile bir “Güvenlik Denetim Anlaşması” imzalamak ve güvenlik denetimlerinin uygulanmasını kabul etmek zorundadır. Ayrıca kendi yargı alanı içindeki tüm nükleer tesislerdeki nükleer maddelerin envanterini ve bulundukları yerleri eksiksiz olarak IAEA’ya bildirmekle yükümlüdür. Denetim kontrollerini güçlendirici tedbirleri içeren IAEA belgeleri, Guvernörler Meclisi tarafından 1992, 1995 ve 1997 yıllarında onaylanarak yürürlüğe girmiştir.

4. Nükleer Enerji Alanında Üçüncü Şahıslara Karşı Yasal Sorumluluğa İlişkin Paris Sözleşmesi ve Ek Protokolleri: Sözleşme 29 Temmuz 1960 tarihinde kabul edilmiş, 1 Nisan 1968 günü yürürlüğe girmiştir, 1964, 1982 ve 2004 yıllarında da Ek Protokol’lerle yenilenmiştir. 2004 Protokolu henüz yürürlüğe girmemiş durumdadır. Türkiye, yürürlükteki Ek Protokol’lar dâhil, Sözleşme’yi imzalamış bulunmaktadır. Sözleşme gereği, nükleer santral işletmecisi, her halükârda nükleer kazanın tüm sonuçlarından kesinlikle sorumludur. Sözleşme’nin amacı; bir taraf ülkenin hukukî yetkisi altındaki nükleer tesislerin işletilmesi veya nükleer maddelerin taşınması sırasında o ülke veya diğer taraf ülkelerdeki “üçüncü şahıslar”ın zarar görmesi durumunda, bu zararların tazmin edilmesini sağlayan uluslararası bir sistem kurmaktır. Zararın ve tazminin kapsamını, tazmin miktarlarını, tazminatın sorumlularını ve tazmin etme sistemini belirleyen hükümler içermekte, işleticileri yükümlü kılan bir sigortalama sisteminin kurulmasını öngörmektedir. Sınırlı malî yükümlülükler getirmekte ve bu yükümlülük miktarları tesisin türüne veya taşınan maddenin riskine göre değişmektedir. Taraf ülkeler, Sözleşme’de öngörülen hükümler uyarınca gerekli yasal ve idari tedbirleri almakla yükümlü kılınmıştır. Bu konuda yükümlülüklerini yerine getirmeyen ülkenin hukukî yetkisi altındaki nükleer tesislerin işletilmesi veya nükleer maddelerin taşınması sırasında o ülkedeki veya diğer taraf ülkelerdeki üçüncü şahısların zarar görmesi durumunda, o ülkenin hükümeti zararın tazmininden doğrudan sorumlu olmaktadır.¹⁰²

5. Nükleer Zarar ve Ziyana ilişkin Viyana Sözleşmesi: 21 Mayıs 1963 tarihinde kabul edilip 12 Kasım 1977 günü yürürlüğe giren Sözleşme, 12 Eylül 1997 tarihinde kabul edilen bir Ek Protokol’le yenilenmiştir. Sözleşme’ye göre, işletmecinin zarar ve ziyandan sorumluluğu kesindir.

¹⁰² Nükleer Enerji Alanında Üçüncü Şahıslara Karşı Hukuki Sorumluluğa İlişkin Paris Sözleşmesi, (Çevrimiçi) <http://www.taek.gov.tr/uluslararasi/anlasmalar/paris1982.html>, 15 Eylül 2008.

6. Paris ve Viyana Sözleşmelerinin Uygulanmasına İlişkin Ortak Protokol: Paris ve Viyana Sözleşmeleri, 21 Eylül 1988 tarihinde imzalanan, 27 Nisan 1992 günü yürürlüğe giren bir Ortak Protokol ile birleştirilmiştir. Ülkemiz tarafından 21 Eylül 1988 tarihinde imzalanan ve 28/10/2005 tarihli 5422 sayılı Kanunla onaylanması uygun bulunan nükleer enerji alanında üçüncü taraf sorumluluğuna dair “Viyana ve Paris Sözleşmelerinin Uygulanmasına İlişkin Ortak Protokol”ün onaylanması, Bakanlar Kurulu’nca 26/9/2006 tarihinde kabul edilmiş ve 19/11/2006 tarihli Resmi Gazete’de yayınlanmıştır. Ayrıca, 17 Aralık 1971 tarihli, Nükleer Maddelerin Denizyoluyla Taşınmasında Sivil Sorumluluğa İlişkin Sözleşme (Brüksel Sözleşmesi) her ikisine de eklenmiştir.¹⁰³

Bunların yanı sıra, BM Deniz Hukuku Sözleşmesi, 22. ve 23. maddelerinde nükleer atıkların taşınması konusuna değinmekte, bunlarda sahil devletine sadece sertifikaları denetleme hakkı vermekte, zararsız geçişi engelleme hakkı tanımamaktadır.¹⁰⁴

Öte yandan, Avrupa Konseyi’nin 3 Şubat 1992 tarihli 92/3 sayılı direktifi, üye ülkeler arasındaki nükleer atıkların taşınmasının kontrol ve denetimini düzenlemektedir. Bu direktife göre, radyoaktif maddelerin transferi esnasında genel bir bildirim ve belge kontrolü zorunludur. Nükleer atıkların birlik içersindeki transferleri, ihracatı ve ithalatı sıkı bir denetim altındadır. Bu çerçevede, radyoaktif yüklemeyi yapanlar, yüklemenin yapıldığı ülkenin makamlarına verilmek üzere bir bilgilendirme formu doldurmak zorundadır. Atığın ithal edileceği yerdeki alıcı da bu formu yükün ulaşacağı ülkenin yetkili makamlarına iletmekle yükümlüdür. Radyoaktif maddelerin Afrika, Karayip ve Pasifik ülkelerine ihracı kesinlikle yasaklanmıştır. Lome IV Anlaşması, radyoaktif atıkların 60 derece enleminin güneyindeki yerlere ve radyo aktif maddelerin güvenliğini sağlamak için yeterli malî kaynaklara sahip olmayan üçüncü ülkelere ihracatını yasaklamıştır.¹⁰⁵

¹⁰³ Dayday, N.: “Nükleer Enerjinin Uluslararası Yönleri”, (Çevrimiçi) http://www.tasam.org/egitim/Necmi_Dayday.ppt, 23 Ekim 2008.

¹⁰⁴ İstikbal, C.: “Nükleer atık taşıyan gemiler Boğaz’dan geçebilir mi?”, Denizcilik Dergisi, S.4, (Çevrimiçi), http://www.turkishpilots.org.tr/DOCUMENTS/C_ISTIKBAL_Nukleer_Madde_Tasiyan_Gemilerin_Durumu.htm, 27 Eylül 2008.

¹⁰⁵ Durmuş, M.: “Avrupa Birliği’nin Nükleer Enerji ve Güvenlik Politikası”, (Çevrimiçi) <http://www.turksam.org/tr/a461.html>, 3 Eylül 2008.

Türkiye’de Radyoaktif Atık Yönetimi ve Depolama tesisleri hususundaki yasal düzenleme 2690 sayılı Türkiye Atom Enerjisi Kurumu Kanununda ve “Radyasyon Güvenliği Tüzüğü”nde yer almaktadır. Bu çerçevede Kurum bünyesinde Çekmece Nükleer Araştırma ve Eğitim Merkezi bünyesinde Düşük ve Orta Seviyeli Radyoaktif Atık İşleme ve Geçici Depolama Tesisi kurulmuş olup faaliyetlerine devam etmektedir.¹⁰⁶

D. TIBBÎ ATIKLAR

Sağlık kuruluşlarından kaynaklanan atıklar, hava, su ve toprakta kalıcı özellik gösterdikleri ve ekolojik dengeyi bozdukları için zararlı ve tehlikeli atık sınıfına girmektedir. Bu tür atıkların üretim, taşıma, depolama ve bertarafına ilişkin özel önlemler alınması gerekmektedir.¹⁰⁷ Tıbbî atıklar, hastalık yapıcı veya bulaştırıcı maddelerle doğrudan, dolaylı olarak da fare, sinek vb. diğer canlılar için (fauna) beslenme ve üreme kaynağı olması nedeniyle insan ve çevre sağlığını olumsuz etkileyebilmektedir. Doğrudan veya aracı hayvanlarla bulaşabilen cüzam, veba, kolera, dizanteri, tüberküloz, kuduz ve sıtma gibi hastalıklar biyolojik olumsuzluklara örnek teşkil etmektedir. Çöp depolama alanlarında oluşan sızıntı suları ve gazlar ise kimyasal ve biyolojik olumsuzluklara neden olmaktadır.¹⁰⁸

Tıbbî atık; sağlık hizmeti veren hastane, poliklinik, muayenehane ve laboratuarlardan vb. kaynaklanan patolojik ve patolojik olmayan, enfekte, kimyasal ve farmasotik atıklar ile kesici-delici malzemeler ve sıkıştırılmış kapları içerir.¹⁰⁹ Sağlık kuruluşları, araştırma kuruluşları ve laboratuvarlar tarafından oluşturulan tüm atıklar tıbbî atık kapsamına girer. Bunun dışında evde yapılan tıbbî bakım (dializ, insülin enjeksiyonları) esnasında üretilen atıklar da tıbbî atıktır.¹¹⁰

¹⁰⁶ (Çevrimiçi) http://www.taek.gov.tr/bilgi/bilgi_maddeler/atik_guvenligi.html, 30 Eylül 2008.

¹⁰⁷ “Tıbbi Atıklar Hakkında Genel Bilgiler”, (Çevrimiçi) <http://www.ankaracevreorman.gov.tr/cevre/atiklar/tibbiatikgenelbilgi.doc>, 10 Temmuz 2007.

¹⁰⁸ Küçük, D.: “Tıbbi Atıkların Neden Olabilecekleri Sağlık Riskleri”, (Çevrimiçi) <http://www.ankaracevreorman.gov.tr/cevre/atiklar/atiksaglikrisk.pdf>, 7 Nisan 2007.

¹⁰⁹ LaGrega – Buckingham - Evans, age., s. 27; (Çevrimiçi) <http://www.bursacevreorman.gov.tr/cystibatik.htm>, 3 Mart 2007.

¹¹⁰ (Çevrimiçi) <http://www.adana-cevreorman.gov.tr/site/files/TibbiAtiklarHakkindaGenelBilgiler.pdf>, 28 Nisan 2007.

Ülkemizde, Tıbbi Atıkların Kontrolü Yönetmeliği'ne¹¹¹ göre ise tıbbî atık, sağlık kuruluşlarından kaynaklanan enfeksiyöz atık, patolojik atık ve kesici-delici atıkları ifade etmektedir. Geniş anlamda 'tıbbî atık' tanımı, mikrobiyolojik laboratuvar atıklarını; kan ürünleri ve bunlarla kontamine olmuş nesneleri, kullanılmış ameliyat giysilerini (kumaş, önlük ve eldiven vb), diyaliz atıklarını (atık su ve ekipmanlar), karantina atıklarını, bakteri ve virüs içeren hava filtrelerini; enfekte deney hayvanı leşlerini, organ parçalarını, kanı ve bunlarla temas eden tüm nesneleri; vücut parçalarını, organik parçaları, plasentayı, kesik uzuvları ve benzerlerini (insanî patolojik atıkları), biyolojik deneylerde kullanılan kobay leşlerini, enjektör iğnelerini, iğne içeren diğer kesicileri, bistürileri, lam-lameli ile kırılmış diğer cam ve sair nesneleri kapsamaktadır.¹¹²

ABD'de 1976 yılında çıkarılan Doğal Kaynakların Korunması ve Yeniden Kazanımı Yasası (*Resource Conservation and Recovery Act*); hastane, hekim, diş hekimi, biyomedikal araştırmalar ve benzerlerinden kaynaklanan atıklar gibi hastalık bulaştıran nitelikteki atıkları 'tehlikeli atık' olarak tanımlamıştır. Özellikle AIDS hastalığının yayılmaya başlamasından sonra, tıbbî atıkların depolanması ve taşınmasında daha sıkı önlemler alınması gerektiği düşünülmüş ve bu yönde adımlar atılmıştır.¹¹³ Dünya Sağlık Örgütü tarafından 1999 yılında yayınlanmış olan "Güvenli Tıbbi Atık Yönetimi" raporu¹¹⁴ tıbbî atıkların işlenmesindeki uluslararası temel unsurları özetlemektedir.¹¹⁵

Tıbbî atıklar miktar olarak az olmakla birlikte, yüksek oranda risk taşıyan önemli bir atık grubudur. Çok miktarda tehlikeli madde içeren bu atıklar sağlık personeli, hastalar, toplum ve çevre açısından büyük bir tehlike oluşturmaktadır. Enfekte olmalarının yanı sıra tehlikeli kimyasallar, ilaçlar, toksinler ve radyoaktif maddeleri de içermektedirler.¹¹⁶ 'Enfekte atık' tanımına uyan başlıca atıklar şunlardır: İzolasyon atıkları, sargılar, bandajlar, bantlar vb.; tüm kan ürünleri, cerrahî

¹¹¹ 22 Temmuz 2005 tarihli ve 25883 sayılı *Resmi Gazete*.

¹¹² Tıbbi Atıkların Kontrolü Yönetmeliği, m. 4.

¹¹³ LaGrega – Buckingham - Evans, age., s. 27.

¹¹⁴ *Safe management of wastes from health-care activities* ISBN 92 4 154525 9.

¹¹⁵ (Çevrimiçi) www.atikyonetimi.cevreorman.gov.tr/evsel/5.doc, 20 Ekim 2008.

¹¹⁶ Kocasoy, G.: "Katı Atıklar ve Tıbbi Atıkların Yönetimi", (Çevrimiçi)

http://www.nilufer.bel.tr/kentsaglik/1_gun%5Csalon_b%5Cgunay_kocasoy.pdf, 2 Ocak 2007.

müdahale ve otopsi ile alınan organ parçaları, hemodiyaliz hastalarının kanları ile ilişkili atıklar; kontamine tüm kesiciler, enjektörler, bistüriler, laboratuvar atıkları, sondalar, hasta atık toplama kapları.¹¹⁷

Dünya Sağlık Örgütü, Basel Sözleşmesi Sekretaryası ve Avrupa Birliği tarafından yürütülen teknik çalışmalarda tıbbî atıklar için farklı sınıflandırmalar geliştirilmiştir. Basel Sözleşmesi Sekretaryası tarafından hazırlanmış olan “*Biyomedikal ve Sağlık Bakım Atıklarının Çevreyle Uyumlu Yönetimi Teknik Kılavuzu*”na¹¹⁸ göre biyomedikal ve sağlık bakım atıklarının sınıflandırılması temelde Basel Sözleşmesi’nin EK I, II, VIII ve IX’undaki ana sınıflandırmaya dayanmakla birlikte, sağlık bakım sektöründeki pratik uygulamalara göre özelleştirilmiştir. Teknik Kılavuz’da tıbbî atıkların kompozisyonu şu şekilde verilmektedir: Kimyasal-radyoaktif atık yüzde 5, enfekte atık yüzde 10, evsel nitelikli atık yüzde 85¹¹⁹.

Burada biyo-medikal ve sağlık bakım atıkları aşağıdaki gruplara ayrılmaktadır¹²⁰:

A Evsel ve belediye atıkları ile aynı kompozisyondaki sağlık bakım atıkları,

A1 Normal evsel ve belediye atıkları,

B Özel önem ve dikkat gerektiren biyomedikal ve sağlık bakım atıkları,

B1 İnsan anatomik atıkları (dokular, organlar, kan ve kan torbaları),

B2 Atık kesici ve deliciler (iğneler, enjektörler, neşterler, bistirüler),

B3 Farmasötik atıklar (süresi dolmuş ilaçlar),

B4 Sitotoksik farmasötik atıklar,

¹¹⁷ (Çevrimiçi) http://tr.wikipedia.org/wiki/T%C4%B1bbi_at%C4%B1k, 18 Ağustos 2007.

¹¹⁸ *Technical Guidelines on the Environmentally Sound Management of Biomedical and Healthcare Wastes*.

¹¹⁹ <http://www.basel.int/pub/techguid/tech-biomedical.pdf>

¹²⁰ Secretariat of the Basel Convention: *Technical Guidelines on the Environmentally Sound Management of Biomedical and Healthcare Wastes*, Châtelaine 2003 , s. 13-14.

B5 Kan ve vücut sıvı atıkları ile kontamine olmuş materyaller,

C Enfekte atıklar,

C1 Bulaşıcı hastalığı olan enfekte olmuş hastaların kan ve türevleri, diğer vücut sıvıları veya dışkıları ile kontamine olmuş ekipmanlar ve materyaller,

C2 Laboratuvar atıkları,

D Diğer tehlikeli atıklar,

Solventler, kimyasallar, piller, çözeltiler vb.

E Radyoaktif atıklar.¹²¹

Dünya Sağlık Örgütü tarafından yayımlanan “*Güvenli Tıbbî Atık Yönetimi*”¹²² isimli kitapta ise, tehlikeli tıbbî atıklar aşağıdaki şekilde sınıflandırılmaktadır:

- *Enfekte atık*: Patojen içerdiğinden kuşku duyulan atıklardır. Bu kategoriye laboratuvar çalışmalarında oluşan enfekte kültürler, enfeksiyon hastalığı olan hastalara yapılan ameliyat ve otopsi atıkları (dokular, kan veya diğer vücut sıvıları ile temas etmiş maddeler ve araç gereçler, vb.), karantina altındaki servislerde bulunan enfekte hastalardan kaynaklanan atıklar (hasta çıktıları, enfekte veya cerrahi yaraların pansuman malzemeleri, insan kanı veya diğer vücut sıvıları ile kirlenen giysiler, vb.), enfekte olmuş hemodiyaliz hastalarının atıkları (tüp ve filtre gibi diyaliz malzemeleri, dispoziibl havlular, gecelikler, önlükler, eldivenler ve laboratuvar giysileri, vb.), enfekte olmuş laboratuvar hayvanları ve ayrıca enfekte kişi ve hayvanlarla temas eden diğer malzeme veya aletler girmektedir.

- *Patolojik atık*: Vücut dokuları veya sıvılarıdır. Doku, organ, vücut parçaları, insan fetüsleri ve hayvan leşleri, kan ve vücut sıvılarından oluşmaktadır. Bu kategoride tanımlanan atıklar anatomik atık olarak da adlandırılmaktadır.

¹²¹ (Çevrimiçi) <http://www.adana-cevreorman.gov.tr/site/files/TibbiAtiklarHakkindaGenelBilgiler.pdf>, 28 Nisan 2007.

¹²² WHO: *Safe Management of Wastes From Health-Care Activities*, Geneva 1999.

- *Kesiciler*: Kesici atıklardır. İğne, hipodermik iğne, bistüri ve bistüri ağız, bıçak, infüzyon setleri, testere ve kırık camlardan meydana gelmektedir. Kesici ve delici, yaralanmalara sebep olabilen maddelerdir.

- *Farmasötik atık*: İlaç içeren atıklardır. Süresi dolmuş, kullanılmayan, yanlışlıkla dökülen ve kontamine olan farmasötik ürünler (şişeler, kutular), ilaçlar, aşılar ve artık istenmeyen ve uygun şekilde bertaraf edilmesi gereken atıklar bu kategoriye girer.

- *Genotoksik atık*: Genotoksik atıklar, bazı sitostatik ilaçları, sitostatik ilaçlarla tedavi edilen hastaların kusmuk, idrar veya dışkılarını, kimyasallar ve radyoaktif maddeleri içerebilmektedir. Bu kategorideki sitotoksik (veya antineoplastik) ilaçlar, bazı canlı hücrelerin büyümesini durdurma veya onları öldürme yeteneğine sahiptir ve kanser kemoterapisinde kullanılır. Bu atıklar yüksek derecede tehlikelidir ve mutajenik, teratojenik veya karsinojenik özelliklere sahip olabilir. Hem hastane içerisinde hem de bertaraftan sonra ciddi güvenlik problemleri meydana getirebilmektedir.

- *Kimyasal atıklar*: Tıbbî nitelikteki kimyasal atıklar katı, sıvı ve gaz kimyasalların atılmasından oluşmaktadır. Teşhis amaçlı ve deneysel çalışmalar, hastane genel temizlik ve dezenfeksiyon işlemlerinden çıkan atıklar örnek verilebilir. Laboratuar ayıraçları, film banyo kimyasalları, miadı dolmuş veya kullanılmayan dezenfektanlar ve solventler bu kategoriye girmektedir. Formaldehid, fotografik kimyasallar, solventler, organik ve inorganik kimyasallar, sağlık kuruluşlarında yaygın olarak kullanılan ve atıklarda bulunma olasılığı en fazla olan tehlikeli kimyasal türleridir. Sağlık hizmetlerinden oluşan kimyasal atık, toksik, koroziv, yanıcı, reaktif (patlayıcı, suya reaktif, şoka duyarlı), genotoksik (sitotoksik ilaçlar vb.) özelliklerden en az birine sahipse tehlikeli kabul edilmektedir.

- *Yüksek oranda ağır metal içerikli atıklar*: Piller, kırık termometreler ve kan basıncı ölçüm cihazları bu kategoriye girmektedir. Bu atıklar, tehlikeli kimyasal atıkların bir alt kategorisidir ve genellikle aşırı toksiktir. Bu atıkların miktarları onların yerine elektronik aletlerin (termometreler, tansiyon aletleri, vb.) kullanılması ile azalmaktadır. Dış hekimliği ile ilgili atıklar yüksek cıva içeriğine sahiptir ve cıva

atıkları, kırılan klinik araç-gerecin atılmasıyla oluşur. Kadmiyum atıkları pillerin boşalmasından meydana gelmektedir. Radyoloji ve diagnostik bölümlerinin radyasyon geçirmez hale getirilmesinde kurşun içeren bazı ahşap paneller kullanılması da böylesi atıklara yol açabilmektedir.

- *Basınçlı kaplar:* Gaz silindirleri, gaz kartuşları ve aerosol kutuları bu kategoriye girmektedir. Tıpta birçok gaz türü ve sıklıkla basınçlı silindirler, kartuşlar ve aerosol kutuları kullanılmaktadır. Basınçlı kaplardaki gazlara daima dikkatli bir şekilde işlem yapılmalıdır; kaplar yakıldıklarında patlayabilmekte veya kaza ile delinebilmektedir.

- *Radyoaktif atık:* Radyoaktif madde içeren tıbbî atıklardır. Radyoterapi veya laboratuvar araştırmalarından artan sıvılar; kontamine olmuş cam eşya, ambalaj veya kâğıt; açık radyonükleidler ile muayene veya tedavi edilen hastaların dışkı ve idrarı ve kapalı kaynaklar bu kategoriye girmektedir. İyonize radyasyonu normalde insanlar hissedemez ve çok yüksek dozda alınmadıkça acil etkilere (yanık vb.) sebep olmaz. Radyoaktif maddeler hücre içi materyalin iyonlaşmasına sebep oldukları için genotoksiktir.

Sağlık kuruluşlarından kaynaklanan atıklar hava, su ve toprakta kalıcı özellik gösteren ve ekolojik dengeyi bozan atıklar olduğundan, tehlikeli ve zararlı atık sınıfına girmekte ve bu tür atıkların üretim, taşıma, depolama ve bertarafına ilişkin özel önlemler alınması gerekmektedir. Sağlık kuruluşlarında atık miktarı, verdikleri hizmet ölçüsünde her geçen gün hızla artmaktadır. Ancak bu artışın neden olabileceği tehlike riskinin ortadan kaldırılması için gerekli önlemler aynı hızda alınmamaktadır.¹²³ Evsel nitelikli atıklar toplanmaları sırasında tıbbî atıklar ile karıştırılamaz. Karıştırılmaları durumunda tıbbî atık kabul edilmektedir.¹²⁴

¹²³ (Çevrimiçi) <http://www.adana-cevreorman.gov.tr/site/files/TibbiAtiklarHakkindaGenelBilgiler.pdf>, 28 Nisan 2007.

¹²⁴ (Çevrimiçi) Karacif, A.: “Tıbbi Atıkların Ünite İçinde Toplanması, Taşınması ve Geçici Depolanması”, <http://www.ankaracevreorman.gov.tr/cevre/atiklar/atiksunu1.pps>, 20 Şubat 2007.

Çevre ve Orman Bakanlığı tarafından 20.05.1993 tarihinde yayımlanan ve 2005 yılında revize edilen¹²⁵ Tıbbî Atıkların Kontrolü Yönetmeliği'nde¹²⁶ ise sağlık kuruluşlarından kaynaklanan atıklar dört ana başlık altında toplanmıştır:

1. *Evsel Nitelikli Atıklar:*
 - a) Genel Atıklar,
 - b) Ambalaj Atıkları,
2. *Tıbbî Atıklar:*
 - a) Enfeksiyöz Atıklar,
 - b) Patolojik Atıklar,
 - c) Kesici-Delici Atıklar,
3. *Tehlikeli Atıklar,*
4. *Radyoaktif Atıklar.*

Tıbbî atık kaynakları üretim miktarlarına göre genellikle büyük ve küçük şeklinde sınıflandırılabilir. Tıbbî Atıkların Kontrolü Yönetmeliği'nde ise bu sınıflandırma, aşağıda gösterildiği gibi büyük, orta ve küçük kaynaklar şeklinde yapılmıştır:

- a) *Büyük Miktarda Atık Üreten Sağlık Kuruluşları:*
 - 1) Üniversite hastaneleri ve klinikleri,
 - 2) Genel maksatlı hastaneler ve klinikleri,
 - 3) Doğum hastaneleri ve klinikleri,
 - 4) Askeri hastaneler ve klinikleri.
- b) *Orta Miktarda Atık Üreten Sağlık Kuruluşları:*
 - 1) Sağlık merkezleri, tıp merkezleri, dispanserler,
 - 2) Ayakta tedavi merkezleri,
 - 3) Morglar ve otopsi merkezleri,
 - 4) Hayvanlar üzerinde araştırma ve deneyler yapan kuruluşlar,

¹²⁵ Büyükbektaş, F. – Varınca, K. B.: “Entegre Atık Yönetimi Kavramı ve AB Uyum Sürecinde Atık Çerçeve Yönetmeliği”, (Çevrimiçi)
<http://www.yildiz.edu.tr/~kvarınca/Dosyalar/Yayinlar/yayin018.pdf>.

¹²⁶ “Tıbbî Atıkların Kontrolü Yönetmeliği”, *Resmî Gazete*, 22.07.2005, S. 25883.

- 5) Bakımevleri ve huzurevleri,
- 6) Tıbbî ve biyomedikal laboratuvarlar,
- 7) Hayvan hastaneleri,
- 8) Kan bankaları ve transfüzyon merkezleri,
- 9) Acil yardım ve ilk yardım merkezleri,
- 10) Diyaliz merkezleri,
- 11) Rehabilitasyon merkezleri,
- 12) Biyoteknoloji laboratuvarları ve enstitüleri,
- 13) Tıbbî araştırma merkezleri.

c) *Küçük Miktarda Atık Üreten Sağlık Kuruluşları:*

- 1) Sağlık hizmeti verilen diğer üniteler (doktor muayenehaneleri, diş ve ağız sağlığı muayenehaneleri ve benzerleri),
- 2) Veteriner muayenehaneleri,
- 3) Akupunktur merkezleri,
- 4) Fizik tedavi merkezleri,
- 5) Evde yapılan tedavi ve hemşire hizmetleri,
- 6) Güzellik, kulak delme ve dövme merkezleri,
- 7) Eczaneler,
- 8) Ambulans hizmetleri,
- 9) Hayvanat bahçeleri.

Yukarıda sıralanan kaynaklar, klasik hastane atıklarına benzer kategorilerde tıbbî atıklar üretmekle birlikte, nadiren radyoaktif ve sitostatik atık üretirler. Üretilen atıklar genellikle insan vücut parçaları içermezler ve kesiciler çoğunlukla hipodermik iğnelerden ibarettir.¹²⁷

Sağlık kuruluşlarından kaynaklanan atıklar, bir başka sınıflandırmaya göre, “evsel nitelikli atıklar” ve “klinik atıklar” olarak iki ana gruba ayrılmaktadır. İlk grup da iki ana başlık altında ele alınmaktadır: 1. Geri kazanılabilir atık, 2. Genel atık. Klinik atıklar da üç ana başlık altında incelenmektedir: 1. Enfekte atık, 2. Patolojik

¹²⁷ (Çevrimiçi) <http://www.adana-cevreorman.gov.tr/site/files/TibbiAtiklarHakkindaGenelBilgiler.pdf>, 28 Nisan 2007.

atık, 3. Diğer tehlikeli atık.¹²⁸ Geri kazanılabilir atıklar, tüm idari birimler, mutfak, ambar, atölye vs.den kaynaklanan, yeniden kullanılabilir, geri kazanılabilir atıklardır. Bileşiminde kâğıt, mukavva, plastik, cam, metal ve kirlenmemiş yemek artıkları ve bahçe atıkları yer almaktadır. Genel atıklar, sağlıklı insanların bulunduğu bölgeler, hasta olmayanların muayene edildiği bölümler, ilk yardım alanları, idarî birimler, temizlik hizmetleri, mutfaklar, ambar ve atölyelerden gelen atıklardan oluşmaktadır. Tıbbî merkezlerden kaynaklanan, kül, kemikler, yer temizliği, ambalaj malzemesi, gazeteler, çiçekler, kullanılmış bandajlar ve diğer geri kazanılamayan atıklar bu kategoriye girer. Karantina atıkları, mikrobiyolojik ve enfekte serolojik araştırma atıkları, laboratuvar atıkları, bertaraf edildiklerinde enfeksiyon potansiyeline sebebiyet verecek insan kanı veya insan salgısı bulaşmış enjektör veya keskin malzeme içeren atıklar, riskli hasta barındıran diyaliz istasyonu atıkları, bakteri ve virüs içeren hava filtreleri, enfekte atıklar kategorisine girmektedir. Patolojik atık grubu içinde ise şunlar yer alır: Ameliyathaneler, morg, otopsi ve adli tıp gibi yerlerden kaynaklanan kaynaklanan vücut parçaları, biyolojik deneylerde kullanılan kobay leşleri, kan ve kan şişeleri, potansiyel enfekte olmuş hastalardan kaynaklanan diğer vücut ifrazatı. Diğer tehlikeli atıklar grubu içinde ise, fiziksel veya kimyasal özelliklerinden dolayı ya da yasal nedenler dolayısı ile özel işleme tabi olacak atıklar yer almaktadır: Radyoaktif atıklar, kemoterapi, kimyasal atıklar, farmasotik atıklar.¹²⁹

Tıbbî atıkların bertarafı, yakma ve düzenli depolama olmak üzere iki şekilde yapılmaktadır. Bununla beraber, tıbbî atıkların çevre ve insan sağlığına zarar verilmeden en uygun bertaraf metodu ‘yakma’dır. Ancak sözkonusu atık yakma fırınlarının bu iş için özel olarak dizayn ve inşa edilmesi gerekmektedir. Tıbbî atık yakma fırını iki bölmeli olmalı ve bu bölmelerdeki yakma sıcaklıkları sırasıyla 900 ve 1200 °C olmalıdır. Tıbbî atıkların yakma yöntemi ile bertaraf edilmelerine imkân olmadığı hallerde ise söz konusu atıkların, tehlikeli atık depolama alanlarının özel bir bölümünde veya evsel atıkların bertaraf alanlarının tıbbî atıklar için yapılmış özel bir bölümünde ya da sadece tıbbî atıklar için yapılmış özel bir bertaraf alanında

¹²⁸ Alkan, U. – Cindoruk, S. – Odaman, Y.: “Bursa İli’nde Tıbbi Atıkların Kontrolü”, (Çevrimiçi) <http://www.ekolojidergisi.com.tr/resimler/33-3.pdf>, 30 Ekim 2009.

¹²⁹ Yüksel, U.: “Hastanelerde Atık Yönetimi”, (Çevrimiçi) http://www.gata.edu.tr/kitap/7_bolum.son/4_ATIK_YONETIMI.son-D.pdf, 2 Eylül 2008.

depolanmaları gerekmektedir. Depolamayla ilgili teknik kriterler Yönetmelik'te verilmektedir. Tıbbî atıkların yakılarak bertarafı amacıyla İstanbul'da kurulmuş, Büyükşehir Belediyesi'ne ait merkezî bir yakma tesisi mevcuttur. Bunun dışında Adana, Ankara, Antalya, Muğla ve Sivas illerinde ait oldukları sağlık kuruluşlarının atıklarını bertaraf eden yakma fırınları da bulunmaktadır.

Türkiye'de nüfus artışına bağlı olarak hastane atıkları da her geçen yıl hızla artmaktadır. Son yıllarda tehlikeli bulaşıcı hastalıkların (AIDS, viral hepatit vb.) artış göstermesi, plastik enjektör ve kan setleri gibi tek kullanımlık malzemelerin kullanımını artırmış olup, bu da tıbbî atık üretim miktarına yansımıştır. Tıbbî atıkların, Katı Atıkların Kontrolü Yönetmeliği'nde belirtilen usullere göre, ayrı olarak plastik torbalarda toplanarak bertaraf edilmeleri gerekmektedir. Tıbbî atıkların yakma işlemi sırasında oluşacak gaz emisyonları ise yine aynı Yönetmelik'te verilen emisyon değerlerini aşmamalıdır. Yönetmelik ile atıkların bizzat kaynağında ayrı toplanması, ünite içinde taşınması ve geçici depolanması konularında sağlık kuruluşlarına; ayrı toplanan tıbbî atıkların geçici atık depolarından alınarak taşınması ve bertaraf edilmeleri konularında da belediyelere yükümlülükler verilmiştir.¹³⁰

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), devlet ve özel hastanelerden kaynaklanan çöpün fiziksel kompozisyonunu belirlemek amacıyla 1995 yılında "Hastane Çöp Kompozisyon Araştırması" yapmıştır. Türkiye genelinde Sağlık Bakanlığı'na bağlı 421 devlet ve 123 özel hastaneden örnekleme yöntemiyle belirlenen 34 devlet ve 13 özel olmak üzere toplam 47 hastanede yapılan araştırma sonuçlarına göre; yatak başı günlük ortalama katı atık miktarı devlet hastanelerinde 2,39 kg, özel hastanelerde ise 4,34 kg olarak bulunmuştur. Çıkan toplam katı atık fiziksel dağılım açısından incelendiğinde, devlet hastanelerinde yatak başı günlük 1,92 kg tıbbî, 0,38 kg evsel ve 0,09 kg geri kazanılabilir madde çıkarken, özel hastanelerde 2,01 kg tıbbî, 1,35 kg evsel ve 0,98 kg geri kazanılabilir madde çıktığı belirlenmiştir.¹³¹ Sağlık Bakanlığı'nın 1997 yılı verilerine göre ise Türkiye'de toplam hastane sayısı 1120, yatak sayısı da 160.884 adettir. TÜİK verilerine göre ise yatak başına tıbbî atık miktarı 2 kg/gün olup, yüzde 65 doluluk oranı itibarıyla yıllık tıbbî atık miktarı 76

¹³⁰ Tıbbi Atıkların Kontrolü Yönetmeliği, m. 9.

¹³¹ (Çevrimiçi) <http://www.cevreorman.gov.tr/belgeler6/cevre0308.pdf>, s.9, 31.08.2009

bin tondur.¹³² Yataklı tedavi hizmeti veren sağlık kuruluşları ile ayakta tedavi hizmeti veren sağlık kuruluşlarından kaynaklanan tıbbi atıkların toplamı, günde 226.479 kg, yılda ise 82.664.790 kg. dır. Aynı çalışmada günde en çok tıbbî atığın 33.869 kg ile İstanbul'da, en az tıbbî atığın da 32 kg ile Tunceli'de olduğu görülmüştür. Yılda oluşan tıbbî atık miktarı ise İstanbul'da 12.362.296 kg, Tunceli'de ise 11.692 kg olarak gerçekleşmektedir. Buna göre sadece İstanbul'da oluşan tıbbî atık miktarı, ülke genelinde oluşan miktarın yüzde 17'sine karşılık gelmektedir.¹³³

TÜİK tarafından 2001 yılında yapılan ve 2003 yılında açıklanan Belediye Katı Atık İstatistikleri Anketi Sonuçları, 2001 yılında tıbbî atıkları ayrı toplanıp, taşınıp, bertaraf edilen belediye sayısının 432, toplanan tıbbî atık miktarının ise 71 bin ton olduğunu ortaya koymaktadır.¹³⁴ Toplanan tıbbî atıkların yüzde 18'i düzenli depolama sahalarında, yüzde 15'i yakma tesislerinde bertaraf edilmiştir.¹³⁵ Tıbbî atıkların toplanmasında, orijinal orta yoğunluklu polietilen hammaddeden sızdırmaz, çift taban dikişli ve körüksüz olarak üretilen, çift kat kalınlığı 100 mikron olan ve en az 10 kilogram kaldırma kapasiteli, her iki yüzünde görülebilecek büyüklükte "Uluslararası Biyoteknik" amblemi ile "DİKKAT TIBBÎ ATIK" ibaresini taşıyan kırmızı renkli plastik torbalar kullanılmaktadır.¹³⁶

Burada temel sorunu, tıbbî atıkların evsel atıklarla birlikte toplanması, depolanması ve bertarafı oluşturmaktadır. Ankara, İstanbul ve İzmir gibi büyük şehirler başta olmak üzere 81 ilde bu atıkların hepsi aynı yere götürülmekte ve buda toplum sağlığı ve çöp depolama alanlarında, geri dönüşüm için ayıklama işinde çalışan insanlar için büyük bir tehdit oluşturmaktadır. Ayrıca belediyelerin yüzde 70'ten daha fazlası çöplerini 'vahşi depolama' şeklinde ormana, göle, nehre ya da

¹³² Giray A. Ü.: *Türkiye Ulusal Sağlık Programı Avrupa Birliği Mühtesabatının Üstlenilmesi*, B.1. Ankara: T.C. Sağlık Bakanlığı Avrupa Birliği Koordinasyon Dairesi Başkanlığı, 2001, (Çevrimiçi) http://www.sabem.saglik.gov.tr/kaynaklar/1404_2ulusal_saglik_programi.pdf, 19 Ocak 2007.

¹³³ (Çevrimiçi) www.adana-cevreorman.gov.tr/site/files/TibbiAtiklarHakkindaGenelBilgiler.pdf, 28 Nisan 2007.

¹³⁴ Karaca, Y.: "Tıbbi Atıklar Hakkında Genel Bilgiler", (Çevrimiçi) www.ankaracevreorman.gov.tr/cevre/atiklar/tibbiatikgenelbilgi.doc, 24 Ağustos 2008.

¹³⁵ Çevre ve Orman Bakanlığı, age., s. 432-433.

¹³⁶ Aydemir, S.: "Tıbbi Atıklar", (Çevrimiçi) <http://bsm.gov.tr/bugep/docs/tibbiatik.pdf>, 15 Mart 2007.

denize dökmektedir.¹³⁷ Hastanelerin genelde belediyelere tıbbî atıklar için para ödemek istemedikleri için "atığımız yok" şeklinde beyanda bulundukları ve tıbbî atıkların önemli bir bölümünün evsel atıklara karıştığı ileri sürülmektedir.¹³⁸

Tıbbî atık üretim ve miktarı, sadece ülkeden ülkeye değil, aynı zamanda bir ülkenin içinde de farklılıklar gösterebilmektedir. Atık üretimi, sağlık kuruluşunun atık yönetim metodu, sağlık tesisinin türü, hastanenin uzmanlıkları, tıbbî bakımda kullanılan yeniden kullanılabilir malzeme oranı ve günlük tedavi edilen hasta sayısı gibi birçok faktöre bağlıdır.

Dünya Sağlık Örgütü, tıbbî atık yönetiminde aşağıdaki prensipleri belirlemiştir:

- Çevresel iyi atık yönetimi politikaları geliştirerek tıbbî atığa maruz kalma sonucunda oluşan risklerin sağlık çalışanları ve toplum açısından engellenmesi,
- Atmosfere yayılan zehirli gazların azaltılması yönündeki global çabalara destek verilmesi ve global değişimlerin başlamasının ertelenmesi,
- Stockholm Kalıcı Organik Atıklar Antlaşması'nın desteklenmesi,
- Basel Sözleşmesi'nin desteklenmesi,
- Yüksek ısıda yakma esnasında ortaya çıkan toksik atık yayılımının azaltılması.¹³⁹

¹³⁷ (Çevrimiçi) www.cevreorman.gov.tr/konusmalar/220604.doc, 3 Ocak 2007.

¹³⁸ Benmayor, G.; "4 milyon Euro'ya atık yakan tesis kurabiliyoruz, sesimizi duyuramadık", *Hürriyet*, 21 Nisan 2006, (Çevrimiçi)

<http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.aspx?id=4288631&yazarid=20>, 1 Temmuz 2007.

¹³⁹ Kazaz, N. - Özdemir, M.: "Tıbbî Atıkların Yönetimi", (Çevrimiçi) http://www.ism.gov.tr/indir/gidasb/tibbi_atik_sunu_yeni.ppt, 30 Nisan 2007.

E. KİMYASAL MADDELER

Günümüzde yaklaşık olarak 80 bin ticari kimyasal maddenin bir ya da daha fazla tehlikeli özelliğe sahip olduğu belirtilmektedir. Son yıllarda dünya ölçeğinde kimyasal madde üretiminde önemli oranda artış yaşanmaktadır. Bir tahmine göre, 1950 yılında dünyada üretilen organik kimyasalların toplam miktarı 7 milyon ton iken, bu miktar 1985 yılında 250 milyon tona ulaşmıştır. Buna bağlı olarak tehlikeli atıkların da arttığı kabul edilmektedir.¹⁴⁰

Yanabilir sıvılar, parlayabilir aerosoller, gazlar, sıvılar, katılar, oksitleyiciler, havayla temas edince parlayıcı / yanıcı maddeler, sıkıştırılmış gazlar, patlayıcılar, organik peroksitler, kararsız maddeler ve su ile tehlikeli reaksiyonlar veren maddeler fiziksel tehlike oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra, tahriş ediciler, deriye (cilde) zararlı olanlar, zehirli maddeler, çok zehirli maddeler, aşındırıcı (korozif) maddeler, gözde tehlike oluşturanlar, kan veya hematopoietik sistemler üzerinde etki eden maddeler, kısırlaştırıcılar, kanserojenler, doğurma sistemi zehirleri, hepatotoksinler, nefrotoksinler, nevrotoksinler ve akciğerlere hasar veren maddeler de sağlık için tehdit oluşturmaktadır. Tehlikeli kimyasal maddeler çoğu kez özel tehlikelerinin olduğu bilinmeden, yapabilecekleri hastalık veya yaralanmaların farkına varılmadan, tehlikelerinden nasıl korunulacağı araştırılmadan kullanılmaktadır. Belli başlı tehlikeli kimyasalları şu şekilde sıralamak mümkündür: Asetilen, etileter, alkol, metanol, amonyak, arsenik ve arsenik bileşikleri, baryum bileşikleri (baryumklorür, baryum karbonat, baryum oksit), mavi asit, kurşun ve kurşun bileşikleri, brom, klor, krom ve bileşikleri, siyanürler, dimetil formamid, hidroflorik asit ve florürler, formaldehit, baz'lar, metilenklorür, sodyum, potasyum, oksalik asit, peroksitler.¹⁴¹

¹⁴⁰ Kummer, K., age., s. 4.

¹⁴¹ (Çevrimiçi) <http://basel.int/pub/techguid/tg-pesticides.doc>, 28 Ağustos 2007;
(Çevrimiçi) <http://basel.int/meetings/sbc/workdoc/old%20docs/tech-y6.pdf>, 28 Ağustos 2007;
(Çevrimiçi) <http://basel.int/meetings/sbc/workdoc/old%20docs/tech-usedtyres.pdf>, 28 Ağustos 2007;
(Çevrimiçi) <http://basel.int/meetings/sbc/workdoc/old%20docs/tech-y8.pdf>, 28 Ağustos 2007;
(Çevrimiçi) <http://basel.int/meetings/sbc/workdoc/old%20docs/tech-r9.pdf>, 28 Ağustos 2007;
(Çevrimiçi) <http://basel.int/pub/techguid/ddt/tgDDTe.pdf>, 28 Ağustos 2007;
(Çevrimiçi) <http://basel.int/pub/techguid/tg-dioxfuran.pdf>;
(Çevrimiçi) <http://www.insaatforumu.com/forum/showthread.php?t=1544>, 28 Ağustos 2007;
Yılmaz, age., s. 52.

Evsel kökenli çöplerin bir bölümü normal çöp olarak atılabilmekle birlikte, ‘normal çöp’ olarak sokağa bırakıldığı takdirde çevreye zarar verebilecek ürünler de bulunmaktadır. Bu tip çöplere ‘küçük kimyasal atıklar’ denilmektedir. Bu tip ürünler, zararlı maddeler içerdikleri için normal çöp olarak verilemez. Lavaboya, küvete veya tuvalete de atılamaz. Ayrı olarak teslim edilmeleri ve özel çöp olarak toplanmaları gerekir. Küçük kimyasal atıkların büyük bir bölümü, normal çöplerde de olduğu gibi özel fırınlarda yakılarak zararsız hale getirilmektedir. Yüksek ısılarda yakılan atıkların içerdikleri zararlı maddeler imha edilmekte, oluşan duman gazları da yine özel tesisatlar aracılığıyla temizlenmektedir. Örneğin, enerji tasarrufu sağlayan lambalar, normal bir lambadan çok daha az enerji kullanmakta, fakat kırıldıkları zaman, içerdikleri floresan pudrası çevreye çok büyük zarar verebilmektedir. Ayrıca, yeniden şarj edilebilen piller ve su bazında üretilmiş olan boyalar da ağır metaller ve zararlı maddeler içermektedir. Bu nedenle, geri kazanım için çöp toplayanlar bakımından büyük risk taşımaktadır. Çünkü çöpü toplarken, kullanılmış olan bir şırınga bataabilir, kırık bir floresan lambadan dağılmış olan zararlı maddelerle veya tuzruhu ya da terebentin gibi zehirli maddelerle temasları olabilir. Çöplerin ayrı olarak alınması metodu sayesinde, küçük kimyasal maddeleri yeniden değerlendirmek mümkün olabilmektedir. Pil, akü ve floresan lambaların içinde bulunan metaller ve camlar, fotoğraf malzemelerinde bulunan değerli gümüş, bazı atıklarda bulunan yağ ve petroler de geriye dönüşümlüdür.¹⁴²

Tehlikeli kimyasal maddelerin oluşturdukları sağlık tehlikeleri genellikle akut sağlık tehlikeleri ve kronik sağlık tehlikeleri diye ikiye ayrılmaktadır. Bazı maddeler ve bileşikler de her iki tehlike grubuna girebilmektedir. Akut sağlık riski oluşturan kimyasal maddeler şu şekilde sınıflandırılmaktadır: Tahriş ediciler, deri için tehlike içeren maddeler, zehirli ve çok zehirli maddeler, aşındırıcı (yakıcı, çürütücü, korozif) maddeler, göz için tehlikeli maddeler ve kan ile hematopoietik sistemler üzerinde olumsuz etkisi olan maddeler, akut sağlık tehlikesi oluşturan maddelerdir. Temas ettiği yerde kimyasal bir etkiyle, eski durumuna gelebilen kızarıklığa neden olan kimyasal maddeler, tahriş ediciler olarak adlandırılmaktadır. Bunlara azot oksit, sodyum hipoklorit, kalay klorür ve etil alkol örnek olarak

¹⁴² (Çevrimiçi) <http://www.vrom.nl/pics/afval/kca%20turks.pdf>, 30 Mart 2007.

verilebilmektedir. Derinin dış tabakasına etki ederek, koruyucu yağ tabakasını bozan, kızarıklığa veya deri tahrişlerine neden olan maddelere aseton, MEK (Metil Etil Keton) ve klorlu bileşikler örnek gösterilebilir. Amonyak, azot dioksit, etilen oksit ve boron-triflorür gibi maddeler ‘zehirli’, hardal gazı (iperit) gibi maddeler ise ‘çok zehirli’ kimyasallardır. Temas ettikleri dokularda, kimyasal reaksiyon sonucu, telafisiz, görülebilir tahribatlara neden olan korozyif maddelere kostik soda (sodyum hidroksit), sülfürik asit, hidroflorik asit, fenol ve boron triflorür örnek oluşturmaktadır. Göz veya görme yeteneğine etki eden kimyasal maddeler, konjonktivit ve kornea’ya zarar verebilmektedir. Organik çözücüler (solventler), asitler ve alkaliler buna örnek oluşturmaktadır. Kan ve hematopoietik sistemler üzerine etkisi olan maddeler ise hemoglobinin işlevlerini azaltarak vücut dokularını oksijensiz bırakmaktadır. Syanosis ve bilinç kaybı tipik hastalık belirtileridir. Karbonmonoksit, siyanürler, metal karboniller, nitrobenzen, hidrokinon, anilin ve arsin bu sınıfa girmektedir.¹⁴³

Kronik sağlık riski oluşturan kimyasal maddeler ise hassaslaştırıcılar, kanserojenler; doğurma sistemi zehirleri (*reproductive toxins*), hepatotoksinler (karaciğer hücrelerini yok eden toksinler), nefrotoksinler (böbrek dokusunu yok eden toksinler), akciğerlerde hasara neden olan maddeler ve nevrotoksinler (sinir dokusunu harap eden toksinler) olarak sınıflandırılmaktadır. Hassaslaştırıcılar, belli süre veya sürelerle maruz kalındığında normal dokularda allerjik reaksiyonlara neden olan hidrokinon, brom, platin bileşikler, izosiyanatlar ve ozon gibi maddelerdir. Asbest(ler), benzen (benzol), berilyum, kurşun kromat, formaldehit, vinil klorür, trikloroetilen ve karbon tetraklorür kanserojenler sınıfına girmektedir. Doğurma sistemi zehirleri doğum kusurlarına veya kısırlığa neden olan PBB’ler, PCB’ler, selenyum bileşikler ve vinil klorür gibi maddelerdir. Hepatotoksinler (karaciğer hücrelerini yok eden toksinler), karbon tetraklorür, nitrosaminler, vinil klorür, klorobenzen, trikloroetilen, kloroform ve etilalkol gibi kimyasallardır. Nefrotoksinler (böbrek dokusunu yok eden toksinler) ödem veya idrarda protein bulunması (proteinuria) gibi böbrek hasarlarına neden olan kimyasal maddelerdir. Halojenli hidrokarbonlar, uranyum, vinil klorür, trikloroetilen ve etil alkol ilk akla gelen

¹⁴³ Taşyürek, M.: “Kimyasal Madde Tehlike Uyarı Etiketleri, İşaretleri ve MGBF’ları”, (Çevrimiçi) <http://www.insaatforumu.com/forum/showthread.php?t=1599>, 18 Nisan 2007.

örneklerdir. Nevrotoksinler (sinir dokusunu harap eden toksinler), merkezi sinir sistemine etki ederek davranış değişiklikleri, motor fonksiyonlarının azalması ve uyuşukluğa neden olan maddelerdir. Cıva, karbon sülfür, etil alkol, asetilen, mangan, talyum ve kurşun tetraetil bu sınıfa girmektedir. Akciğerlerde hasara neden olan maddeler, solunum sistemi dokularını tahrip eden silisyum dioksit, asbest(ler), pamuk lifleri, kömür tozu ve toluen diizosiyanatlar gibi maddelerdir.¹⁴⁴

Tehlikeli kimyasal maddeler listesi, bulundukları iş kollarına (tekstil, kağıt, toprak, petro-kimya vb.), adlandırıldıkları isim gruplarına (yapıştırıcılar, aerosoller, katalizatörler, boyalar, pestisitler, solventler vb.) veya başka kriterlere göre oluşturulabilir. Tehlikeli kimyasal maddeler; yanabilir sıvılar, parlayabilir aerosoller, parlayabilir gazlar, parlayabilir sıvılar, parlayabilir katılar, oksitleyici maddeler ve çabuk yanıcı maddeler olarak da sınıflandırılabilir. Yanabilir sıvılara şu maddeler örnek gösterilebilir: Yüzde 10 etil alkol içeren sıvılar, jet yakıtı, 1 no'lu fuel-oil, fenol, çam yağı, mineral spiritler, parlayabilir gazlar, alt parlama limiti havada hacimce yüzde 13'den daha az olanlar (örneğin, bütan) ile üst parlama limiti alt parlama limitinden yüzde 12 daha yüksek olanlar (örneğin, jeneratör gazı) olarak ikiye ayrılır. Parlayabilir sıvılar, parlama noktası 380 °C'nin altında olan sıvılardır. Etil asetat, aseton, yüzde 95'lik etil alkol, turpentin ve benzin örnek olarak verilebilir. Parlayabilir katılara magnezyum metali ve nitroselüloz filmi örnek gösterilebilir. Oksitleyici maddeler, parlayıcı ve patlayıcı maddelerin var olduğu yerde patlama tehlikesi ve/veya yangın tehlikesi taşırlar ve fuel-oil gibi yanıcı maddelerle temas ettiğinde parlama veya çok tehlikeli reaksiyonlar oluşturabilir. Oksijen, klor, nitrik asit, flüor ve hidrojen peroksit örnek verilebilir. Çabuk yanıcı maddeler, belli hava sıcaklığında kendi kendine tutuşarak yanabilen beyaz fosfor ve kimya ya da petrol işleme endüstrisinde kullanılan bazı katalistler gibi maddelerdir.¹⁴⁵

Tehlikeli kimyasalları basınçlı gazlar, patlayıcılar, kararsız maddeler ve su ile şiddetli reaksiyon veren maddeler olarak da sınıflandırmak mümkündür. Basınçlı gazların tüplerde basınç altında patlama tehlikesi vardır ve yangında ısındığı takdirde

¹⁴⁴ LaGrega - Buckingham - Evans, s. 4.

¹⁴⁵ (Çevrimiçi) <http://www.ozkarticaret.com/articles.php?lng=tr&pg=9>, 13 Kasım 2007.

kabı patlayabilir. Bunlara azot, oksijen, argon, asetilen, propan ve karbon dioksit örnek verilebilir. Patlayıcılara ise nitrogliserin, barut ve diasetil peroksit örnek gösterilebilir. Kararsız maddeler sınıfına benzoil peroksit, akrilonitril ve butadien gibi birçok tehlikeli madde girmektedir. Su ile şiddetli reaksiyon veren maddeler arasında asetik anhidritleri, sodyum metali ve kalsiyum karpit sayılabilir. Bu maddeler su ile reaksiyona girince zehirli veya yakıcı gazlar çıkarmakta, şok, sürtünme ve sıcaklık artışı sonucu patlayabilmektedir.¹⁴⁶

Türkiye’de büyükşehir belediyeleri, tehlikeli kimyasal maddeleri aşağıdaki şekilde sınıflandırmakta ve işleme tabi tutmaktadırlar:

Birinci Sınıf Kimyasal Maddeler (Patlayıcı Maddeler): Patlayıcılık ve piroteknik etki elde etmek amacıyla yönelik olarak imal edilen, depolanan, satılan, kullanılan vb. maddeleri (dinamit, barut, ateşleme fitilleri, dinamit kapsülleri, nitrogliserin vb. ile çeşitli maytap, işaret ve şenlik fişekleri gibi maddeler) kapsar. Türkiye’de bunlarla ilgili her türlü kontrol ve denetim yetkisi mülki amirliklere ait olup Emniyet Müdürlüğü’nce, 14/08/1987 tarih ve 87/12028 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı’yla yürürlüğe konulan “Tekel Dışı Bırakılan Patlayıcı Maddelerle Av Malzemesi ve Benzerlerinin Üretimi, İthali, Taşınması, Saklanması, Depolanması, Satışı, Kullanılması, Yok Edilmesi, Denetlenmesi Usul ve Esaslarına İlişkin Tüzük” hükümlerine göre yürütülür.

İkinci Sınıf Kimyasal Maddeler (Gazlar): Sıkıştırılmış, sıvılaştırılmış, basınç altında bir sıvıda çözülmüş veya soğukta bastırılarak sıvılaştırılmış gazlar olarak kendi aralarında ayrılır. Bunlar sadece kabın parçalanmasına neden olabilecek nitelikte olabilecekleri gibi yanıcı ve zehirli özelliklere de sahip olabilmektedir.

Üçüncü Sınıf Kimyasal Maddeler (Alev Alabilen Sıvılar): Bu sınıfın kapsamına 65 °C veya daha düşük sıcaklıkta tutuşabilir bir buhar oluşturabilen ve alev alabilen saf sıvılar, sıvı karışımları, katıların sıvılardaki çözeltileri veya süspansiyonları (boya, vernik, lak ve benzeri) girmektedir.

¹⁴⁶ Öncü, S. – Sakarya, S.: “Laboratuvar Güvenlik Yönergesi”, <http://www.akademik.adu.edu.tr/aum/bt/webfolders/topics/laboratuvar%20guvenlik%20kurallari.rar?skey=X5J1JM5CMESBZ0ROCMNV>, 8 Ekim 2008.

Dördüncü Sınıf Kimyasal Maddeler (Alev Alabilen Katılar): Özelliklerine göre, kendiliğinden ısınıp tutuşarak yanabilen maddeler, su ile temasında yanıcı gaz oluşumuna yol açan maddeler (taşıma şartlarında kolayca tutuşabilen veya sürtünme nedeniyle meydana gelebilecek hafif sıcaklık artışları sonucu tutuşup yanabilen ve patlayıcı sınıfına dâhil edilmeyen) ve su ile temasında yanıcı özellikte gaz oluşumuna yol açan katı maddeler olarak alt sınıflara ayrılmaktadır.

Beşinci Sınıf Kimyasal Maddeler (Oksitleyici Maddeler ve Organik Peroksitler): Bu sınıfın kapsamına, kendileri yanıcı olmamasına rağmen genellikle oksijen oluşturarak veya başka bir şekilde diğer maddelerin yanmasına yol açan veya katkıda bulunan maddeler ile kendiliğinden patlayarak parçalanma, çok hızlı yanma, şok veya sürtünme etkisine duyarlılık, başka maddelerle hızlı bir şekilde birleşme ve göze zarar verme özelliklerinden bir veya birkaçına sahip organik peroksitleri ve benzerleri dâhildir.

Altıncı Sınıf Kimyasal Maddeler (Zehirli ve Mikrop Bulaştırıcı Maddeler): Bu sınıftaki maddeler zehirli ve mikrop bulaştırıcı maddeler olarak iki alt guruba ayrılmaktadır. Yutulmaları, solunmaları veya deri ile temasları sonucunda insan sağlığının bozulmasına, yaralanmaya ve ölüme yol açabilmekte ve gaz halinde olanlar zehirli veya boğucu olabilmektedir. İnsanlarda veya hayvanlarda hastalığa yol açtığı tecrübeyle bilinen veya bundan şüphe edilen mikroorganizmalar veya bunların toksinlerini içeren maddeler bu sınıfta yer almaktadır.

Yedinci Sınıf Kimyasal Maddeler (Radyoaktif Maddeler): Birim kütle başına aktiviteleri 70 kBq/kg'dan daha büyük olan herhangi bir radyoizotop veya bu radyoizotopun bileşikleri veya bunların başka maddelerle karışımları bu sınıfa dâhildir. Bu sınıf kapsamına giren maddeler Türkiye Atom Enerjisi Kurumu'nun yetki ve sorumluluğundadır.

Sekizinci Sınıf Kimyasal Maddeler (Aşındırıcı / Korozyif Maddeler): Canlı dokular ile temas halinde ağır hasar oluşturan maddeler ile taşıma sırasında başka materyaller üzerine dökülünce fiziksel hasar oluşturan veya korozyona (paslanma veya aşınmaya) yol açan kimyasal bakımdan reaktif maddeler bu sınıfa girmektedir.

Dokuzuncu Sınıf Kimyasal Maddeler (Diğer Tehlikeli Maddeler): Yukarıda sayılanlar dışında kalan diğer tehlikeli madde ve ürünler bu sınıf içinde değerlendirilmektedir.¹⁴⁷

Yukarıdaki 1. ve 7. sınıf tehlikeli kimyasal maddeler dışında kalan kimyasal maddeleri depolayan, üreten, işleyen ve satışını yapan işyerlerinin kontrol ve denetimleri Türkiye’de büyükşehir belediyelerinin ilgili birimleri tarafından yapılmaktadır. Söz konusu kontrol ve denetimler, aşağıdaki mevzuat hükümleri dikkate alınarak yapılmaktadır:

a) 24.12.1973/14752 sayılı *Resmi Gazete*’de yayınlanan “Parlayıcı, Patlayıcı, Tehlikeli ve Zararlı Maddelerle Çalışan İşyerlerinde Alınacak Tedbirler Hakkında Tüzük;

b) 11.07.1993/21634 sayılı *Resmi Gazete*’de yayınlanan “Tehlikeli Kimyasallar Yönetmeliği”;

c) 26.07.2002/24827 sayılı *Resmi Gazete*’de yayınlanan “Türkiye Yangından Korunma Yönetmeliği”nin 8’inci Bölümü,

d) 27.08.1995/2238 sayılı *Resmi Gazete*’de Yayınlanan “Tehlikeli Atıkların Kontrolü Yönetmeliği”nin ilgili maddeleri;

e) Gümrük Yönetmeliği Ek 40, 41’de yer alan “Tehlikeli Kimyasallarda Özel Düzenek Gerektiren Maddeler Listesi”,

f) Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı ve Sağlık Bakanlığı’nca yayınlanmış ilgili yönetmelikler ve genelgeler,

g) Uygulanması uygun görülen ilgili Türk Standartları ve AB normları.¹⁴⁸

¹⁴⁷ (Çevrimiçi) [http://www.ibb.gov.tr/tr- TR/CevreKoruma/TehlikeliKimyasallar/](http://www.ibb.gov.tr/tr-TR/CevreKoruma/TehlikeliKimyasallar/TehlikeliKimMaddeSinif/) TehlikeliKimMaddeSinif/, 21 Ocak 2007.

¹⁴⁸ “Yanıcı Parlayıcı Kimyevi Maddelerin Kontrolü”, (Çevrimiçi) [http://www.ibb.gov.tr/tr-TR/CevreKoruma/ TehlikeliKimyasallar/](http://www.ibb.gov.tr/tr-TR/CevreKoruma/TehlikeliKimyasallar/), 25 Eylül 2007.

Tehlikeli kimyasal maddelerin içerdikleri tehlikelerin farkına varmak ve gerekli önlemleri zamanında alabilmek için bazı ülkeler çeşitli "uyarı sistemleri" geliştirmişlerdir. 1990 yılında kabul edilen Uluslararası Çalışma Örgütü' nün 170 no.'lu Kimyasal Maddelerin Çalışma Yaşamında Kullanılmasına İlişkin Sözleşme ile 177 sayılı Tavsiye Kararı bu uyarı sistemlerini içermektedir. Buna göre, “Malzeme Güvenlik Bilgi Formu” ya da diğer bir söyleyişle “Kimyasal Madde Güvenlik Veri Kartları” hazırlanması gerekmektedir.¹⁴⁹

Birçok ülkede, içerdikleri tehlikelerden dolayı, bazı kimyasal maddelerin ambalajları üzerinde özel uyarı işaretlerinin bulunması zorunluluğu vardır. ABD Çalışma Bakanlığı İş Sağlığı ve Güvenliği İdaresi (*United States Department of Labour, Occupational Safety and Health Administration*), bazı kimyasal maddeleri içeren ambalajların üzerine özel uyarıcı bilgilerin ve sözcüklerin yazılması zorunluluğunu getirmiştir. Amerika Ulusal Standartlar Enstitüsü'nün yayınladığı zorunlu olmayan bir etiketleme standardında ise, belirli bilgilerin etiketler üzerinde bulunması önerilmektedir: Ürünün bileşimi veya karışımı meydana getiren tehlikeli maddelerin her biri; “dikkat”, “uyarı” ve “tehlike” gibi bir işaret sözcüğü; ürün kullanılırken oluşabilecek fiziksel tehlikeyi önlemek için alınabilecek önlemler; kauçuk eldiven, koruyucu gözlük veya solunum yolları koruyucuları gibi kişisel koruyucu teçhizatın kullanılması; temas veya maruziyet olduğu takdirde ne yapılacağının belirtilmesi; zehirlenme durumunda kullanılabilecek panzehir; hekime, acil müdahalede yaralanabileceği özet öneriler; dökülme, saçılma, sızdırma veya yangın durumunda neler yapılacağının belirtilmesi; yangın durumunda kullanılabilecek söndürücülerin tipi ve kullanma şekli; dökülmesi halinde riske maruz kalmadan nasıl temizleneceği vb.¹⁵⁰

Avrupa Birliği'nde on binlerce kimyasal maddenin güvenlik kontrolünden geçirilmesini öngören yeni mevzuat ile kullanılan kimyasal maddelerin güvenli olup olmadığını doğrulamak artık düzenlemeleri yapan kamu kurumlarının değil sanayicinin işi haline getirilmiştir. Yeni kurallar, duvar boyalarından yangın söndürücülere ya da şampuanlara kadar binlerce ürünün içediği yaklaşık otuz bin

¹⁴⁹ Taşyürek, M.: “Malzeme Güvenlik Bilgi Formu”, *Çalışma Ortamı*, S. 47, Kasım-Aralık 1999., s. 6.

¹⁵⁰ Taşyürek, M., age., s. 6-7.

kimyasalı hedef almaktadır. Tümü için güvenli olup olmadıklarına dair veri istenmektedir. Kansere ya da genetik değişikliklere yol açabilecek en tehlikeli kimyasal maddelerin ise ayrı testlere tabi tutulması gerekmektedir. Üreticiler, daha güvenli bir alternatif bulunması ve mevcut kimyasal maddeyi kullanmaya devam etmelerine yeterli gerekçeleri de olmadığı takdirde, bu kimyasalları değiştirmekle yükümlüdürler. Yeni düzenleme 2018 yılına kadar aşamalı olarak uygulanacaktır. İlk olarak en tehlikeli kimyasal maddelerin, ardından da, en sık kullanılanların kayda geçirilmesi hedeflenmektedir. Üreticiler de güvenlik testlerinin maliyetini karşılayacaklardır. Avrupa Komisyonu'na göre bu testler, 11 yıllık dönem içinde 14 milyar dolara mal olacaktır. Avrupa Komisyonu'na göre bu uygulama ile önümüzdeki otuz yıllık dönemde sağlık harcamalarından 60 milyar dolar tasarruf edilmiş olacaktır.¹⁵¹

Türkiye’de, çevre ve insan sağlığı için zararlı olan kimyasal maddelerin kontrol altına alınması amacıyla hazırlanan “Zararlı Kimyasal Madde ve Ürünlerin Kontrolü Yönetmeliği” 11/07/1993 tarihli ve 21634 sayılı *Resmi Gazete*’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Yönetmeliğin adı, 20/04/2001 tarihli ve 24379 sayılı *Resmi Gazete*’de yayımlanan bir madde ile “Tehlikeli Kimyasallar Yönetmeliği” olarak değiştirilmiştir.¹⁵² Yönetmeliğin amacı; hava, su, ve toprağa karışarak kısa veya uzun dönemde ekolojik dengeyi bozan, çevre ve insan sağlığı açısından zararlı olan kimyasal madde ve ürünlerin kontrol altına alınabilmesine yönelik idari, teknik ve hukukî tedbirlerin alınmasını sağlamaktır.

Yönetmeliğin 4. maddesine göre “tehlikeli özellikler”, “patlayıcı, oksitleyici, çok kolay alevlenir, kolay alevlenir, alevlenir, çok toksik, toksik, zararlı, aşındırıcı, tahriş edici, alerjik, kanserojen, mutajen, üreme için toksik ve çevre için tehlikeli özellikleri kapsamaktadır. Tehlikeli kimyasal kavramı, “patlayıcı, oksitleyici, çok kolay alevlenir, kolay alevlenir, alevlenir, çok toksik, toksik, zararlı, aşındırıcı, tahriş edici, alerjik, kanserojen, mutajen, üreme için toksik ve çevre için

¹⁵¹ (Çevrimiçi) http://www.bbc.co.uk/turkish/europe/story/2007/06/070601_chemical_eu.shtml, 17 Mart 2007.

¹⁵² (Çevrimiçi) <http://www.mevzuat.adalet.gov.tr/html/20749.html>, 16 Mart 1007.

tehlikeli özelliklerden bir veya birkaçına sahip madde ve müstahzarları” içermektedir.¹⁵³

Tehlikeli kimyasal maddelerle güvenli çalışabilmek için, o maddelerin üzerindeki etiketlerin ayrıntılı bilgi içermesi gerekir. Zararlı Kimyasal Madde ve Ürünlerinin Kontrolü Yönetmeliği, etiketlerde bulunması gereken hususları belirlemiştir. Örneğin d bendinde özel tehlikelere karşı dikkat çekici “çok şiddetli patlayıcı” ve “şiddetli zehir” gibi ibarelerin, özel riskler ve güvenlik önlemleri bilgilerinin, alınabilecek tedbirler hakkında özel bilgilerin belirtilmesi zorunluluğu getirilmiştir. Ayrıca, etiketlerde çevre ve insan sağlığı için tehlike durumlarının ve korunma önlemlerinin işaretlerle gösterilmesi zorunlu tutulmuştur.¹⁵⁴

“Zararlı Kimyasal Madde ve Ürünlerin Kontrolü Yönetmeliği”nin, 22’inci maddesi gereğince hazırlanan ve 11.03.2002 gün ve 24692 sayılı *Resmi Gazete*’de Çevre Bakanlığı tarafından yayımlanan Güvenlik Bilgi Formlarının Düzenlenmesine İlişkin Usul ve Esaslar Tebliği ile formların düzenlenmesinde uyulacak usul ve esaslar ile formda yer alacak bilgiler ve formun şekli belirlenmiştir. Malzeme Güvenlik Bilgi formlarının, yeterli düzeyde toksikolojik (zehirbilimsel) bilgi içerecek şekilde daha o maddeyi üreten/sağlayan kişi veya firmalar (tedarikçiler) tarafından hazırlanması gerekmektedir. Acil bir durum karşısında ilk başvurulacak kaynak bu formdaki bilgiler olacaktır.¹⁵⁵ Tehlikeli kimyasal maddeler için hazırlanacak Malzeme Güvenlik Bilgi Formu’nun, tehlikelerin tanıtımı, ilkyardım, yangınla mücadele ve kaza sonucu yayılmaya karşı önlemleri, kişisel korunma, kararlılık ve reaktivite, toksikolojik, ekolojik ve bertaraf bilgilerini içermesi gerekmektedir.¹⁵⁶

F. SÖKÜM İÇİN GÖNDERİLEN GEMİ

Yaşlı ve denize elverişliği kaybolmuş, seyir ömrünü tamamlamış gemilerin tehlikeli atık olarak kabul edilip edilmeyeceği konusu halen tartışılmaktadır. Basel Sözleşmesi çerçevesinde gerçekleştirilen 25-29 Ekim 2004 tarihli 7. Taraflar Toplantısı’nda “bir gemi söküm için geliyorsa atıktır” görüşü dile getirilmiştir.

¹⁵³ (Çevrimiçi) <http://www.mevzuat.adalet.gov.tr/html/20749.html>, 23 Temmuz 2007.

¹⁵⁴ Zararlı Kimyasal Madde ve Ürünlerinin Kontrolü Yönetmeliği, m. 4.

¹⁵⁵ Zararlı Kimyasal Madde ve Ürünlerinin Kontrolü Yönetmeliği, m. 17.

¹⁵⁶ Taşyürek, M., age., s. 6-7.

Ağırlıklı görüş, bir geminin tehlikeli atık olduğu şeklinde ise de, bu konuda çalışmalar sonuçlanmış değildir. Anlaşma'ya taraf olan 163 ülke, bu çerçevede hurda gemilerin ihracatını kontrol etmek zorundadır. Karar uyarınca, Anlaşma'ya taraf olan ülkelerin, ithal eden ülkenin rızası olmadan gemi göndermemesi, gemi sökümünün çevre dostu koşullar altında yapılması ve tehlikeli atıkların sınırötesi taşınımının asgariye indirilmesi öngörülmektedir. Bu husus, gemi sökümü alanlarına gönderilen gemilerin gönderilmeden önce tehlikeli atıklardan arındırılması istekleriyle örtüşmektedir. Anılan talepler, gemi sökümü ile uğraşan üç ülkenin, Türkiye, Hindistan ve Bangladeş'in temsilcileri tarafından toplantıda dile getirilmiştir.¹⁵⁷

Gemiler inşa edilip, denize indirildikten sonra ortalama 25 ilâ 30 yıl arasında seyir ömrünün sonuna gelmektedir. Bu süre gemiye yapılacak bakımla doğru orantılıdır. Seyir ömürlerini başka bir ifade ile ticari ömürlerini doldurmuş gemiler söküm için satılmaktadır. Gemi sökümçüleri geminin kullanılabilir değerli malzemelerini yeniden kullanılabilir hale getirmektedir. Gemi çeliği, demir çelik tesislerinde ısıtılarak işleme tâbi tutularak yeniden kullanılabilir. Bir geminin yaklaşık yüzde 95'i çelikten oluştuğu için söküm işlemi ekonomik önem taşımaktadır.¹⁵⁸ Gemi sökümü “yeşil endüstri” kabul edilmektedir. Çünkü 200 ton demir elde etmek için 1000 ton cevheri topraktan çıkarmak gerekir. Bu, doğanın tahribi anlamına geldiği gibi, üç misli fazla su ve enerji kullanmak gerekecektir.¹⁵⁹ Gemi söküm işlemi sırasında karaya çekilen gemiler, çeşitli aşamalarla parçalanıp, satışa sunulmaktadır. Yaklaşık dört ay süren işlemler sırasında önce aksesuar ve mobilyalar boşaltılmakta, sonra da geriye kalan metaller kaynaklarla kesilerek demir çelik fabrikalarına yollanmaktadır.¹⁶⁰

Söküm işlemine giden geminin atık olup olmadığı tartışmaları çerçevesinde, yalnızca asbestten arındırılmış gemilerin söküm için ihraç edilebileceği, aksi halde bu gemileri ihraç etmenin sadece etik kurallara değil, kanunlara da aykırı olacağı ileri sürülmüştür. Hollanda'da 2002 yılında Yüksek İdare Mahkemesi, sefer yapma

¹⁵⁷ (Çevrimiçi) <http://www.greenpeace.org/turkey/news/uluslararası-camiası-kirli-tica>, 26 Temmuz 2007.

¹⁵⁸ (Çevrimiçi) www.greenpeaceweb.org/shipbreak, 13 Ocak 2007.

¹⁵⁹ Çelikli, S.: “Gemi Sökümü”, (Çevrimiçi) medicine.ege.edu.tr/~halksag/seminerler/2006-07/Gemi_sokumu_SC.pdf, 17 Mart 2007.

¹⁶⁰ (Çevrimiçi) <http://www.haberci.com/haber/Bangladeş'te-devasa-gemi-sökümü-teraneleri.htm>, 21 Nisan 2007.

ömrünü tamamlamış gemilerin sökülmesinin Avrupa Atık Taşınması Kuralları'na¹⁶¹ tâbi olduğuna karar vermiştir.¹⁶² Avrupa Atık Taşınması Kuralları'na göre bir geminin ömrünü tamamlayarak sökülme için gönderilmesi halinde bu gemi tehlikeli atık olarak kabul edilmektedir. Böyle bir durumda geminin bayrağını taşıdığı ülke değil, sökülme için ilk hareket ettiği liman devleti bu atık için gerekli yükümlülüklerini yerine getirecektir.¹⁶³

Bu konu ile ilgili olarak Uluslararası Denizcilik Örgütü (IMO), Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) ve Basel Sözleşmesi Sekreteryası arasında ortak çalışma grubu oluşturulmuş olup, bu grubun yaptığı çalışmalar devam etmektedir. Bu çalışmalara, işçi sağlığını yakından ilgilendirmesi sebebiyle ILO da katılmaktadır. Bu üçlü çalışma grubunun en son 15 Aralık 2005 tarihinde Basel'de yapmış olduğu çalışmaya ilişkin basın duyurusunda, gemi sökülmesinin çevreye ve insanlara riskini en aza indirerek, bu sektörün güçlendirilmesi gerektiği, gemi sökülmesinin kontrolü için ilkeler tespit edileceği, 2005 yılı başında IMO tarafından İzmir'de düzenlenen gemi sökülmesi üzerine teknik çalışma toplantısına diğer iki tarafın da katıldığı, bunun örnek bir çalışma olduğu, bu tür toplantılara ilgili tarafların katılımının devam etmesi gerektiği, gemi sökülmesi için ilgili tüm tarafların tecrübeleri ışığında uygulanabilir bir uygulama rehberinin hazırlanmakta olduğu, gemi sökülmesi konusunda bayrak devleti, liman devleti ve sökülmesi gerçekleştirilecek devletler arasında işbirliği gerektiği belirtilmiştir. Tüm tarafların mutabık kalacağı nihai bir çözüme ulaşılması için çalışmaların devam edildiği açıklanmıştır. Bu çalışmaları desteklemek için bir uluslararası gemi sökülme fonu oluşturulması da kararlaştırılmıştır. IMO Deniz Çevresini Koruma Komitesi'nin 1999 yılındaki 44. Oturumu'nda ise gemi geri kazanımı ve sökülmesi ile ilgili bir Muhabir Grup oluşturulmuştur. IMO'nun "gemilerin tasarımı, işletilmesi ve geri kazanım için hazırlanması"yla ilgilenmesi kararlaştırılmıştır. Uluslararası Deniz Ticaret Odası'da 2001 yılında gemilerin geri kazanımı ile ilgili bir Endüstri Uygulama Kodu hazırlamış bulunmaktadır. Bu

¹⁶¹ European Waste Shipment Regulation, EWSR.

¹⁶² (Çevrimiçi) www.greenpeaceweb.org/shipbreak, 13 Ocak 2007.

¹⁶³ (Çevrimiçi) <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32006R1013:EN:NOT>, 26 Ekim 2008.

belgede gemi sahiplerinin alıcıya geminin ihtiva ettiği “Potansiyel Olarak Tehlikeli Malzemelerin Envanteri”ni vermesi teklif edilmektedir.¹⁶⁴

Gemi söküm faaliyeti ile ilgili olarak devletlerin yapması gereken, uluslararası standartların geliştirilmesi, kabul edilmesi ve yaptırıma bağlanmasıdır. IMO, gemilerin dizaynı, imalatı, inşası ve işletmesi sırasında gemi sökümüyle ilgili konuların koordinasyonunu yapmak ve gemilerin söküme gelmeden hazırlanmasını sağlamakla yükümlüdür. ILO da gemi sökümü ile ilgili sanayilerin standartlarının belirlenmesi, işçilerin güvenliği ve sağlığı ile ilgili standartların tespiti ve gemilerdeki çalışma şartlarının saptanmasından sorumludur. Basel Sözleşmesi Sekreteryası, “Gemilerin Tam ve Kısmi Sökümü ile ilgili Çevre Uyumlu Yönetim için Teknik Kılavuz” yayımlamış bulunmaktadır. Bu Kılavuz’un Türkçe çevirisi “www.basel.int/ships/techguid-biu” adresinde yer almaktadır. 126 sayfalık bu Kılavuz, “yönetimsel özet”, “giriş”, “gemi sökümü çevreye duyarlı yönetim prensipleri”, “gemi söküm tesislerinde çevre kontrol usullerinde doğru uygulama”, “gemi söküm tesislerinin planlanması, inşası ve işletiminde uygulama”, “çevreye duyarlı yönetim uygulamalarının yerine getirilmesi”, “aralık analizi ve tavsiyeler” ile “temel referanslar” olmak üzere sekiz bölümden oluşmaktadır. Kılavuz, gemi söküm tesisleri kurmak isteyen veya bu tesislere sahip ülkelere yol gösterme niyeti ile hazırlanmıştır ve bu gibi tesislere “çevreye duyarlı yönetim”i uygulamak için başvuracakları usul ve işlemler hakkında bilgi ve tavsiyeler içermektedir. Ancak, Kılavuz, geminin geri dönüşüm tesisine gönderilmeden önce üzerindeki tehlikeli maddelerin en aza indirilmesi için alınacak önlemlerden bahsetmemektedir. Bunun ötesinde Kılavuz gemi geri dönüşümünün iş sağlığı ve güvenliği ile ilgili yönleri üzerinde derinlemesine durmamaktadır. Bu konu ile ilgili çalışmaları Uluslararası Çalışma Örgütü yapmaktadır. Basel Konvansiyonu Sekreterliği, UNEP’in Teknoloji, Endüstri ve Ekonomi Bölümü’nden (UNEP/DTIE), gemilerin sökümünden sonraki geri dönüşüm operasyonları için yol gösterici bilgilerin hazırlanması konusunda müşterek çalışma imkânlarının araştırılmasını istemiştir. Kılavuz’un ele aldığı

¹⁶⁴ Vardar, E. - Harjono, M.: “Zehirli Hurda Gemi Sökümü: Yasadışı Tehlikeli Atık Ticareti”, Greenpeace Akdeniz Ofisi, 2002, (Çevrimiçi) <http://www.greenpeace.org/raw/content/turkey/press/reports/greenpeace-gemisoekuemue-raporu.pdf>, 11 Mart 2007; (Çevrimiçi) www.ilo.org, 19 Nisan 2007; (Çevrimiçi) www.imo.org 17 Nisan 2007; (Çevrimiçi) www.basel.int, 17 Nisan 2007.

konular, gemi sökümünün teknik ve prosedür kısımları ile sınırlandırılmıştır. Gemilerin tehlikeli atık olarak ihraç edilmeleri ile ilgili yasal problemlerin, Basel Konvansiyonu Mevzuat Çalışma Grubu tarafından daha fazla incelenmesi gerektiği sonucuna varılmıştır.¹⁶⁵

Kılavuz'a göre, gemi söküm tesisleri tarafından bir yıl içinde yapılması gerekenler şunlardır: Hurda gemide meydana gelebilecek döküntülerin temizlenme usullerinin belirlenmesi, tehlikeli maddelerin envanterinin çıkarılması, 'gas free'nin yapılması ve sertifikasyonu, gemi sökümünden önceki temizlik ve test (gaz ve radyasyon ölçümleri), tehlikeli maddelerin depolanması, yangınla mücadele ekipmanının kurulması, temel personel koruyucularının temini, solunumda meydana gelebilecek tehlikelere karşı uygun koruyucu malzeme, asbest söküm usulünün belirlenmesi. Beş yıl içinde yapılması gerekenler ise şunlardır: Tehlikeli atıklar için uygun taşıma tesisleri, hurda gemiden çıkabilecek döküntüler için uygun depolama tesisleri, gemilerdeki balast suyunun deşarj tesisleri, boya temizliği için uygun solunum koruma ekipmanları, iyileştirilmiş asbest temizleme tesisleri (kapalı oda, girişin sınırlandırılması, hava emisyonunun filtreden geçirilmesi, işçilerin asbestten temizlenmesi). On yıl içinde şunların yapılması gerekmektedir: Uygun boşaltma ve pompalama ekipmanları, çeşitli tehlikeli maddeler için işlem ve izolasyon tesisleri, olabilecek döküntüleri denizden ve karadan toplama ekipmanları, geçirgen olmayan bir taban üzerinde hava filtreli boya temizleme sistemi (kapalı izole sistem), tehlikeli maddelerin ayrıştırılması için ünite kurulması, bütün gemi söküm faaliyetlerini kapsayacak şekilde depolama tesisi, yüksek standartta asbest sökümü (vakumlu dekontaminasyon ünitesi).¹⁶⁶

Gemi söküm emek-yoğun bir sektör olup, nüfusu yoğun olan Asya ülkeleri, bu sektörde öncülük yapmaktadırlar. IMO'ya göre dünyada söküme giden gemilerin yüzde 38'i Hindistan'da, yüzde 25'i Çin'de, yüzde 19'u Banladeş'te ve yüzde 7'si Pakistan'da sökülmetedir. 1970'lerin sonlarına kadar gemi sökümü Avrupada yoğunlaşmıştır. Zamanla, konu ile ilgili çevre, sağlık ve güvenlik standartlarının artması sonucu, gemi söküm endüstrisi, Asya ülkelerine kaydırılmıştır. Her yıl

¹⁶⁵ (Çevrimiçi) www.basel.int/ships/techguid-biu/turkishGuid.doc, 15 Ekim 2008.

¹⁶⁶ ILO: *Safety and Health in Shipbreaking*, Geneva 2004, s. 18-20.

ortalama 600-700 adet büyük gemi Türkiye'ye ve Asya ülkelerine sökümlü için getirilmektedir. 1990'lı yıllarda, bu gemilerin toplam tonajı yıllık 15 milyon dwt idi. O tarihten bu yana gemi sökümlü pazarı hızla genişlemiş olup, bu süreç halen devam etmektedir. 2001 yılında, sökümlü için satılan gemiler (608 adet) toplam 28 milyon dwt'lik bir hacme ulaşmıştır. Bu da yıllık yaklaşık yüzde 25'lik bir büyümeye işaret etmektedir.¹⁶⁷

Gemi sökümlünde, Hindistan, Bangladeş, Çin ve Pakistan'daki işçiler genellikle olumsuz şartlarda çalışmakta ve zehirli artıklar çevreye bırakılmaktadır.¹⁶⁸ ILO, 2001 tarihli "Gemi Sökümü Endüstrilerinde İşçi Güvenliği" isimli raporunda, Hindistan, Pakistan, Bangladeş ve Çin'de bulunan gemi sökümlü tesislerinde iş güvenliğinin durumu özetlenmektedir: "İşçi güvenliği neredeyse her açıdan yetersiz şartlar altındadır. Bu eksiklikler sürecin her aşamasında açık biçimde görülmekte ve var olmayan ya da yetersiz olan planlama, eğitim, kişisel korunma araçları, tesisler vb.'ni kapsamaktadır. Kaza istatistikleri yoktur veya güvenilir değildir. İşçi sağlığına ilişkin standartlara uyulmamaktadır. Acil tıbbî müdahale tesisleri yoktur veya sınırlıdır. İşçilerin sağlık durumlarının uzun vadede izlenmesi söz konusu değildir. İşin doğasının -ki bu özellikle ağır işçilik gerektiren taşıma ve parçalama işleri kaynaklı sakatlıklardır- dışında, ayrıca zararlı maddelere uzun vadeli maruz kalmalarının, işçilerin yaşam süresi beklentileri üzerinde ciddi etkilere yol açabilecektir."¹⁶⁹

Gemi sökümlü pazarının büyümesini, tek cidarlı tankerlerin Avrupa'da yol açtığı deniz kazaları hızlandırmıştır. 1999 yılında Malta bandıralı petrol tankeri Erika, Fransa sahili açıklarında batmıştır. Petrol şirketi TotalFina tarafından işletilen 25 yıllık tek cidarlı bir gemi olan Erika, bu kaza sırasında denize 10 bin tondan daha fazla petrol sızdırarak, yaklaşık 400 kilometrelik sahil şeridinin kirlenmesine sebep olmuştur. Bu kazadan sonra, IMO tek cidarlı tankerlerde petrol taşınmasının aşamalı olarak kaldırılması kararını almıştır. M/T Prestige gemisi 2002 yılında İspanya sahili

¹⁶⁷ (Çevrimiçi) <http://www.greenpeace.org/turkey/di-er-kampanyalar/gemi-soekuemue/gemi-soekuemue-nedir>, 28 Eylül 2007.

¹⁶⁸ (Çevrimiçi) <http://www.greenpeace.org/turkey/di-er-kampanyalar/gemi-soekuemue/gemi-soekuemue-nedir>, 28 Eylül 2007.

¹⁶⁹ Vardar, E.: "Türkiye'de ve Dünya'da Gemi Sökümü Sanayi ve Çevre", (Çevrimiçi) <http://www.gidb.itu.edu.tr/staff/unsan/Kongre2004/33.pdf>, 19 Haziran 2007.

açıklarında batarak 4 bin km. sahilin kirlenmesine yol açmıştır. Avrupa Birliği'nin hurda gemilerini Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde söktürme ve tek cidarlı petrol tankerlerini tasfiye etme kararında bu kazanın büyük rolü olmuştur. Bu karar, beş yıl içinde 2000'in üzerinde petrol tankerinin söküme gönderilmesine yol açmıştır.¹⁷⁰ Avrupa Birliği'nin 5 Nisan 2005 tarihi itibarıyla çıkardığı yönetmelik, tek cidarlı petrol tankerlerinin kullanımını yasaklamıştır.¹⁷¹

Gelişmiş ülkelerin, açık gemi sökümü yapılan Türkiye, Çin, Bangladeş, Hindistan gibi ülkelerin gemi söküm tesislerini tercih etmelerinin temel nedenini, açığa çıkan asbest oluşturmaktadır.¹⁷² 1980'lerin ilk beş yılında ve daha önce inşa edilmiş gemilerin neredeyse tamamı büyük miktarlarda asbest izolasyon malzemeleri içermektedir. Doğal olarak ortaya çıkan çeşitli lifli silikatlara asbest adı verilmektedir. Bu malzemeler, gemi söküm faaliyetleri esnasında özellikle gri asbest dokuları biçiminde ortaya çıkmaktadır.¹⁷³

Asbest ateşe dayanıklı, kırılmadan bükülebilen, ipek görünümünde lifli bir mineral maddedir. Aşınmaya ve yanmaya karşı dayanıklı olduğu için gemi sanayiinde kullanılan asbest, işlenmeye başlandığında, solunum yoluyla vücuda girmekte ve asbestoz denilen bir akciğer hastalığına yol açmaktadır. Asbest güverte kaplamalarından, geminin formika döşemelerinin altına kadar birçok bölümde kullanılmıştır. Günümüzde yeni nesil gemilerde artık asbest kullanılmamaktadır. Asbestli geminin sökümü başladığında, bitene kadar gemiden çıkışlar yasak olup, asbestin dağılmaması amacıyla böyle bir önlem alınması gerekmektedir. Asbestin gemiden vakumlu bir sistemle ve havayla temas etmeden çıkartılması, sonra da daha önceden belirlenmiş bir derinliğe, toprak altına depolanması önem taşımaktadır.

¹⁷⁰ (Çevrimiçi) <http://ekoloji17.blogcu.com/570746/>, 16 Ağustos 2007.

¹⁷¹ (Çevrimiçi) http://muglagh.com/index.php?option=com_content&task=view&id=106, 22 Temmuz 2007.

¹⁷² (Çevrimiçi) http://www.mehmeterdur.com/page/%C3%A7evreciler_otopan_adl%C4%B1_gemiye_t%C3%BC.htm, 25 Temmuz 2007.

¹⁷³ "Asbest Nedir?", (Çevrimiçi) http://www.gemisander.org/html_page.php?lang=tr&page=what_is_asbestos&LM_parent=00010, 19 Ekim 2008.

Türkiye’de 2003 yılından beri asbestin sprey halinde kullanımı yasaklanmıştır. Yalıtım malzemesi olarak kullanımına da ciddi sınırlamalar getirilmiştir.¹⁷⁴

Söküm işlemi sırasında çevreye yayılan asbest maddesi, akciğerlerde yara benzeri dokuların oluşmasına sebep olduğu ve nefes almayı zorlaştırdığı gibi, ileride akciğer kanserine yol açma tehlikesi de bulunmaktadır. Ön kısmı karada, gövdenin yüzde 90’ı suda kalacak şekilde yapılan söküm işlemleri sonucu, petrol kökenli sıvı atıkların denize dökülerek kirlenmeye yol açtığı da belirtilmektedir. Uzmanlara göre, asbestin mikroskobik lifleri tedavisi mümkün olmayan ölümcül akciğer hastalıklarına sebebiyet vermekte ve bu lifler rüzgârla kilometrelerce uzağa taşınabilmektedir. Bu liflerin etkileyebileceği kişi sayısı yaklaşık 40 bin olarak tahmin edilmektedir. Asbest ve hurda gemilerde bulunan diğer kanserojen maddelerle ilişkilendirilen ölümcül hastalıklar arasında, asbestozis ve en az 10 farklı kanser çeşidi mevcuttur. Bu hastalıkların ortaya çıkması için gerekli ortalama süreyle 20-30 yıl olarak gösterilmektedir.¹⁷⁵ Çok az miktardaki asbest lifi konsantrasyonlarının bile akciğerlerde yara oluşturduğu, solunum bozuklukları (asbestozis) ve kansere yol açabileceği söylenmektedir.¹⁷⁶ İlk kez tersanelerde çalışanlarda tespit edilen asbestozis, asbest liflerini çözmeye uğraşan vücut tarafından üretilen asidin akciğer zarında oluşturduğu lezyonlardır. Asbest çalışanlarında asbestozis riski, asbest maruziyeti ile doğru orantılı olarak artmaktadır. Hastalığın şiddeti, akciğerde biriken asbest lifi ile doğru orantılıdır. Asbestin neden olduğu bir diğer önemli hastalık, akciğer zarı ve karın zarı kanseridir. Batı ülkelerinde yılda her bir milyon kişiden bir veya iki kişide rastlanan bu hastalık Türkiye’de her yıl en az 500 kişide görülmektedir.¹⁷⁷ Asbest, akciğer, gırtlak ve sindirim sistemi kanserlerine de yol açmaktadır. Almanya’da asbestin yol açtığı hastalıkların tedavisi için yıllık harcamalar 290 milyon Euro’ya çıkmıştır. Japonya’da asbestin yol açtığı hastalıklar için ödenen miktar 27 milyar Yen’dir. İngiltere’de her yıl 3 bin 500, ABD’de ise 10 bin kişi yalnızca asbest nedeniyle hayatını kaybetmektedir. İsveç’te asbestten

¹⁷⁴ (Çevrimiçi) <http://www.haberci.com/haber/Eski+gemilerin+yok+olmayan+miras%FD+asbest.htm>, 29 Temmuz 2007.

¹⁷⁵ (Çevrimiçi) http://www.mehmeterdur.com/page/%C3%A7evreciler_otopan_adl%C4%B1_gemiye_t%C3%BC.htm, 25 Temmuz 2007.

¹⁷⁶ (Çevrimiçi) <http://www.savaskarsitlari.org/arsiv.asp?ArsivTipID=5&ArsivAnaID=5270>, 16 Şubat 2007.

¹⁷⁷ Çelikli, S., age., s. 49.

kaynaklanan ölümler normal iş kazalarındaki ölümlerin 3 mislidir. Yasaklandığı ülkelerde bile asbestin daha yirmi yıl boyunca ölümlere sebebiyet vereceği belirtilmektedir. AB uzmanları, 2030 yılına kadar yalnızca Batı Avrupa’da asbeste bağlı kanserlerin yol açacağı ölüm sayısının 500 bine varacağını tahmin etmektedir.¹⁷⁸

ILO’nun gemi sökümüyle ilgili olarak tespit ettiği tehlikeli maddeler şunlardır: Asbest, PCB (poliklorlu bifeniller), kurşun, krom, cıva, kaynak makinaları dumanı, gürültü, radyasyon, vibrasyon, hava kirliliği, düşük düzeyde radyum kaynakları, organik sıvılar, bataryalar, sıkıştırılmış gaz silindirleri ve yangın söndürücü sıvıları, elektrik kabloları ve gaz boruları, patlayıcılar, kesici materyaller.¹⁷⁹ Greenpeace, Avrupa’dan Türkiye’ye gönderilen hurda gemilerin sökümü sırasında asbest ve PCV boya türevleri gibi muhtelif toksik maddelerin ortaya çıktığını, bunun da insan sağlığı ve çevreye büyük oranda zarar verdiğini ileri sürmektedir.¹⁸⁰ Gemi sökümü sırasında çevreye verilen, polisiklik aromatik hidrokarbonlar (PAH), poliklorlu bifeniller (PCB), organatinler, asbest, ağır yağlar, dioksin ve furan gibi ölümcül kirleticiler çevreye zarar verebilmektedir. Türkiye’de yılda 2 milyon ton bu tür atık meydana geldiği, bunların 300 bin tonunun İzmir’de oluştuğu belirtilmektedir.¹⁸¹ 2004 yılı verilerine göre Türkiye yüzde 87’si Rusya’dan olmak üzere 11 bin 129 ton asbest ithal etmektedir.¹⁸² OECD ülkeleri arasında dikkate değer miktarlarda ticari gemi söküm faaliyeti yapan tek ülke Türkiye’dir. Greenpeace raporuna göre, Türkiye’deki gemi söküm tesislerine gelen yabancı bayraklı gemilerin çoğu 20 yaş üstü eski gemiler olduklarından depo ve gövdelerinde makine ve ekipmanlarının bir parçası olarak toksik (zehirli) maddeler içermektedir.

¹⁷⁸ “Türk-İş ilk önce kendi işini yapsın”, (Çevrimiçi) <http://www.denizhaber.com.tr/DENIZ-KAZALARI/11944/Turk-Is-ilk-once-kendi-isini-yapsin.html>, 3 Kasım 2008. Asbestin tamamen yasaklandığı ülkeler aşağıda sıralanmıştır: Arjantin, Avustralya, Avusturya, Belçika, Şili, Hırvatistan, Kıbrıs, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Estonya, Finlandiya, Fransa, Gabon, Almanya, Yunanistan, Honduras, Macaristan, İzlanda, İrlanda, İtalya, Japonya, Kuveyt, Letonya, Litvanya, Lüksemburg, Malta, Hollanda, Norveç, Polonya, Portekiz, Suudi Arabistan, Seyşel Adaları, Slovakya, Slovenya, Güney Afrika, İspanya, İsveç, İsveçre, İngiltere, Uruguay.

¹⁷⁹ Çelikli, S., age., s. 33.

¹⁸⁰ (Çevrimiçi) http://muglagh.com/index.php?option=com_content&task=view&id=106, 22 Temmuz 2007.

¹⁸¹ (Çevrimiçi) http://www.sosyalhaklar.org/index.php?option=com_content&task=view&id=397&Itemid=2, 24 Şubat 2007.

¹⁸² “Asbestli gemi söküm işi Türkiye’ye kaydırılıyor”, *Zaman*, 27.01.2008.

Bu maddeler gemi sökümü işlemi sırasında çevreye yayılmaktadır. Gemi söküm tesisleri bölgesinden alınan kontrol örnekleri, gemi sökümü faaliyetlerinin yerel çevreyi asbest, madensel yağlar, ağır metaller, PAH'lar (poliaromatik hidrokarbonlar), PCB'ler (poliklorlu bifeniller) ve organotin bileşikleriyle kirlettiğini göstermektedir. Hurda gemilerden çıkan kabloların yakılmasının çok zehirli dioksinlerin oluşumuna neden olduğu yapılan analizlerle kanıtlanmıştır.¹⁸³

Türkiye, Avrupa'nın ve Ortadoğu'nun gemi sökülebilir tek ülkesi durumundadır. 2001 tarihli Gemi Sökümü hakkında OECD Raporu'na¹⁸⁴ göre, üye ülkeler arasında ticari gemi söküm faaliyeti yapan tek ülke Türkiye'dir.¹⁸⁵ Aliğa ilçesi Taşlıburun ile Ilıcaburun mevkiileri arası, 1974 tarihli Bakanlar Kurulu kararıyla İmar ve İskan Bakanlığı'nca gemi söküm bölgesi olarak belirlenmiştir. Aliğa Gemi Söküm Bölgesi Yönetmeliği 1 Eylül 1986 tarihinde yürürlüğe girmiş olup 2004 yılında güncellenmiştir. Burada 19 gemi söküm şirketine Çevre ve Orman Bakanlığınca İşletme Lisansı, Denizcilik Müsteşarlığı tarafından ise Gemi Söküm Yetki Belgesi verilmiştir. Türkiye'nin 1994 yılında taraf olduğu Basel Sözleşmesi çerçevesinde, mevzuat çalışmaları Çevre ve Orman Bakanlığı tarafından yürütülmektedir. Söküm amacıyla ithalat yapmak isteyen söküm tesisleri bildirim usulünü yerine getirmekle yükümlü olup, ithalatı düşünülen gemiye ilişkin 'asbest, sintine vb. miktarları' gibi bilgileri içeren bildirim formunun ihracatçı firma tarafından onaylanmış şekilde ilgili makamlara gönderilmesi gerekmektedir.¹⁸⁶ Çevre Bakanlığı tesislerdeki tehlikeli atıkların bertarafı ve çevre kirliliğinin önlenmesinden sorumludur. Öte yandan Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı da tüm işyerlerinin işçi sağlığı ve iş güvenliği yönünden denetimiyle yükümlüdür. Ayrıca Sağlık Bakanlığı da her 5 yılda bir gemi söküm şirketlerine "Birinci Derece Gayri Sıhhi Müessese İzni" vermektedir. Bununla birlikte, sözkonusu tesislerin bugünkü durumlarında, bu işletmelere sözü edilen çalışma izinlerinin verilmesinin mümkün olmadığı ileri sürülmektedir.¹⁸⁷

¹⁸³ Vardar, E. - Marietta H., age., s. 5.

¹⁸⁴ OECD: *Report on Ship Scrapping*, 2001.

¹⁸⁵ Vardar, E., age., s. 4.

¹⁸⁶ (Çevrimiçi) <http://www.haberler.com/ankara-cevre-bakanligi-ndan-gemi-sokum-haberi/>, 14 Şubat 2007.

¹⁸⁷ Vardar, E., age., s. 10.

Gemi söküm tesislerinin ülke ekonomisine sağladığı faydaları hammadde, katma değer ve istihdam olarak sayabiliriz. Ülkemiz çelik üretiminde kullanılan hurdanın yüzde 11.2'sini gemi söküm tesislerinden sağlanmaktadır.¹⁸⁸

Aliağa'da, 1976 – 1997 yılları arasında yaklaşık 4,5 milyon ton gemi sökümü gerçekleştirilmiş olup, bu o dönemde dünyada piyasaya arz edilen toplam hurda gemilerin yüzde 10,7'sini oluşturmaktadır. Türkiye, bugün dünyanın beşinci büyük gemi sökümü yapan ülkesi durumundadır; Hindistan, Bangladeş, Pakistan ve Çin'in ardından gelmektedir. Sökülen gemilerin yüzde 75'ini dökme yük gemileri, yüzde 15'ini balıkçı gemileri ve yüzde 10'unu petrol tankerleri oluşturmaktadır. Elde edilen hurda demir Aliağa'daki demir çelik fabrikalarına ve Balıkesir ve Denizli'deki haddehanelere pazarlanmaktadır. Değerli parçalar ise, ikinci el makine aksamı veya dekoratif malzeme olarak satılmaktadır.¹⁸⁹

Aliağa'da yapılan düzenlemeler ve iyileştirmeler, tesisin standartlarını yükseltmiş olmakla birlikte, tartışmalar hâlâ devam etmektedir.¹⁹⁰ ILO'ya göre, Türkiye'deki gemi söküm sanayii iş makinası ağırlıklı çalışmakta olup, Hindistan ve Çin'deki gemi söküm tesislerinden çok daha iyi durumdadır.¹⁹¹ 2005 yılında yapılan bir çalışmaya göre, söküm koşulları ve yaşam ortamlarının AB'nin istediği standartlara ulaşması için 30 milyon Euro'ya ihtiyaç vardır. Buna bölgedeki sökümcülerin malî imkânları yetmediği için, bu kaynağı AB'nin yaşam fonlarından almak için girişimlerde bulunulmuş ve prensip olarak olumlu yanıt alınmıştır.¹⁹²

Gemi sökümü ile ilgili olarak ülkemiz Çevre ve Orman Bakanlığı tarafından Basel Sekretaryası'na asbest içeren gemilerin Türkiye'ye alınmayacağı belirtilmiş, daha sonra ise ön bildirim koşullarına uyulması kaydı ile asbest içeren gemilerin Türkiye'de sökülebileceği açıklanmıştır.

Tehlikeli Atıkların Kontrolü Yönetmeliği ile asbest içeren atıkların Türkiye'ye ithalatı yasaklanmış olmasına ve asbestle çalışma koşulları hakkında katı

¹⁸⁸ (Çevrimiçi) <http://www.stgm.org/docs/1155295235cevresel%20felaket.doc>, 12 Ekim 2007.

¹⁸⁹ (Çevrimiçi) <http://www.ufukcizgisi.org/index.php?in=30&p=860>, 29 Temmuz 2007.

¹⁹⁰ (Çevrimiçi) <http://www.haberci.com/haber/Eski+gemilerin+yok+olmayan+miras%FD+asbest.htm>, 29 Temmuz 2007.

¹⁹¹ Çelikli, S., age., s. 113.

¹⁹² (Çevrimiçi) <http://www.haberekspres.com.tr/2005/05/30/devam.php?id=1192>, 13 Haziran 2007.

düzenlemeler bulunmasına karşın, Greenpeace'in 2001 yılında aldığı nünunelerin analizleri asbest liflerinin tüm gemi sökümü bölgesinde dağınık olarak bulunduğunu ortaya çıkarmıştır. Ayrıca, Tehlikeli Kimyasallar Yönetmeliği'ne aykırı olarak, asbest içermesi muhtemel malzemelerin ambalajlanmış veya etiketlenmiş olmadığı görülmüştür. Aliğa'da gemilerin deniz kıyısında baştankara edilerek, yani gemi gövdesinin yüzde 90'ı suda ve ön kısmı karada kalacak şekilde sökülmesi, denizin yağ ve petrol artıklarıyla kirlenmesinin önlenmesini imkânsız hale getirmektedir. İşletmelerde sıvı atıkların çevreye karışmasını önleyecek "Dok Sistemi" bulunmadığı gibi, analiz sonuçları gemi söküm tesislerindeki sediamanın ve toprağın yüksek miktarda madensel yağla kirlendiğini ortaya koymaktadır.¹⁹³ Greenpeace tarafından 2002 yılında, bölgeden ve 10 kilometre uzaklıktan numunelerde tahlil sonucunda yüksek oranda asbest, madensel yağ, ağır metal, poliaromatik hidrokarbon (PAH), poliklorlubifeniller (PCB) ve organotin adlı çoğu kanserojen kirletici maddeler saptanmıştır.¹⁹⁴

Türkiye'deki gemi söküm tesislerine gelen yabancı bayraklı gemilerin çoğu 20 yaş üstü eski gemiler olduklarından, depo, gövde, makine ve ekipmanları tehlikeli maddeler içermektedir. Greenpeace tarafından alınan numunelerin analizleri, bu maddelerin gemi sökümü işlemi sırasında çevreye yayıldığını göstermektedir. Hurda gemilerden çıkan kabloların yakılmasının çok zehirli dioksinlerin oluşumuna neden olduğu yine yapılan analizlerle ortaya konulmuştur. Bu maddeler ile ilgili ortak bir Avrupa Birliği standardı bulunmadığı için, karşılaştırma amacıyla hem Avrupa Birliği hem de OECD üyesi olan Hollanda'daki standartlar seçilmiştir. Aliğa Gemi Söküm Tesisleri'nde gemi gövdelerini kesmek için oksiasetilen gaz kaynakları kullanılmakta, kesim sırasında (özellikle azot oksitler) ve kesimden sonra boyaların içten içe yanması sırasında toksik gazlar yayılmaktadır. Kesici kaynakları kullanan işçiler toksik boya kaplı çeliklerden çıkan zararlı gazları rutin olarak teneffüs etmektedir. Aliğa Tesisleri'nde hurdacılar, gemilerden çıkan elektrik kablolarını satın almakta ve içlerindeki bakırı satmaktadır. Bu kablolar çoğunlukla klorlu plastik PVC gibi yalıtım malzemeleriyle kaplıdır. Yakıldıkları zaman toksik gazlar

¹⁹³ Vardar, E., age., s. 6.

¹⁹⁴ (Çevrimiçi) <http://www.savaskarsitlari.org/arsiv.asp?ArsivTipID=5&ArsivAnaID=5270>, 16 Şubat 2007.

yayılmakta ve dioksin ve furanlar gibi yüksek derecede kanserojen kimyasalların oluştuğu bilinmektedir.

Türkiye, “Tehlikeli Atıkların Kontrolü Yönetmeliği”¹⁹⁵ ile 1995’ten beri her türlü tehlikeli atığın ithalini yasaklamıştır. Çevre Bakanlığı, 2001 yılında, asbest ve PCB’ler gibi tehlikeli atık maddeler içeren hurda gemilerin Türkiye’ye girişini de durdurmuştur. Lakin 1980’lerin ortalarından önce inşa edilmiş hemen hemen her geminin asbest ihtiva ettiği ve Aliğa’da sökülen gemilerin çoğunluğunun da bu tarihten önce yapılmış olduğu bilinmektedir. Buna dayanarak, tehlikeli atık içeren hurda gemilerin Türkiye’ye hukuka aykırı olarak ithal edildiğini ileri sürenler mevcuttur.¹⁹⁶ “Tehlikeli Kimyasallar Yönetmeliği” nin 37. maddesi uyarınca amfibol grubu asbest liflerinin herhangi bir şekilde üretilmesi ve kullanılması yasaktır. 4857 sayılı İş Kanunu’na uygun olarak çıkartılan ve 26/12/2003 tarihli ve 25328 sayılı *Resmi Gazete*’de yayınlanıp 15/4/2006 tarihinde yürürlüğe giren “Asbestle Çalışmalarda Sağlık ve Güvenlik Önlemleri Hakkında Yönetmelik”in 7. maddesinde “asbestin çıkarılması, asbest ürünlerinin veya asbest ilave edilmiş ürünlerin üretimi ve işlenmesi sırasında işçilerin asbest liflerine maruz kalabileceği işler yasaktır” denilmekle birlikte, işçilerin maruz kaldığı havadaki asbest konsantrasyonun belli bir değeri geçmemesi şeklinde uygulanmaktadır.¹⁹⁷

2006 yılında yaşanan Otapan gemisi olayı, Türkiye’nin durumunu gözler önüne sermiş ve gemi sökümü konusunu tartışma gündemine getirmiştir. Aliğa’daki gemi söküm tesislerinin çevresel zararlarına dikkat çeken sivil toplum kuruluşları, Hollanda’dan yola çıkan asbest yüklü Meksika bandıralı Otapan gemisinin Türkiye’de sökümünü önlemek için “Tehlikeli Gemi Sökümünü Önleme Girişimi”ni başlatmışlardır. Oluşturulan kamuoyu baskısı ve medya desteği ile zehirli geminin Türkiye’ye girişinin engellenmesi, Türkiye’de siyasal ve idari mercilerin konuyla ilgili duyarlılıklarının sorgulanmasına neden olmuştur. Otapan ekseninde örgütlenen girişim grubu, bunun bir örnek olduğunu ve her yıl yüzlerce zehirli geminin

¹⁹⁵ *Resmi Gazete*, 27.08.1995, no. 22387;Tehlikeli Atıkların Kontrolü Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik, Resmi Gazete, 04.09.2009, 27339.

¹⁹⁶ Vardar, E., age., s. 5.

¹⁹⁷ Erdoğan, S.: “Asbest Yasağı ve Türkiye”, (Çevrimiçi)

http://www.isguvenligi.net/index.php?option=com_content&task=view&id=96&Itemid=32, 17 Mart 2007.

sökülmek üzere Türkiye'ye geldiğini göz önünde tutarak çalışmalarına devam kararı almıştır.¹⁹⁸ Girişim grubu, bir ton olarak beyan edilen sökülecek asbest miktarının en az 54,7 ton olduğunun tahmin edildiğini, Otapan geriye yollandıktan sonra Hollanda Çevre Bakanı'nın bu miktarı 77 ton olarak açıkladığını duyurmuştur.¹⁹⁹

ILO, 1986'da 162 sayılı Asbest Sözleşmesi ve 172 sayılı Asbest Tavsiyesi ile asbestle ilgili ilk düzenlemeleri yapmıştır. 162 sayılı Sözleşme, işçilerin asbeste karşı sağlık tehlikesine maruz kalmaması için etkin ulusal denetim programlarının yürütülmesini öngörmektedir. 80'li yıllarda dünyada asbesti yalnızca İskandinav ülkeleri yasaklamışken, bugün ülke sayısı 40'ı aşmıştır. Avrupa Birliği'nin 1999 tarihinde kabul ettiği direktifle (1999/77/EC) tüm üye ülkelerde her türlü asbestin kullanımı ve pazarlaması 1 Ocak 2005 tarihinden itibaren yasaklanmıştır. 2006 yılında yürürlüğe giren 2003 tarihli bir direktif (2003/18/EC) ise, işçileri asbest liflerine maruz bırakacak tüm faaliyetleri yasaklamaktadır. 2006 yılında Dünya Sağlık Örgütü de "Asbestle Bağlantılı Hastalıkların Ortadan Kaldırılması" başlıklı bir raporu onaylamıştır.

Gemi sökümü ile ilgili, Hong Kong 'da, Uluslararası Denizcilik Örgütü (IMO) tarafından, 11-15 Mayıs 2009 tarihleri arasında bir diplomatik konferans düzenlenmiştir. Bu konferansda "Güvenli ve Çevreye Uyumlu Gemi Geridönüşümü için Uluslararası Hong Kong Sözleşmesi" (*The Hong Kong International Convention for the Safe and Environmentally Sound Recycling of Ships, 2009 -Hong Kong SRC 2009*) kabul edilmiştir. Sözleşme, 1 Eylül 2009 tarihi ile 31 Ağustos 2010 tarihleri arasında ülkelerin imzasına açılmış ve gross tonaj itibarıyla dünya deniz ticaret filosunun %40'ını temsil eden 15 devletin imzasını müteakip 24 ay sonra yürürlüğe girecektir. Sözleşme, gemilerin ekonomik ömürlerinin sonunda, insan sağlığına ve çevreye herhangi bir risk oluşturmadan sökümünü amaçlamaktadır. Bu Sözleşme, IMO'ya üye ülkelerin, ilgili sivil toplum kuruluşlarının, ILO ve Basel Sözleşmesine taraf ülkelerin katkılarıyla hazırlanmıştır.

¹⁹⁸ Türkmen, T.: "Çevre Hareketi Nereye?", (Çevrimiçi) <http://www.stgm.org/docs/1160466079cevre.doc>,

20 Haziran 2007.

¹⁹⁹ (Çevrimiçi) http://www.sosyalhaklar.org/index.php?option=com_content&task=view&id=397&Itemid=2,

24 Şubat 2007.

Bu Sözleşme, emniyetli, sağlıklı ve çevreye duyarlı bir sökümün sağlanabilmesini teminen, gemilerin dizaynından, inşasına, çalıştırılmasından, söküm aşamasına kadar her alanda sağlıklı bir belgelendirme ve bilgilendirme mekanizması oluşturmaktadır. Söküme gidecek her geminin bir tehlikeli maddeler envanter defterinin olması, Sözleşme ekinde listelenen tehlikeli maddelerin ve materyallerin gemi inşa ve tamirinde kullanılmasının yasaklanması, geminin çalışma süresinde ve söküm öncesi tehlikeli madde envanter defterinin doğrulanması için sorveyden geçirilmesi ve söküme gidecek her geminin bir söküme hazır belgesine ve söküm planına sahip olması Sözleşme ile getirilen yeniliklerdendir²⁰⁰. Bayrak devleti, geminin sorveyinden, belgelendirilmesinden ve sökümünden sorumlu olacaktır. Sözleşme 500 gross ton ve üzeri gemiler için uygulanacak olup, savaş gemileri ile devlet gemileri Sözleşme kapsamına dahil değildir. Ancak Sözleşmeye taraf ülkelerin bayrağını taşıyan gemiler, Sözleşmeye taraf ülkelerin gemi söküm tesislerinde sökülebilecektir. Bu Sözleşmenin 2015 yılından önce yürürlüğe girmesi beklenmemektedir²⁰¹.

²⁰⁰ (Çevrimiçi) <http://www.imo.org>

²⁰¹ <http://www.cdlive.lr.org/information/Documents/IMOMarineServices2009/>

EXTERNAL%20Summary%20on%20Hong%20Kong%20ship%20recycling%20convention.pdf.,
1 Eylül 2009.

II. TEHLİKELİ ATIK MİKTARI

Dünyada tam olarak ne kadar bir tehlikeli atık üretildiği ve ne kadar tehlikeli atığın uluslararası ticarete konu oluşturduğunu ölçmek mümkün değildir.²⁰² Bunun en önemli sebeplerinden biri tehlikeli atık tanımı üzerinde bir mutabakata varılamamış olmasıdır. UNEP'e göre dünyada her yıl 300 ilâ 500 milyon ton tehlikeli atık üretilmektedir. Bunların yüzde 80 ilâ yüzde 90'ı OECD ülkelerinden kaynaklanmaktadır. Üretilen tehlikeli atığın yüzde 10'u ticarete konu olmakta, bu ticaretin büyük çoğunluğu ise OECD ülkeleri arasında yapılmaktadır. Tehlikeli atıkların ton başına bertaraf edilme masrafı Afrika'da 2,5 ilâ 50 USD, gelişmiş ülkelerde ise 100 ilâ 2000 USD arasında değişmektedir.²⁰³

Dünyada yıllık tehlikeli atık miktarı 1970 ilâ 1980 arasında 10 milyon tondan 35 milyon tona artmış bulunmaktadır. Uzun yıllardan beri bir çok sanayi ülkesi, sanayi atıklarını gerekli önlem almadan toprağa boşaltmış ve bu sorumsuzca uygulama sonucunda, 1980 ve 1990'lı yıllarda, binlerce tehlikeli kimyasal çöplük, “zehir saçan” saatli bombaya dönüşmüştür. Amerika Birleşik Devletleri Çevre Koruma Derneği 1979 yılında tehlikeli maddelerin depolandığı 50 binin üzerinde kimyasal çöplük bulunduğunu ve bunlardan sadece yüzde yedisinin kontrol altında olduğunu açıklamıştır.²⁰⁴

OECD göre, OECD üyesi ülkeler, yılda yaklaşık 300 milyon ton tehlikeli atık üretmektedirler. Bunun 260 ilâ 275 milyon tonu ABD, 20 ila 35 milyon tonu ise AB üyesi ülkeler tarafından üretilmektedir. Doğu Avrupa ülkeleri yaklaşık 19 milyon ton, dünyanın geri kalanı ise 16 milyon ton tehlikeli atık meydana getirmektedir. ABD'nin payının özellikle yüksek görünmesinin nedeni, bu ülkenin tehlikeli atık olarak nitelendirilen büyük miktarda atık sulara sahip olmasıdır. Avrupa'da bunlar su

²⁰² Dana, G.: *International waste trade, Transboundary disposal of wastes and the non-governmental organizations working to influence the process*, 2003, s. 2.

²⁰³ Kruger, J.: *The Basel Convention and The International Trade in Hazardous*, *Yearbook of International Co-Operation on Environment and Development*, London: Earthscan Publications, 2001, s. 43.

²⁰⁴ Capra, F. (Çev. Mustafa Armağan): *Batı Düşüncesinde Dönüm Noktası*, İstanbul 1989, s. 279.

koruma düzenlemelerine tâbi tutulmuş olup, tehlikeli atık istatistiklerinde görünmemektedirler.²⁰⁵

Greenpeace'e göre 1986 ilâ 1990 yıllarında yaklaşık 5,2 milyon ton tehlikeli atık gelişmiş ülkeler tarafından gelişmekte olan ülkelere ihraç edilmiştir. OECD ülkeleri tarafından ihraç edilen tehlikeli atıkların nihai bertaraf oranı 1990 yılında yüzde 53 iken bu oran 1995'de yüzde 22'ye düşmüştür. İhraç edilen atıkların yeniden kullanım oranı ise 1990 yılında yüzde 46,9 iken 1995'te bu oran yüzde 78'e yükselmiştir.²⁰⁶

ABD'de 1987 yılında 238 milyon ton tehlikeli atık üretilmiştir. Bu miktar 1995 yılında 214 milyon tona düşmüştür. 1985 yılında tehlikeli atıkların yüzde 90'dan fazlası tehlikeli atık su/sıvı olarak kategorize edilirken, 1995 yılında bu oran yüzde 99'u aşmıştır.²⁰⁷

Ülkemizde tehlikeli atıkların yüzde 90'ı sanayiden kaynaklanmaktadır. Gayri safi milli hasılanın her 1000 USD'lik bölümü için yaklaşık 1,6 kg tehlikeli atık üretilmektedir. Görüldüğü gibi bu miktar 15,8 kg olan OECD ortalamasından hemen hemen on kat azdır.

Türkiye genelinde Devlet İstatistik Kurumu'nun rakamlarına göre yıllık 2,6 milyon ton tehlikeli atık üretilmektedir. Bunun bir milyon tonu Marmara Bölgesi'ne aittir. Bu rakamlar sadece kayıtlı sanayi kuruluşları için geçerlidir. Kayıt dışı ekonomi de işin içine girdiğinde sonuç değişmektedir. 2005 yılında Marmara'daki en önemli sanayi alanlarından biri olan Dilovası'nda yapılan bir incelemede tesislerin yüzde 40'ının ruhsatsız olduğu ortaya çıkmıştır. Türkiye Kimya Sanayicileri Derneği Çevre Danışmanı ve İstanbul Sanayi Odası (İSO) Çevre İhtisas Kurulu Başkanvekili Doç. Dr. Caner Zambak, İstanbul Sanayi Odası'na kayıtlı yaklaşık 12 bin firmanın bulunduğunu, İstanbul'da en az 15 bin de kayıt dışı üretim yeri olduğunu iddia etmiştir.²⁰⁸

²⁰⁵ Kummer, K., age., s. 5.

²⁰⁶ Kruger, J., age., s. 44 .

²⁰⁷ LaGrega – Buckingham - Evans, age., s. 20.

²⁰⁸ Duvaklı, M. - Savgı, G.: "Türkiye'nin zehir hattı", *Zaman*, 20.04.2006,

Devlet İstatistik Enstitüsü'yle (DİE) yapılmış bir çalışmanın neticesine göre; 1994, 1995 ve 1996 yıllarına ait yaklaşık rakamlar mevcuttur. Buna göre, kül ve cüruf dâhil 1994 yılında yaklaşık 8 milyon ton olan tehlikeli atık miktarı, 1996 yılında 5 milyon 200 bin ton olarak tespit edilmiştir.²⁰⁹ Devlet İstatistik Enstitüsü Başkanlığı 1996 İmalat Sanayii Atık Envanteri Anketi'ne göre, 10 kişi ve daha fazla çalışanı olan 3073 işyerinde ortaya çıkan toplam endüstriyel katı atık miktarı yaklaşık 14 milyon tondur. Kimyasal nitelikteki atıkların (kül ve cüruf dâhil) toplamı yaklaşık 5,6 milyon ton olup, genel toplam içindeki payı yüzde 40'dır. İmalat sanayiinden kaynaklanan katı atıkların geri kazanılan ve yeniden kullanılan miktarı 1,4 milyon ton, satılan ve yeniden kullanılan miktarı 5,2 milyon ton ve bertaraf edilen miktarı ise 7,4 milyon tondur. 1999 yılında bertaraf veya geri kazanılmak üzere gelişmiş ülkelere ihraç edilen tehlikeli atık miktarı ise 447 tondur. Devlet İstatistik Enstitüsü Başkanlığı 2000 İmalat Sanayii Atık Envanteri Anketi'nin sonuçlarına göre de 25 kişi ve daha fazla çalışanı olan 2500 iş yerlerinde yapılan anket, toplam endüstriyel katı atık miktarının yaklaşık 17 milyon ton olduğunu ortaya koymuştur. Bu miktarın 1,3 milyon tonu tehlikeli atıktır. İmalat sanayiinden kaynaklanan endüstriyel katı atıkların geri kazanılan ve yeniden kullanılan miktarı 1,4 milyon ton, satılan miktarı 5,9 milyon ton ve bertaraf edilen miktarı ise 9,7 milyon tondur. İmalat sanayiinden kaynaklanan endüstriyel tehlikeli katı atıkların (1,3 milyon ton), geri kazanılan ve yeniden kullanılan miktarı 142 bin ton, satılan miktarı 343 bin ton ve bertaraf edilen miktarı ise 823 bin tondur.²¹⁰

Türkiye'de 2005 yılında 18 düzenli depolama tesisinin toplam kapasitesinin 309,5 milyon ton olduğu ve 39.130 ton tehlikeli, 7.096.932 ton tehlikesiz olmak üzere toplam 7.136.062 ton atık geldiği belirlenmiştir. Düzenli depolama yöntemi ile bertaraf edilen atık miktarı ise 7.078.179 ton'dur. Aynı yıl içinde, kapasitesi 44 bin ton/yıl olan 3 yakma tesisine toplam 30.911 ton tehlikeli atık geldiği ve 29.807 ton atığın özel yakma fırınlarında yakıldığı, 1104 ton atığın ise düzenli depolama tesisine

(Çevrimiçi) <http://www.zaman.com.tr/webapp-tr/haber.do?haberno=277828>, 30 Temmuz 2007.

²⁰⁹ (Çevrimiçi) <http://www.tisk.org.tr/yayinlar.asp?sbj=ic&id=887>, 18 Şubat 2007.

²¹⁰ İklim Değişikliği Koordinasyon Kurulu, age., s. 49.

transfer edildiği belirlenmiştir. Ayrıca yakma tesislerinden çıkan 5.586 ton kül ve cüruf düzenli depolama tesislerinde bertaraf edilmektedir.²¹¹

Çevre ve Orman Bakanı Osman Pepe, 2006 yılında yaptığı açıklamada, Türkiye’de tehlikeli atıkların teslim edilebildiği tek merkez olan İzmit Atık ve Artıkları Arıtma, Yakma ve Değerlendirme A.Ş. (İZAYDAŞ) tarafından Türkiye’nin yıllık 1 milyon ton atığının sadece yüzde 10’unun bertaraf edildiğini açıklamıştır. Bu atıkların sadece 100 bin tonu bertaraf edilmek üzere İZAYDAŞ’a gelmektedir. Yaklaşık 1500 sanayi kuruluşuyla çalışıldığı, ancak firmaların büyük bölümünün İZAYDAŞ’ın bertaraf etme fiyatlarını yüksek bularak, daha az maliyetli olan toprağa gömme veya başka yollara başvurulduğu açıklanmıştır. İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Kadir Topbaş da, “Maalesef İstanbul’da 700 bin ton civarında atık var. Bunların 55 bin tonu zararlı atık boyutunda” açıklamasını yapmıştır.²¹² Çevre ve Orman Bakanlığı Atık Yönetimi Daire Başkanlığı’nın Devlet İstatistik Enstitüsü’yle yapmış oldukları bir çalışma neticesine göre, tehlikeli atık miktarının kül ve cüruf dâhil, 1994 yılında yaklaşık 8 milyon ton, 1996’da ise 5 milyon 200 bin ton olarak tespit edildiği belirtilmiştir.²¹³ Greenpeace’e göre, rakamların çelişkili olması, sanayide hammadde girdilerinin sağlıklı bir envanterinin bulunmamasından kaynaklanmaktadır. Sanayi tesislerinin çoğunun ruhsatsız olması sağlıklı envanteri engelleyen bir faktördür. İZAYDAŞ’ın kendisi yılda “100 bin ton” imha ettiğini belirtirken, İSO ise kurumun kapasitesinin 40-50 bin ton olduğunu iddia etmektedir.²¹⁴ 2006 yılı verilerine göre, Marmara Bölgesi Kocaeli bölümünde sanayiden kaynaklanan tehlikeli atıklar, İstanbul’da 750.000, Kocaeli’de 189.200, Bursa’da 134.200, Sakarya’da 1.095.400 tondur.²¹⁵

Sayıştay’ın 2007 yılında TBMM Başkanlığı’na sunduğu “Türkiye’de Atık Yönetimi” başlıklı rapora göre tehlikeli atıkların sadece yüzde 5’i kuralına uygun

²¹¹ (Çevrimiçi) <http://www.die.gov.tr/TURKISH/SONIST/CEVRE/190706.doc>, 26 Ağustos 2007.

²¹² Ergün, D. B.: “Atığın yüzde 90’ı doğaya”, *Radikal*, 14.04.2006, (Çevrimiçi) <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=184334>, 2 Ocak 2007.

²¹³ Erdem, A. M.: “Sanayide Atık Yönetimi”, *Çevre ve Sanayi Semineri*, 9 Mayıs 2002, İzmir, (Çevrimiçi) <http://www.tisk.org.tr/yayinlar.asp?sbj=ic&id=887>, 15 Eylül 2007.

²¹⁴ (Çevrimiçi) <http://www.ekocerceve.com/basindanDetay.asp?yaziID=3917&YazarID=87>, 4 Mayıs 2007.

²¹⁵ (Çevrimiçi) http://bugday.org/article.php?ID=1227&action=results&poll_ident=12, 29 Temmuz 2007; (Çevrimiçi) <http://www.ikkistanbul.org/site/Scripts/prodView.asp?idproduct=387>, 6 Ocak 2007.

olarak yok edilmekte, yüzde 40'ı da yakılmaktadır. Tıbbî atıklarda ise bu oran yüzde 51 seviyesindedir. Geri kalan tehlikeli atıklar evsel atıklarla birlikte depolanmakta, yeraltı sularına karışarak hastalıklara davetiye çıkarmaktadır. Raporda, 2004 yılında Türkiye’de 34 milyon ton belediye atığı ve 17,5 milyon ton endüstriyel atık üretildiğine dikkat çekilmektedir. Buna göre, Türkiye’de kişi başına üretilen atık miktarı günde iki kilogramı bulurken, her insan ortalama ağırlığının 10 katı kadar atık üretilmektedir. Türkiye’nin tek tehlikeli atık yakma tesisi İZAYDAŞ, ülkemizde yılda üretilen 2 milyon ton tehlikeli atığın sadece yüzde 5’ini bertaraf edebilmekte, yüzde 40’ı da geri dönüştürülebilmektedir. Geriye kalanı ise ya evsel atıklarla birlikte depolama alanlarına boşaltılmakta ya da çevre ve insan sağlığı üzerinde büyük tehditler oluşturacak şekilde doğrudan tabiata bırakılmaktadır. Türkiye’deki tehlikeli atıkların sadece yüzde 29’u (Ankara, Bursa, İzmir, Gaziantep, Denizli, Malatya ve Erzincan) düzenli depolanarak veya yakılarak (İstanbul ve Kocaeli) bertaraf edilebilmektedir. İstanbul’da üretilen yıllık 750 bin ton tehlikeli atığın sadece 7 bin 763 tonu (yüzde 1’i), İZAYDAŞ’a gönderilmektedir. Geriye kalan bölümü ya kontrolsüzce doğaya bırakmakta ya tekrar üretimde kullanılmakta ya da evsel atıklarla birlikte atık depolama alanlarına aktarılmaktadır.²¹⁶ Ülkemizde tehlikeli atık bertarafı konusunda en büyük tesis olan İZAYDAŞ verilerine göre; sanayimizin yoğunlaştığı İstanbul, Kocaeli, Bursa ve Sakarya illerinde yıllık tehlikeli atık miktarı yaklaşık 2 milyon tondur.²¹⁷

AB Müktesebatına uyum amacıyla tehlikeli atıklarla ilgili olarak hazırlanan “Direktife Özgü Yatırım Planı”nda, ulusal tehlikeli atık yönetimi sisteminde işlem den geçirilecek toplam tehlikeli atık miktarı yaklaşık 1.060.000 ton/yıl (depolama için yaklaşık 650 bin ton ve yakma için yaklaşık 410 bin ton) olarak öngörülmektedir.

²¹⁶ Köse, H. Ö. – Ayaz, S. – Köroğlu, B., *Türkiye’de Atık Yönetimi Ulusal Düzenlemeler ve Uygulama Sonuçlarının Değerlendirilmesi Performans Denetimi Raporu*, T.C. Sayıştay Başkanlığı, Ankara, Ocak 2007, (Çevrimiçi) http://www.sayistay.gov.tr/rapor/perdenrap/2007/2007-1AtikYonetimi/2007-Atik_Yonetimi_Raporu.pdf, 7 Haziran 2007; “Sayıştay raporu: Tehlikeli atıkları yok edemiyoruz”, *Radikal*, 25/05/2007 (Çevrimiçi) <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=222188>, 9 Eylül 2007.

²¹⁷ (Çevrimiçi) http://www.iso.org.tr/tr/web/StatikSayfalar/Mecelis_Konusmalari_26-04-06.aspx, 2 Temmuz 2007.

İBB Çevre Koruma ve Geliştirme Daire Başkanlığı'na göre, İstanbul'un yıllık atık miktarı 5 milyon 200 bin ton, yıllık sanayi atık miktarı 300 bin ton, tehlikeli atık miktarı da 55 bin tondur.²¹⁸

Çevre ve Orman Bakanlığı'ndan 59 adet atık bertaraf tesisi, İşletme Lisansı almış bulunmaktadır. Geri kazanılan tehlikeli atık miktarıyla ilgili envanter bulunmamaktadır. İZAYDAŞ'ın dışında tehlikeli atık bertaraf izni alan kuruluş bulunmamaktadır.²¹⁹

Özge Yılmaz tarafından Ortadoğu Teknik Üniversitesi'nde 2006 yılında sunulmuş olan “*Türkiye'nin Tehlikeli Atık Envanteri* ” adlı tez çalışmasına göre, Türkiye'de yılda yaklaşık 5 milyon ton tehlikeli atık ortaya çıkmaktadır. En yüksek tehlikeli atık üretimi, madencilik sektörü ve ısıt işlemlerden kaynaklanmaktadır. Bunlara ek olarak en fazla üretim emprenye sanayiinde ortaya çıkmaktadır. Türkiye'de kişi başına düşen tehlikeli atık üretimi 30-77 kg/yıl olarak tahmin edilmektedir. Bu rakam, AB için verilen kişi başına düşen tehlikeli atık miktarı aralığı ile uyumludur. Madencilik sektörü ve ısıt işlemlerden kaynaklanan atıklar hariç tutulursa, en yüksek tehlikeli atık üretimi 527,730 ton/yıl ile Marmara Bölgesi'nde gerçekleşmektedir. Onu sırasıyla, Ege (524,580 ton/yıl), İç Anadolu (481,820 ton/yıl), Karadeniz (277,850 ton/yıl), Akdeniz (211,580 ton/yıl), Güneydoğu Anadolu (58,290 ton/yıl) ve Doğu Anadolu (36,520 ton/yıl) bölgeleri takip etmektedir. Bölgelerin atık üretimi sıralaması, bölgelerin kalkınmışlık sıralaması ile paralellik göstermektedir.²²⁰

²¹⁸ (Çevrimiçi) <http://silivrininsesi.arkaoda.net/haber.php?no=000095&oturum=121d6b3f13d8d0150ed933872a4e1bc7>, 21 Eylül 2007.

²¹⁹ (Çevrimiçi) <http://www.trt.net.tr/wwwtrt/hdevam.aspx?hid=153449&k=5>, 11 Ağustos 2007.

²²⁰ Yılmaz, Ö.: *Türkiye'nin Tehlikeli Atık Envanteri*, Yüksek Lisans Tezi, Çevre Mühendisliği Bölümü, s. 6., 2006; (çevrimiçi) <http://etd.lib.metu.edu.tr/upload/12607041/index.pdf>, 25 Eylül 2008.

III. TEHLİKELİ ATIK YÖNETİMİ

Tehlikeli atık miktarındaki tehlikeli artış, etkin ve akılcı bir yöntemin oluşturulmasını gerekli kılmaktadır. Tehlikeli atık yönetimi, atıkların kaynağında azaltılması, özelliğine göre ayrılması, toplanması, geçici depolanması, geri kazanılması, taşınması, bertarafı ve kontrolü olarak tanımlanmaktadır.²²¹ Tehlikeli atıkların yönetimi ile; bu atıkların insan sağlığına ve çevreye zarar verecek şekilde doğrudan veya dolaylı bir biçimde alıcı ortama verilmesinin önlenmesi, üretiminin ve taşınmasının kontrolünün sağlanması, ithalinin yasaklanması, ihracatının kontrol edilmesi, yönetiminde gerekli teknik ve idari standartların sağlanması, üretimin kaynağında en aza indirilmesi, üretimin kaçınılmaz olduğu hallerde, üretildiği en yakın yerde bertaraf edilmesi, yeterli bertaraf tesisi kurulması ve bu tesislerin çevresel bakımdan sağlıklı bir şekilde kontrolü ve çevreyle uyumlu yönetimi amaçlanmaktadır.²²² Bir başka deyişle, tehlikeli atık yönetiminin amacı, bu atıkların çevreyle uyumlu bir şekilde bertarafını sağlamak ve tehlikeli atık üretimini en aza indirmektir.²²³

Tehlikeli atığın üretilmesinden bertarafına kadar her aşamada çevreyi ve insan sağlığını tehlikeye atmayacak metodların uygulanması, bu konuda sanayicileri teşvik edici malî araçların kullanılması da gerekmektedir. Atıkların çevreyle uyumlu bir şekilde yönetimini sağlamak üzere hazırlanan kısa ve uzun vadeli program ve politikalara ise tehlikeli atık yönetim planı denilmektedir.²²⁴

Tehlikeli atık, özelliklerinden dolayı sıradan katı atıklardan çok daha sıkı standartlarla yönetilmesi gereken atıklardır. Buna bağlı olarak tehlikeli atıkların bertaraf edileceği tesislerin yatırım maliyetlerinin ve işletme giderlerinin yüksek olması, tehlikeli atıkların kaynağa en aza indirilmesini gerektirmektedir. Ayrıca, atıkları tehlikeli hale getiren kimyasal maddelerin alternatiflerinin kullanılması da

²²¹ LaGrega – Buckingham - Evans, age., s. 372 vd.

²²² Tehlikeli Atıkların Kontrolü Yönetmeliği, m. 1.

²²³ (Çevrimiçi) <http://www.ikkistanbul.org/site/Scripts/prodView.asp?idproduct=387>, 28 Temmuz 2007.

²²⁴ Aydemir, S.: “Tehlikeli Atıklar”, (Çevrimiçi) <http://www.bsm.gov.tr/bugep/docs/tehlikeliatik.pdf>, 5 Nisan 2007.

maliyeti azaltmaktadır. Genelde Türkiye’de pek çok sanayi tesisinde teknoloji eski olduğundan, ancak daha modern teknolojilere geçilerek atıklar azaltılabilmektedir.²²⁵

Tehlikeli atıkların yönetilebilmesi için öncelikle tehlikeli atığın açık bir şekilde tanımlanması gerekmektedir. Ne var ki, tehlikeli atıkların tanımlanmasında ve sınıflandırılmasında henüz tam bir mutabakata varılabilmiş değildir. Devletler, belirlenen sınıflandırmalar çerçevesinde bu tanımlamaları listeler şeklinde yapmayı tercih etmektedirler. Bir atığın tehlikeli olup olmadığına karar vermede esas alınan ölçütler atığın bileşimi, atık içindeki bileşenlerin miktarları, atık içindeki bileşenlerin kimyasal reaktifleri, atığın fiziksel durumu, atığın çevredeki etkileri ve kalıcılığı şeklinde özetlenebilir.

Tehlikeli atıkların bertaraf operasyonları; kaynak geri kazanımı, depolama, denizlere bırakma veya gömme, yakma, yeniden kullanılabilir hale getirme, ıslah etme, doğrudan tekrar kullanma veya alternatif kullanımlara imkân veren işlemlerdir. Tehlikeli atığın uygun olmayan şekilde bertarafı, taşınması veya elleçlenmesi sırasında bunlar toprağa, suya ve havaya karışarak insan sağlığını ve çevreyi olumsuz şekilde etkilemektedir. Tehlikeli atığın zararlı etkisi topraktan, sudan ve havadan insana ve gıdalara geçmektedir. Kirliliğin temizlenmesi ise bunu önlemek için yapılacak masraflardan oldukça fazladır.

Atık sorunu, çevre ile ilgili politikalar geliştiren kurumlar tarafından Türkiye’nin bir önceliği olarak kabul edilmektedir. Kalkınma planlarında da ele alınan bu konuya Ulusal Çevre Eylem Planı’nda özel önem verilmiştir. 8. Beş Yıllık Kalkınma Planı, katı atıkların yönetimi için uygulanacak ilkeleri belirlemiştir. Atık yönetiminin en uygun metotlarını belirlemek amacıyla ekonomik faktörler de dikkate alınmış, atıkların kaynakta ayrılması ve geri dönüşümüne özel önem verilmiştir. Bu Plan özellikle “Kirleten öder” ilkesinin uygulanmasının gereğini işaret etmektedir. Bu ilke, atığı üretenlerin atık yönetiminin gerçek maliyetini karşılamalarını öngörmektedir.²²⁶

²²⁵ Genç, Ü.: “Sanayide Atık Yönetimi”, Çevre ve Sanayi Semineri, (Çevrimiçi) <http://www.tisk.org.tr/yayinlar.asp?sbj=ic&id=571>, 17 Mart 2007.

²²⁶ <http://ekutup.dpt.gov.tr/cevre/eylempla/bademliir/dogal.html>, 1 Eylül 2009.

Ülkemizde tehlikeli atık yönetim sisteminin oluşturulması amacıyla, Çevre Kanunu ve Basel Sözleşmesi esas alınarak “Tehlikeli Atıkların Kontrolü Yönetmeliği”²²⁷ hazırlanmıştır. Bu Yönetmelik üzerinde, bazı teknik ayrıntılarla ilgili olarak 25 Aralık 1996 ve 4 Eylül 2009 tarihlerinde değişiklik yapılmıştır.

Tehlikeli atık, bu Yönetmelikte, “Yönetmeliğin Ek-1’e göre atık kapsamında olan ve Ek-5 ve Ek-6’da yer alan ve Ek-7’de belirtilen tehlikeli özelliklerden bir veya bir kaçını taşıyan atıklar ile bu atıklarla kirlenmiş olan maddeler” olarak tanımlanmaktadır. Tehlikeli Atıkların Kontrolü Yönetmeliği ekinde yer alan “Özel İşleme Tâbi Atıklar” listesinde atık yağlar, cips ve çeşitli yakma fırınlarından kaynaklanan küller ile tıbbî atıklar yer almaktadır. Bu Yönetmeliğe göre, söz konusu atıkların yönetimine ilişkin esasların belirlenmesi yükümlülüğü Çevre ve Orman Bakanlığı’na verilmiştir. Tıbbî Atıkların Yönetimine İlişkin Yönetmelik ise 20.05.1993 tarihli ve 21586 sayılı *Resmi Gazete*’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Diğer özel atıklar ile atık pil ve akümülatörlerin yönetimine ilişkin düzenlemeler, ilgili AB Direktifleri paralelinde hazırlanmaktadır.

Çevre Kanunu’nun 8, 11, 12 ve geçici 2. maddesi, Basel Sözleşmesi’nin 3. maddesine dayanılarak hazırlanmıştır. Tehlikeli Atıkların Kontrolü Yönetmeliği’nin bu konudaki genel ilkeleri şöyle sıralanabilir: Ekonomik değeri olan hurdalar hariç, Türkiye’ye tehlikeli atık ithali yasaklanmıştır. Ekonomik değeri haiz atıklar içinse ithal izinleri, yayınlanacak tebliğler doğrultusunda Çevre Bakanlığı tarafından verilmektedir. Bu atıklar için yetkili otoritenin izni ile ihracı aranmakta, atıkların kaynağında en aza indirilmesi esas alınmakta, atık taşıyanlar ile bertarafçılarına lisans alma zorunluluğu getirilmekte, atık üreticileri, taşıyıcıları ve bertaraf edicilere kusur şartı aranmaksızın sorumluluk esası kabul edilmektedir.

Tehlikeli Atıkların Kontrolü Yönetmeliği’nde tehlikeli atıklar genel kategoriler, muhtemel kaynakları, bileşenleri ve türleri itibarıyla sınıflandırılarak tanımlanmış, ayrıca her bir atık kategorisi için tehlike özellikleri ve yasal bertaraf yöntemleri yönetmelik ekinde verilmiştir. Tehlikeli atıkların toplanması, tesis içinde geçici olarak depolanması, ara depolanması, taşınması, geri kazanılması, nihai

²²⁷ 27.08.1995 tarihli ve 22387 sayılı *Resmi Gazete*’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

bertarafı ile ithalat ve ihracatına ilişkin hukukî ve teknik esasları kapsayan yönetmeliğe göre, tehlikeli atıkların Türkiye'nin yetkisi altında bulunan sahalara ve serbest bölgelere ithalatı yasaktır. Fakat ekonomik değeri haiz bazı atıkların ithal izinleri uygun görülecek süre ve şartlarda Dış Ticaret Müsteşarlığı'nca yayımlanan tebliğler çerçevesinde Çevre ve Orman Bakanlığı'nca verilmektedir.

Yönetmelik'te Çevre ve Orman Bakanlığı'na, Valiliklere, atık üreticilerine ve bertarafçılara çeşitli görev ve sorumluluklar verilmiştir. Buna göre, Çevre ve Orman Bakanlığı bölgesel atık yönetimi planını oluşturmak ve geri kazanım ve nihai bertaraf tesislerine lisans vermekle yükümlüdür. Belediyeler ise atık yönetimine ilişkin plan ve programları hazırlamak ve kurulacak sistemi öneri halinde Mahalli Çevre Kurulu'na sunmaktan sorumludur. Valiliklere düşen görev ise, Atık Yönetimi Planı'nın Mahalli Çevre Kurullarınca uygulanmasını sağlamak ve tehlikeli atık taşıyan araç ve firmalara lisans vermektir. Ayrıca, atık üreticileri, belediyelerle birlikte ya da ayrı olarak bertaraf tesislerini kurmak ve işletilmesini sağlamakla yükümlüdürler.²²⁸

Yönetmeliğin 8. maddesine göre, belediyeler (büyükşehirlerde büyükşehir belediyeleri), atık yönetimine ilişkin plan ve programlarını hazırlamakla ve kurulacak sistemi öneri halinde Mahalli Çevre Kurulu'na sunmakla, atık üreticileri ve bertarafçılarıyla beraber veya ayrı olarak atık bertaraf tesislerini kurmak veya kurdurmakla, atıkların bertarafına ilişkin tesisler ile ilgili plan ve projeler hakkında valiliğin uygun görüşü ile birlikte Bakanlığın onayını almakla, belediyeler ve mücavir alan sınırları içinde faaliyette bulunan atık bertaraf tesislerinin inşası ve işletilmesinde Yönetmelikte belirtilen yükümlülük çerçevesinde gerekli önlemlere başvurmakla, atıkların taşınması ve bertarafı konusunda izin almış kişi ve kuruluşlar ile yapacakları sözleşmede bulunduğu ilin valiliğinin uygun görüşünü sormakla, yapılan faaliyetin söz konusu sözleşmelere uygunluğunu denetlemekle ve bu konuda Bakanlığa bilgi vermek üzere bağlı olduğu valiliğe rapor vermekle görevli ve yetkilidir.

²²⁸ Tehlikeli Atıkların Kontrolü Yönetmeliği, m. 1-9.

Yönetmelik uyarınca tehlikeli atıkların geri kazanımı veya nihai bertarafı amacıyla taşınmalarında ilgili valilik tarafından verilecek “lisans”a sahip araçlarla yapılır. Lisansa esas olacak hükümler Çevre ve Orman Bakanlığı tarafından 19 Kasım 1996 ve 9 Eylül 1997 tarihli genelgeler ile Valiliklere ve ilgili kurumlara bildirilmiştir. Buna göre, atıkların taşınacağı araçların teknik donanımları, etiketlenmeleri ve yüklenmelerine ilişkin hususlar, Bayındırlık ve İskân Bakanlığı tarafından 22 Ekim 1976 tarihinde yayımlanarak yürürlüğe giren “Tehlikeli Maddelerin Karayolu ile Taşınması Hakkında Yönetmelik” doğrultusunda yapılır. Bu çerçevede, valiliklerin lisans vermelerine esas bilgi ve belgeler, lisans alacak her bir araç için TSE’den alınacak uygunluk belgesi ve atık taşıyacak araçları kullanacak şoförlerin sahip olması gereken uluslararası eğitim sertifikasıdır. Araç sürücüleri, atık taşınması sırasında bu belgelere ilaveten, ulusal atık taşıma formu ve taşıdıkları atıkların özelliğine bağlı olarak hazırlanmış kaza anında ilk yardım ve müdahalede kullanılacak Türkçe bilgi formlarını yanlarında bulundurmakla yükümlüdürler. Atıkların uluslararası taşınımından sorumlu olan şahıslar, taşınımın başladığı andan itibaren nihai bertaraf yerine kadar taşıma süresince Yönetmelik ekinde verilen taşıma formlarını yanında bulundurmak, bu atıkların teslim edilmesi sırasında taşıma belgesini ilgililere imzalatmak zorundadırlar. Atıklar ihraç edilmeden önce, Yönetmelik ekinde verilen bildirim formlarının doldurularak Çevre ve Orman Bakanlığı’na başvurulması ve Bakanlıkça ilgili ülkelerin yetkili otoritelerinden (ithalatçı devlet, transit devlet) yazılı onay alındıktan sonra ihracat işleminin yapılması gereklidir. Tehlikeli atıkların ulusal ve uluslararası taşınımında lisanslı araç kullanılması zorunludur. Tehlikeli Atıkların Kontrolü Yönetmeliği’nin 9. maddesi, atık üreticisine birçok yükümlülük getirmiştir. Sanayiciler, atık yönetimini oluşturmakla ve 3 yıllık atık yönetim planlarını yaparak Çevre Bakanlığı İl Müdürlüklerine sunmakla ve geçici depolama yapılan tesis için de İl Müdürlüklerinden izin almakla yükümlü tutulmuşlardır. Üretilen atıklarla ilgili kayıt tutma yükümlülüğü vardır. Bunun haricinde, herhangi bir kaza durumu vuku bulduğunda, bu konuda yapılacak çalışmalar; kazanın nedeni, atığın bertaraf işlemi, kaza yerinin nasıl rehabilite edileceği, İl Müdürlüğüne bildirilmelidir.²²⁹

²²⁹ (Çevrimiçi) <http://www.tisk.org.tr/yayinlar.asp?sbj=ic&id=2321>, 21 Ağustos 2007.

Çevre Kanununda atık yönetimine ilişkin genel hükümler yer almaktadır. 2872 sayılı Çevre Kanunu değişikliği, hem Avrupa Birliği direktifleri esas alınarak, hem de günümüz ihtiyaçlarına cevap vermesi amacıyla 13 Mayıs 2006 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Kanunun 8. maddesine göre her türlü atık ve artığı ilgili yönetmeliklere uygun olmayan şekilde, dolaylı veya doğrudan alıcı ortama vermek, atmak, depolamak ve taşımak yasaktır. Bu durumda, eğer kirlenme ihtimali varsa, ilgililer, kirlenmeyi önlemekle, şayet kirlenme olmuş ise, bu kirlenmeyi durdurmakla ve kirlenmenin etkilerini gidermekle veya azaltmakla yükümlüdür. Çevre Kanunu'nun 11. maddesinde, izin alma, arıtma ve bertaraf etme yükümlülüğü yer almaktadır. Burada sorumluluğun kimlere ait olduğu belirlenmiştir. Buna göre, atık yönetimiyle ilgili üretim, tüketim ve hizmet faaliyetleri sonucunda oluşan atıkları sanayiciler, ilgili yönetmeliklerde belirtilen standartlara uygun şekilde bertaraf etmek veya ettirmekle yükümlüdür. Bu kapsamda ilgililerden alınacak izinlerde, örneğin işletme, inşaat veya yapı kullanma ruhsatı alma aşamasında atıklarını uygun şekilde bertaraf edeceklerine dair belgeleri ilgili kuruma sunmakla yükümlü tutulmuşlardır. Genel hükümlerde, öncelikle, atıkların üretiminin ve zararlarının kaynağa önlenmesi ve azaltılması, atıkların geri kazanılması ve geri kazanılabilen atıkların kaynağında ayrı toplanması esastır. Bu kapsamda da, her tür atığa ilişkin yönetim planları Çevre ve Orman Bakanlığı tarafından hazırlanmaktadır. Ancak, geri kazanım imkânı olmayan atıkların, yönetmeliklerde belirtilen standartlarda ve uygun yöntemlerle nihai bertarafının sağlanması gerekmektedir. 11. maddede, üretici, ithalatçı ve piyasaya sürenlere sorumluluklar getirilmiştir. Ürünün faydalı kullanım ömrü tamamlandıktan sonra oluşan atıkların yönetimine ilişkin sistemin uygulanması ve gerekli harcamaların karşılanması, ayrıca bu konuda eğitim faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi amacıyla Bakanlık koordinasyonunda paydaşlar bir araya gelerek tüzel kişiliği haiz birlikler oluşturmaktadırlar.

Tehlikeli atıkların Türkiye'ye, serbest bölgeler dâhil, ithalatı yasak olmakla birlikte, sektörel bazda, ekonomik değeri haiz bazı atıkların ithalatına dış ticarete standardizasyon tebliğleri doğrultusunda kontrollü şekilde izin verilmiştir. Bu tebliğ, Çevre ve Orman Bakanlığı'nın Dış Ticaret Müsteşarlığı'yla ortak çalışması kapsamında her yıl güncellenmektedir. Ekindeki listelerde de, hangi atıkların kontrollü şekilde ithal edilebileceği ve hangilerinin yasak olduğu detaylı bir biçimde

listelenmektedir. Tehlikeli atıklarla ilgili cezalar, değişiklik yapan kanunda artırılmıştır. Tehlikeli atıkları her ne şekilde olursa olsun Türkiye sınırları içine sokanlara, önbildirimde bulunmadan, yani Bakanlığın izni olmadan ihraç eden veya transit geçiş yapanlara 2 milyon TL idari para cezası uygulanmaktadır. Yine, Yönetmeliğe aykırı şekilde tehlikeli atıklarını bertaraf eden, taşıyan, depolayan, geri kazanlara da 100 bin ilâ 1 milyon TL idarî para cezası vardır. Bu cezalar, işletmelerde ve kuruluşlarda üç kat artırılmaktadır. Atık yönetiminde Türkiye'nin politikası, atığın kaynakta en aza indirilmesi (bu, doğal kaynakların korunmasını da amaçlamaktadır); geri kazanım; geri dönüşüm; enerji geri kazanımı ve en son, bunlar yapılamadığı takdirde, atıkların nihai bertaraf tesislerine gönderilmesidir. Bunun bir amacı da, nihai bertaraf tesislerinin kullanım ömrünü uzatmaktır.²³⁰

Çevre ve Orman Bakanlığı, Tehlikeli Atıkların Kontrolü Yönetmeliği'ndeki tehlikeli atık tanımı doğrultusunda sanayici tarafından doldurulacak olan atık beyan formlarıyla sağlıklı değerlendirme yapılabileceğini, tehlikeli atık miktarının tespitinin mümkün olabileceğini savunmaktadır. Fakat doldurulacak olan bu beyan formlarının güvenilir olmayacağı ileri sürölmektedir.²³¹

Çevre ve Orman Bakanlığı'nın çıkardığı Denetleme Yönetmeliği çerçevesinde sanayiciler düzenli aralıklarla denetlenmektedir. Tehlikeli atıklar sahip oldukları özellikler nedeniyle belediye çöpleri gibi sıradan bir araçla taşınmamaktadır. Bunlar toksik ve/veya yanıcı olabilir; sahip oldukları her bir özellikleri nedeniyle çok farklı şekilde ambalajlanmaları ve farklı donanımları haiz olan araçlarla taşınmaları gerekir. Bu amaçla valilikler, Karayolları'nın ilgili yönetmeliği doğrultusunda TSE Bölge Müdürlükleri'nden gelen uygunluk belgesi doğrultusunda, atıkların türlerini dikkate alarak Atık Taşıma Lisansı vermektedir. Atık Taşıma Lisansı konusunda sanayiinin yoğun olduğu tüm illerde eksikler tamamlanmış durumdadır. Fakat bertaraf tesisleri konusunda sorunlar çözülmüş değildir.

²³⁰ (Çevrimiçi) www.atikyonetimi.cevreorman.gov.tr/evsel/5.doc, 20 Ekim 2008.

²³¹ (Çevrimiçi) <http://www.ikkistanbul.org/site/Scripts/prodView.asp?idproduct=387>, 28 Temmuz 2007.; Turan, age., s. 184.

Türkiye’de atık yağlar, atık boya çamurları, aküler, atık solventler, çinko külü, araba lastikleri, fotoğrafçılardan ve hastanelerden çıkan ve gümüş içeren film banyo sularından geri kazanım yapılmaktadır. Geri kazanılan tehlikeli atık miktarı ile ilgili envanter bulunmamaktadır.

Atıkların geri kazanılması ve tekrar kullanılması ile şu faydalar elde edilir:

- 1) Atık miktarı ve hacmi azalır.
- 2) Depolama sahalarının kullanım ömrü uzar.
- 3) Hammadde tasarrufu sağlanır.
- 4) Hammadde maliyeti düşer.
- 5) Satılabilir atıklardan girdi temin edilir.
- 6) Doğal kaynaklar korunur.
- 7) Enerjiden tasarruf sağlanır.
- 8) Çevre duyarlılığı artar.
- 9) Atık bertaraf maliyeti düşer.
- 10) Geleceğe yatırım yapılır.²³²

İZAYDAŞ’ın İzmit dışında Bursa, Gaziantep, Mersin, İzmir ve İstanbul’da katı atık depolama tesisleri bulunmaktadır. Ancak bu tesislerde atık madde yakılmamakta, sadece depolanmaktadır. Şu an 20 milyon ton atık maddenin bulunduğu bu depolar da kapasitesini aşmış durumdadır.²³³

²³² İklim Değişikliği Koordinasyon Kurulu, age., s. 60.

²³³ (Çevrimiçi) http://bugday.org/article.php?ID=1227&action=results&poll_ident=12, 11 Haziran 2007.

İZAYDAŞ 4 Şubat 1998 tarihinde geçici faaliyet izni almış olup, bu izinle çalışmaya başlamış,²³⁴ 790 bin m³ kapasiteli tesisi 7 Aralık 2000 tarihinde Çevre ve Orman Bakanlığı tarafından 3 yıl süreyle lisanslandırılmış, 7 Aralık 2003 tarihinde de lisansı 3 yıl süre ile uzatılmıştır.²³⁵ İZAYDAŞ, entegre bir tesis olup çok büyük bir maliyetle yapılmış bulunmaktadır. Avrupa Birliği'nin en son direktiflerinde yer alan atıksu deşarj ve emisyon limitlerine uyacak şekilde kirlilik kontrol tedbirleri alınmış bulunmaktadır. Çevre ve Orman Bakanlığı, yakılması yasak olan ya da yakma sonucunda ortaya çıkan atıkların bertarafı amacıyla da, İZAYDAŞ'ın tehlikeli atık düzenli depolama tesislerine 2000 yılında lisans vermiş bulunmaktadır.²³⁶ Ancak İZAYDAŞ'ın faaliyetleri bazı çevreci sivil toplum kuruluşları tarafından tepkiyle karşılanmaktadır. Sivil toplum kuruluşları, yakmaya dayalı tehlikeli atık bertarafı tesislerinden çıkan zehirli gazların sorunlardan birini oluşturduğunu iddia etmektedir. İZAYDAŞ'ta, atık yakma tesisinden alınan nümunelerde ağır metaller, dioksinler ve diğer klorlu zehirli kimyasalların tespit edildiği savunulmakta ve tesisin kapatılması istenmektedir.²³⁷ Greenpeace, 2002 yılında, Çevre Bakanlığı'nın imzalamış olduğu Stocholm Konvansiyonu'na aykırı olduğu için Greenpeace'in şikâyeti üzerine mahkeme tarafından kapatılmış olan tesisin karara rağmen çalıştırıldığını iddia etmiştir.²³⁸

İZAYDAŞ tek başına yeterli olmadığı için Çevre ve Orman Bakanlığı, Avrupa Birliği fonlarından yararlanarak bu tür tesislerin bölgesel olarak kurulması ve işletilmesi için, Trakya dâhil, Marmara, Ege ve Akdeniz bölgelerinde, sanayinin yoğun olduğu yerlerde bir çalışma başlatmış olup, master ve fizibilite projelerini tamamlamış durumdadır. Bu projeye göre, en kısa zamanda, başka ne tür tesislerin hangi sayıda kurulacağı tespit edilmiştir. Tek bir tesisin bulunmasının ve rakip bir başka bertaraf tesisinin olmamasının maliyet açısından sanayicileri güç durumda bırakabileceği de düşünülmektedir. Bu proje sonuçlarına göre Tekirdağ'da bir tehlikeli atık yakma tesisi ve düzenli depolama tesisi kurulması gerektiği

²³⁴ (Çevrimiçi) <http://www.ikkistanbul.org/site/Scripts/prodView.asp?idproduct=387>, 28 Temmuz 2007.

²³⁵ İklim Değişikliği Koordinasyon Kurulu, age., s. 61-62.

²³⁶ İklim Değişikliği Koordinasyon Kurulu, age., s. 62.

²³⁷ (Çevrimiçi) <http://www.ikkistanbul.org/site/Scripts/prodView.asp?idproduct=387>, 28 Temmuz 2007.

²³⁸ Gözke, Ö.: "Zehirli Kalkınma Örneği: İZAYDAŞ", <http://eski.bianet.org/2002%5C05%5C24%5CChaber10195.htm>, 4 Eylül 2007.

anlaşılmıştır. Aynı şekilde, Adana’da ve İzmir’de de birer yakma ve düzenli depolama tesisine ihtiyaç duyulduğu anlaşılmıştır. Afyon’da ise, düzenli depolama tesisi kurulması yeterli görülmüştür. Ayrıca, transfer görevini yapacak ara depolama tesislerinin inşası gerektiği sonucu ortaya çıkmıştır. Bu projeler kapsamında, 2023 yılına kadar bir projeksiyonla öncelikli olarak hangi bölgelerde hangi kapasitelerde tesise ihtiyaç duyulduğu konusunda bir çalışma yapılmıştır. Sanayicilerden net, güvenilir bir atık miktarı beyanı gelmediği için, modelleme sistemiyle atıkların miktarı tespit edilmeye çalışılmış ve 2023 yılına kadar gereken kapasite belirlenmiştir. Mevcut durumda, özel müteşebbis tarafından Doğu Akdeniz Bölgesi’nde yaklaşık 14 bin ton/yıl kapasiteli bir tesis için Çevresel Etki Değerlendirmesi aşaması tamamlanmıştır. İzmir’de de, İzmir Büyükşehir Belediyesi tarafından fizibilite çalışması yapılmaktadır. Bunun haricinde, Trakya Bölgesinde İstanbul Büyükşehir Belediyesi’nin yaptığı bir çalışma vardır. Diğer bölgelerde henüz bir çalışma bulunmamaktadır.²³⁹

Atık yönetimi alanında bir adet düzenli depolama tesisi (İskenderun Enerji Üretim ve Ticaret A.Ş. - İSKEN), bir adet de kendi tehlikeli atıklarını düzenli depolayan tesis (Normandy Madencilik A.Ş.) Çevre ve Orman Bakanlığı’ndan işletme lisansı almıştır. Diğer bölgelerdeki bu tür tehlikeli atıkların çevreyle uyumlu bir şekilde bertaraf edilebilmesi için, “Çimento Fabrikalarında Atıkların Alternatif veya Ek Yakıt Olarak Kullanılmalarında Uyulacak Genel Kurallar Hakkında Tebliğ”²⁴⁰ yürürlüğe girmiştir. Yakıt ısı değerleri yüksek olan atıklar, gelişmiş ülkelerde çevresel önlemler alınarak uygun yakma teknolojisine ve yakma sıcaklığına sahip çimento fabrikalarında, ek veya alternatif yakıt olarak kullanılmaktadır. Avrupa Birliği mevzuatına uyum süreci kapsamında, ilgili direktif doğrultusunda, ülkemizde de bu tür bir uygulamanın başlatılması için gerekli araştırmalar Çevre ve Orman Bakanlığı tarafından tamamlanmıştır.²⁴¹

Çevre ve Orman Bakanlığı tarafından, Tehlikeli Atıkların Kontrolü Yönetmeliği ve Katı Atıkların Kontrolü Yönetmeliğinde yer alan atıkların başka bir tesiste ikincil hammadde olarak kullanılmaları suretiyle miktarlarının azaltılmasının

²³⁹ (Çevrimiçi) <http://www.tisk.org.tr/yayinlar.asp?sbj=ic&id=2321>, 22 Mart 2007.

²⁴⁰ 08.12.2001 tarihli ve 24607 sayılı *Resmî Gazete*.

²⁴¹ İklim Değişikliği Koordinasyon Kurulu, age., s. 62-63.

yanı sıra mevcut atık geri kazanım kapasitesinin geliştirilmesi için Atık Borsası uygulaması başlatılmıştır. Dünya Bankası tarafından finanse edilen ve Bakanlık'ca yürütülen “Kurumsal Yapının Güçlendirilmesi Projesi” kapsamında ele alınan Atık Borsası çalışmaları Bakanlık koordinatörlüğünde TOBB, İstanbul, Kocaeli ve Bursa Sanayi Odaları ile birlikte başlatılmış, uygulama için ilgili taraflar arasında 22.07.1999 tarihinde bir protokol imzalanmıştır. Bu protokolle TOBB şemsiyesi altında başlatılan uygulama ile Atık Borsası sisteminin ülke genelinde ve uluslararası alanda yaygınlaşması hedeflenmektedir.²⁴²

Ülke olarak, sadece sanayi atıkları değil, belediyelerin sorumlu oldukları evsel nitelikli katı atıkların yönetimi konusunda da yeterli alt yapımız olmadığı, en önemlisi sağlıklı bir veri tabanı oluşturulmadığı, kendi atıklarımızın yönetimine imkân sağlayacak bir alt yapı da oluşmadığı için, her türlü atık ithalatını Çevre ve Orman Bakanlığı yönetmelikle yasaklamış bulunmaktadır. Ancak, yönetmelikte istisnai bir hüküm getirildiği görülmektedir. Buna göre, ekonomik değeri haiz metal hurdası gibi çok yüksek oranlarda geri kazanılabilen bazı atıklara, Dış Ticaret Müsteşarlığı'nın yayınladığı İthalat Tebliğleri doğrultusunda kontrollü olarak izin verilmektedir. Bunun dışında diğer atıkların ithali tamamen yasaklanmıştır.²⁴³

Tehlikeli Atıkların Kontrolü Yönetmeliği'nde atık beyan formları yer almaktadır. Sanayici, her yıl Çevre ve Orman Bakanlığı'na, bu yönetmelik doğrultusunda, hangi atıklarının bulunduğunu, bu atıklarının miktarlarını, hangi yöntemlerle bertaraf edildiklerini bildirmekle yükümlüdürler. Ancak, Bakanlık, geçen zaman içerisinde çok az sanayiciden bu konuda yeterli bilgileri alabilmiştir. Atıkların miktarlarını ve tehlikeli özellik taşıyıp taşımadıklarını sanayicinin Bakanlık'a bildirmemesi durumunda, Bakanlığın ulusal atık yönetim politikalarını sağlıklı bir şekilde oluşturması mümkün değildir. Bu nedenle, sanayicilerin günlük, aylık ve yıllık olarak, her türlü kimyasal maddeyi ya da atıkları, koydukları ambalajlar da dâhil kullandıkları ve atıkla kontamine olmuş her türlü atığı kayıt altına almaları gerekmektedir. Bunları, birbirleriyle reaksiyon vermeyecek,

²⁴² Çevre ve Orman Bakanlığı, age., s. 430.

²⁴³ Dış T.C. Başbakanlık Müsteşarlığı: Çevrenin Korunması Yönünden Kontrol Altında Tutulan Atıkların İthalatına Dair Dış Ticarete Standardizasyon Tebliği, Tebliğ No: 2008/3. *Resmî Gazete*, 31/12/2007, S. 26743.

özelliklerini değiştirmeyecek şekilde ayrı ayrı kaynağında ayırarak, yönetimleri ve bertarafı amacıyla, Bakanlığı'nın lisanslandığı tesislerde düzenli periyotlarla bertaraf ettirmek sanayicinin yükümlülükleri arasındadır. Yönetmeliğin 6. ekinde, hangi atığın ne şekilde bertaraf edileceğine ilişkin alternatif yöntemler yer almaktadır. Bu yöntemlerin dışında bir bertaraf şekli mümkün değildir. Bakanlığın verdiği lisans, o tesisin faaliyetine göre Türkiye'de ilgili tüm kamu kurum kuruluşlarından almakla yükümlü olduğu bütün izinleri almış olduğunu, sadece çevreyle değil, insan sağlığı, işçi sağlığı ve açılma-işletme ruhsatı gibi bütün konularda almakla yükümlü bulunduğu belgelerini tamamlamış bulunduğunu gösterir entegre bir izindir. Geri kazanım tesisi lisansı olarak vereceği izinlerde mutlaka birincil ürün kalitesinde ürünlerin ortaya çıkması ve uluslararası kabul görmüş standartlara uyulması şartı aranmaktadır.²⁴⁴

Avrupa Komisyonu, 5 Kasım 2008 tarihinde, Türkiye ile süren uyum ve müzakere sürecinin bir değerlendirmesini yaparak “Türkiye 2008 İlerleme Raporu”nu yayınlamıştır.²⁴⁵ Son bir yıllık süreçte karşılaştırmalı olarak değişik alanlar itibarıyla Türkiye'nin kat ettiği aşamayı değerlendiren rapor, çevre konusunda Türkiye'nin ilerleme göstermediğini ileri sürmüştür. Raporda aşağıdaki hususlar vurgulanmıştır:

- Çevresel Etki Değerlendirme Yönetmeliği'nde halkın katılımı sağlanamamış ve sınır aşan istişare prosedürleri tamamıyla uyumlu hale getirilmemiştir.

- Stratejik Çevresel Etki Değerlendirme Yönetmeliği'nin uyumlu hale getirilme çalışmaları tamamlanmamıştır.

- Çevresel Sorumluluk Müktesebatı'nın uyumlu hale getirilmesi, toplumsal katılım ve çevresel bilgilere kamu erişimi konularında her hangi bir ilerleme kaydedilmemiştir.

²⁴⁴ “Kobi’ler İçin Çevre Kılavuzu”, (Çevrimiçi)
<http://cevre.kosgeb.gov.tr/docs/KOBI%27ler%20icin%20cevre%20k%C4%B1lavuzu.pdf>, 19 Ekim 2007.

²⁴⁵ “Olli Rehn 2008 İlerleme Raporu'nu açıkladı”, *Star*, 5 Kasım 2008.

- Uçucu Organik Bileşik Emisyonları, akaryakıtlardaki kükürt miktarı ya da ulusal emisyon üst sınırları hakkındaki Müktesebat'la ilişkili mevzuat konusunda ilerleme kaydedilmemiştir.

- Ülkenin hâlâ bir atık yönetim planı bulunmamaktadır.

- Ömrünü tamamlamış araçlar ile elektrikli ve elektronik ekipman atıkları konusundaki ilerleme çok kısıtlıdır.

- Deponi alanları ile ilgili yönetmeliklerde ilerleme kaydedilmemiştir.

- Su kalitesi alanında çok az bir gelişme sağlanmıştır.

- Su kirliliğinin önlenmesi mevzuatında bir değişiklik gerçekleştirilmiş olmasına rağmen uyum çalışmalarının toplam seviyesi düşük kalmıştır.

- Su konusundaki sınır-aşan istişare çalışmaları başlangıç düzeyindedir.

- Doğa koruma alanında kısıtlı bir ilerlemeden bahsedilebilmektedir.

- Devam eden habitat kayıpları kaygı vericidir.

- Potansiyel Natura 2000 alanları listesi henüz tamamlanmamıştır.

- Doğa koruma konusundaki çerçeve kanun ile kuşlar ve habitatlar hakkındaki uygulama mevzuatı henüz kabul edilmemiştir.

- Bir ulusal biyolojik çeşitlilik stratejisi ve eylem planı hazırlanmış olmasına rağmen, bu plan henüz hükümet tarafından kabul edilmemiştir.

- Endüstriyel kirlenmenin kontrolü ve risk yönetimi ile ilgili herhangi bir ilerlemeden bahsedilememektedir.

- Seveso II direktiflerinin bazı hükümleri ve Büyük Yakma Tesisleri ve Atık Yakma Tesisleri ile ilgili bazı direktiflere uyum sağlanmış olmasına rağmen genel aktarım ve uygulama çok düşük olmuştur.

- Bütüncül ruhsatlandırma sistemi uygulamalarının başlangıç aşamasındadır.
- Kimyasallar konusunda çok sınırlı bir ilerleme olmuştur. Tehlikeli kimyasallar ile ilgili mevzuat değiştirilmiş olmasına rağmen genelde müktesebata uyum seviyesi düşük kalmış ve etkili uygulama kapasitesi yetersiz olmuştur.
- Genetiği değiştirilmiş organizmalar ile ilgili hiçbir ilerlemeden bahsedilememektedir.
- Denetim aktiviteleri, doğa koruma gibi konularda sorumlulukların açıkça tanımlanmamış olmasına rağmen idarî kapasitenin ve her seviyedeki ilgili otoritelerin koordinasyonunun daha ileri düzeyde güçlendirilmeye ihtiyacı vardır.
- Çevre korumanın ana plan ve politikalara yerleştirilmesi ve yeni yatırımların çevre müktesebatına uyumluluğuna güvence verecek düzeye gelmesi henüz başlangıç düzeyindedir.
- Altın madenciliğini de içeren madencilik yasası, turizm mevzuatı gibi hali hazırdaki bazı yasalar doğal alanlara büyük zarar verilmesine neden olmaktadır.²⁴⁶

Ülkemizde çöpler ve tehlikeli atıklar açısından mevcut problemler ve çözüm önerileri şöyle sıralanmaktadır:

1. Depo alanları için seçilen yerlerin sızdırmaz özelliklere sahip olması ve su kaynaklarıyla bağlantısının olmaması,
2. Çöpleri depo alanlarına taşıyan araçların seçiminde, toplamının yapılacağı bölge özelliklerinin dikkate alınması, nüfus yoğunluğuna bağlı olarak sıkıştırılmalı- sıkıştırmasız konteyner tipi veya damperli araçlar tercihinde, dikkatli seçim yapılması,
3. Belirli zamanlarda depo sahalarında sıkıştırma, ilaçlama, çevre düzenlemesi ve yeşillendirme yapılması,

²⁴⁶ (Çevrimiçi) <http://www.tmmob.org.tr/modules.php?op=modload&name=News&file=article&sid=3618>,
11 Kasım 2008.

4. Şehir çöplerinde, ileride büyük problemlere sebep olabilecek hastane ve sanayi atıkları, piller ve laboratuvar atıkları gibi tehlikeli ve zararlı atıkların hiçbir zaman karıştırılmaması için gerekli önlemlerin alınması,

5. Endüstriyel atıkların yeniden kullanımı, sanayi odaları gibi kuruluşların, bir endüstrinin atığının diğer bir endüstride hammadde veya proses kimyevi maddesi olarak kullanılmasını sağlamak amacıyla, atık değiş tokuş envanterleri oluşturmaları yolu ile teşvik edilmesi,

6. Sanayide az atıklı ve atıksız teknolojilerin kullanılmasının teşvik edilmesi,

7. Atıkların kaynağında en aza indirilmesinin sağlanması,

8. Atıkların cins, miktar ve özelliklerini belirleyecek metodların geliştirilmesi, bu işleri yapacak uzman personelin yetiştirilmesi,

9. Belediyelerin her ilde tehlikeli atıkları kabul edilebilecek bertaraf tesislerini belirlemeleri ve bertaraf işlemlerinin sağlanması,

10. Bütün hastanelerin, tıp merkezlerinin ve münferit tıbbi çalışmaların, kullanılan tıbbî yöntemlere uygun şekilde tıbbî atık toplama ve bertaraf tesislerine erişme imkânının sağlanması,

11. Atık yönetimi konusunda ilgili tarafların eğitiminin sağlanması, atık planlamasına halkın katılımının sağlanması ve

12. Katı atık yönetiminde ilgili kurum ve kuruluşların görev ve sorumlulukları net bir hale getirilmesi gereklidir.²⁴⁷

Tehlikeli atıklar önemli miktarda ve yoğunlukta ağır metaller ve kararlı organik kimyasallar içerdiğinden, bu atıklar organik atıkların aksine, çeşitli kimyasal işlemler sonucunda biçim değiştirmektedir. Özellikle ağır metaller, arıtma tesisinin çamuruna çökeltilmekte, daha sonra bu çamur için yeni ve ek bir maliyet gerektiren bir başka bertaraf sistemi geliştirilmesi gerekmektedir. Bu da İZAYDAŞ'ta olduğu gibi bir atık yakma tesisi kurularak gerçekleştirilebilmektedir. Ancak burada da durum değişmemekte, yakılan atıkların önemli oranda hacmi azaltıldığı halde bacadan çıkan zehirli gazlar başlangıçtaki atıklardan kat kat fazla olabilmektedir. Bu defa da bu gazları tutabilmek için ek masraflar yaparak filtre sistemleri kurmak

²⁴⁷ Çevre ve Orman Bakanlığı, age., s. 435.

gerekmektedir. Fakat bu filtreler çoğunlukla maliyeti arttırmamak için ya kurulmamakta veya kurulsalar bile fazla etkili olamamaktadır. Bir süre sonra bu zehirli maddeler içeren filtrelerin de bertarafı gerekmektedir. Bu defa da sıvanmış düzenli depolama alanları (deponi) sorunu ortaya çıkmaktadır. Bu alanlara gömülen atıklar ne kadar iyi izole edilmiş olurlarsa olsunlar yıllar sonra oluşan çatlaklardan sızarak yeraltı içme sularını zehirleyebilmekte ve deniz ya da nehirlerle karışabilmektedir.²⁴⁸

Deponi (çöplerin açık olarak toplandığı ve depolandığı alanlar) sahası için yer seçiminde gözönünde bulundurulması gereken jeolojik faktörler şu şekilde sıralanmaktadır:

- Kireçtaşları, yoğun çatlak sistemli taş ocakları, kum ve çakıl depoları “deponi” alanları için uygun değildir. Çünkü bu jeolojik malzemeler iyi birer akifer oluşturmaktadır.

- Bataklık alanlar, atıkların durgun suları kirletmesini engelleyecek şekilde çok iyi drene edilmedikleri sürece, yine “deponi” alanları için uygun değildir.

- Kil çukurları, kuru olmaları kaydıyla en uygun “deponi” alanlarını oluşturmaktadır.

- Üstü düz tepeler, akifer zonu üzerinde yeterli kalınlıkta kil gibi geçirimsiz malzeme içermeleri koşulu ile, yine uygun bir “deponi” alanı olabilmektedir.

- Taşkın alanları, periyodik olarak yüzey suları ile yıkanma olasılıkları yüzeye yakın olduğu geçirimli jeolojik malzemelerde yine “deponi” alanı olarak kullanılamaz.

- Son olarak, engebeli topoğrafyaya sahip bölgelerde, yüzey sularının minimum olduğu vadi başları en uygun “deponi” alanlarını oluşturmaktadır.²⁴⁹

²⁴⁸ (Çevrimiçi) <http://www.ikkistanbul.org/site/Scripts/prodView.asp?idproduct=387>, 28 Temmuz 2007.

²⁴⁹ Çevre ve Orman Bakanlığı, age., s. 433.

IV. BASEL SÖZLEŞMESİ

Başta Basel Sözleşmesi olmak üzere ‘atıklar’ konusu ile doğrudan veya dolaylı ilgisi bulunan uluslararası anlaşmalar, ‘çevre’ konusunda belirli bir duyarlılığın oluşmasına paralel olarak ortaya çıkmıştır. Günümüzde çevre, uluslararası toplumda oluşan bilinçle uyumlu olarak, küresel olarak ele alınması gereken bir problem olarak algılanmaktadır. Basel Sözleşmesi ile diğer uluslararası anlaşmaların, belirli bir bütünün parçaları olarak görülmesi gerekir. Ayrıca, Basel Sözleşmesi’ni hazırlayan sürecin, diğer sözleşmeleri de beraberinde getirdiğini, bunların birbirlerini etkilediklerini, birbirlerinin oluşum sürecini hızlandırdıklarını ve karşılıklı etkileşim içinde olduklarını göz önünde tutmak gerekmektedir.

A. SÖZLEŞME ÖNCESİ ULUSLAR ARASI ÇALIŞMALAR

Basel Sözleşmesi öncesi uluslararası insan hakları belgeleri çevreye ilişkin az sayıda hüküm ihtiva etmekteydi. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, “Herkesin bu bildirgede öngörülen hak ve özgürlüklerin gerçekleşeceği bir toplumsal ve uluslararası düzene hakkı vardır” ilkesini getirmiştir. Burada beyannamenin bahsettiği “düzen”in içine günümüzün çevresel meselelerinin de girdiği şüphesizdir.

Bununla birlikte pek çok uluslararası belgede “çevre sağlığı” ile ilgili hükümler yer almaktadır. Bu çalışmaların ilki 1913 yılında yapılan Tabii Manzaranın Korunması Hakkındaki Bern Konferansı’dır. Bu konferansı, 1923 yılında Paris ve Londra’da yapılan konferanslar izlemiştir. Bu toplantıların ana konusunu, doğal bitki örtüsünün, vahşi hayvanların ve kültür varlıklarının korunması oluşturmuştur.²⁵⁰ 1946 tarihli Uluslararası Balina Sözleşmesi ile 1959 tarihli Antarktika Sözleşmesi, doğal varlıkların uluslararası işbirliği içerisinde korunması açısından ilk örnekler arasında sayılmaktadır.²⁵¹

“İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi”, “Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi” ve diğer insan hakları belgeleri ve birçok ulusal

²⁵⁰ Ürkmez, T.: “Çevre Hakkı Kavramının Tarihsel Gelişimi”, (Çevrimiçi) <http://www.hukuki.net/hukuk/index.php?article=762>, 13 Temmuz 2007.

²⁵¹ Arıkan, Y.: “İklim Değişikliği Görüşmelerinde Sivil Toplum Kuruluşları”, (Çevrimiçi) http://www.rec.org.tr/files/iklim/yayinlar/Iklim_Degisikligi_STK.pdf, 10 Ekim 2007.

anayasada tanındığı üzere, herkes erişilebilir en yüksek sağlık standartlarına sahip olma hakkına sahiptir. Çevre bağlamında sağlık hakkı, yeterli sağlık koşullarına sahip olma hakkını da içerecek şekilde, doğal tehlikelere karşı korunma ve kirlilikten kurtulma anlamına gelmektedir. Bu hak, su ve gıda edinme, güvenli ve sağlıklı çalışma koşullarına sahip olma ve barınma haklarıyla doğrudan bağlantılıdır.

Çalışma hakkının çevreyle ilgili boyutunun, sağlıklı çalışma koşullarına ulaşma hakkı olarak kabul edilmektedir. Bu çerçevede sağlık hakkının, güvenli ve yeterli yaşam standardına sahip olma hakkı ile birlikte ele alınması gerektiği dile getirilmektedir.²⁵² Bu hakkın gerçekleşmesi, herkesin, kirlilik ve diğer tehlikelerden arındırılmış bir çalışma ortamına sahip olması ile mümkündür. Bu hak ayrıca, çevre ve sağlıkla ilgili riskler hakkında bilgiye ulaşabilme hakkını, kolektif eylem gerçekleştirebilmek için gerekli ifade ve toplantı haklarını ve işçilerin işyerlerinde çevreyi kirleten üretimlere dâhil olmayı reddetme hakkını da içermektedir. ILO gözetiminde imzalanan birçok sözleşme, meslekî sağlık ve güvenliğin farklı çevresel boyutlarını konu edinmiştir. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi ile Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi'nde belirtilenler de dâhil olmak üzere, yeterli yaşam standardına sahip olma hakkının uluslararası boyuttaki ifadeleri de, beslenme hakkının, sağlık hakkının önemli bir parçası olduğunu kabul etmektedir. Güvenli ve sağlıklı beslenme, sağlıklı ve temiz bir çevreyle ayrılmaz bir biçimde ilişkili olmanın yanı sıra, çevreyle uyumlu ve toplumsal olarak sürdürülebilir kalkınmayla da bağlantılıdır.²⁵³

Uluslararası çevre hukuku belgeleri sıkça çevre kirliliğinin sağlık üzerindeki olumsuz etkilerine değinmektedir. Bu belgelerin çoğu, kirliliği, “insan sağlığını tehdit eden ya da tehlikeye atan maddelerin veya enerjinin insan eliyle çevreye verilmesi” olarak tanımlamışlardır. Yapılan uluslar arası çalışmalar sonunda; Deniz Kirlenmesinin Önlenmesi hakkında IMO/FAO/UNESCO/WMO Uzmanları Ortak Grubu, GESAMP (A/7750) (1969); Denizlerin Karasal Kaynaklı Kirlilikten Korunması Sözleşmesi (*Convention for the Prevention of Marine Pollution from Land-based Sources*, Paris, 1974); Akdeniz'in Kirliliğe Karşı Korunması Sözleşmesi,

²⁵² Ksentini, F. Z., age., s. 57.

²⁵³ Eide, A.: *Right to Adequate Food as a Human Right*, Çalışma Serisi No. 1, Birleşmiş Milletler Yayınları, Satış No. E.89.XIV.2, 1989'dan aktaran Ksentini, age., s. 60.

(*Convention for the Protection of the Mediterranean Sea against Pollution*, Barcelona 1976); Sınır Ötesi Kirlilikle İlişkili Olarak Eşit Erişim Hakkı ve Ayrımcılığa Uğramama Hakkı Üzerine Tavsiyeler (*Recommendation on Equal Right of Access and Non-Discrimination in Relation to Transfrontier Pollution*, OECD, 1977); Batı ve Orta Afrika'nın Deniz ve Kıyı Çevresinin Korunması ve Geliştirilmesi İçin İşbirliği Sözleşmesi (*Convention for Cooperation in the Protection and Development of the Marine and Coastal Environment of the West and Central African Region*, Abidjan 1981); Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi (*United Nations Convention on the Law of the Sea*, 1982) hazırlanmıştır.

Sağlık hakkı, sürdürülebilir kalkınma ilkesinin ışığında, çevresel bir açıdan bakılarak, tehlikeli atıkların sınırötesi taşınımı konusuyla ilişkili kabul edilmelidir. Dünya Sağlık Örgütü'nün de (WHO) belirttiği gibi, “insan sağlığı sürdürülebilir kalkınma için zaruridir, çünkü sağlık olmadan, insanlar kalkınma için çabalayamaz, yoksullukla savaşamaz ve çevrelerini koruyamazlar”. Bu yüzden, sağlık ve çevrenin korunması arasında açık bir karşılıklı bağıllık ilişkisi vardır. WHO'nun işaret ettiği gibi, “...sağlık durumu her zaman çevresel bozulmanın en iyi ve birincil göstergesidir.”²⁵⁴

Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi'ne göre, sağlık hakkının tam olarak gerçekleştirilmesi için, çevresel ve endüstriyel hijyenin tüm unsurlarının geliştirilmesi gerekmektedir. 1961 tarihli Avrupa Sosyal Şartı'nda ifade edilen sağlık hakkının uygulanması konusu, Bağımsız Uzmanlar Komitesi'ni kirliliğin önlenmesi, sınırlandırılması ve kontrol edilmesi için gerekli tedbirleri dikkate almaya yöneltmiştir. Öte yandan, BM Genel Kurulu, 3 Aralık 1968 tarihli 2398 sayılı kararıyla, insan çevresinin niteliğindeki bozulmanın, insanın durumu ve temel insan haklarının kullanımı üstündeki etkilerinin önemini vurgulamıştır. Aynı yıl yayınlanan Tahran Bildirisi, en son buluş ve teknolojik ilerlemelerin çok büyük ekonomik, sosyal ve kültürel gelişmelerin önünü açtığı, lakin bu tür gelişmelerin insan hak ve

²⁵⁴ Dünya Sağlık Örgütü - Sürdürülebilir Kalkınma Komisyonu: *Health, the Environment and Sustainable Development*, Mart 1994, s. 1'den aktaran Ksentini, age., s. 59.

özgürlüklerini tehlikeye atabildiği ve sürekli olarak dikkatle izlenmeleri gerektiğine vurgu yapmıştır.²⁵⁵

1970 yılında ise Tabiatın Korunması Hakkında Avrupa Konferansı tertip edilmiştir. BM de 1971 yılında konuyla ilgili bazı çalışmalar yapmaya başlamış, 1972 yılında düzenlenen İnsan Çevresi Üzerine Birleşmiş Milletler Konferansı'nın ardından 1973 yılında bu çalışmalar “Çevre İçin Birleşmiş Milletler Programı”nı (UNEP) oluşturmuştur. UNEP'in özelliği, bölgesel alanda devletlerarasında işbirliği olanaklarının araştırılması ve geliştirilmesi temeline dayalı bir eylem planı olmasıdır.²⁵⁶ Merkezi Kenya'nın Nairobi kentindedir. UNEP'in ayrıca altı bölge ofisi ve çok sayıda ülke ofisi mevcuttur.²⁵⁷ Çevre hukukunun gerek ulusal gerekse uluslararası düzeyde gelişmesinde en önemli aşama BM'nin 5-16 Haziran 1972 tarihleri arasında Stockholm'de gerçekleştirildiği “İnsan Çevresi Konferansı” olmuştur. Çevre hukukunun geliştirilmesi açısından bir başlangıç noktası oluşturan Stockholm Konferansı ile çevre sorunları ilk kez uluslararası bir konferansta ele alınmıştır. Bu konferanstan önce uluslararası çevre hukuku, uluslararası hukuktan bağımsız bir varlığa sahip değildi.²⁵⁸ Çevre konusundaki uluslararası ve bölgesel düzenlemelerin başlangıcı, anılan konferanstır.²⁵⁹ Konferansa 100'den fazla ülke temsilcisi katılmıştır. Konferansda, bütün devletlerin çevreye karşı sorumluluğunu kabul etmesinin, insanın yeryüzündeki varlığını sürdürebilmesinin esas koşulu olduğu kabul edilmiştir. Konferans sonucunda ise, gelişmekte olan ülkeleri, kalkınırken çevre sorunlarının ortaya çıkmasını önlemeye yöneltme düşüncesi kabul edilmiştir.

1972 tarihli Stockholm Konferansı, çevre, insan ve temel insan hakları ve hatta yaşam hakkı arasındaki ilişkiyi tanımlamıştır. Burada kabul edilen bildirinin ilk maddesinde “İnsan, onurlu ve iyi bir yaşam sürmeye olanak veren, nitelikli bir çevrede, özgürlük, eşitlik ve yeterli yaşam koşulları temel hakkına sahiptir” ilkesi yer almıştır. Böylece ilk kez bir bildiride sağlıklı bir çevrede yaşama hakkı ifade

²⁵⁵ Ksentini, F. Z., age., s. 12.

²⁵⁶ Kılıç, S., age., s. 143-144.

²⁵⁷ (Çevrimiçi) http://tr.wikipedia.org/wiki/Birle%C5%9Fmi%C5%9F_Milletler_%C3%87evre_Program%C4%B1, 17 Eylül 2008.

²⁵⁸ Kılıç, S., age., s. 136.

²⁵⁹ (Çevrimiçi) www.tusiad.org/turkish/rapor/cevre/pdf/sec7.pdf, 21 Ocak 2007.

edilmiştir. Yine bu bildirgede, her ülkenin sosyal gelişmesini kendi çevresini koruyacak şekilde gerçekleştirmesi, kendi kaynaklarını koruması, kirleten devletten kirletme tazminatı istemesi teklif edilmiştir. Bildirinin sonuç bölümünde de, ilk kez ferdin çevre hakkı olarak belirlenebilecek bir hakkı olduğu ortaya konulmuştur. Çevre hakkı bireye hürriyet, eşitlik ve refah içerisinde yaşayabileceği sağlıklı bir çevrenin gerçekleştirilmesini devletten isteme hakkını vermektedir. Bu hak, çevrenin “herkesin ortak varlığı” olduğu düşüncesine dayalı olarak “eşitlik” ilkesi üzerinde yükselen bir haktır. Bu çerçevede, çevre hakkı ile diğer haklar arasında görülen çatışmaların, çevre hakkının, yani insanın var olma ve yaşamını sürdürme hakkının yararına dengelenmesi gerektiği ileri sürülmüştür. Bu yaklaşıma göre, “çevre hakkı genel çıkarları özel çıkarların önüne geçirmiştir.”²⁶⁰

Stockholm Konferansı’nda kabul edilen 97 sayılı kararda, devletler, çevrenin yönetim ve denetiminde halkın katılımını kolaylaştırmaya çağrılmakta, bu amaçla bireylerin aktif katılımını teşvik edici yöntemleri geliştirmenin önemi vurgulanmaktadır. 1972 tarihli Birleşmiş Milletler İnsan Çevresi Konferansı Bildirgesi 26 ilkenin yanında, Genel Kurul tarafından kararlaştırılan Birleşmiş Milletler Çevre Programı’nı mümkün kılan ‘İnsan Çevresi İçin Eylem Planı’nı da içermektedir. Stockholm Bildirgesi ise, zorlayıcı olmamasına rağmen, temel yaklaşımı uluslararası toplum tarafından kabul gören bir dizi değeri beyan etmektedir. Bildirge’de çevrenin korunması ve iyileştirilmesi konusu, “tüm dünyada insanların refahını ve ekonomik kalkınmayı etkileyen ve tüm hükümetlerin sorumluluğu olan bir mesele” olarak tanımlanmıştır. Bildirge, ayrıca, bugünün ve geleceğin nesilleri için insan çevresini koruma ve iyileştirmenin insanlık için gerçekleştirilmesi zorunlu bir amaç haline geldiğini vurgulamıştır. Stockholm Bildirgesi tarafından tanımlanan ilkeler içinde 21. ilke özellikle kayda değerdir:

“Devletler, Birleşmiş Milletler kuralları ve uluslararası hukuk prensiplerine göre, kendi kaynaklarını kendi çevre politikalarına uygun olarak kullanma hakkına sahiptirler. Devletlerin, aynı zamanda kendi iç hukukları ve kontrollerindeki faaliyetlerin çevreye ve diğer ülkelere veya ulusal hükümrancılık sınırları dışındaki alanlara zarar vermemesi konusunda sorumlulukları vardır”.

²⁶⁰ “Bir İnsan Hakkı Olarak Çevre Hakkı ve Uygulaması”, (Çevrimiçi) <http://www.istanbul.edu.tr/yerkure/Cevhak.htm>, 23 Ağustos 2008.

Stockholm Bildirgesi'nin 1. ilkesinde yer alan şu ifadeler de önemlidir:

“Hürriyet, eşitlik ve yeterli yaşam koşulları sağlayan, onurlu ve refah içinde, bir çevrede yaşamak insanın temel hakkıdır. İnsanın, bugünkü ve gelecek nesiller için çevreyi korumak ve geliştirmek için ciddi bir sorumluluğu vardır.”

Çevre, kalkınma, yeterli yaşam koşulları, insan haysiyeti, refah ve yaşam hakkı da dâhil olmak üzere kişi hakları arasında Stockholm Bildirgesi tarafından kurulan ilişkiler sağlıklı ve temiz bir çevre hakkının tanınması anlamına gelmektedir. Bu konferansta alınan kararların çevre koruma alanında yeni bir dönemi işaret ediyor olması gerçeğinden hareketle, konferansın toplandığı tarih, Dünya Çevre Günü ilân edilmiştir.²⁶¹

Stockholm Konferansı'nın sonrasında, çevresel problemlerin algılanışı sanayileşmiş ülkelerle sınırlı kalmış ve sorun 'kirlilik' gibi basit bir terime indirgenmiştir.²⁶² O zamandan beri, çevre hakkı kavramını pekiştiren ve diğer insan haklarıyla karşılıklı bağımlılığını vurgulayan birçok belge, uluslararası, bölgesel ve ulusal kurumlar tarafından kabul edilmiştir. Sorunla, insan boyutunun da eklendiği (sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama ve sürdürülebilir kalkınma hakkı) küresel ekonomik, sosyal ve kültürel bir yaklaşımı kapsayan evrensel bir açıdan uğraşmak gerektiği çok sonra anlaşılmıştır. Devletlerin uluslararası sorumluluğu kavramı, paylaşılan doğal kaynaklar hakkında Birleşmiş Milletler Çevre Programı'nın Yürütme Konseyi tarafından 19 Mayıs 1978'de alınan kararın 12'inci ilkesinde mevcuttur. Bu kavram ayrıca Genel Kurul'un 12 Aralık 1974 tarihli ve 3281 sayılı kararı ile ortaya konan Devletlerin Ekonomik Hakları ve Sorumlulukları Belgesi'nin hükümlerinde de bulunmaktadır. Bu belge devletlerin zenginlik ve doğal kaynakları üzerindeki egemenliklerini teyit ederken, “bugünün ve geleceğin nesilleri için çevrenin korunmasına dair sorumluluklarını” da hatırlatmaktadır. Belge ayrıca, işgalci güçlerin egemenlikleri atındaki topraklardaki özel sorumluluklarını ve doğal

²⁶¹ (Çevrimiçi) <http://www.cmo.org.tr/yeni/haber.php?id=154>, 19 Şubat 2007; Kummer, age., s. 17.

²⁶² Sahnoun, M.: “Environnement et développement”, *Revue Algérienne des Relations Internationales*, No. 8, 1987, OPU, Algiers.'den aktaran Ksentini, age., s. 6.

kaynakların talan edilmemesi için bu toprakların korunmasına dair yükümlülüklerini de vurgulamıştır.²⁶³

BM Genel Kurul'unun 22 Mayıs 1981'de Dünya Sağlık Kurulu tarafından benimsenen "2000 Yılı'na kadar Herkes İçin Sağlık Küresel Stratejisi"nin yer aldığı 19 Kasım 1981 tarihli 36/43 sayılı Genel Kurul Kararı, sağlığa ve çevreye zararlı ürünlerin listesinin güncelleştirilmesi ve yayınlanmasına dair 17 Aralık 1982 tarihli 37/137 sayılı Genel Kurul Kararı ve Doğa İçin Dünya Sözleşmesi'ni ilan eden 28 Ekim 1982 tarihli 37/7 sayılı Genel Kurul Kararı, sorunun öneminin kavranması yönündeki önemli çabalar olarak anılabilir. Doğa İçin Dünya Sözleşmesi, "doğayı etkileyen tüm insan faaliyetlerinin izlenip, değerlendirilebileceği" korumaya yönelik 24 ilke ilân etmiştir. Bu sözleşmenin temel hükmü "Doğaya saygı gösterilmeli ve temel işleyişi bozulmamalıdır" şeklindedir. 11. ilke, özellikle, doğa üzerinde etkileri olan eylemlerin denetlenmesi ve sonuçlarının değerlendirilmesi, kalkınma projelerinin çevresel etkileri üzerine çalışmalar, doğal potansiyellerinin ve nüfusun refahının gerçekleştirilmesi amacıyla tahrip edilmiş alanların rehabilitasyonu hakkındadır. 23. ilke ise, "tüm insanların, ulusal kanunlara uygun bir şekilde bireysel olarak veya diğer insanlarla birlikte, çevrelerini ilgilendiren konulardaki karar alma süreçlerine katılım hakkını ve yaşadıkları çevre zarar gördüğü veya bozulduğu zaman da sahip olmaları gereken tazminat hakkını" tanımaktadır. 1981 yılında Montevideo'da geliştirilen BM Çevre Programı, ulusal, bölgesel ve küresel çevre hukukunu ileri boyutlara taşıyan bölümler içermektedir. 9 Aralık 1983 tarihinde Cakarta'da kabul edilen Asya Halklarının ve Hükümetlerinin Temel Ödevleri Bildirgesi de, çevre konusunda altı Asya devleti için, bağlayıcı bir kolektif sorumluluk öngörmektedir. Buna göre, ülkenin doğal kaynaklarını, gelecek kuşakların sağlıklı bir çevrede yaşaması için korumak, çevre ve atmosferi kirletmeden kullanmak devletin ödevidir.²⁶⁴

Tokyo Konferansı, 1984 yılında tertip edilmiş ve bu konferans sonucunda yayınlanan bildiride gelişme kavramının yeniden gözden geçirilmesi ve her ülkenin

²⁶³ BM Enformasyon Merkezi UNIC - Ankara: *Devletlerin Ekonomik Haklarına ve Görevlerine Dair Şart (Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 3281 (XXIX) sayılı Karar metni)*, http://www.unicankara.org.tr/doc_pdf/3281.pdf.

²⁶⁴ Kılıç, S., age., s. 140.

ekonomik gelişmesinin kaynakların korunması ve arttırılması dikkate alınarak gerçekleştirilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Ayrıca, iktisadî büyümede, sadece iktisadî kalkınma göstergelerinin değil, aynı zamanda tabii kaynakların korunması, hastalıklarla mücadele edilmesi, kültür mirasının korunması gibi konularla da ilgilenilmesi gerektiğine dikkat çekilmiştir. Temiz hava, su, orman ve toprak gibi çevre kaynaklarının korunması ve dengeli bir nüfus artışının sağlanması gerektiği dile getirilmiştir. Ayrıca, bütün ülkelerde teknolojik gelişmelerin çevre faktörlerine önem verecek şekilde yönlendirilmesi istenmiştir.²⁶⁵

Öte yandan 2 Aralık 1986 tarihinde 41/128 sayılı BM Genel Kurul kararıyla kabul edilen Kalkınma Hakkı Bildirgesi ise, “Herkesin, bu bildirgede öngörülen hak ve özgürlüklerin gerçekleşeceği bir toplumsal ve uluslararası düzene hakkı vardır” demektedir. Yine bildirgeye göre, sürdürülebilir kalkınma hakkı talebi sağlıklı ve dengeli bir çevre hakkı talebinden ayrılamaz.²⁶⁶ 1986 yılında yürürlüğe giren Afrika İnsan ve Halklar Hakları Şartı/Sözleşmesi’nin 24. maddesine göre de, “bütün halklar gelişmeleri için uygun, tatmin edici ve bütünleyici bir çevre hakkına sahiptir”. Diğer dayanışma hakları ile birlikte düzenlenmekte olan çevre hakkı, gelişmenin vazgeçilmez koşulu olarak görülmektedir.²⁶⁷ Yine 1987 yılında Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Komisyonu’nun hazırladığı Brundtland Raporu “sürdürülebilir kalkınma” yaklaşımını kavramsal olarak ortaya koymuştur.²⁶⁸

22 Kasım 1969 günü San José’de imzalanan iktisadî, sosyal ve kültürel haklara dair Amerika İnsan Hakları Sözleşmesi’nin 17 Kasım 1988 tarihinde San Salvador’da kabul edilen Ek Protokol’ü de çevre hakkına ilişkin madde içermektedir. 11. madde herkesin sağlıklı bir çevrede yaşama ve temel kamu hizmetlerine ulaşma hakkına sahip olduğunu ve devletlerin çevrenin korunması ve iyileştirilmesi hususunda yükümlü olduklarını belirtmektedir. Sağlık hakkı bu maddede

²⁶⁵ Buksur, A.: “İnsan Hakları Temelinde Çevre Açısından Metsamor”, (Çevrimiçi) http://www.uihaf.org/index.php?view=article&catid=9%3Abildiriler&id=24%3AAnsan-haklar-temelinde-cevre-acsndan-metsamor&tmpl=component&print=1&page=&option=com_content&Itemid=7, 6 Mayıs 2007.

²⁶⁶ Ksentini, F. Z., age., s. 19.

²⁶⁷ Kılıç, S., age., s. 139.

²⁶⁸ TOBB: *Sürdürülebilir Kalkınma Dünya Zirvesi Türkiye Ulusal Raporu (Taslak)*, (Çevrimiçi) <http://www.tobb.org.tr/organizasyon/sanayi/kalitecevre/12.pdf>, 15 Eylül 2008.

“Sözleşmeye taraf olan devletler, sağlıklı çevre hakkını” tanır ifadesiyle düzenlenmiştir.²⁶⁹

Dünya çapında bir hareketten ve gezegenimizi ve insanlığın geleceğini tehdit eden tehlikelere dair kolektif bir bilinçten doğan uluslararası çevre düzenlemeleri başlangıçta sektörel olmuş ve devletlerarası ilişkilerin geleneksel çerçevesi içinde şekillenmiştir. Uluslararası düzenlemeler başlangıçta deniz, ırmak ve hava kirliliği ve radyoaktivite ile mücadele üzerinde odaklanmıştır. Sınır aşan küresel kirliliğin düzenlenmesi, bir dizi ilkenin tanımlanmasını sağlamıştır ki, bu ilkeler “devletler üzerinde bağlayıcı olabilir”. Bunlar;

- Devletler, başka bir devletin çevresel koşullarında hissedilir etkileri olabilecek herhangi bir faaliyette bulunmadan önce, yetki ve kontrol alanlarında vuku bulan o faaliyetin sonuçlarını değerlendirmek zorundadır.

- Ulusal kanun ve ilgili uluslararası anlaşmalarla iletilmesi yasaklanmamış olmak kaydıyla, diğer devlete projenin detayları iletmeli ve proje hakkında bilgilendirilmelidir.

- Devletler etkilenmeleri muhtemel diğer devletleri acilen bilgilendirmeli, gerekli önleyici tedbirleri almak için gerektiğinde, çevre üzerindeki zararlı sonuçları ortadan kaldırmak, hafifletmek ve onarmak üzere, karşılıklı yardım sağlayarak işbirliğinde bulunmalıdır.

- Eğer bir devletin yetki ve kontrolünde gerçekleştirilmiş faaliyetler diğer bir devletin çevresel koşullarına zarar vermiş ya da verebilecek durumdaysa, zarar gören devletin vatandaşları zarar veren devletin vatandaşlarıyla aynı şartlarda o devletin idarî ve adlî korunma prosedürlerinden yararlanma hakkına sahip olmalıdırlar. Eğer yurtdışında yaşayan kişiler zarar görmüşlerse, aynı imkânlar onlara da yurtiçinde oturanlara olduğu kadar açık olmalıdır. Bu prosedürler çerçevesinde, yerleşik olmayan kişiler yerleşik kişilerle aynı muameleyi görmelidir.

²⁶⁹ Kılıç, S., age., s. 140.

• Devletler kanun yaparken ve bu kanunların uygulaması sırasında, çevresel zararların etki ettiği yerler arasında ayırım yaparak veya etkileri ülke sınırlarının ötesinde hissedilen faaliyetlere daha az sert kurallar uygulayarak ayrımcılıkta bulunmamalıdır.²⁷⁰

Bütün bu gelişmeler, süreç içerisinde ‘çevre hakkı’ kavramının doğmasına da neden olmuştur. ‘Çevre hakkı’ kavramının giderek daha fazla etkinleşmesinde ve yaygınlaşmasında, uluslararası gelişmelerin önemli etkisi bulunmaktadır. İnsanlar arasındaki dayanışmayı gerçekleştirmek ve ortak değerlerin dayanışma yoluyla korunması ve geliştirilmesi amacıyla Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO), yeni insan hakları konsepti oluşturma çabası içine girmiştir. Bunun sonucu olarak, barış hakkı, gelişme/kalkınma hakkı, halkların kendi kaderini belirleme (self-determinasyon) hakkı ve çevre hakkının da içinde bulunduğu “dayanışma hakları” üçüncü kuşak haklar olarak belirlenmiştir. Böylece çevre hakkı da yeni kuşak insan hakları arasında yerini almıştır. Fransız hukukçu Karel Vasek, insan haklarını üç kuşak haklar olarak sınıflandırmıştır. Birinci Kuşak Haklar; temel özgürlükler, kişi hakları ve siyasal haklardır. İkinci Kuşak Haklar; ekonomik, sosyal ve kültürel haklar olarak gösterilmiştir. Üçüncü Kuşak Haklar ise dayanışma hakları olarak tanımlanmıştır.²⁷¹

BM, çevre konusunda uluslararası düzenlemeler yapmaya çalışan en önemli kuruluştur. Gerçekleştirmiş olduğu çalışmalarla, konferanslarla, çevre sorunlarının ancak uluslararası bir işbirliği ile çözülebileceğini bütün dünyaya kabul ettirmiştir. Son yıllarda uluslararası mevzuata dâhil olan ‘çevre hakkı’nın uluslararası ölçekteki temeli, 1972 tarihli Stockholm Bildirgesi, 1982 tarihli Dünya Doğa Şartı (Doğa İçin Dünya Sözleşmesi), ve 1981 tarihli Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı’na dayanır. Çevre hakkının dayanağını oluşturan dolaylı belgeler ise, 1966 tarihli

²⁷⁰ “La protection de l’environnement”, *Annuaire Français de Droit International*, 1991, s. 1093’ten aktaran Ksentini, age., s. 11.

²⁷¹ Torunoğlu, E.: “Çevre Hakkı İnsan Hakkıdır”, (Çevrimiçi)
http://www.sendika.org/yazi.php?yazi_no=1791,
4 Ekim 2008.

Paktları ile birlikte 1948 tarihli İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi ve 1950 tarihli İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi'dir.²⁷²

Birleşmiş Milletler 1972 tarihli Stockholm Deklarasyonu ve 1992 tarihli Rio Deklarasyonu bağlayıcı metinler değildir. Bunlar, bağlayıcı ulusal ve uluslararası düzenlemelere çerçeve oluşturabilecek niteliktedir. Küresel düzeyde, çevreye ilişkin tüm bağlayıcı kural ve ilkeleri belirleyen tek bir metin bulunmamaktadır. Çevre konusunda imzalanan anlaşmalar ve bağlayıcı olmayan deklarasyonlar incelendiğinde, çevre koruma ile uluslararası hukuk arasındaki ilişkinin son yıllarda ciddi bir dönüşüm geçirdiği görülmektedir.

Uluslararası kuruluşların küresel veya bölgesel ölçekteki hukukî düzenlemeleri, tüzük, yönerge, karar, tavsiye kararı, tavsiye, deklarasyon ve uygulama kararları biçiminde olabilmekte ve duruma göre bağlayıcılık taşıyabilmekte ya da taşımayabilmektedir. Avrupa Birliği tarafından yayınlanan tüzük, direktif ve kararlar üye ülkeleri bağlayıcıdır.²⁷³

1980'li yılların ortalarına kadar, tehlikeli atıkların ihracatının ve ithalatının yüzde 80'i gelişmiş ülkelerin kendi aralarında gerçekleşmiştir.²⁷⁴ 1988 yılında 2 - 2.5 milyon ton atık, OECD üyesi Avrupa ülkelerinin kendi aralarında taşınmıştır.²⁷⁵ 1986 ilâ 1988 yıllarında 6 milyon tondan fazla tehlikeli atık gelişmiş ülkelere ve doğu Avrupa ülkelerine, özellikle Romanya ve Macaristan'a taşınmıştır. Ayrıca gelişmiş ülkelerin her yıl 100 ilâ 300 milyon ton civarı atık ürettikleri ve bunun 50 milyon tonuna yakınının da Afrika ülkelerine gönderildiği belirtilmiştir.²⁷⁶ Gelişmiş ülkelerin tehlikeli atık depolama ve imha etme kapasiteleri sürekli olarak azalırken, ürettikleri atık miktarı artmaya devam etmektedir. Örneğin, Avrupa Topluluğu, imha kapasitesinin 10 milyon ton olduğunu, buna karşın her yıl

²⁷² Kılıç, S., age., s. 139.

²⁷³ Zambak, C. – Ekinci, E. – Erdem, A. - Barlas, H. – Ünlü, H.: *Dış Ticarete Çevre Koruma Kaynaklı Tarife Dışı Teknik Engeller ve Türk Sanayii İçin Eylem Planı*, İstanbul 1998, s. 46.

²⁷⁴ Fry, A. E.: "International Transport of Hazardous Waste", *Environmental Science and Technology*, 1989, s. 509'dan aktaran Ksentini, s. 43.

²⁷⁵ Yakowitz, H.: "Global Hazardous Transfers", *Environmental Science and Technology*, 1989, s. 540'tan aktaran Ksentini, s. 43.

²⁷⁶ Rublack, S.: "Fighting transboundary waste streams: Will the Basel Convention help?", *Verfassung und Recht in Übersee* 1989, s. 367'den aktaran Ksentini, age., s. 43

30 milyon ton atık ürettiğini bildirmiştir.²⁷⁷ 1987 ve 1988 yıllarındaki skandalların, özellikle Batılı Şirketler ve Afrika ülkeleri arasında yapılan ve Batılı şirketlere atıklarını boşaltabilecekleri toprakları gülünç deneyecek miktarda bir paraya pazarlayan anlaşmaların ortaya çıkması, gelişmekte olan ülkelerde, özellikle de Afrika ülkelerinde tepkilerin doğmasına sebep olmuştur. Bu çerçevede, Afrika Birliği Örgütü Bakanlar Konseyi, 25 Mayıs 1988 tarihli ve 1153 sayılı kararında, atıkların bu şekilde Afrika ülkelerine yığılmasının “Afrika’ya ve Afrika’nın insanlarına karşı işlenmiş bir suç” olduğunu beyan etmiştir.²⁷⁸

Benzer bir şekilde, 7 Aralık 1988 tarihinde, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, Afrika ülkelerine nükleer ve endüstriyel atıkların boşaltılmasını kınayan “Radyoaktif Atıkların Boşaltılması” başlıklı 43/75 sayılı kararı kabul etmiştir. Aynı zamanda, 1972 tarihli Birleşmiş Milletler İnsan Çevresi Konferansı’nın ve Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı’nın ilkelerinin tam olarak uygulanmasını sağlamak amacıyla, gelişmekte olan ülkeler, tehlikeli atıkların sınır ötesi dolaşımını düzenleyen bir sözleşme kaleme almaya karar vermişlerdir. 1989 tarihli Tehlikeli Atıkların Sınırlarötesi Taşınımının ve Bertarafının Kontrolüne İlişkin Basel Sözleşmesi, konuyla ilgili küresel düzeydeki düzenlemelerin ilkinin oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra, konuyla ilgili birçok bölgesel düzenleme yapılmıştır.²⁷⁹ Sorunla ilgili çalışmalar, görece olarak yeni olup, çevrenin korunması ve özellikle kirlilik kontrolü ile ilgili daha genel nitelikteki yasal düzenlemeler tarafından kısmen gündeme getirilmiştir.²⁸⁰

Basel Sözleşmesi’nin birçok gelişmenin itici gücü ve ilham kaynağı olduğu görülmektedir.

Zararlı atıklar dışında pestisidler ve kimyasallar dâhil, zararlı ve tehlikeli olabilecek ürünlerin uluslararası düzeyde yönetimi için, henüz bir bağlayıcı düzenleme bulunmamaktadır. Ancak bağlayıcı olmayan çok sayıda düzenleme,

²⁷⁷ Hitz C. – Ehrnefeld, J.R.: “Transboundary Movement of Hazardous Wastes. A Comparative Analysis of Policy Options to Control the International Waste Trade”, *Environmental Affairs*, Vol. 3, Kış 1991, s. 29’dan aktaran Ksentini, s. 43.

²⁷⁸ Pambou - Tchivounda, “L’interdiction de déverser des déchets toxiques dans le tiers-monde; le cas de l’Afrique”, *Annuaire Français de Droit International*, 1988, s. 709’dan aktaran Ksentini, age., s. 43.

²⁷⁹ Kummer, K., age., s. 16.

²⁸⁰ Kummer, K., age., s. 16.

ürünlerin tescili, sınıflandırılması, paketlenmesi, etiketlenmesi, ilânı, uluslararası ticareti, taşınımı ve dağıtıcı lisansları konularında düzenlemeler getirmektedir. 1985/89 tarihli FAO- Pestisidlerin Üretim ve Dağıtım Kodu ile 1987/89 tarihli UNEP Uluslararası Ticarete Kimyasallar Bilgi Değişimi Londra İlkeleri ve konuyla ilgili düzenlemeler getirmiştir.

Çevreye yönelen saldırıların büyük çoğunluğu yaşam koşullarında bozulmaya neden olmakta, canlıların hayatta kalmaları açısından büyük risk oluşturmaktadır. BM Genel Sekreter Yardımcısı Bertrand Ramcharan durumu şu şekilde açıklamıştır:

“Çevreye yönelen tehditler veya ciddi çevresel tehlikeler çok sayıda insanın hayatını doğrudan tehdit edebilir. Yaşam hakkı ve çevre hakkı arasındaki bağlantı oldukça açıktır. Fakat, bu iki hak arasındaki çift taraflı ilişki bu durumun çok daha ötesine uzanmaktadır. Şöyle ki:

- 1. İnsan yaşamını tehdit eden çevresel tehlikelerin önlenmesi için etkili önlemlerin alınması, devletlerin ve bütün olarak uluslararası toplumun görevidir.*
- 2. Her devlet ve ayrıca Birleşmiş Milletler (UNEP), fiilen ortaya çıkmadan önce tehlikeleri ve tehditleri izleyip kontrol edecek mekanizmalar ve erken uyarı sistemleri kurmalı ve işletmelidir.*
- 3. Başka bir ülkede hayatı tehdit eden muhtemel bir çevresel tehlikeyle ilgili bilgi sahibi olan bir devlet, tehdit altındaki devleti acilen uyarmalıdır.*
- 4. Elzem ve zaruri bir norm olarak yaşam hakkı, ekonomik kaygıların üstünde büyük bir önceliğe sahip olmalı ve daima bu öncelik çerçevesinde değerlendirilmelidir.*
- 5. Devletler ve diğer oluşumlar (şirketler veya bireyler) yaşamı tehdit eden çevresel tehlikelere neden olmaktan dolayı uluslararası hukuk çerçevesinde toplumsal ve cezai sorumluluğa tabi tutulmalıdır. Bu sorumluluk kesin olup, fiilin veya ihmalin kasıt, sorumsuzluk ya da ihmal neticesinde doğmuş olup olmaması sorumluluk durumunu değiştirmez.*
- 6. Birey ve gruplara, yaşamı tehdit eden çevresel tehlikelere karşı korunma yollarını aramaları için ulusal, bölgesel ve uluslararası düzeydeki yetkili kurumlara başvuru imkânı sağlanmalıdır. Riskler gerçekleşmeden önce bu tür kanallarının oluşturulması sözkonusu risklerle mücadele için zaruridir.”²⁸¹*

²⁸¹ Ksentini, F. Z., age., s. 56-57.

Uluslararası alanda çevre sorunlarına karşı duyarlılığın artması ile, devletlerin egemenlik anlayışı, daha dar bir biçimde yorumlanmaya başlamıştır. Buna zemin hazırlayan uluslararası gelişmelerden biri Trail Smelter Davası'dır. Kanada'nın ABD sınırına yakın bir kasabasında bulunan bir fabrikanın çıkarmış olduğu dumanlardan ABD sınırları içinde kalan yerleşim birimlerinin zarar görmesi üzerine, Kanada sorumlu tutulmuştur. Böylece herhangi bir devletin faaliyeti sonucu komşu bir devlete zarar vermesinin engellenmesi gerektiği kabul edilmiştir. Her şeyden önce ülke sınırları dışında ortaya çıkan kirliliğin yol açtığı zararlardan, kirliliğe neden olan ülke sorumlu sayılmıştır.²⁸²

B. SÖZLEŞMENİN OLUŞUM SÜRECİ

Hukuksal düzenlemeler, özellikle tehlikeli atıklar sözkonusu olduğunda zamana ve ülkelere bağlı olarak değişebilmektedir. Hukuki düzenlemeler, tehlikeli atık probleminin çözümünün oluşturulması için temel ve asgari standartları sağlamıştır.²⁸³ Tehlikeli atıkların yönetimine ilişkin ulusal politika ve hukuksal düzenlemeler ülkeden ülkeye farklılık göstermekle birlikte, bunların çevre üzerindeki olumsuz etkileri uluslararası alanda işbirliğini zorunlu kılmaktadır. Ülkelerin sosyo-ekonomik yapılarının ve üretilen atıkların tür ve miktarlarının farklı olması, sözkonusu atıkların 'tehlikelilik' niteliğini değiştirmemektedir. Ancak, gelişmekte olan devletler sosyal, siyasal ve teknolojik gerilikleri nedeniyle sorunla mücadelede yeterli donanım ve birikime sahip değildir.

Tehlikeli atıkların, özellikle mevzuat ve kontrol açısından altyapısını henüz tamamlamamış ülkelere ithalatının önlenmesi amacıyla OECD, Avrupa Birliği ve Birleşmiş Milletler gibi uluslararası yapılanmalar bir takım düzenlemeler yapma yoluna gitmektedir. Bu amaçla, "Kirliten öder" prensibi ve "zarar oluşmadan önce önlem" anlayışı hayata geçirilmeye çalışılmakta ve mümkün olan en iyi teknolojinin kullanılması teşvik edilmektedir. Tehlikeli atıkların sınırötesi taşınımının kontrol altına alınması bütün Dünya'da ve özellikle de gelişmekte olan ülkelerde insan ve çevre sağlığı açısından hayati öneme sahiptir. Çevre konulu uluslararası

²⁸² Kılıç, S., s. 140.

²⁸³ LaGrega, Buckingham, Evans, age., s. 41.

düzenlemelerle getirilen standartlar giderek özelleşmektedir. Bununla birlikte, standartların benimsenmesinde bölgeden bölgeye büyük farklılıklar bulunmaktadır. Ozon tabakasının incilmesi, yağmur ormanlarının azalması, dünyanın ısınması, deniz kirliliği ve türlerin yok olması ve atıklar gibi çevre sorunlarının küresel boyut kazanarak bütün insanlığın geleceğini tehdit etmesi sonucunda, uluslararası çevre hukuku alanındaki uluslararası, çok taraflı veya ikili hukukî düzenlemeler ve sözleşmelerin sayısı da artmıştır. Bu gelişmenin bir parçası olarak, çevre ve insan sağlığına yönelik tehditlere karşı, sanayi atıklarının yönetimi, bertaraf edilmesi ve taşınımlarına ilişkin önlemler almak üzere uluslararası düzeyde çalışmalar yapılmıştır.

Çevre sorunlarının en önemlilerinden biri olan zehirli atıkların sınırötesi taşınımı konusunun insanlığın gündemine 1980’li yıllarda girdiği bilinmektedir. Zehirli yüklerini limandan limana taşıyarak boşaltmaya çalışan Katrin B ve Pelicano “toksik gemileri” kazaları, bütün dünya genelinde gazetelerin ilk sayfalarına kapak olmuştur. Bu trajik kazalar, gelişmiş ülkelerdeki çevre düzenlemelerinin yetersizliğini ortaya koymuş ve yeni katı düzenlemeleri beraberinde getirmiştir. Alınan tedbirler, ucuz çözüm arayan ‘zehirli atık tacirleri’ni geliştirmekte olan ülkelerde yeni pazar aramaya yöneltmiştir. Basel Sözleşmesi’nin imzalanmasını sağlayan süreç, endişe verici bu gelişmeyle mücadele maksadıyla başlatılmıştır.²⁸⁴

1967 (Torrey Canyon), 1978 (Amoco Cadiz), 1980 (EKOFIX) denize petrol dökülmesi, 1976 (Seveso) ve 1984 (Bhopal) kimyasal felaketleri ve Çernobil nükleer kazası (1986) gibi büyük çevresel krizler, felaketin etkilerinin ulusaşırı doğasını ve çok boyutlu etkilerini gözler önüne sermiştir. Bununla birlikte, kirlilik kontrolü ile ilgili genel terimlerin oluşturulması, Trail Smelter Tahkimi (*Trail Smelter Arbitration*) ve Korfu Boğazı Davası (*Corfu Channel Case*) kadar uzanır.

²⁸⁴ “The Basel Convention at A Glance...”, (Çevrimiçi) http://basel.int/convention/bc_glance.pdf, 15 Ekim 2007.

Bunlar, sınırötesi kirlilik ya da kirletmeyle ilgili uluslararası çevre hukukunun temellerinin belirlenmesi düşüncesini ortaya çıkarmıştır.²⁸⁵

Uluslararası alanda çevre sorunlarına karşı duyarlılığın artması ile devletlerin egemenlik anlayışı, daha dar bir biçimde yorumlanmaya başlamıştır. Buna zemin hazırlayan en önemli uluslararası gelişmelerden biri, yukarıda işaret edilen Trail Smelter Davası'dır. Bu davadan önemli sonuçlar ortaya çıkmıştır. Böylece herhangi bir devletin faaliyeti sonucu komşu bir devlete zarar vermesinin engellenmesi gerektiği kabul edilmiştir. Her şeyden önce ülke sınırları dışında ortaya çıkan kirliliğin yol açtığı zararlardan, kirliliğe neden olan ülkenin sorumlu olduğu kabul edilmiştir. Kirlilik nedeni ile zarara uğrayan ülke, diğer ülkelerden meydana gelen zararları tazmin ettirme hakkını elde etmiştir.²⁸⁶

Çeşitli kaynaklardan, özellikle yukarıda saydığımız türden endüstriyel felaketlerden kaynaklanan hava, toprak ve su kirliliğinin, insanların sağlığı, yaşamı ve refahı için büyük bir risk oluşturması, bütün çevreci düzenlemeler gibi Basel Sözleşmesi'nin de varlık nedenidir. Zehirli ve tehlikeli atıkların sınırlar ötesine taşınması ve atılması ise, konunun en can alıcı noktalarından birini oluşturmaktadır. Bu faaliyetler insan hakları ihlallerine de yol açmaktadır. Hem insana ve çevresine yüklediği riskler açısından, hem de Kuzey Yarımküre'de üretilen tehlikeli maddelerin gelişmekte olan ülkelere, özellikle Afrika'ya transferi göz önüne alındığında durum böyledir. Güney Yarımküre'yi ciddi risklerle karşı karşıya bırakan bu faaliyetler, sorunları özellikle savunmasız bölgeler ve halklara ihraç etmeleri açısından ele alındığında kabul edilemez bir nitelik taşımaktadır. Riskin büyüklüğü, konuyla ilgili uluslararası düzenlemeler yapılmasını zorunlu kılmıştır. Bu düzenlemeler, uluslararası hukukun temelini oluşturan doktrin ve anlaşmalara dayanmaktadır. XX. yüzyılın ikinci yarısı, çevre sorunlarının sınır aşan niteliğinin tüm dünyada belirgin bir şekilde hissedilmesinin bir sonucu olarak, uluslararası

²⁸⁵ Kummer, K., age., s. 17- 23.;

<http://www.unhchr.ch/Huridocda/Huridoca.nsf/0/eeab2b6937bccaa18025675c005779c3?Opendocument>

²⁸⁶ Kılıç, S., age., s. 138- 140.

düzeyde çözümlerin geliştirilmesine yönelik çalışmaların yoğunlaştığı bir dönem durumundadır.²⁸⁷

Basel Sözleşmesi'ni hazırlamış olan UNEP'in konuya olan ilgisi 1980'li yılların başlarına kadar uzanmaktadır. 1973 yılında UNEP Yürütme Konseyi (*Governing Council*) tarafından gerçekleştirilen ilk oturumda kabul edilmiş bulunan Eylem Planı'nda atıklar konusu öncelikli bir konu olarak yer almamıştı. Konu, 1981 yılına kadar pek fazla ilgi görmemiş, o yıl Yürütme Konseyi, çevre hukuku alanında uzman bir grup resmî yetkiliyi, çevre hukukunun geliştirilmesi yönündeki artan küresel ve bölgesel işbirliği için uygun temel konu alanlarını belirlemek üzere görevlendirmiştir. Uzmanların karar ve tavsiyelerinden oluşan ve UNEP için bir temel politika dokümanı oluşturan Uluslar arası Hukukun Geliştirilmesi ve Periyodik Gözden Geçirilmesi Montevideo Programı, zehirli ve tehlikeli atıkların taşınması, ticareti ve bertarafını bu temel konu alanlarından biri olarak benimsemiştir. Bu doküman, tehlikeli atıklar konusunda bir uluslararası sözleşmenin UNEP çatısı altında ve diğer ilgili organizasyonlarla işbirliği içinde gerçekleştirilmesini sağlayacak yönerge ve ilkelerin hazırlanmasını tavsiye etmiştir. Montevideo Programı'na dayalı olarak UNEP Yürütme Konseyi, 1982 yılında bir grup uzmanı, tehlikeli atıkların çevreci bir duyarlılıkla taşınması, yönetimi ve bertarafı konusunda yönerge ve ilkeler geliştirmek üzere yetkilendirmiştir. Bu grup tarafından hazırlanan Tehlikeli Atıkların Çevreye Duyarlı Yönetimine İlişkin Kahire Yönerge ve İlkeleri, oldukça geniş ve genel terimlerle tehlikeli atık yönetimiyle ilgili temel ilkeleri oluşturmuştur. Kahire Yönerge ve İlkeleri, sınırötesi taşınım konusunun altını çizmeden, tehlikeli atık yönetimiyle ilgili bir dizi temel ilke getirmiştir. Onların amacı, tehlikeli atıkların hastalık oluşturunca etkilerine karşı insan sağlığını ve çevreyi korumak olarak belirlenmiştir. Söz konusu belge, atık minimizasyonu, yeni az atıklı teknolojilerin geliştirilmesi, bilgi değiş tokuşu ve teknoloji transferi konularında ilkeler ortaya koymuştur. Kahire Yönerge ve İlkeleri, devletlere, kendi yetki alanları içinde tehlikeli atıkların çevreye duyarlı biçimde yönetimini garanti altına alacak hususi ölçütler tavsiye etmiştir. Bu tavsiyeler, uzman ve yetkililerden oluşacak, atık

²⁸⁷ Baykal, H.: "Gelecekte çevre sorunları için çözüm önerilerine bir bakış!!!", (Çevrimiçi) <http://www.gauvision.org/vision/issue3/hulya.htm>, 18 Ekim 2008.

bertaraf faaliyetlerini idare eden ulusal otorite merkezlerinin ve atık tacirleri için bir yetkilendirme sisteminin oluşturulmasını da öngörmüştür.²⁸⁸

Kahire Yönerge ve İlkeleri, bir “tehlikeli atık kirliliği” tanımını da içermekle birlikte, bu tanım özellikle, zehirli atıkların çevre üzerindeki etkilerini kirlilik olarak göstermiştir. Ayrıca, atık bertaraf işlemleri bağlamında sınırötesi kirlilikle ilgili mevcut alışılmış hukuk kurallarını da onaylamıştır. Bu çerçevede, böylesi işlemlerden etkilenmesi muhtemel olan devletlere önceden bildirim yapılması, etkilenme potansiyeli olan ülkelerle iyi niyet çerçevesinde görüş alışverişinde bulunma ve etkilenme potansiyeli olan ülke vatandaşlarının kaynak devletin ilgili idari ve yasal süreçlerine eşit katılımı istenmiştir. Bunun yanı sıra, güvenlik standartlarının ve acil durum planlarının geliştirilmesi çağrısı yapılmıştır. Diğer taraftan, tehlikeli atıkların sınırötesi hareketleri konusuna da işaret edilmiş, eşit muamele ve muhtemel ithalat ve geçiş (transit) ülkelerine önceden bildirim yapılması ilkeleri gündeme getirilmiştir. Böylesi devletlerin ön muvafakatının olmaması durumunda tehlikeli atıkların ihracatına izin verilmemesi de tavsiye edilmiştir. Kahire Yönerge ve İlkeleri’ni izleyen süreçte, tehlikeli atıkların kontrol edilmesi amacıyla uluslararası düzeyde sürdürülen çalışmalar kapsamında Birleşmiş Milletler Çevre Programı, 1987 yılında böylesi zararlı maddelerin çevreyle uyumlu yönetimine ilişkin prensipleri onayladıktan sonra, aldığı bir kararla Birleşmiş Milletler öncülüğünde bir sözleşme hazırlanmasını öngörmüştür. 1 Eylül 1988 tarihli 1988/26 sayılı karar ile zehirli maddelerin, tehlikeli ürünlerin ve atıkların dolaşımı ve imhası gibi konular üzerinde durulmuştur.²⁸⁹

Bu çalışmalar kapsamında Haziran 1987’de UNEP Yürütme Konseyi, önce Kahire Yönerge ve İlkeleri’ni onaylamış, aynı zamanda, İsveç ile Macaristan’ın ortak teklifi üzerine, Kahire Önerge ve İlkeleri ile ilgili ulusal, bölgesel ve uluslararası kurumların çalışmalarından esinlenilerek tehlikeli atıkların sınırötesi hareketlerinin kontrolü konusunda küresel bir sözleşme oluşturulması göreviyle UNEP bünyesinde bir çalışma grubu kurulmasını kararlaştırmıştır. Yürütme Konseyi, 1989 başlarında, sözleşmenin kabul edilip imzalanması için bir diplomatik konferans toplanması

²⁸⁸ Kummer, K., age., s. 38-39.

²⁸⁹ Ksentini, F. Z., age., s. 7.

konusunda UNEP Başkanı'nı yetkilendirmiştir. Bu karar üzerine yapılan görüşmeler, daha sonra Yürütme Konseyi ve BM Genel Kurulu tarafından onaylanmıştır. Yürütme Konseyi tarafından belirlenen takvim, taslak oluşumu ve sözleşme görüşmeleri için iki yıldan daha az bir süre tanımıştır. Tehlikeli atıkların sınırötesi hareketlerini kontrol amacıyla yapılacak küresel bir sözleşmenin hazırlanması için görevlendirilen, hukukçu ve teknik uzmanlardan oluşan bir çalışma grubu, Ekim 1987'deki toplantıda müzakerelerine başlamıştır. Tartışmalar, UNEP Sekreteryası tarafından hazırlanmış olan bir ilk sözleşme taslağı temeli üzerinde sürdürülmüştür. 1988 ve 1989 yıllarında Çalışma Grubu tarafından gerçekleştirilen beş oturum boyunca görüşmeler devam etmiştir. 96 ülkenin uzmanları bir veya daha fazla oturuma iştirak etmişlerdir. Ayrıca 50'nin üzerinde uluslararası örgüt ve sivil toplum kuruluşu da gözlemci olarak izlemişlerdir.²⁹⁰

Birleşmiş Milletler Çevre Programı bünyesinde yürütülen bütün bu çalışmaların ardından 20-22 Mart 1989 tarihlerinde İsviçre'nin Basel kentinde düzenlenen diplomatik konferansta “Tehlikeli Atıkların Sınırlarötesi Taşınımı ve Bertaraf Edilmesinin Kontrolüne İlişkin Basel Sözleşmesi” kabul edilmiştir.²⁹¹ Konferans İsviçre Hükümeti'nin daveti üzerine 116 ülkenin katılımıyla gerçekleşmiştir.²⁹² Burada, Çalışma Grubu tarafından sunulan nihai sözleşme taslağı değerlendirilmiş ve 22 Mart 1989 günü Konferans tarafından oybirliği ile kabul edilmiştir.²⁹³

Basel Sözleşmesi öncesinde, tehlikeli atıklar konusunun değişik görünüm ve boyutlarını ele alan bütün mülhaza ve düzenlemeler, konuyu bir bütün olarak ele alan düzenleyici bir çerçeve oluşturmaktan uzak kalmıştır. Yapılan düzenleme ve konulan kurallar, konunun belirli parçalarına eksik bir biçimde işaret etmiştir. Tehlikeli atıkların sınırötesi hareketlerinin yol açtığı risklerin farkına daha iyi

²⁹⁰ Kummer, K., age., s. 39-40.

²⁹¹ Secretariat of the Basel Convention: “Manual for Implementation”, (Çevrimiçi) <http://basel.int/meetings/sbc/workdoc/manual.doc>, 16 Kasım 2007. Sözleşme'nin İngilizce metni için bkz. Basel Convention on the Control of Transboundary Movements of Hazardous Wastes and Their Disposal, (Çevrimiçi) <http://basel.int/text/con-e-rev.doc>, 4 Aralık 2007; LaGrega, Buckingham, Evans, age., s. 16, 88.

²⁹² LaGrega, Buckingham, Evans, age., s. 16.

²⁹³ Kummer, K., age., s. 40.

varılmasıyla birlikte, 1980’li yılların ortalarından itibaren, konunun özellikle bir veya birkaç boyutuna yönelik çok sayıda bağlayıcı ya da bağlayıcı olmayan uluslararası yasal düzenlemeler yapılmıştır. Ancak, tehlikeli atık döngüsünün etkili bir şekilde kontrolü için konuyu kapsamlı bir şekilde alan küresel bir rejime ihtiyaç duyulmuştur. Bu rejimi oluşturma potansiyeline sahip olan tek küresel düzenlemenin Basel Sözleşmesi olduğu görülmektedir.²⁹⁴

Bu sözleşme, sınır ötesi dolaşımın tamamen yasaklanmasını isteyenler ile atıkların uluslararası transferi için hukukî bir çerçeve ve şartlar tanımlanmasını isteyenler arasındaki bir uzlaşmanın ürünüdür. Birçok ülke tarafından, özellikle 29 Ocak 1991 tarihinde “Atıkların Afrika’ya Getirilmesinin Yasaklanması ve Tehlikeli Atıkların Afrika Dâhilindeki Sınır Ötesi Dolaşımlarının Kontrolü Hakkındaki Bamako Sözleşmesi”ni hazırlayan Afrika ülkeleri tarafından yetersiz görülmesine karşın, 1989 tarihli Basel Sözleşmesi soruna dair sorumluluğun kabulü için ileriye dönük atılmış adımlardan biridir.²⁹⁵

Konferans ayrıca, Basel Sözleşmesi’nin gelecekteki uygulamaları ve gelişimiyle ilgili sekiz adet yönergeyi kabul etmiştir. Basel Konferansı Nihai Senedi’ni 105 devlet ve AB imzalamıştır.²⁹⁶ Sözleşme, 23 Mart 1989 ilâ 30 Haziran 1989 tarihleri arasında İsviçre’de Bern’de Dışişleri Bakanlığı’nda imzaya açılmıştır. Daha sonra 22 Mart 1990 tarihine kadar Birleşmiş Milletler’in New York’taki merkezinde imzaya açık tutulmuştur. Basel ve Stockholm Sözleşmeleri eğitim ve teknoloji transferi için bölgesel merkezler kurulmasını kayda bağlamıştır.²⁹⁷ Sözleşme, 25. madde gereğince, yirminci onayı izleyen belirlenmiş süre sonunda 5 Mayıs 1992 tarihinde yürürlüğe girmiştir.²⁹⁸ Sözleşmeye taraf ülke sayısı giderek artmıştır. 2007 yılı itibarıyla Basel Sözleşmesi’ne 170 ülke taraf durumdadır.²⁹⁹

²⁹⁴ Kummer, K., age., s. 28-29.

²⁹⁵ Kummer, K., age., s. 44.

²⁹⁶ Kummer, K., age., s. 41.

²⁹⁷ Tehlikeli Atıkların Sınırlarötesi Taşınımının ve Bertarafının Kontrolüne İlişkin Basel Sözleşmesi, m. 14, (Çevrimiçi) <http://www.cevreorman.gov.tr/mevzuat/basel.doc>, 30 Ağustos 2007; Stockholm Sözleşmesi, md. 12.

²⁹⁸ (Çevrimiçi) <http://basel.int/meetings/sbc/workdoc/manual.doc>, 16 Kasım 2007; LaGrega, Buckingham, Evans, age., s. 16, 88.

²⁹⁹ “The Basel Convention at A Glance...”, (Çevrimiçi) http://basel.int/convention/bc_glance.pdf, 15 Ekim 2007; Secretariat of the Basel Convention: “Parties to the Basel Convention”, (Çevrimiçi) <http://basel.int/ratif/convention.htm>, 22 Ağustos 2007. Sözleşme’ye taraf ülkeler aşağıda sıralanmıştır:

İmzalayan ülkelerden ABD, Afganistan ve Haiti, onay belgelerini teslim etmemiş bulunmaktadır.³⁰⁰

Sözleşme, 29 madde ve 6 ekten oluşmaktadır. 28. maddeye göre, gerek Sözleşme'nin gerekse Sözleşme protokollerinin depoziteri, Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri'dir. Sözleşme Arapça, Çince, İngilizce, Fransızca, Rusça ve İspanyolca olmak üzere altı dilde hazırlanmış olup, 29. madde gereğince bu dillerdeki metinlerin hepsi orijinal metin olarak kabul edilmiştir.³⁰¹

Basel Sözleşmesi'nin kabulünden sonra yaşanan gelişmeler, temel yaklaşım ve kavramlarının devletler tarafından artan bir kabul gördüğünü ortaya koymuştur. Sekreteryâ'nın ve Konvansiyon çatısı altında oluşturulmuş bulunan birçok oluşumun, sonradan Taraflar Konferansı tarafından onaylanan faaliyetleri, Sözleşme'nin uygulanması ve gelecekteki gelişimine katkıda bulunmuştur. Başlangıçta yavaş seyreden devletlerin onaylama süreci daha sonra hızlanmıştır. Sözleşme'nin yürürlüğe girmesi için 20 devletin onay vermesi üç yılı almıştır. Yürürlüğe girişten

Afganistan, Arnavutluk, Cezayir, Andora, Ermenistan, Azerbaycan, Antigua ve Barbuda, Arjantin, Avustralya, Avusturya, Bahamalar, Barbados, Belarus, Belize, Benin, Bhutan, Bolivya, Bosna ve Hersek, Botswana, Brunei, Bulgaristan, Burkina Faso, Burundi, Kamboçya, Kamerun, Cape Verde, Orta Afrika Cumhuriyeti, Çad, Kolombiya, Kongo, Cook Adaları, Kosta Rika, Côte d'Ivoire, Bahreyn, Bangladeş, Belçika, Brezilya, Kanada, Şili, Çin, Komor Adaları, Hırvatistan, Demokratik Kongo Cumhuriyeti, Cibuti, Dominik, Ekvatorial Gine, Eritre, Estonya, Etiyopya, Avrupa Birliği, Gambiya, Georgia, Almanya, Gana, Gine, Gine-Bissau, Guyana, Honduras, İzlanda, Jamayka, Kazakistan, Kenya, Kiribati, Dominik Cumhuriyeti, Küba, Kıbrıs, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Ekvator, Mısır, El Salvador, Estonya, Finlandiya, Fransa, Yunanistan, Macaristan, Hindistan, Endonezya, İran, Fildişi Sahili, İrlanda, İsrail, İtalya, Japonya, Ürdün, Kuveyt, Lübnan, Litvanya, Liechtenstein, Malavi, Maldivler, Moritanya, Kırgızistan, Litvanya, Latvia, Madagaskar, Mali, Malta, Marshall Adaları, Mauritius, Micronesia, Moldavya, Moğolistan, Montenegro, Fas, Mozambik, Namibya, Nauru, Nepal, Mikaragua, Nijer, Panama, Papua Yeni Gine, Paraguay, Lesotho, Liberya, Libya, Monako, Umman, Pakistan, Malezya, Lüksemburg, Meksika, Hollanda, Yeni Zelanda, Nijerya, Norveç, Panama, Peru, Filipinler, Polonya, Portekiz, Kore Cumhuriyeti, Romanya, Rusya Federasyonu, Slovenya, St. Kitts ve Nevis, St. Lucia, Saint Vincent ve Grenadines, Samoa, Sırbistan, Suudi Arabistan, Senegal, Seychelles, Slovenya Cumhuriyeti, Slovakya, Sudan, Swaziland, Suriye, Makedonya, Togo, Tunus, Güney Afrika, Sri Lanka, Singapur, Tanzanya, Trinidad ve Tobago, Uruguay, Zaire, Zambiya, İspanya, İsveç, İsviçre, Suriye, Türkiye, Türkmenistan, Uganda, Ukrayna, Tanzanya, Vietnam, Yemen, Katar, Romanya, Ruanda, Birleşik Arap Emirlikleri, İngiltere, ABD, Uruguay ve Venezuela. Tarafların listesi ve statüleri için bkz. (Çevrimiçi) <http://untreaty.un.org/ENGLISH/bible/englishinternetbible/partI/chapterXXVII/treaty18.asp>, 23 Ocak 2007.

³⁰⁰ Secretariat of the Basel Convention: "Parties to the Basel Convention",

(Çevrimiçi) <http://basel.int/ratif/convention.htm>, 22 Ağustos 2007.

³⁰¹ (Çevrimiçi) <http://untreaty.un.org/ENGLISH/bible/englishinternetbible/partI/chapterXXVII/treaty18.asp>, 1 Temmuz 2007; Sözleşme'nin İngilizce orijinali için bkz. "Basel

Convention on the Control of Transboundary Movements of Hazardous Wastes and Their Disposal",

(Çevrimiçi) <http://basel.int/text/con-e-rev.doc>,

19 Kasım 2007.

bir yıl sonra tarafların sayısı 36'ya yükselmiştir. Yürürlüğe girişten iki yıl sonra yapılan Taraflar Konferansı İkinci Toplantısı'nda ise rakam 64'e ulaşmıştır. AB, OECD üyesi devletlerin büyük çoğunluğu -ki bunlar arasında, Sözleşme'nin kabulü sırasında güçlü rezervasyonlar gündeme getiren üyeler de vardır- taraf haline gelmişlerdir. Afrika Birliği Örgütü de Basel Sözleşmesi'ne olan muhalefetinden vazgeçmiş, birçok Afrika ülkesi Sözleşme'yi kabul etmiştir. Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı (UNCED) tarafından 1992 yılında kabul edilen Gündem 21, Sözleşme'nin birçok ilkesini geliştirmiş ve Sekretarya tarafından gerçekleştirilmiş bulunan faaliyetlere onay vermiştir. Sürdürülebilir Kalkınma Komisyonu, 1994 yılında, yapılmakta olan faaliyetlere destek vermiş ve gelecekteki faaliyetler için yönergeler hazırlamıştır.³⁰²

Basel Sözleşmesi, atıklar konusunda sistematik bir çerçeve çizmiş olmakla birlikte, yukarıda da belirtildiği gibi, radyoaktif atık konusunda herhangi bir düzenleme yapılmamış olması yoğun eleştirilere neden olmuştur. Tehlikeli ve diğer atıkların sınır ötesi hareketlerini azaltmak, oluştukları yerde bertaraf edilmelerini sağlamak, atıkların oluşumunu minimize etmek için uluslararası işbirliğini ve uyumu sağlayacak mekanizmaları oluşturmayı hedefleyen sözleşmede öngörülen düzenlemenin başarısı, sorumluluk rejiminin gerçekleştirilebilmesine bağlıdır. Yapılan 'Taraflar Konferansları'nda da bu amaçlar çerçevesinde, 'gelişmekte olan' ülkelerin durumları üzerinde durulmuştur.³⁰³

Basel Sözleşmesi, çok taraflı çevre anlaşmaları ile Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) kurallarının çeşitli şekillerde çelişebilmesine örnek teşkil etmektedir. Sözleşme, dünyadaki tehlikeli atıkların ihracatını yasaklamaktadır. Aslında bu yasaklama ile dünyada bu atıkların yüzde 98'ini üreten gelişmiş ülkelere gelişmekte olan ülkelere toksik atık ihracatı durdurulmuştur. Tehlikeli atık ticaretinin yasaklanması, ticaretin serbestleşmesini hedefleyen DTÖ kuralları ile çelişmektedir. Çevre anlaşmaları tehlikeli atıkların ticareti gibi zararlı gördüğü ticaret biçimlerini engellemeyi hedeflerken, DTÖ sınırlar arasında malların dolaşımındaki engelleri kaldırmayı amaçlamaktadır. Basel Sözleşmesi'nin ihlâli durumunda fiillerin

³⁰² Kummer, K., age., s. 46.

³⁰³ (Çevrimiçi) <http://www.basel.int/meetings/cop/cop-0.html>, 30 Kasım 2007.

önlenmesi, cezalandırılması, kısacası anlaşmanın hukukî, idarî ve diğer tedbirlerinin taraflarca alınacağı 4. maddede belirtilmektedir. Ancak Basel Sözleşmesi'nin, DTÖ gibi hükümlerini/kurallarını uygulatma mekanizması bulunmadığı için, yukarda bahsedilen çelişkili durumlarda sözleşme uyarınca ihracatın yasak olmasına rağmen ihrac edilmesi söz konusudur. Çünkü ulusal mevzuat gereği, bir ülke söz konusu ürünün ve bunlardan üretilen başka ürünlerin ithalini yasaklayabilmekte, hatta yasaklarını ihlâl eden ülkelere karşı ambargo uygulayabilmektedir. Ancak, DTÖ kuralları bu tür ticaret yasaklamalarına karşı şikâyet hakkı vermektedir. Bu yüzden, gerek Türkiye, gerekse gelişmekte olan ülkeler açısından, Basel Sözleşmesi'nin uygulanmasında etkili olacak bir mekanizmanın oluşturulmasına ihtiyaç vardır. Ekonomi, çevre ve kalkınma arasında bütünlük sağlanması gerektiğinden, DTÖ ve diğer ilgili kurumlar arasındaki işbirliğinin güçlendirilmesi gerekmektedir.

Türkiye, Basel Sözleşmesi'nin getirdiği, atıkların çevreyle uyumlu yönetimi koşullarını sağlamakla yükümlü olduğundan, Basel Sözleşmesi'nde tanımlanan atık türleri, Türkiye Tehlikeli Atıkların Kontrolü Yönetmeliği'nde de aynen benimsenmiştir. Ülkemiz sözleşmeyi 1989 yılında imzalamış, 28 Aralık 1993 tarihli ve 3957 sayılı Kanun ile onaylanması uygun bulunmuştur. Sözleşme 7 Mart 1994 tarihli ve 94/5419 sayılı Bakanlar Kurulu Kararıyla onaylanarak, 15 Mayıs 1994 tarihli ve 21935 sayılı *Resmî Gazete*'de yayınlanmıştır.³⁰⁴ Tehlikeli atıkların kontrolüne ilişkin ulusal mevzuat bu sözleşme esas alınarak hazırlanmıştır. Bu kapsamda tehlikeli atıkların sınır ötesi taşımına ilişkin bildirim sistemi, uluslararası taşıma formları, yasadışı trafik, bildirim ile ilgili kurallar, tehlikeli atıkların ithalatı ve ihracatı ile ilgili kontroller ve transit geçiş prosedürleri ayrıntılı bir şekilde verilmekte olup tam uyuma ilişkin stratejiler belirlenmiş, çalışmalara başlanmıştır.³⁰⁵

³⁰⁴ Arat G. - Türkeş, M. – Saner, E.: “Uluslararası Sözleşmeler Ön Rapor”, (Çevrimiçi) http://www.tubitak.gov.tr/tubitak_content_files/vizyon2023/csk/EK-8.pdf, 29 Kasım 2007; T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı: *Ticaret ve Çevre Üst Düzey Toplantısı*, Ankara 2005, s. 35-36. (Çevrimiçi) http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/ANL/CokTaraflıAnlasmaDb/kitapeik_metni.doc, 20 Temmuz 2007.

³⁰⁵ Dış Ticaret Müsteşarlığı, age., s. 63.

Türkiye, tehlikeli atık yönetimini bu yönetmelikle gerçekleştirmeyi amaçlamıştır. Özellikle de atık hammaddeye dayalı endüstriler konusunda bu ihtiyaç belirginleşmektedir. Haddehaneler, atık plastik işleyen ve atık kâğıda dayanan endüstriler buna örnek teşkil etmektedir. Türkiye'nin önünde, Basel Sözleşmesi'nden kaynaklanan yükümlülüklerini yerine getirebilmek için atık yönetim sistemini bütün aşamalarıyla geliştirme sorumluluğu bulunmaktadır. Atık yönetiminden, atıkların toplanması, nakli, bertarafı ve bertaraf alanlarının daha sonraki bakımından oluşan sürecin tüm aşamalarıyla yürütülmesi, izlenmesi ve denetlenmesi anlaşılmaktadır. Türkiye, bu hedefe yönelik olarak teknolojik imkânlarını, altyapı ve destek sistemlerini, iç hukuk düzenlemelerini ve idarî yapısını geliştirmek durumundadır.³⁰⁶

C) SÖZLEŞME'NİN İMZA SONRASI GELİŞİMİ

İlk on yılı boyunca (1989-1999) Basel Konvansiyonu, ilke olarak, zehirli atıkların sınırötesi hareketlerini kontrol etmek için bir çerçeve oluşturmuştur. Ayrıca “çevreyle uyumlu yönetim” (*environmentally sound management*) ölçütleri geliştirilmiş, önceden yazılı bildirim esasına dayalı bir “kontrol sistemi” vücuda getirilmiştir.³⁰⁷ Hem miktar hem de tehlikelilik açısından bu tür atıkların üretiminde gerçekleştirilecek bir azalma, uzun vadeli çözüm olarak görülmektedir. 1999 yılında gerçekleşen Bakanlar Toplantısı'nda, on yıl boyunca Konvansiyon'un gerçekleştireceği faaliyetler için bir rehber hazırlanmış bulunmaktadır. Bu rehber, şu hususları içermektedir:

- Daha temiz teknoloji ve üretim usullerinin etkili teşviki ve kullanımı,
- Tehlikeli atıkların ve diğer atıkların daha az taşınmasına gidilmesi,
- Yasadışı trafiğin engellenmesi ve izlenmesi,
- Gelişmekte olan ülkelerin kurumsal ve teknolojik kapasitelerinin geliştirilmesi,

³⁰⁶ Zambak, C. – Ekinci, E. – Erdem, A. - Barlas, H. – Ünlü, H., age., s. 17, 75.

³⁰⁷ Bildirimle ilgili bilgi ve formlar için bkz.: “Revised notification and movement documents for the control of transboundary movement of hazardous wastes and instructions for completing these documents”,

(Çevrimiçi) <http://basel.int/techmatters/forms-notif-mov/vCOP8.pdf>, 4 Şubat 2007.

- Eğitim ve teknoloji transferi için daha ileri bölgesel gelişme sağlanması.³⁰⁸

Sanayileşmiş ülkelerden sanayileşmemiş ülkelere yapılan tehlikeli atıkların ihracatının yasaklanması, gündemi en uzun süre meşgul eden tartışma konusu olmaya devam etmiş ve Taraflar Konferansı'nın ilk iki toplantısında da ele alınmıştır. Hararetli tartışmalar ve Greenpeace ile bir dizi gelişmekte olan taraf ülkenin artan baskıları sonucu, Kuzey ülkelerinin de desteğiyle, Kasım 1992'de ilk defa bir uzlaşma kararına ulaşılmıştır. Buna göre, gelişmiş ülkeler tehlikeli atıklarını bertaraf için gelişmekte olan ülkelere göndermekten kaçınmakla yükümlüdür. Ayrıca, Sözleşme çatısı altında kurulmuş olan Teknik Çalışma Grubu tarafından, geri kazanım ve dönüşüm için ihraç edilen atıklar konusunda daha gelişmiş bir çalışma yapılması kararlaştırılmıştır.³⁰⁹

Basel Konvansiyonu Taraflar Konferansı, ilk toplantısını, 15. madde gereğince, Sözleşme'nin yürürlüğe girmesinden yedi ay sonra, 1992 yılında Uruguay'da (Piriapolis) gerçekleştirmiştir.³¹⁰ İkinci Taraflar Konferansı ise 1994 yılında İsviçre'de (Cenevre) yapılmıştır.³¹¹ 1994 yılında Konferans tarafından kabul edilen Karar II/12, OECD ülkelerinden OECD üyesi olmayan ülkelere yönelen nihai bertaraf amaçlı tehlikeli atık trafiğinin 1997 yılı sonuna kadar yasaklanmasını amirdir. Tartışma devam etmiş ve 1995 yılında dört Kuzey devleti (Danimarka, Finlandiya, Norveç ve İsveç), Sekreteryaya, Sözleşme'ye konuyla ilgili ilave yapılması yönünde yeni bir teklif sunmuştur. Alternatif bir yasaklama teklifi de AB Komisyonu tarafından yapılmıştır. AB teklifine göre, OECD ülkelerinden OECD üyesi olmayan ülkelere yapılacak ihracat yasağı sadece nihai bertaraf amacı taşıyanları kapsayacaktır. 1994 yılında yapılan İkinci Taraflar Konferansı Toplantısı'nda yeni bir yasak getirilmiştir. Taraflar, OECD ülkelerinden OECD üyesi olmayan ülkelere son kullanım amaçlı olarak yapılan tehlikeli atık ihracatının acilen

³⁰⁸ (Çevrimiçi) <http://basel.int/convention/basics.html>, 3 Ağustos 2007.

³⁰⁹ Kummer, K., age., s. 47.

³¹⁰ Kummer, K., age., s. 41, 46.

³¹¹ (Çevrimiçi) <http://basel.int/meetings/sbc/workdoc/manual.doc>, 16 Kasım 2007; Kummer, K., age., s. 41, 46.

yasaklanmasını onaylamışlardır. Ayrıca, 31 Aralık 1997'ye kadar, iyileştirme ve geri dönüşüm amaçlı atık ihracatının da yasaklanması kabul edilmiştir (Karar II/12).³¹²

Her iki konferansa ve onlara hazırlık niteliği taşıyan toplantılara hem taraf ülkeler, hem taraf olmayanların temsilcisi durumundaki gözlemciler, hem de uluslararası organizasyonlar ve sivil toplum örgütleri katılmıştır. Bu konferanslarda, Sözleşme'nin gelecekteki gelişimi ve uygulanması ile ilgili süreç ve konularla ilgili görüşmeler yapılmış ve gerekli kararlar alınmıştır. Bu çalışmanın temelini çok sayıda çalışma grubu oluşturmuş ve oturumlar arası sürelerde temsilciler arası toplantılar yapılmıştır. Bu çerçevede, Taraflar Konferansı'nın üçüncü toplantısının 1995 yılında Cenevre'de ve dördüncüsünün de 1997 yılında yapılması kararı alınmıştır.³¹³

Bununla birlikte, Karar II/12, Basel Sözleşmesi metnine dâhil olmadığı için, onun hukuken geçerli olup olmadığı sorusu gündeme gelmiştir. Bu yüzden Cenevre'de 18-22 Eylül 1995 tarihleri arasında yapılan Üçüncü Taraflar Konferansı Toplantısı'nda bu yasak, bir tadilat olarak Basel Sözleşmesi'ne resmen eklenmiştir (Karar III/1). “*Ban Amendment*” (Yasaklama Değişikliği) olarak adlandırılan bu değişiklikle OECD ülkelerinden OECD üyesi olmayan ülkelere tehlikeli atıkların her ne amaçla olursa olsun ticareti kesinlikle yasaklanmıştır. Bu değişikliğin, gelişmekte olan ülkeleri ‘ya fakirlik ya da zehir’ ikileminden ‘zehir’i seçmesi yönündeki telkinlerden kurtarmak için yapıldığı ifade edilmiştir. Bu değişiklik Sözleşme’ye taraf ülkelerin dörtte üçü tarafından kabul edildiğinde yürürlüğe girecektir. Değişikliğin yürürlüğe girmesi için toplam 63 ülkenin değişikliği kabul etmesi gerekmektedir. Şu an itibarıyla bu değişiklik kararı yürürlüğe sokulabilmiş değildir. Türkiye bu protokole taraf olmuştur³¹⁴. Karar III/1, OECD üyesi olan ve olmayan ülkeler farkı gözetmemektedir. Aksine, Annex VII olarak bilinen ülkelere (AB, OECD ve Liechtenstein'dan oluşan Basel Konvansiyonu tarafları) Annex VII üyesi olmayan ülkelere (Basel Sözleşmesi'nin diğer üyeleri) son kullanım ve geri dönüşüm

³¹² “The Basel Convention Ban Amendment”, (Çevrimiçi) <http://www.basel.int/pub/baselban.html>, 11 Kasım 2007.

³¹³ Kummer, K., age., s. 41-42.

³¹⁴ Tehlikeli Atıkların Sınırlanması ve Bertaraf Edilmesinin Kontrolüne İlişkin Basel Sözleşmesine Getirilen Değişikliğin Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair 17.06.2003 tarihinde kabul edilen 4898 sayılı Kanun 24 Haziran 2003 tarih ve 25148 sayılı Resmi Gazete’de yayınlanmıştır.

için yapılan zehirli atık ihracatını yasaklamaktadır.³¹⁵ İkinci Taraflar Konferansı Toplantısı'nda kabul edilen bir başka yönerge, Özel Olarak Oluşturulmuş Çöplük Toprak Alanlar Teknik Yönergesi'dir.³¹⁶

1994 yılında yapılan İkinci Taraflar Konferansı Toplantısı'nda, tehlikeli atıkların çevreyle uyumlu yönetimi için ulusal ve/veya bölgesel stratejiler geliştirilmesine dair kılavuz dokümanı kabul edilmiştir. Bununla bağlantılı olarak değerlendirilmesi gereken bir başka doküman ise, Tehlikeli Atıkların Fiziksel-Kimyasal İyileştirmesi ve Biyolojik İyileştirmelerine İlişkin Teknik Rehber'dir.³¹⁷ Ayrıca, İkinci Taraflar Toplantısı'nda OECD ülkelerinden OECD üyesi olmayan ülkelere tehlikeli atık taşınmasını yasaklamak üzere bir anlaşma yapılmasının gerekli olduğunu belirtmişlerdir. Bu nedenle, 18-22 Eylül 1995 tarihlerinde Cenevre'de yapılan Basel Sözleşmesi Taraflar Konferansı Üçüncü Toplantısı'nda bu yönde bir değişiklik önerilmiş, 31 Aralık 1997 tarihinde de bu öneri kabul edilmiştir. 3. Taraflar Konferansı'nda alınan III/1 sayılı kararda, OECD üyesi olan-olmayan ülkeler ayrımı yapılmamış, “atıkların OECD ve AB ülkelerinden ve Liechtenstein'dan diğer ülkelere, geri kazanımları ve nihaî olarak bertaraf edilmeleri amacıyla taşınmalarının yasaklanmasına dair” hükümler getirilmiştir. Bu amaçla oluşturulan yeni atık listeleri sözleşmeye Ek VIII ve Ek IX olarak eklenmiştir. Tehlikeli atıkların, özellikle gelişmekte olan ülkelere sınırötesi taşınımının büyük bir risk oluşturduğu kabul edilerek değişiklik yapılmıştır. Bu değişiklik ile Sözleşme'ye eklenen atıklar üç başlık altında sayılabilir: a) Metal ve metal taşıyan atıklar, b) Metaller ve inorganik maddeler ihtiva edebilen özde organik bileşenler içeren atıklar, c) İnorganik veya organik bileşenler ihtiva edebilen atıklar.³¹⁸

³¹⁵ “Ban Amendment to the Basel Convention on the Control of Transboundary Movements of Hazardous Wastes and their Disposal Geneva”, (Çevrimiçi) <http://basel.int/ratif/ban-alpha.htm>, 19 Ekim 2007.

³¹⁶ Secretariat of the Basel Convention, *Technical Guidelines on Specially Engineered Landfill (D5)*, B. 2, Châtellaine, Kasım 2002, (Çevrimiçi) <http://basel.int/meetings/sbc/workdoc/old%20docs/tech-d5.pdf>, 24 Temmuz 2007.

³¹⁷ Secretariat of the Basel Convention: *Basel Convention Technical Guidelines on Physico-Chemical Treatment/Biological Treatment*, B. 2, Kasım 2002, (Çevrimiçi) <http://basel.int/meetings/sbc/workdoc/old%20docs/tech-d8d9.pdf>, 18 Ekim 2007.

³¹⁸ Çevre ve Orman Bakanlığı, age., s. 437.

Bunların yanı sıra Mevzuat Çalışma Grubu tarafından, değişik ülkelerdeki mevcut ulusal yasalar ve kurumsal düzenlemeler temel alınarak bir Ulusal Mevzuat Modeli geliştirilmiş bulunmaktadır. Bu çalışma, taraf ülkelerin, zehirli atıkların çevreyle uyumlu yönetimi ve bertarafı konusundaki ulusal mevzuatını ve kurumsal düzenlemelerini geliştirme veya güncellemelerine yardımcı olmak, ayrıca taahhütte bulunan tarafların Sözleşme şartlarına uymalarını garanti altına almak ve kolaylaştırmak için yapılmıştır. Bu model, Taraflar Konferansı İkinci Toplantısı sırasında (Cenevre, 21-25 Mart 1994) alınan kararla kabul edilmiş bulunmaktadır. Aynı kararla, Model'in gerektiğinde güncellenmesi de hükme bağlanmıştır. Böylesi değişiklikler Sekretarya tarafından, devletler tarafından ifade edilen ve inceleme sonucu ortaya çıkan değerlendirmeler çerçevesinde gerçekleştirilmektedir. Taraflar Konferansı Üçüncü Toplantısı'nda (18-22 Eylül 1995), Sekretarya tarafından teklif edilen revize edilmiş bir model III/6 sayılı kararla kabul edilmiş ve bütün devletlere bildirilmiştir.³¹⁹

Taraflar Konferansı Üçüncü Toplantısı'nda, yukarıda işaret edildiği gibi, sözleşmeye getirilen değişikliklerle, tehlikeli atıkların, OECD ve Avrupa Birliği ülkelerinden diğer ülkelere geri kazanımları ve nihaî olarak bertaraf edilmeleri amacıyla taşınmalarının yasaklanmasına dair hükümler getirilmiştir.³²⁰

1998 yılında Malezya'da (Kuching) gerçekleşen Dördüncü Taraflar Konferansı Toplantısı'nda "Kontrol Sistemi Kılavuzu (Yönerge Elkitabı)" kabul edilmiştir. Basel Sözleşmesi, tehlikeli atıkların sınırötesi hareketleri için uluslararası eşgüdüm mekanizması kurmuştur. Kontrol Sistemi Kılavuzu, Sözleşme'nin ve getirdiği kontrol sisteminin eşgüdüm içeren bir yorumunu ve uygulanmasını sağlayacak bir bakış açısıyla hazırlanmıştır. Kılavuz, tehlikeli atıkların ve diğer atıkların sınırötesi hareketine katılan şahısların kullanımı için tasarlanmış olup

³¹⁹ "Model National Legislation on the Management of Hazardous Wastes and Other Wastes as well as on the Control of Transboundary Movements of Hazardous Wastes and Other Wastes and their Disposal", (Çevrimiçi) <http://basel.int/pub/modlegis.pdf>, 18 Temmuz 2007.

³²⁰ (Çevrimiçi) http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_g.birlesim_baslangic?P4=9805&P5=B&page1=41&page2=41, 12 Ağustos 2007.

sadece açıklayıcı bir destek dokümanı niteliği taşımaktadır. Bir başka deyişle Kılavuz, Basel Sözleşmesi veya ulusal mevzuat yerine ikame edilememektedir.³²¹

1998 yılında ayrıca atıkların sınıflandırılması ve özelliklerinin belirlenmesi çalışması yapılmıştır. Basel Sözleşmesi Teknik Çalışma Grubu, belirli atıkları tehlikeli veya tehlikesiz olarak nitelendiren listeler üzerinde görüş birliğine varmıştır. Bu listeler daha sonra Sözleşme tarafı olan ülkeler tarafından kabul edilmiş, böylece Sözleşme'nin kapsamı aydınlığa kavuşmuştur.³²²

Dördüncü toplantının metinlerinde 'ek' olarak sıralanan bir grup kimyasal Kalıcı Organik Kirleticiler (*Persistent Organic Pollutants, POP*) olarak adlandırılmaktadır. Bu kirleticiler şu şekilde sıralanmaktadır: Aldrin, Klordan (Chlordane), Klordekon (Chlordecone), DDT, Dieldrin, Dioksinler (PCDD'ler), Furanlar (PCDF'ler), Endrin, Heptaklor, Hekzaklorobenzen, Hekzabromobifenil, Mireks (Mirex), PAH'lar, PCB'ler, Toksafen (Toxaphane), Lindan (Lindane), Pentaklorofenol, Kısa zincirli klorlu parafinler.³²³

1999 yılında düzenlenen Basel Sözleşmesi 5. Taraflar Konferansı'nda ayrıca, 10 yıldır üzerinde anlaşma sağlanamayan tehlikeli ve diğer atıkların sınırötesi hareketleri ve bertaraf edilmesinden kaynaklanan zarara ilişkin "Sorumluluk ve Tazminat Protokolü" tamamlanarak kabul edilmiştir. Protokolün amacı, sözkonusu faaliyetlerden kaynaklanan zararın sorumluluğu ve zararın derhal ve yeterli olarak tazmin edilmesi konusunda kapsamlı bir düzenleme sağlamaktır. Sorumluluğa ilişkin zamanaşımı süresi olarak 10 yıllık süre benimsenmiştir. Yetkili mahkemenin zararın doğduğu yer ya da 'kaza'nın olduğu yer mahkemesi olması kararlaştırılmıştır.³²⁴

Bu protokolü 2001 yılı itibarıyla 13 devlet imzalamıştır. Protokol'ün amacı, tehlikeli atıkların yasadışı trafiğini de içeren zararın tazmin edilmesi konusunda kapsamlı bir düzenleme sağlamaktır. Protokol'e şu ana dek yeterli sayıda üye taraf

³²¹ "Guide to the Control System (Instruction Manual)", (Çevrimiçi) <http://basel.int/pub/instruct.doc>, 20 Kasım 2007.

³²² (Çevrimiçi) <http://basel.int/convention/basics.html>, 3 Ağustos 2007.

³²³ Zambak, C. – Ekinci, E. – Erdem, A. - Barlas, H. – Ünlü, H., age., s. 85.

³²⁴ "The Protocol on Liability and Compensation for Damage Resulting from Transboundary Movements of Hazardous Wastes and Their Disposal", (Çevrimiçi) <http://www.basel.int/meetings/cop/cop5/docs/prot-e.pdf>, 7 Şubat 2007.

olmamış ve bu yüzden de protokol yürürlüğe girmemiştir. Türkiye de henüz protokole taraf değildir. Protokol'ün 2. maddesinde “protokol, tehlikeli atık ve diğer atık, zarar, eski haline getirmede ölçü” gibi kavramlar tanımlanmıştır. Ayrıca, “Basel Sözleşmesi'ndeki tanımların, aksi açıkça belirtilmedikçe geçerli olacağı” belirtilmiştir. 33 maddeden oluşan protokolün, Arapça, Çince, İngilizce, Fransızca, Rusça ve İspanyolca orijinal örnekleri vardır. Depoziterin, Basel Sözleşmesi'nde de olduğu gibi, BM Genel Sekreterliği olacağı belirtilmiştir. Çekilme, yine sözleşmede olduğu gibi, protokol yürürlüğe girdikten üç yıl sonra mümkün olabilmektedir. Ayrıca çekilme talebi Depoziter'e yazılı olarak yapılan ihbardan bir yıl sonra işlem görmektedir. Çekince konulması, Sözleşme'nin aslında olduğu gibi yasaklanmıştır.

1999 yılında toplanan Beşinci Taraflar Konferansı, ayrıca gemi sökümü alanına da el atmaya karar vermiştir. Basel Konvansiyonu Teknik Çalışma Grubu, Gemilerin Tamamen veya Kısmen Sökümünün Çevreyle Uyumlu Yönetimi İçin Teknik Yönerge³²⁵ üzerine çalışmak üzere yönlendirilmiştir. Daha sonra Teknik Çalışma Grubu, gemi sökümüne uygulanabilir nitelikteki Basel Sözleşmesi tehlikeli atıklar ve maddeler listesinin hazırlanması için eğitilmiştir. Söz konusu Yönerge, gemi sökümü için tesisler kuran veya kurmak isteyen ülkelere rehberlik etmektedir. Yönerge, böylesi tesislere, çevreyle uyumlu yönetimin sağlanması için prosedür, süreç ve pratiklere ilişkin bilgi ve öneriler sunmaktadır.³²⁶ Diğer bir yönerge, “Biyomedikal ve sağlık hizmetleriyle ilgili atıkların çevreyle uyumlu yönetimine dair teknik yönerge”dir.³²⁷ Taraflar Konferansı'nın beşinci toplantısında alınan V/24 no.lu karar, Teknik Çalışma Grubu'nun H12-Ekotoksik tehlikeli vasıflarla ilgili çalışmasını tamamlamasını öngörmektedir. Teknik Çalışma Grubu, Danimarka'nın liderliğinde gerçekleştirdiği altı, yedi, sekiz, dokuz ve on ikinci oturumlarda çalışmayı yaparak tamamlamıştır. 2002 yılında gerçekleşen on ikinci oturumunda Teknik Çalışma Grubu, “Basel Sözleşmesi'ne göre atıkların ekotoksitesinin kriteri, Ekotoksik-Geçici Yönerge” adlı belgeyi yürürlüğe koymuştur. Yine Beşinci

³²⁵ Technical Guidelines for the Environmentally Sound Management of the Full and Partial Dismantling of Ships.

³²⁶ Secretariat of the Basel Convention: *Technical guidelines for the environmentally sound management of the full and partial dismantling of ships*, Châtelaine 2003, (Çevrimiçi) <http://basel.int/meetings/sbc/workdoc/techgships-e.pdf>, 18 Nisan 2007.

³²⁷ Secretariat of the Basel Convention: *Technical guidelines on the environmentally sound management of biomedical and healthcare wastes*, Châtelaine 2003, (Çevrimiçi) <http://basel.int/pub/techguid/tech-biomedical.pdf>, 25 Mart 2007.

Toplantı’da kabul edilen Hükümetler Deklarasyonu ise, tehlikeli atıkların azaltılmasına yönelik özel bir vurguyla bir sonraki on yıllık dönemin (2000-2010) gündemini tespit etmiştir.³²⁸ Ayrıca Taraflar Konferansı, beşinci toplantısında aldığı, Teknik Çalışma Grubu’nun çalışma programına dair V/26 no.lu kararı ile de, plastik atıkların tanımlanması ve çevreyle uyumlu yönetimi ile bertarafı için hazırlanan teknik yönergenin tamamlanmasını öngören çalışma programı kabul olunmuştur.³²⁹ 1999 yılında Bakanlar, “çevreyle uyumlu yönetim”in hedeflerini gerçekleştirmede bir araç olarak kamu-özel sektör ortaklığının kritik önemini vurgulayan Çevreyle Uyumlu Yönetime İlişkin Basel Deklarasyonu’nu³³⁰ kabul etmişlerdir.

Taraflar Konferansı Altıncı Toplantısı’nda ise 2002 yılında VI/32 no.lu karar ile, 10 yıllık Stratejik Plan’ın bir parçası olarak, Basel Sözleşmesi’nin hedeflerini gerçekleştirmek için gerektiğinde sanayi ve iş organizasyonlarının ve sivil toplum örgütlerinin aktif ilgi ve desteğini gerekli gören Basel Konvansiyonu Ortaklık Programı hazırlanmıştır. Anılan Program 2004 yılında, Küresel Atık Tehdidiyle Yüzleşmek İçin Ortaklık Bakanlar Bildirgesi’nde teyit edilmiştir. Daha sonra, 2006 yılında yayınlanan elektronik atıklarla ilgili Nairobi Deklarasyonu’nda, Taraflar Konferansı Sekizinci Toplantısı’na katılan bakanlar ve delege başkanları tarafından, Basel Sözleşmesi’nin, tartışmaya ve görüş ve tecrübe alışverişine devam etmek üzere stratejik ortaklığı geliştirmek için etkili bir çerçeve sunduğu gerçeğinin altı çizilmiştir.³³¹ Taraflar Konferansı, Aralık 2002 yılındaki altıncı toplantısında VI/26 no.lu kararı ile, “Tehlikeli Nitelikler H12 (Ekotoksik) Geçici Yönergesi”ni yayınlamıştır. Aynı kararlar Taraflar Konferansı, gerektiğinde geliştirmek veya güncellemek üzere tarafları Geçici Yönerge’nin uygulamasını izlemeye davet etmiştir.³³²

³²⁸ (Çevrimiçi) <http://basel.int/convention/basics.html>, 3 Ağustos 2007.

³²⁹ (Çevrimiçi) http://basel.int/meetings/cop/cop6/cop6_21e.pdf, 27 Temmuz 2007.

³³⁰ Basel Declaration on Environmentally Sound Management.

³³¹ (Çevrimiçi) <http://basel.int/pub/leaflet170806-4.pdf>, 4 Ağustos 2007.

³³² Secretariat of the Basel Convention: *Interim guidelines on the hazardous characteristic H12-Ecotoxic*, Châtelaine 2003, s. I, (Çevrimiçi) <http://www.basel.int/meetings/sbc/workdoc/techgh12-e.pdf>, 6 Eylül 2008.

Basel Konvansiyonu Teknik Çalışma Grubu'nun 2000 yılında yapılan altıncı oturumunda uzmanlar, taslak yönergenin yapısı ve PVC atıkları ile diğer halojenik atıkların ayrı bir bölüme dâhil edilmesiyle ilgili farklı görüşler sergilemişlerdir. Sonunda, Sekretarya'nın yazılı ek yorumları hesaba katan bir gözden geçirilmiş taslak hazırlanması kararlaştırılmıştır. Teknik Çalışma Grubu, 2000 yılında gerçekleşen yedinci oturumunda, Sekretarya'nın, Avrupa Komisyonu Yeşil Belgesi³³³ ve onunla bağlantılı çalışmalar dâhil olmak üzere diğer forumlarda yürütülen çalışmalardan alınmış verileri kullanan taslak teknik yönergeyi gözden geçirmesini talep etmiştir. Grubun 2001 yılındaki sekizinci oturumu sırasında birçok delegasyon, teknik yönergenin kabul için hazır olduğu görüşündeydi ve dokümanın biraz daha geliştirilmesi için özel ve teknik önerilerde bulunmuştur. Teknik Çalışma Grubu, 2002 yılındaki dokuzuncu oturumunda, plastik atıkların tanımlanması ve çevreyle uyumlu yönetimi ve bertarafı hakkında hazırlanan teknik yönergenin güncellenmiş taslağını gözden geçirerek kabul etmiştir. Toplantıda ayrıca, Grup tarafından kabul edilen teknik yönerge taslağına, Sekretarya tarafından, Taraflar Konferansı'nın altıncı toplantısına değerlendirme ve nihai kabul için bir görüş bildirimi ile sunulmak üzere son şekli verilmesi konusunda da fikir birliğine varılmıştır.³³⁴

Basel Sözleşmesi Taraflar Konferansı Altıncı Toplantısı, 9-13 Aralık 2002 tarihlerinde Cenevre'de yapılmıştır. Toplantının gündemini, Basel Sözleşmesi'nin Uygulanması İçin Taslak Stratejik Plan (2000-2010) oluşturmuştur. Taslak Stratejik Plan, 1999 tarihli Çevreyle Uyumlu Atık Yönetimine Dair Hükümetler Basel Deklarasyonu'nun çizdiği ve taraflar tarafından onaylanmış olan 10 yıllık çerçeve çalışmasını temel almıştır. Taslak Stratejik Plan, mevcut bölgesel plan, program ve stratejileri, Taraflar Konferansı kararlarını, uluslararası çevre kuruluşlarının devam eden proje faaliyet ve süreçlerini ve sürdürülebilir kalkınmayı gündeme getirmiştir. Plan, bir stratejik metin ile kısa ve orta vadeli faaliyetlerden oluşan bir Eylem Tablosu'ndan oluşmuştur.³³⁵

³³³ European Commission's Green Paper.

³³⁴ (Çevrimiçi) http://basel.int/meetings/cop/cop6/cop6_21e.pdf, 27 Temmuz 2007.

³³⁵ (Çevrimiçi) <http://basel.int/meetings/cop/cop6/english/3e.pdf>, 18 Ekim 2007.

Sözkonusu planda, aşağıda belirtilen alanlar on yıllık dönemin (2000-2010) odak noktası olarak gösterilmiştir:

- Sosyal, teknolojik ve ekonomik çıkarlar hesaba katılarak tehlikeli atıklar ile diğer atıkların önlenmesi, azaltılması, yeniden kazanılması ve bertarafı,
- Daha temiz teknoloji ve üretim yöntemlerinin geliştirilmesi ve kullanılması,
- Tehlikeli atıkların ve diğer atıkların azaltılmasında ilerleme kaydedilmesi,
- Yasadışı trafiğin engellenmesi ve izlenmesi,
- Özellikle gelişmekte olan ülkeler ile ekonomisi geçiş aşamasında olan devletlerin kurumsal ve teknolojik kapasitelerinin geliştirilmesi,
- Eğitim ve teknoloji transferi için bölgesel merkezlerin ileri düzeyde geliştirilmesi,
- Toplumdaki bütün sektörlerde bilgi alışverişi, eğitim ve bilincin artırılması,
- Kamu otoriteleri, uluslar arası organizasyonlar, sanayi sektörü, sivil toplum örgütleri ve akademik enstitülerle işbirliği ve ortaklık kurulması,
- Sözleşme ve değişikliklerinin izlenmesi ve etkili uygulamasına muvafakat üretilmesi için gerekli mekanizmaların geliştirilmesi.³³⁶

Taraflar Konferansının 2002 yılındaki Altıncı Toplantısı'nda kabul edilen Uyum Mekanizması³³⁷, taraflar tarafından yüz yüze geline uygulama ve uyum güçlüklerini mümkün olduğu kadar erken teşhis etmeyi teşvik etmektedir. Böylesi zorluklar yasadışı trafikle uğraşma veya rapor sunma yükümlülüklerinin yerine getirilmesi gibi konularla ilgilidir. Uyum Mekanizması, yapısı itibariyle uzlaşmacı ve önleyicidir, zorluklara karşı uygun ve etkili çözümler ortaya koymaları için taraflara yardım etmeyi hedeflemektedir. Mekanizmayı yönetmek için, BM'nin beş bölgesel

³³⁶ (Çevrimiçi) <http://basel.int/convention/basics.html>, 3 Ağustos 2007.

³³⁷ The Compliance Mechanism.

grubundan eşit sayıda seçilmiş 15 üyenin oluşturduğu bir Uyum Komitesi kurulmuştur.³³⁸

Cenevre’de 29 Ekim 2004 günü yapılan Basel Sözleşmesi Yedinci Taraf Ülkeler Toplantısı’nda ise hurda gemiler toksik atık olarak kabul edilmiştir. Anlaşmaya taraf olan 163 ülke, bu çerçevede hurda gemilerin ihracatını kontrol etmek zorundadır. Basel Sözleşmesi, tehlikeli maddelerin gelişmiş ülkelere gelişmekte olan ülkelere ihracatını aslında 1995 yılında yasaklamıştır. Ancak içlerinde asbest, PCB, toksik boyalar, gibi maddeler bulunan hurda gemilerin Türkiye, Hindistan, Bangladeş ve Çin’e gönderilmesi, bu yasağın delinmesine neden olmuştur. Yeni karar, bu boşluğu kapatmıştır. Basel Anlaşması Taraf Ülkeler Toplantısı’nda alınan karar, gemiyi satın alan ülkenin rızası olmadan, hurda geminin gönderilmesini yasaklamaktadır. Karar ayrıca, gemi sökümünün çevre dostu koşullarda yapılmasını ve tehlikeli atıkların sınırlar arası nakliyesinin asgariye indirilmesini öngörmektedir. Bu, hurda gemilerin gemi sökümü alanlarına gönderilmeden önce toksik atıklardan arındırılması istekleriyle de paralellik göstermektedir. Toplantı sırasında bu talepleri, gemi sökümü ile uğraşan üç ülkenin, Türkiye, Hindistan ve Bangladeş’in temsilcileri dile getirmiştir. Denizcilik sektörü, Uluslararası Denizcilik Örgütü’nün konuyla ilgili “yumuşak” tutumunu tercih etmektedir. Özellikle ABD, Japonya ve gemicilik endüstrisinin temsilcileri, toplantıdan bu kararın çıkmaması için uğraşmıştır. Hatta Basel Anlaşması’nı imzalamayan ülkelere ABD, kararı tanımadığını resmen açıklamıştır.³³⁹

Basel Sözleşmesi Yedinci Taraf Ülkeler Toplantısı’nda Küresel Atık Tehdidiyle Yüzleşmede İşbirliği Hükümetler Bildirisi kabul edilmiştir. Küresel atık tehdidiyle dünya ölçeğinde işbirliği yapılması amacıyla yeni ve ilave finansal kaynakların oluşturulması istenmiştir.³⁴⁰

Sekizinci Taraf Ülkeler Toplantısı, Nairobi’de 27/11/2006 - 1/12/2006 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Bu toplantıda, bilinen tehlikeli maddelere ek olarak cep telefonları üzerinde de özellikle durulmuştur. Dokuzuncu Taraf Ülkeler

³³⁸ (Çevrimiçi) <http://basel.int/convention/basics.html>, 27 Eylül 2007.

³³⁹ (Çevrimiçi) http://www.maxihaber.net/arsiv/arsiv_siviltoplum04.htm, 6 Kasım 2007.

³⁴⁰ (Çevrimiçi) <http://basel.int/convention/basics.html>, 3 Ağustos 2007.

Toplantısı ise, Endonezya'nın Bali kentinde 23/6/2008 - 27/6/2008 tarihleri arasında yapılmıştır.³⁴¹

D) SÖZLEŞME'NİN ORGANLARI

Sözleşme'ye üye olan bütün ülkelerin katıldığı Taraflar Konferansı, Sözleşme'nin birincil organıdır. Konferans, Sözleşme'nin uygulamalarına rehberlik edecek politikaları belirlemekte ve şayet Sözleşme hedeflerinin başarıya ulaşmasına yardımcı olacağını düşünürse, Protokol gibi yeni araçları kullanmanın yanı sıra Sözleşme'de değişiklikler de yapabilmektedir. Taraflar Konferansı, en az iki yılda bir toplanmakta ve kararlarını oybirliğiyle almaya çalışmaktadır. Basel Sözleşmesi Sekreteryası ise UNEP tarafından yönetilir ve merkezi İsviçre-Cenevre'dedir. Sekreteryaya, Taraflar Konferansı'na raporlar sunmakta, Basel Sözleşmesi ve Taraflar Konferansı'na vekâleten, Taraflara lojistik ve maddi destek sağlayarak Sözleşme'ye hizmet etmektedir.

Basel Sözleşmesi'ne göre kurulmuş 14 adet Basel Sözleşmesi Bölge ve Koordinasyon Merkezi bulunmaktadır. Bu merkezler şu ülkelerde yer almaktadır: Arjantin, Çin, Mısır, El Salvador, Endonezya, İran İslam Cumhuriyeti, Nijerya, Rusya Federasyonu, Senegal, Slovak Cumhuriyeti, Güney Afrika, Trinidad, Tobago ve Uruguay. Merkezler bölgesel projeler geliştirip uygulamakta ve Sözleşme'nin uygulanması için eğitim ve teknoloji transferi yapmaktadır.³⁴² Ayrıca Basel Sözleşmesi çerçevesinde Teknik İşbirliği Fonu da oluşturulmuştur. Basel Sözleşmesi'ne taraf olan ülkelerin her yılın sonunda Basel Sekreteryası'na rapor sunması ve katkı payı ödemesi zorunludur.³⁴³

Sekreteryaya, devletlerin yanı sıra ilgili organizasyonlara, özel firmalara, sanayi birliklerine ve diğer işletmelere, atıklarını çevreyle uyumlu yönetebilmeleri ve tasfiye edebilmeleri için yardımcı olmaktadır. Bu amaçla, ulusal otoritelerle, ulusal mevzuatını geliştirmeleri, tehlikeli atıkların envanterini yapmaları, ulusal kurumlarını güçlendirmeleri ve tehlikeli atıklarla mücadele planlarını hazırlamaları için işbirliği

³⁴¹ (Çevrimiçi) <http://www.basel.int/meetings/frsetmain.php>, 19 Eylül 2008.

³⁴² (Çevrimiçi) <http://basel.int/convention/basics.html>, 3 Ağustos 2007.

³⁴³ Arat G. - Türkeş, M. – Saner, E., age., s. 23.

yapmaktadır. Ayrıca tehlikeli atıkların kontrolüyle ilgili özgül problemlerin çözümü için devletlere hukukî ve teknik nitelik taşıyan tavsiyelerde bulunmaktadır. Bir tehlikeli atığın çevreye dökülmesi gibi acil bir olayda Sekreteryaya, uzmanların ve teçhizatın temininde ivedi yardım sunmak için tarafların ve ilgili uluslararası organizasyonların koordinasyonunu sağlamaktadır.³⁴⁴

Basel Sözleşmesi Teknik Çalışma Grubu, Taraflar Konferansı'nın bir alt organıdır. Başlıca görevi teknik yönergeleri hazırlayıp Konferans'a sunmaktır. Bugün itibariyle Grup, aşağıdaki çalışmaları tamamlamıştır:

- Taraflar Konferansı'nın ikinci toplantısında kabul edilen, Atıkların Çevreyle Uyumlu Yönetimi Teknik Yönergesi'nin hazırlanmasında bir kılavuz olarak kullanılan “Çerçeve Belge”nin³⁴⁵ hazırlanması. Bu belge, tehlikeli atıkların çevreyle uyumlu yönetiminden ne anlaşılması gerektiğini açıklamaktadır. Bir ülke içerisinde atıkların yönetimi için stratejiler geliştirilirken bir referans dokümanı olarak kullanılması gerekmektedir. Bu doküman hukukî değere sahiptir. Çünkü Teknik Çalışma Grubu'nda yer alan değişik ülkelerden yüksek özelliklere sahip uzmanlar tarafından geliştirilmiş belge, Taraflar Konferansı tarafından da kabul edilmiştir. Basel Konvansiyonu Taraflar Konferansı, 1992 yılında Uruguay'da yapılan birinci toplantısında, konferansa sunulmuş olan taslak yönergeleri geçici teknik yönergeler olarak kabul etmiş ve bütün devletler ile ilgili organizasyonları bu belgelere ilişkin yazılı yorumlarını mümkün olduğunca çabuk Basel Sözleşmesi Sekreterliği'ne göndermeye davet etmiştir.³⁴⁶

- Geri-dönüşüm Operasyonlarına Ayrılmış Tehlikeli Atıkların Sınırlanması Hareketlerine İlişkin Kılavuz Doküman hazırlanması.

- Dört adet “Öncelikli Atık Mecralarına İlişkin Teknik Yönerge”den oluşan bir takım hazırlanması. Bunlar şöyle sıralanmaktadır: a) Organik Çözücü/Erleticilerin Üretim ve Kullanımından Kaynaklanan Tehlikeli Atıklar, b) Petrol Kökenli ve

³⁴⁴ (Çevrimiçi) <http://basel.int/convention/basics.html>, 3 Ağustos 2007.

³⁴⁵ Söz konusu belge için bkz. “Guidance Document on the Preparation of Technical Guidelines for the Environmentally Sound Management of Wastes Subject to the Basel Convention”, (Çevrimiçi) <http://www.basel.int/meetings/sbc/workdoc/framework.htm>, 18 Ekim 2007.

³⁴⁶ (Çevrimiçi) <http://www.basel.int/meetings/sbc/workdoc/framework.htm>, 18 Ekim 2007.

Kaynaklı Atık Yağlar, c) Taraflar Konferansı'nın ikinci toplantısında kabul edilen Evlerden Toplanan Atıklar, d) Kullanılmış Araba Lastiklerinin Tanımlanması ve Yönetimine İlişkin Teknik Yönergeler. Bunlar, Taraflar Konferansı'nın beşinci toplantısında kabul edilmiştir.

- Bertaraf operasyonlarına ilişkin üç adet Teknik Yönerge'den oluşan bir takım hazırlanması. Bunlar şöyle sıralanmaktadır: a) Özel İşleme Tabi Tutulan Çöp Gazı, b) Karada Yakma, c) Kullanılmış Yağ Tasfiyesi veya diğer Önceden Kullanılmış Yağların Yeniden Kullanımı. Bunlar, Taraflar Konferansı'nın üçüncü toplantısında kabul edilmiştir. Fiziksel-kimyasal ve Biyolojik İşleme İlişkin Teknik Yönergeler ise Taraflar Konferansı'nın beşinci toplantısında kabul edilmiştir.³⁴⁷

Basel Sözleşmesi Sekreteryası'nın yayımladığı “Kalıcı organik kirleticilerden oluşan, onları içeren veya onlara bulaşmış atıkların çevreyle uyumlu yönetimi için güncellenmiş genel teknik yönerge”, Basel Sözleşmesi Taraflar Konferansı'nın IV/17, V/26, VI/23, VII/13 ve VIII/16 no.lu ve Basel Konvansiyonu Açık-uçlu Çalışma Grubu'nun I/4, II/10, III/8, IV/11 ve V/12 no.lu kararlarına uygun olarak çevreyle uyumlu atık yönetimine rehberlik etmektedir.³⁴⁸

Sekreteryası'nın yayımladığı “*Basel Sözleşmesi Uygulama Elkitabı*” ise, Taraflar kadar Taraf olmayanlara, özel sektöre, sivil toplum kuruluşlarına ve bireylere, Sözleşme'nin ortaya koyduğu yükümlülükleri anlamada yardımcı olmayı amaçlamaktadır. Sözleşme hükümlerini basit bir dille açıklamakta ve Sözleşme'nin hükme bağladığı durumları örneklerle aydınlatmaktadır. Uygulama Elkitabı'nın giriş bölümünde Konvansiyon'un tarihçesi, hedefleri ve faaliyetlerine yer verilmektedir. Diğer bölümler şu başlıkları taşımaktadır: 1. Hangi hareketler kontrol edilmektedir? 2. Farklı ülkelerde farklı sınıflandırmalar varsa ne yapılır? 3. Görev ve sorumlulukların özeti, 4. Bildirim prosedürleri, 5. Ek ithalatçı ve ihracatçı şartları, 6. Sınırötesi bir harekete izin verilip verilmeyeceğinin belirlenmesi, 7. Çevreyle uyumlu hareketlerin temini, 8. Hareket için müteakip yükümlülükler, 9. Bilgi nakli, 10.

³⁴⁷ “Basel Convention Technical Guidelines”, (Çevrimiçi) <http://basel.int/meetings/sbc/workdoc/guidelns.doc>, 24 Ağustos 2007.

³⁴⁸ “Updated general technical guidelines for the environmentally sound management of wastes consisting of, containing or contaminated with persistent organic pollutants (POPs)”, (Çevrimiçi) <http://basel.int/pub/techguid/tg-POPs.doc>, 14 Aralık 2007.

Yasadışı trafik, 11. Taraflar arasında rıza oluşturma.³⁴⁹ “*Tehlikeli Atıkların Azaltılması: Basel Sözleşmesi Basitleştirilmiş Rehberi*” adlı kitap ise, BM Çevre Programı tarafından 2002 yılında yayınlanmış ve 2005 yılında yeni baskısı yapılmıştır. Bu çalışma, kamuoyunu bilgilendirmek için hazırlanmış olup resmi bir belge değildir.³⁵⁰

Sekretarya tarafından yayımlanan bir başka yönerge ya da kılavuz, “Polychlorinated biphenyls (PCBs), polychlorinated terphenyls (PCTs) or polybrominated biphenyls (PBBs) içeren veya onlara bulaşmış atıkların çevreyle uyumlu yönetimi için güncellenmiş teknik yönerge” adını taşımaktadır. Şubat 1997 tarihli bu doküman, Taraflar Konferansı’nın V/8, VI/23, VII/13 ve VIII/16 no.lu kararlarına ve Basel Konvansiyonu Açık-uçlu Çalışma Grubu’nun aldığı kararlara uygun olarak hazırlanmış bulunmaktadır.³⁵¹

Basel Sözleşmesi Sekretaryası, Karada Atık Yakma Teknik Yönergesi yayınlamıştır. Bu yönergenin temel amacı, atık yönetim kapasitelerini çevreyle uyumlu ve etkili biçimde geliştirmekte olan ve ayrıntılı prosedürlerin ya da atık yönetim planı ve stratejilerinin gelişimi için çaba gösteren ülkelerin rehberlik ihtiyacını karşılamaktır. Bu doküman, 1995 yılında gerçekleşen toplantıda kabul edilmiştir. Böylece, atıkların sınırötesi hareketi yerine ulusal topraklar içinde, bir başka deyişle üretildiği yerde bertarafı teşvik edilmeye çalışılmaktadır.³⁵²

Basel Sözleşmesi’nin mevcut ortaklık/işbirliği çalışmaları ise şunlardır:

- Asya-Pasifik E-atık (elektronik atık) Programı,
- Mobil Telefon Ortaklık İnisiyatifi (MPPI),

³⁴⁹ (Çevrimiçi) <http://basel.int/meetings/sbc/workdoc/manual.doc>, 16 Kasım 2007.

³⁵⁰ Secretariat of the Basel Convention: *Minimizing Hazardous Wastes: A Simplified Guide to the Basel Convention*, B. 2, Châtellaine 2005, (Çevrimiçi) <http://basel.int/pub/simp-guide.pdf>, 21 Şubat 2007.

³⁵¹ “Updated technical guidelines for the environmentally sound management of wastes consisting of, containing or contaminated with polychlorinated biphenyls (PCBs), polychlorinated terphenyls (PCTs) or polybrominated biphenyls (PBBs)”, (Çevrimiçi) <http://basel.int/pub/techguid/tg-PCBs.doc>, 2 Haziran 2007.

³⁵² Secretariat of the Basel Convention: *Basel Convention Technical Guidelines on Incineration on land*, B. 2, Châtellaine 2002, (Çevrimiçi) <http://basel.int/meetings/sbc/workdoc/old%20docs/tech-d10.pdf>, 1 Mart 2007.

- Karayipler’deki kullanılmış yağlar,
- Zehirli atıklarla karışmış evsel atıklar.

Acilen yapılması gereken ortaklık çalışmaları ise aşağıda sayılmıştır:

- Bilgisayar teçhizatıyla ilgili eylem ortaklığı
- Küresel E-atıklar,
- Biyomedikal ve sağlıkla ilgili atıklar,
- Cıva ve diğer ağır metaller.³⁵³

E) SÖZLEŞME’NİN İÇERİĞİ

Basel Sözleşmesi bağlayıcı ve çok taraflı bir çevre anlaşması niteliğini taşımaktadır. Ticaret-çevre ilişkisi ve özellikle de endüstriyel üretim süreçleri açısından bugüne kadarki en önemli düzenlemelerden biri olan Sözleşme, sanayi atıklarının çevre ve insan sağlığına verebileceği zararlara karşı, bunların yönetimi, bertaraf edilmesi ve taşınımlarına ilişkin önlemler almak üzere uluslararası düzeyde yapılan kapsamlı çalışmaların sonucudur.³⁵⁴ Sözleşme, tehlikeli atıkları konu edinen ilk küresel anlaşma olarak gündeme gelmiş, tehlikeli atık üreten fakat kendi sınırları içerisinde atıkları bertaraf kapasitesine sahip olmayan ülkelere sınırötesi tehlikeli atık hareketlerinde sınırlı bir yasak getirmiştir.³⁵⁵

Atıklar konusundaki uluslararası nitelikteki temel düzenleme olan Basel Sözleşmesi ile tehlikeli atıkların üretiminin azaltılması, taşınımının sınırlandırılması, bertarafının üretildikleri kaynağa en kısa mesafede ve çevreye zarar vermeyecek şekilde yapılması, ithal edecek tarafın ön izni alınmadan yapılan ‘yasadışı’ trafiğin

³⁵³ (Çevrimiçi) <http://basel.int/meetings/sbc/workdoc/old%20docs/tech-d10.pdf>, 1 Mart 2007.

³⁵⁴ (Çevrimiçi) <http://www.ekolojistler.org/basel-sozlesmesinin-hukuksal-incelemesi-ilgin-ozkaya-2.html>, 29 Mart 2007.

³⁵⁵ LaGrega, Buckingham, Evans, age., s. 16.

cezalandırılması amaçlanmış, buna yönelik olarak paketleme, etiketleme ve taşıma düzenlemeleri getirilmiştir.³⁵⁶

Basel Sözleşmesi'ne göre tehlikeli atıkların sınırötesi taşınımından önce yapılacak bildirim prosedürü, "Sözleşme kontrol sistemi"nin temelini oluşturmakta, buna göre atık taşınımı için ilgili ülkelerin (ithal/ihraç/transit ülke) yetkili makamına önceden yazılı bildirimde bulunulması ve onay alınması gerekmektedir. Bunun yanı sıra atıkların nakledilmesi işlemi sırasında, hareketin başladığı noktadan bertarafına kadar taşıma belgesi bulunması zorunludur.

Sözleşme, temelde tehlikeli atıkların üretiminin düşürülmesi yolu ile uluslararası ticaretin azaltılmasını amaçlamaktadır. Ayrıca tehlikeli atığın, çevreye zarar verilmeden yönetimi konusunda hukukî, idarî ve teknik kapasiteye sahip olmayan ülkelere ihraç edilmesini yasaklamaktadır. Bu amaçla özellikle, gelişmekte olan ülkeleri tehlikeli atık ticaretine karşı koruyucu bir takım düzenlemeler içermektedir. Bu kapsamda, atıkların naklinde, hareketin başladığı noktadan bertarafına kadar olan süreç içerisinde taşıma belgesi bulunması zorunludur. Basel Sözleşmesi'ne göre tehlikeli atıkların sınırötesi taşınımından önce yapılacak bildirim prosedürü, sözleşme kontrol sisteminin temelini oluşturmaktadır. Bir başka ifade ile, tehlikeli atığın taşınımı için ilgili ülkelerin (ithalatçı-ihracatçı-transit ülke) yetkili makamlarına önceden yazılı bildirimde bulunulması ve izin alınması gerekmektedir. Ayrıca atıkların naklinde hareketin başladığı noktadan bertarafına kadar taşıma belgesi bulundurulması zorunludur. Bu şartlar gerçekleşmemişse, ihracattan değil yasadışı trafikten söz edilmektedir. Atık ticareti genellikle sanayileşmiş ülkelere gelişmekte olan veya gelişmemiş ülkelere yöneliktir. Bunun önlenmesi amacıyla Basel Sözleşmesi uluslararası ve ulusal düzeyde tehlikeli atıkların hareketleri ve bertaraf edilmesine ilişkin yeni normlar, kurallar ve hukukî prosedürler getirmiştir. Sözleşme kapsamında tehlikeli ve diğer atıkların çevreyle uyumlu yönetiminde kapasite oluşturulması ve atık minimizasyonu yönünde stratejiler geliştirilmiştir. Bu stratejilerin uygulanması yönünde ülkemizde de çalışmalar başlatılmıştır.³⁵⁷

³⁵⁶ Zambak, C. – Ekinci, E. – Erdem, A. - Barlas, H. – Ünlü, H., age., s. 33.

³⁵⁷ Dış Ticaret Müsteşarlığı, age., s. 388-389.

Basel Sözleşme Sekreteryası tarafından, gelişmiş ülkeler tarafından, gelişmekte olan ülkelere kendi atıklarını çevreye zarar vermeden etkili bir şekilde yönetebilmeleri için yardım edilmesi ve uluslararası işbirliğine zemin sağlanması hedefi kabul edilmiştir. Basel Sözleşmesi tehlikeli atıkların uluslararası hareketini büyük ölçüde kısıtlamıştır. Tehlikeli atıkların çevreyle uyumlu yönetiminin sağlanması için bunların üretildiği yere en yakın yerde bertaraf edilmesi ve sınırlar ötesi taşınımında önceden yazılı bildirim yapılması ve taşımaya izin verilmesi şeklinde bir kontrol sistemi getirmiştir. Atıklar tehlikeli olduğunda ve bunların sınırlar ötesi taşınımı söz konusu olduğunda Basel Sözleşmesi hükümleri devreye girmektedir.³⁵⁸

Sözleşme ile tehlikeli atıkların yasa dışı yollarla gelişmekte olan ülkelere gönderilmesi ve bunların okyanus ve denizlere boşaltılması uygulamalarına son verilmesi yönünde küresel boyutta yasaklayıcı tedbirler alınmıştır. Bu bağlamda, Basel Sözleşmesi Birinci Taraflar Konferansı'nda kabul edilen "gelişmiş ülkelerden gelişmekte olan ülkelere nihai bertaraf amacıyla atık taşınımının hemen yasaklanması, geri kazanım/geri dönüşüm amacıyla da atık taşınmasının kurallara bağlanması" kararı, taraf ülkeler ikinci ve üçüncü konferanslarında da benimsenerek sözleşme değişikliği ile kabul edilmiştir. Daha önce de vurgulandığı gibi, söz konusu Sözleşme değişikliği ile "OECD, Liechtenstein ve AB üyesi ülkelerinde (Ek VII ülkeleri) diğer ülkelere geri kazanım ve nihai bertaraf amacıyla atık taşınmasının yasaklanması"na dair hükümler geliştirilmiş ve bu karara bağlı hazırlanan iki yeni atık listesi (Liste-A/tehlikeli atık listesi ve Liste B/tehlikesiz atık listesi) Sözleşme'ye Ek VIII ve Ek IX olarak eklenmiştir.

Sözleşme, ithalatçı ülkenin izni koşuluna ek olarak, tehlikeli atık ihracatına ancak şu şartlar çerçevesinde izin vermektedir:

- İhracatçı ülke istenilen düzeyde bertaraf için uygun imkân ve teçhizata sahip olmaması ve

³⁵⁸ (Çevrimiçi) http://basel.int/convention/bc_glance.pdf, 15 Ekim 2007.

- Atıkların geri dönüşüm veya yeniden kazanım için hammadde olarak kullanılması.³⁵⁹

Bunun yanı sıra Sözleşme, ihracatçı ülkenin istenen düzeyde bertarafın garanti altına alınmasından ihracatçı ülkeyi sorumlu tutmakta ve bu sorumluluğun ithalatçı ülkeye aktarılmasına müsaade etmemektedir.³⁶⁰

Sözleşme, tehlikeli atıkların henüz üretildikleri kaynaktayken miktarının azaltılmasını, sınır ötesi taşınmalarının asgari düzeye indirilmesini, denizlere ve okyanuslara boşaltılmalarının engellenmesini hedeflemektedir. Bir başka deyişle, bu sözleşmeyle uluslararası hukukta oluşturulması beklenen sonuç temel olarak üç başlıkta toplanmaktadır:

- Tehlikeli ve diğer atıkların sınırötesi hareketlerini azaltmak,
- Tehlikeli ve diğer atıkların oluştukları yere en yakın olacak şekilde çevreyle uyumlu olarak ıslahını ve bertaraf edilmesini sağlamak ve
- Tehlikeli ve diğer atıkların oluşumunu miktar ve muhtemel zarar yönünden minimize etmektir.³⁶¹

Yukarıda sayılan hususlar, Sözleşme'nin temel ilgi alanlarını oluşturmaktadır. Sözleşmenin, genel amacını ve uygulama mekanizmalarını yansıtan hükümleri ise aşağıda özetlenmiştir:

- Taraf ülkeler sözleşmenin amacı doğrultusunda ulusal hukukî düzenlemelere sahip olmalıdır.
- Atık taşınımıyla ilgilenen herkesin konuyla ilgili ulusal mevzuata riayeti sağlanmalıdır.
- Taraf ülkeler tehlikeli olan ve olmayan atıkların ithalini yasaklayan ülkelere atık ihracatını yasaklamalıdır.

³⁵⁹ LaGrega, Buckingham, Evans, age., s. 88.

³⁶⁰ LaGrega, Buckingham, Evans, age., s. 88.

³⁶¹ Dış Ticaret Müsteşarlığı, age., s. 35.

- İthalatçı devletin atık ithalatını yasaklamadığı durumlarda, ihracatçı ülke ithalatçı ve transit ülkenin yazılı onayını almadan ihracat işlemine izin vermemelidir.

- Taraf ülkeler, sözleşmeyi onaylamayan ülkelere, sözleşmeye göre ikili anlaşma yapmayan ülkelere tehlikeli olan ve olmayan atıkların ithal ya da ihracına izin vermemelidir.³⁶²

Sözleşme ekleri ise şu başlıklardan oluşmaktadır:

Ek 1: Kontrol edilecek atık kategorileri,

Ek 2: Özel değerlendirmeye tabi tutulacak atık kategorileri,

Ek 3: Tehlikeli özellikler listesi,

Ek 4: Bertaraf işlemleri,

A. Kaynak Geri Kazanımına, Yeniden İşlemeye, Arazi Islahına, Doğrudan Tekrar Kullanıma veya Alternatif Kullanımlara Olanak Vermeyen İşlemler;

B. Kaynak Geri Kazanımına, Yeniden İşlemeye, Arazi Islahına, Doğrudan Tekrar Kullanıma veya Alternatif Kullanımlara Olanak Veren İşlemler,

Ek 5:

A. Bildirimde Sağlanacak Bilgiler,

B. Dolaşım Belgesinde Sağlanacak Bilgiler,

Ek 6: Tahkim.³⁶³

Basel Sözleşmesi'nin esas hedefinin “çevreyle uyumlu yönetim” (*environmentally sound management*) olduğu belirtilmektedir. Bununla, tehlikeli atık üretiminin mümkün olduğunca azaltılması suretiyle insan sağlığının ve çevrenin

³⁶² Dış Ticaret Müsteşarlığı, age., s. 36.

³⁶³ (Çevrimiçi) <http://www.cevreorman.gov.tr/mevzuat/basel.doc>, 30 Ağustos 2007.

korunması kastedilmektedir. Pek çok firma, tehlikeli çıktıları azaltan veya yok eden “daha temiz üretim”in hem daha ekonomik hem de çevresel bakımdan daha etkili olduğunu açıklamış bulunmaktadır.

Sözleşme’ye taraf olan her ülkenin, tehlikeli atıkların üretimi ve atıkları konusunda rapor sunarak bilgi vermesi gerekmektedir. Her yıl, üye ülkelere bir anket formu gönderilerek, Sözleşme kapsamındaki tehlikeli atıkların üretimi, ihracatı ve ithalatı hakkında bilgi talep edilmektedir. Bu bilgi Sekretarya tarafından gözden geçirilip dosyalanmakta, verilerin istatistiksel tablolar ve grafik sunumlarıyla yer aldığı yıllık bir raporla duyurulmaktadır. Bu belgelere internet ortamında www.basel.int adresinden ulaşmak mümkündür.³⁶⁴

Basel Sözleşmesi’ni kaleme alanların niyeti, tehlikeli atıkların sınırötesi hareketleri ve yönetimi konusunda sadece temel prensipleri belirleyen ve ayrıntıları bölgesel anlaşmalara bırakan küresel bir ‘çerçeve anlaşma’ hazırlamak olmuştur. Bu yaklaşım, Basel Sözleşmesi’nin ilk taslaklarında yer alan şu ifadede kendisini göstermektedir:

“Sözleşme tarafları, bu sözleşmenin amaçlarının gerçekleştirilmesi ve geliştirilmesine yönelik bir yaklaşımla ikili, çok taraflı ve bölgesel anlaşmalara iştirake teşvik edilmektedir.”³⁶⁵

Sözleşme’nin “Giriş” bölümünde, uluslararası hukuka gönderme yapıldığı görülmektedir. “Tehlikeli maddelerin taşınmasına ilişkin olarak çevrenin korunması konusunda bir dizi uluslararası ve bölgesel anlaşmanın ele alındığını göz önünde bulundurulduğu”nun altı çizilmekte ve BM çatısı altında yapılan çalışmalara işaret edilmektedir. Buna göre, Basel Sözleşmesi hazırlanırken, Birleşmiş Milletler İnsan Çevresi Konferansı (Stockholm, 1972) Bildirgesi, UNEP Yönetim Konseyi’nin 17 Temmuz 1987 tarihli, 14/30 sayılı kararıyla kabul edilen Tehlikeli Atıkların Çevreyle Uyumlu Bir Şekilde Yönetimine İlişkin Kahire İlkeleri, Birleşmiş Milletler Tehlikeli Malların Taşınması Uzmanlar Komitesi tarafından 1957 yılında formüle edilen ve her iki yılda bir güncellenen tavsiyeler, Birleşmiş Milletler sistemi içinde kabul

³⁶⁴ (Çevrimiçi) <http://www.cevreorman.gov.tr/mevzuat/basel.doc>, 2 Eylül 2007.

³⁶⁵ Kummer, K., age., s. 87.

edilen ilgili tavsiye, bildirge, belge ve yönetmeliklerle, diğer uluslararası ve bölgesel örgütler tarafından yapılan etüt ve çalışmalar dikkate alınmıştır. Buna bağlı olarak, “Kahire İlkeleri ve UNEP Yönetim Konseyi’nin Çevre Koruma Teknolojisi Transferinin geliştirilmesine ilişkin 14/16 sayılı kararı ruhu çerçevesinde, mahalli olarak üretilen tehlikeli atıkların ve diğer atıkların uygun bir şekilde yönetimine ilişkin teknolojinin özellikle gelişmekte olan ülkelere transfer edilmesi gerektiği” de belirtilmektedir. Ayrıca, daha önce sözü edilen “Dünya Tabiat Sözleşmesi”ne de gönderme yapılmakta, “Birleşmiş Milletler Genel Kurulu’nun otuz yedinci oturumunda (1982) kabul ettiği Dünya Tabiat Sözleşmesi ruhu, ilke, hedef ve işlevlerinin, insan çevresinin ve doğal kaynakların korunmasına ilişkin etik kurallar olarak kabul edildiği” belirtilmektedir.³⁶⁶

Yine “Giriş” bölümünde, “devletlerin, insan sağlığının ve çevrenin korunmasına ilişkin uluslararası yükümlülüklerini yerine getirmek zorunda oldukları ve uluslararası hukuk uyarınca sorumluluk taşıdıkları” vurgulanmakta ve “Sözleşme hükümlerinin veya Sözleşme protokollerinden herhangi birinin ihlâli halinde, anlaşmaların ilgili uluslararası kanunları uygulayacağının kabul edildiği” belirtilmektedir. Ayrıca “tehlikeli atıkların ve diğer atıkların, ilgili Uluslararası Sözleşmeler ve tavsiye kararları uyarınca taşınması gereğini de kabul ederek” ifadesi kullanılmaktadır.³⁶⁷ Sözleşme’nin “giriş”inde “insan sağlığı” ve ‘çevrenin korunması’ özellikle işlenmektedir. Keza, gelişmekte olan ülkelerin durumlarına da dikkat çekilmektedir.

“Giriş”in ilk paragrafını oluşturan “bu Sözleşme’ye taraf olan devletler; tehlikeli atıklarla diğer atıkların ve bunların sınırlar ötesi taşınımının insan sağlığı ile çevrede yol açtığı zarar tehlikesinin bilincinde olarak” ifadesi, “insan sağlığı” ve “çevre” kavramlarının anahtar kelimeler durumunda olduklarını daha baştan ortaya koymaktadır. İkinci paragrafta da aynı kavramlara vurgu yapılmakta, “tehlikeli atıklarla diğer atıkların giderek artan oluşum, karmaşıklığı ve sınırlar ötesi taşınımının insan sağlığı ve çevre için büyüyen bir tehdit oluşturduğunun farkında

³⁶⁶ (Çevrimiçi) <http://www.cevreorman.gov.tr/mevzuat/basel.doc>, 19 Kasım 2007.

³⁶⁷ (Çevrimiçi) <http://www.cevreorman.gov.tr/mevzuat/basel.doc>, 21 Kasım 2007.

olunduğu” belirtilmektedir. Üçüncü ve dördüncü paragraflarda da aynı kavramların tekrarlandığı görölmektedir.

Yukarıya aldığımız bir ve ikinci paragraflar dışında “Giriş”te, sözleşmenin temel felsefesini ve amaçlarını yansıtan ifadeler de yer almaktadır. Bu çerçevede, “insan sağlığını ve çevreyi, bu atıkların yarattığı tehlikelerden korumanın en etkin yolunun, atıkların oluşumunu miktar ve/veya tehlike potansiyeli açısından asgari düzeye indirmek olduğu” vurgulanmakta, “bertaraf yerleri neresi olursa olsun, sınırlar ötesi taşınımları da dâhil olmak üzere, tehlikeli atıkların ve diğ er atıkların yönetiminin, insan sağlığı ve çevre ile tutarlı olabilmesini sağlamak amacıyla, Devletler’in gerekli tedbirleri almaları” gerektiği belirtilmektedir. Ayrıca, “atık üreticilerinin bertaraf yerleri neresi olursa olsun, tehlikeli atıkların ve diğ er atıkların, insan sağlığı ve çevre ile tutarlı bir şekilde nakli ve bertarafı konusundaki görevlerini yerine getirmeleri hususunun Devletler tarafından temin edilmesi gereği” dile getirilmektedir. Altı çizilen bir başka husus, “tehlikeli atıkların ve diğ er atıkların, çevre ve etkin yönetim ilkeleri ile uyum içinde olduğu sürece, üretilmiş oldukları Devlet’te bertaraf edilmeleri”dir. Bunun yanı sıra, “Tehlikeli atıkların ve diğ er atıkların artan kontrolünün, bu atıkların çevresel açıdan tutarlı bir şekilde yönetimi ve sınırlar ötesi taşınımının azaltılması konusunda teşvik edici bir işlev göreceği” ifade edilmektedir. İlaveten, “Tehlikeli atıkların devletler arasında sınırlar ötesi taşınımının kontrolü ve bu taşınımına ilişkin bilgilerin gereğince değişimine ilişkin tedbirlerin Devletler tarafından alınması” istenmektedir. Yine, “gelişmekte olan ölkelerin, tehlikeli atıkların ve diğ er atıkların yönetimi konusunda sınırlı olanaklarının olduğu” da dikkat çekilmektedir. Belirtilen bir başka nokta da, “tehlikeli atıkların ve diğ er atıkların sınırlar ötesi taşınımına, bu atıkların taşınmasının ve nihai bertarafının sadece çevreyle uyumlu bir şekilde gerçekleştirilmesi durumunda izin verilmesi”dir. Son olarak, “insan sağlığını ve çevreyi, tehlikeli atıkların ve diğ er atıkların oluşumu ve yönetiminden kaynaklanabilecek olumsuz etkilerden sıkı kontrol yoluyla korumaya kararlı” olunduğu belirtilmektedir.³⁶⁸

³⁶⁸ (Çevrimiçi) <http://www.cevreorman.gov.tr/mevzuat/basel.doc>, 28 Aralık 2007.

Basel Sözleşmesi uyarınca, tehlikeli atığın sınırlar ötesi taşınımı için, öncelikle, tehlikeli atığı ihraç edecek ülke veya atığı ihraç edecek üretici ya da ihracatçı, ihracatçı devletin yetkili makamları aracılığı ile tehlikeli atık hakkında ithalatçı devletin yetkili makamına yazılı olarak bildirimde bulunmakla yükümlüdür. İthalatçı devlet, söz konusu taşınımına şartlı veya şartsız olarak izin verdiğini veya reddettiğini veya ek bilgi istediğini bildiren cevabını bildirimde bulunan tarafa göndermek zorundadır. İhracatçı devlet, tehlikeli atığın ülkeden çıkışına, ancak, ithalatçı ülkenin yazılı muvafakatını ve tehlikeli atığın çevreye uyumlu bir şekilde yönetimine ilişkin bir sözleşmenin ihracatçı ile bertaraf edici arasında imzalanmış olduğuna dair ithalatçı devletin vereceği yazılı bildirimi almakla şartıyla izin vermekle yükümlüdür. Aksi takdirde tehlikeli atığın sınırlar ötesi taşınımının başlamasına müsaade etmemek zorundadır. Sözleşme'ye taraf olan ve tehlikeli atık kendi sınırları veya karasuları içinden geçecek olan transit ülke konumundaki devlet, bildirimi aldığını bildirimde bulunan tarafa derhal duyurmakla yükümlüdür. Ayrıca söz konusu taşımaya şartlı veya şartsız izin verdiğini, izin vermeyi reddettiğini veya ek bilgi istediğini belirten yazılı cevabını 60 gün içerisinde bildirimde bulunan tarafa göndermek zorundadır. İhracatçı devlet, transit devletin yazılı izni olmaksızın tehlikeli atığın taşınmasının başlamasına izin vermemektedir. Sözleşme uyarınca, tehlikeli atıkların sınırötesi taşınımı için transit devlet veya ithalatçı devlet gereken sigorta veya teminatı talep edebilmektedir.

Basel Sözleşmesi'nde 'tehlikeli atık' olarak tanımlanan maddeler, aşağıda sıralanan ve parantez içinde kodları verilen özelliklerden herhangi birine sahip olmaları kaydıyla, Sözleşme'deki tablolarda belirtilen kategorilerden herhangi birine dâhil olan atıklardır: Patlayıcı (H1), parlayıcı sıvı (H3), parlayıcı katılar (H4.1), kendiliğinden tutuşabilen (H4.2), suyla temas halinde parlayıcı gazlar bırakan oksitleyici (yakıcı) (H4.3), oksitleyici (yakıcı) (H5.1), organik peroksitler (H5.2), toksik (akut) (H6.1), enfeksiyöz maddeler (H6.2), korozif (aşındırıcı, çürütücü) maddeler (H8), su veya havayla temasta toksik gaz oluşturan (H10), toksik (gecikmiş

veya kronik) (H11), ekotoksik (H12), bertaraf edilmelerinden sonra tehlikeli madde oluşturan (H13).³⁶⁹

Yukarıdaki sınıflandırma ve tanıma uymasalar bile, ihracatçı, ithalatçı veya transit taraflardan birinin kendi mevzuatına göre tehlikeli olarak tanımladığı atıklar da ‘tehlikeli atık’ kapsamında kabul edilmektedir. Evlerden toplanan atıklar ile evsel atıkların yakılmasından kaynaklanan atıklardan sınırlar ötesi taşınımına konu olanlar, ‘diğer atıklar’ olarak tanımlanmıştır. Ancak Basel Sözleşmesi, tehlikeli atıklar ve diğer atıklar için aynı düzenleme ve sınırlamaları getirmektedir. Mevcut diğer uluslararası düzenlemelerin kapsamına giren radyoaktif atıklar ile tankerlerin olağan faaliyetlerinden kaynaklanan atıklar Basel Sözleşmesi’nin kapsamı dışında tutulmuştur.³⁷⁰

“Sözleşme’nin Kapsamı” başlığını taşıyan 1. maddeye göre tehlikeli atıklar; “Sözleşme Eki III’te belirtilen özelliklerden herhangi birine sahip olmaları kaydıyla, Ek I’de belirtilen kategorilerden herhangi birine ait olan atıklar” ile, “ihracatçı, ithalatçı veya transit tarafın kendi mevzuatına göre tehlikeli olarak tanımladığı veya tehlikeli olduğuna inanılan atıklar” olmak üzere iki grupta toplanmaktadır. 1. maddede sözü edilen “diğer atıklar” ise Ek II’de belirtilen kategorilerden herhangi birine ait olan ve sınırlar ötesi taşınımına konu olan atıklardır.

Sözleşmenin “Tanımlar” başlığını taşıyan 2. maddesinde atık, yönetim, sınırötesi taşınım, bertaraf, yetkili makam, ithalatçı devlet gibi sözleşmede kullanılan ve sözleşme açısından önem taşıyan kavramların tanımlandığı görülmektedir. Sözleşmenin konusunu oluşturan ve “tehlikeli atık” ve “diğer atıklar” olarak ikiye ayrılan “atık” kavramı, bu maddede, “Kanun hükümleri uyarınca bertaraf edilen, edilmesi düşünülen veya gereken madde veya nesnelerdir” şeklinde tanımlanmaktadır. 2. maddede, “çevreyle uyumlu yönetim” kavramı aşağıdaki gibi açıklanmaktadır:

³⁶⁹ Zambak, C. – Ekinci, E. – Erdem, A. - Barlas, H. – Ünlü, H., age., s. 84; (Çevrimiçi) <http://www.cevreorman.gov.tr/mevzuat/basel.doc>, 30 Ağustos 2007.

³⁷⁰ Zambak, C. – Ekinci, E. – Erdem, A. - Barlas, H. – Ünlü, H., age., s. 82-83.

“ Tehlikeli atıkların veya diğer atıkların çevreyle uyumlu bir şekilde yönetimi’, tehlikeli atıkların veya diğer atıkların, insan sağlığını ve çevreyi bu atıklardan kaynaklanabilecek olumsuz etkilerden koruyacak şekilde yönetilmesini sağlamak üzere tüm pratik tedbirlerin alınması anlamına gelir.”

Ancak, bu kavramda belirtilen pratik tedbirlerden neyin kastedildiği açık değildir ve kesin standartlara sahip olmaktan uzaktır. Bu konuda yapılacak bir yorum öncelikle Basel Sözleşmesi’nin ruhu ve temel unsurlarıyla bağdaşmalıdır. Sözleşme, birçok temel ilkeye dayanan küresel kurallar getirmekte ve ‘sınırlı yasaklama’ konsepti çerçevesinde sınırötesi hareketleri kontrol altında tutmayı amaçlamaktadır. Ancak, bu kurallarla sınırlandırılan bir “çevreyle uyumlu yönetim” konsepti, Sözleşme’nin ruhunu tam yansıtmayacaktır. Bu nedenle, bir yandan bu kavram, ilgili hukukî düzenlemeler ışığında yorumlanmalı, diğer taraftan da objektif çevresel standartlara kavuşturulmalıdır. Böylesi objektif standartların salt hukukî düzenlemelerden hareketle oluşturulması doğru bir yaklaşım değildir.³⁷¹

Sözleşme’nin 3. maddesi “Tehlikeli Atıkların Ulusal Tanımı” başlığını taşımaktadır. Bu maddeye göre, Taraflar bu Sözleşme’ye taraf olduktan sonra altı ay içinde, kendi ulusal mevzuatına göre tehlikeli olarak tanımlanan veya düşünülen, Ek I ve II’de listelenenler dışındaki atıkları ve atıklara uygulanabilir, sınırlar ötesi taşınım usulleriyle ilgili gereklilikleri, Sözleşme Sekretaryası’na bildirmekle yükümlüdürler. Yine Taraflar, 1. fıkra uyarınca temin etmiş oldukları bilgilerde meydana gelebilecek herhangi bir önemli değişikliği sonradan Sekretarya’ya bildirmek zorundadır. Buna karşılık Sekretarya, 1. ve 2. fıkralar uyarınca almış olduğu bilgileri derhal tüm Taraflara bildirmekten sorumludur. Ayrıca Taraflar da, Sekretarya tarafından 3. fıkra kapsamında kendilerine iletilen bilgilerin ihracatçılara aktarılmasından sorumludurlar. Bu maddenin amacı, devletler arasında koordinasyon sağlanması, taraf devletlerce atık olarak belirlenen maddelerin diğer devletler tarafından da öğrenilmesi ve bu bilgiler ışığında devletlerin ihracat sistemlerini yeniden düzenlemelerinin sağlanmasıdır.

³⁷¹ Kummer, K., age., s. 89-90.

“Genel Yükümlülükler” başlığını taşıyan 4. maddeye göre sözleşme kontrol sisteminin temeli “tehlikeli atıkların sınır ötesi taşınımından önce yapılacak bildirim prosedürü”dür. Bu çerçevede, ilgili ülkelerin (ithal/ihrac/transit ülke) yetkili makamına önceden yazılı bildirimde bulunulması ve onay alınması gerekmektedir. Ayrıca, atıkların nakli sırasında, hareketin başladığı noktadan bertarafına kadar taşıma belgesi bulundurulması zorunludur. Atıklar tehlikeli olarak adlandırıldığında ve taşınmaları söz konusu olduğunda Basel Sözleşmesi’ne tâbi olmaktadır. Tehlikeli atığın sınırlar ötesi taşınımına ancak aşağıda belirtilen şartlar mevcut olduğunda ve bazı tedbirler alınması kaydıyla izin verilmektedir: Tehlikeli atığı ihrac edecek ülke, söz konusu atığı çevreye uyumlu bir şekilde bertaraf etmek için gerekli teknik kapasite, tesis veya uygun bertaraf sahalarına sahip değilse, söz konusu atıkların taşınımı sonucunda ithal eden ülkenin atığı yeniden değerlendirme işlemini uygun kriterlere göre yapması halinde, tehlikeli atığın taşınmasına izin verilebilmektedir.³⁷²

Devletler yasadışı trafiği engellemek, ihracat ve ithalat sistemlerini sözleşmeye göre düzenlemekle yükümlüdürler. “Yasadışı trafik” kavramına Sözleşme’nin 9. maddesi açıklık getirmektedir. Bu maddeye göre, Sözleşme hükümleri uyarınca tüm ilgili devletlere bildirimde bulunulmadan veya bunların muvafakatı Sözleşme hükümleri uyarınca alınmadan ya da ilgili devletlerin rızası sahtekârlık, yalan beyan veya hile ile elde edilerek yahut maddi bir şekilde belgelere uyulmadan yahut da tehlikeli atıkların veya diğer atıkların, sözleşmeye ve genel uluslararası hukuk ilkelerine aykırı olarak kasıtlı bertarafı (örneğin, denize boşaltma) sonucunu doğuran sınırötesi taşınım, yasadışı trafik anlamına gelmektedir.

Küresel standartlar getiren Basel Sözleşmesi, kendi şemsiyesi altında tehlikeli atıkların sınırötesi hareketleriyle ilgili ayrı düzenleme ve anlaşmaların yapılmasını öngörmektedir. Bu husus, Sözleşme’nin 11. maddesinde şu şekilde belirtilmektedir:

(1) 4. maddenin 5. fıkrası hükümlerine bakılmaksızın Taraflar, bu Sözleşme’nin tehlikeli atıkların ve diğer atıkların çevreyle uyumlu yönetimine ilişkin hükümlerini ihlâl etmemek kaydıyla, tehlikeli atıkların veya diğer atıkların sınırlar ötesi taşınımı konusunda Taraf olan veya olmayan Devletler’le ikili, çok taraflı veya bölgesel anlaşmalara veya düzenlemelere girebilirler. Bu anlaşma ve düzenlemeler,

³⁷² (Çevrimiçi) <http://www.cevreorman.gov.tr/mevzuat/basel.doc>, 30 Ağustos 2007.

gelişmekte olan ülkelerin çıkarlarını göz önüne alarak, en az bu sözleşmenin hükümleri kadar çevreyle uyum içinde olmalıdır.

(2) *Taraflar, tehlikeli atıkların ve diğer atıkların, tümüyle kendi aralarındaki sınırlar ötesi taşınımının kontrolü amacıyla, bu Sözleşmenin yürürlük tarihinden önce yapmış oldukları anlaşma veya düzenlemelerle, 1. fıkrada belirtilen düzenlemeler veya ikili, çok taraflı veya bölgesel antlaşmalardan herhangi birini Sekreteryaya bildirceklerdir. Söz konusu anlaşmaların, tehlikeli atıkların ve diğer atıkların bu Sözleşme’de hükme bağlanan şekliyle çevreyle uyumlu yönetimine ters düşmemesi şartıyla, bu Sözleşme hükümleri, anılan anlaşmalar uyarınca gerçekleşen sınırlar ötesi taşınımları etkilemeyecektir.*³⁷³

Sözleşme’nin 12. maddesinde, tehlikeli atıkların ve diğer atıkların sınırlar ötesi taşınımından ve bertarafından kaynaklanan sorumluluk ve tazminata ilişkin kural ve usulleri belirleyen bir protokolün en kısa sürede kabul edilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Bu hüküm doğrultusunda, 1999 yılında yapılan Basel Sözleşmesi 5. Taraflar Konferansı’nda, tehlikeli ve diğer atıkların sınırötesi hareketleri ve bertaraf edilmesinden kaynaklanan zarara ilişkin “Sorumluluk ve Tazminat Protokolü” kabul edilmiştir.³⁷⁴

Sözleşme’nin yürürlüğe girme usulünü düzenleyen 25. maddeye göre sözleşme, “yirminci onay, kabul, resmi teyid, tasdik veya üyelik belgesinin teslim [gününün] tarihini takip eden doksanıncı günden sonra onaylayan, kabul, tasdik veya resmen teyit eden Devlet veya politik ve/veya ekonomik bütünleşme teşkilatı için bu Sözleşme, anılan Devlet veya politik ve/veya ekonomik bütünleşme teşkilatının kendi onay, kabul, resmi teyid veya üyelik belgesini teslim tarihini takip eden doksanıncı günde” yürürlüğe girmektedir. 26. maddede “Sözleşme’ye çekince konamayacağı gibi, itiraz da edilemeyeceği” belirtilmektedir. 27. madde, kendisi için yürürlüğe girdiği tarihten itibaren üç yıl sonra Taraf’ın, Depoziter’e yazılı ihbarda bulunmak suretiyle, bu Sözleşme’den çekilebilmesine müsaade etmiştir. Aynı maddede, Sözleşme’den çekilmenin, bu konudaki ihbarın Depoziter’e ulaştığı tarihten bir yıl sonra veya ihbarda belirtilecek daha ileriki bir tarihte yürürlüğe gireceği ifade edilmektedir.

³⁷³ (Çevrimiçi) <http://www.cevreorman.gov.tr/mevzuat/basel.doc>, 23 Eylül 2007.

³⁷⁴ (Çevrimiçi) <http://www.basel.int/meetings/frsetmain.php>, 3 Ekim 2008.

Basel Sözleşmesi ile kontrol edilmesi istenen maddeler listesi, çevre kaynaklı tarife dışı ticaret engelleri açısından önem taşımaktadır. Tekstil ürünlerinde belirli konsantrasyon sınırlarının üzerinde bulunmaları örneğinde olduğu gibi insan sağlığına ve çevreye zararlı oldukları için tarife dışı ticaret engellerine konu olan kimyasallar, büyük oranda, bu liste tarafından kapsamaktadır.³⁷⁵

Sözleşme EK-1’inde geniş içerikli 45 ayrı atık kategorisi liste halinde verilmektedir. Atıklar atık türleri (Y1-Y18) ve atık bileşenleri (Y19-Y45) olmak üzere iki ana başlık altında incelenmektedir. Bir atığın, sözleşmenin Ek-3’ünde belirtilen tehlikeli özelliklerden herhangi birini içermediği veya göstermediği ispatlansa bile, Sözleşme Ek-1’deki kategorilerden (Y1-Y45) herhangi birine giriyorsa, Basel hükümleri uyarınca tehlikeli atık olarak kabul edilmesi sözkonusudur.

Atıkların sınırötesi taşınımı ve bertarafı ile doğrudan ilgili uluslararası sözleşmeleri ise şu şekilde sıralamak mümkündür: 1989 tarihli Basel Sözleşmesi (Tehlikeli Atıkların Sınırötesi Taşınımı ve Bertaraf Edilmesine İlişkin Basel Sözleşmesi, 1989), 1998 tarihli Rotterdam Sözleşmesi (Bazı Tehlikeli Kimyasal Maddeler ve Pestisitlerin Uluslararası Ticaretinde Uygulanacak Ön Bildirimli Kabul Sistemine İlişkin Rotterdam Sözleşmesi, 1998), 2001 tarihli Stockholm Sözleşmesi (Kalıcı Organik Kirleticilere İlişkin Stockholm Sözleşmesi, 2001), 1996 tarihli Akdeniz’in Kirlenmeye Karşı Korunması Barcelona Sözleşmesi ve İzmir Protokolü, 1992 tarihli Rio Konferansı ve Gündem 21’dir.

1979 tarihli Uzun Menzilli Sınırlarötesi Hava Kirliliği Sözleşmesi ve 1998 tarihli POP’lara Dair Aarhus Protokolü³⁷⁶, 1995 tarihli Güney Pasifik Bölgesi’nde Tehlikeli Atıkların Sınırlarötesi Hareket ve Yönetiminin Kontrolü ve Forum Ada Ülkelerine Tehlikeli ve Radyoaktif Atıkların İthalinin Yasaklanmasına Yönelik Waigani Sözleşmesi³⁷⁷, 1983 tarihli Karayip Bölgesi’nde Koruma ve Gelişim İçin

³⁷⁵ Zambak, C. – Ekinci, E. – Erdem, A. - Barlas, H. – Ünlü, H., age., s. 84.

³⁷⁶ (Çevrimiçi) www.unece.org/env/irtap/, 14 Nisan 2007.

³⁷⁷ (Çevrimiçi) www.forumsec.org.fj/docs/wc.htm , www.basel.int/micslinks/waigani.html, 22 Haziran 2007.

Cartagena Sözleşmesi³⁷⁸, 1992 tarihli Tehlikeli Atıkların Sınırlarötesi Hareketlerine Dair Orta Amerika Bölgesi Sözleşmesi.³⁷⁹

³⁷⁸ (Çevrimiçi) www.cep.unep.org/law/cartnut.html, 13 Mart 2007.

³⁷⁹ (Çevrimiçi) www.basel.int/misclinks/centroamerica.html, 8 Eylül 2007.

V. DİĞER ULUSLARARASI DÜZENLEMELER

A. ROTTERDAM SÖZLEŞMESİ

Kimyasal üretimi ve ticaretinde 1970’li yıllardan itibaren görülen dramatik büyüme, tehlikeli kimyasalların ve pestisidlerin (tarım ilaçları) ortaya koyduğu potansiyel riskleri gözler önüne sermiştir.³⁸⁰ Kimyasal maddeler hakkında yeterli bilgi ve tesise sahip olmayan ülkelerin daha büyük bir tehdit altında olduğu görülmektedir. Kimyasal üretimi ve ticaretinin büyük bir ivme ile artması, bunların oluşturduğu risklerin bir uluslararası sözleşme ile denetlenmesi ihtiyacını doğurmuştur.

İnsan sağlığını ve çevreyi korumak için, UNEP ve Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (*Food and Agriculture Organization*, FAO) ortak çalışması ile 1998 yılında Rotterdam Sözleşmesi (Bazı Tehlikeli Kimyasalların Uluslararası Ticaretinde Uygulanacak Ön Bildirimli Kabul Sistemine İlişkin Rotterdam Sözleşmesi³⁸¹) kabul edilmiştir. Rotterdam Sözleşmesi, Birleşmiş Milletler Çevre Programı Kimyasallar Birimi’nce yürütülen uluslararası nitelikte bir sözleşmedir. 1998 yılı sonunda imzaya açılmıştır. Rotterdam Sözleşmesi’ne üye ülkelerin sayısı 80’dir.³⁸²

Hollanda’nın Rotterdam kentinde, 10 Eylül 1998 tarihinde kabul edilen ve 24 Şubat 2004 tarihinde yürürlüğe giren bu sözleşme ile uluslararası zararlı kimyasal madde ve ilaç ticareti için, ‘önceden bilgi değişimi’ ve izin sistemi getirilmiştir.³⁸³ Böylelikle kimyasal madde ticaretini gözlemlmek ve kontrol edebilmek mümkün hale gelecektir.³⁸⁴ Rotterdam Sözleşmesi bazı kimyasalların ithalinde, ithalatçı ülkenin önceden bilgilendirilmesi ve rızasının alınması prosedürünü getiren bir sözleşmedir. Bu sözleşme, “ön bildirimli kabul sistemi” olarak da bilinir.³⁸⁵

³⁸⁰“The Hazardous Chemicals and Wastes Conventions”, (Çevrimiçi) <http://basel.int/pub/threeConventions.pdf>, 9 Kasım 2007.

³⁸¹ The Rotterdam Convention on the Prior Informed Consent Procedure for Certain Hazardous Chemicals and Pesticides in International Trade.

³⁸² Dış Ticaret Müsteşarlığı, age, s. 34.

³⁸³ “What is Rc?”, (Çevrimiçi) <http://www.pic.int/home.php?type=t&id=5&sid=16>, 22 Ekim 2007.

³⁸⁴ (Çevrimiçi) <http://www.pic.int>, 8 Şubat 2007.

³⁸⁵ (Çevrimiçi) http://fp6.ege.edu.tr/Doc/temel_terimler_sozlugu.pdf, 19 Aralık 2007.

Rotterdam Sözleşmesi, çevre ve insan sağlığını olumsuz yönde etkilediği gerekçesi ile üye ülkelerin herhangi biri veya birkaçı tarafından satışı ve kullanımı yasaklanmış veya kısıtlanmış olan toksit sanayi kimyasalları ve pestisitlerin (zirai ilaçların) ihracatı öncesi, ihraç edilecek ülkeye bildirimde bulunularak izin alınması ve ülkenin ihraç edilecek maddenin tehlike özellikleri hakkında bilgilendirilerek kontrollü kullanımının sağlanmasını amaçlamaktadır.³⁸⁶

Rotterdam Sözleşmesi'ne konu olan zirai ilaçlar şu şekilde sıralanmaktadır: 2,4,5-T, aldrin, binapacryl, captafol, chlordane, chlordimeform, chlorobenzilate, DDT, 1,2-dibromoethane (EDB), dieldrin, dinoseb, DNOC ve tuzları, ethylene dichloride, ethylene oxide, fluoroacetamide, heptachlor, hexachlorobenzene, lindane (lindan), cıva bileşikleri, monocrotophos, parathion, pentachlorophenol ve toxaphene, ayrıca belirli methamidophos formülasyonları, methyl-parathion, monocrotophos, parathion, phosphamidon ve bir benomyl kombinasyonu, carbofuran ve thiram. Sözleşme ayrıca 11 adet sanayi kimyasalını içermektedir: asbest (actinolite, anthophyllite, amosite, crocidolite, tremolite), polybrominated biphenyls (PBBs), polychlorinated biphenyls (PCBs), polychlorinated terphenyls (PCTs), tris (2,3 dibromopropyl) phosphate, tetraethyl lead (TEL) ve tetramethyl lead (TML). Rotterdam Sözleşmesi (madde 5), yasaklanmış veya ciddi biçimde sınırlandırılmış kimyasallar hakkında yapılmış son düzenleyici işlemleri Sekretarya'ya bildirmeyi gerekli kılmaktadır. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler de ciddi tehlike içeren zirai ilaçlarla ilgili listeler sunabilmektedir (madde 6).³⁸⁷

Sözleşme detayında, sözleşme listesinde geçen maddelerin ticaretinde uluslararası kabul görmüş etiketleme ve ambalajlama sistemi ile Güvenlik Bilgi Formlarının hazırlanması ve dağıtımına ilişkin usul ve esasların kullanılması gerektiği belirtilmektedir. Bu maksatla hazırlanan Tehlikeli Kimyasallar Yönetmeliği'nde bu konulara ilişkin revizyonların tamamlanması sonrası, AB mevzuatına uyum çerçevesinde Türkiye'nin sözleşmeye taraf olmasına yönelik işlemler tamamlanacaktır.³⁸⁸

³⁸⁶ Dış Ticaret Müsteşarlığı, age., s. 34.

³⁸⁷ (Çevrimiçi) <http://basel.int/pub/threeConventions.pdf>, 11 Aralık 2007.

³⁸⁸ http://www.abgs.gov.tr/files/Muktesebat_Uyum_Programi/27_Cevre.pdf

Rotterdam Sözleşmesi, Taraflar Konferansı'na bir yan organ oluşturmuştur: Kimyasalları İzleme Komitesi. Hükümetler tarafından belirlenen uzmanların oluşturduğu bu komite, mevcutlara ilave olarak yeni yasaklanmış veya ciddi biçimde kısıtlanmış kimyasalların ya da ciddi tehlike içeren zirai ilaçların ön bildirim ve muvafakat işlemine konu olup olmayacağını belirlemekten sorumludur. Komite, Taraflar Konferansı'na, ek kimyasalların Sözleşme kapsamına dâhil edilmesi konusunda önerilerde bulunmaktadır.³⁸⁹

Doğal olarak, Rotterdam Sözleşmesi, Avrupa Birliği'nin hukuksal düzenlemelerini etkilemektedir. Avrupa Komisyonu, 19 Mayıs 2005 tarihinde belli başlı tehlikeli maddelerin ithalatı konusundaki kararı yeniden düzenlemiş bulunuyor. Rotterdam Sözleşmesi'ni temel alan düzenlemeye göre, AB'deki bazı böcek ilaçları ve tehlikeli maddeler konusundaki mevcut uygulamalar 304/2003/AT sayılı Yönetmelik ile aynı çizgide olacak şekilde değiştirilmiştir. Yönerge dâhilindeki süreçler pek çok aşamadan oluşmakta ve Rotterdam Sözleşmesi Sekreterliği her katılımcı ülkede tehlikeli ürünlerin ihracatı ile ilgili kararların çıkmasını talep etmektedir. 2003 tarihli Yönetmelik'te, AB'nin PIC ilkesi (Önceden Bildirilmiş Rıza İşlemi³⁹⁰) tarafından kapsanan her kimyasal ürün için alması gereken resmi kararlar belirtilmektedir. COM (2005) 1455 sayılı yeni Komisyon Kararı, bu uygulamaya 1 Mayıs 2005 tarihi itibarıyla AB üyesi olan yeni ülkeleri de eklemiştir.³⁹¹

Rotterdam Sözleşmesi, altyapının ve kimyasalları yönetim kapasitesinin geliştirilmesi için Taraflar arasında teknik yardımlaşmayı zorunlu kılmaktadır. Taraflar Konferansı'nın ilk toplantısında, bölgesel düzeyde teknik yardım sağlanması konusunda bir karar bulunmaktadır.³⁹²

Bazı tehlikeli kimyasal maddeler ve pestisitlerin uluslararası ticaretinde uygulanacak ön bildirimli kabul sistemine ilişkin bu sözleşmeyi Türkiye de imzalamıştır. Sözleşme'ye taraf olunabilmesi için gerekli çalışmalar halen

³⁸⁹ "The Hazardous Chemicals and Wastes Conventions", (Çevrimiçi) <http://basel.int/pub/threeConventions.pdf>, 9 Kasım 2007.

³⁹⁰ Prior Informed Consent Procedure.

³⁹¹ (Çevrimiçi) <http://www.mess.org.tr/html/haberler/htm/MESSABBultenimay2005.pdf>, 29 Mart 2007.

³⁹² (Çevrimiçi) <http://basel.int/pub/threeConventions.pdf>, 28 Aralık 2007.

sürdürülmektedir.³⁹³ Türkiye adına Dış Ticaret Müsteşarlığı, 2006 yılında Cenevre’de Rotterdam Sözleşmesi çerçevesinde yapılan toplantıya katılmıştır.³⁹⁴ Çevre ve Orman Bakanlığı Sözleşme ile genel olarak, buna karşılık Sağlık Bakanlığı ve Tarım Bakanlığı ise pestisitlerle alakalı olduğu ölçüde ilgilenmektedir. Sözleşme’nin ithalat ile ilgili prosedürleri, Dış Ticaret Müsteşarlığı’nın Çevrenin Korunması Yönünden Kontrol Altında Tutulan Kimyasallara ilişkin (2004/6) tebliğinde yer alan maddeler çerçevesinde Çevre ve Orman Bakanlığı’nca verilen kontrol belgeleri ile yürütülmektedir. “Tehlikeli Kimyasallar Yönetmeliği”nde yapılacak revizyon sonrası ihracat ile ilgili prosedürler gerçekleştirilebilecektir.³⁹⁵

Türkiye’de, Rotterdam Sözleşmesi’ne uygun düzenlemelerin yapılmasından Dışişleri Bakanlığı ile Çevre ve Orman Bakanlığı sorumludur. Sözleşme imzalanmasına rağmen henüz onaylanmış değildir.³⁹⁶

Sözleşme’ye taraf ülkelerin 10 Ekim 2006 tarihinde Cenevre’de yaptığı toplantıda, Kanada ve Rusya’nın muhalefeti nedeniyle Sözleşme’nin III sayılı listesindeki tehlikeli maddelerin arasına krizolit dâhil edilememiştir. Bugün için 39 zehirli maddeyi içeren Rotterdam Sözleşmesi listesine asbestin dâhil edilememiş olması, Sözleşme’nin saygınlığını ve etkinliğini azaltan bir gelişme olarak görülmektedir.³⁹⁷ Sözleşmenin Ek III’ünde sayılan 39 kimyasalın 24’ü zirai ilaç, 4’ü ciddi tehlike arz eden zirai ilaç formülasyonu ve 11’i de, yukarıda belirtildiği gibi sanayi kimyasalıdır. Gelecekte çok daha fazla sayıda kimyasalın yasak kapsamına alınacağı beklenmektedir.³⁹⁸

³⁹³ Çevre ve Orman Bakanlığı, age., s. 21.

³⁹⁴ Dış Ticaret Müsteşarlığı: *Dış Ticaret Müsteşarlığı 2006 Yılı Faaliyet Raporu*, (Çevrimiçi) http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/DTM_2006_FAALIYET_RAPORU.pdf, 8 Kasım 2007.

³⁹⁵ Dış Ticaret Müsteşarlığı, age., s. 34.

³⁹⁶ (Çevrimiçi) http://www.dogunsifed.org/MUKTESEBATUYUMTABLOLARI/27_Cevre.doc, 5 Ağustos 2007.

³⁹⁷ (Çevrimiçi)

http://www.isguvenligi.net/index.php?option=com_content&task=view&id=96&Itemid=32, 4 Haziran 2007.

³⁹⁸ “What is Rc?”, (Çevrimiçi) <http://www.pic.int/home.php?type=t&id=5&sid=16>, 22 Ekim 2007.

B. STOCKHOLM SÖZLEŞMESİ

Sanayi Devrimi'nin ardından 1940'lı yılların sonuna kadar, onbinlerce yeni sentetik kimyasal madde üretilmiş ve çevreye yayılmıştır. 1960'lı yıllarda çevre konusunda incelemeler yapan bilim insanları, bugün “kalıcı organik kirleticiler” (KOKlar) diye adlandırılan endüstriyel kimyasalların doğal yaşam ve insanlar üzerinde şiddetli ve uzun vadeli olumsuz etkileri olduğunu, çevrede alabildiğine yayıldığını ve küresel boyutta gittikçe büyüyen bir sorun haline geldiğini farkettiler. Buna rağmen, sanayi tesislerinin hiçbir düzenleme olmaksızın çevreyi kirletmeye devam etmelerine izin verilmiş ve KOKlar dünya üzerinde yaşayan her canlının bedeninde birikerek tüm gezegene yayılmıştır.

Hükümetler yaygın çevresel kirliliğe ilişkin kaygılarını ilk kez 1970'li yılların başında, UNEP Stockholm İnsan Çevresi Konvansiyonu'nu hazırlayan süreçte dile getirmişlerdir. 30 yıl kadar sonra, 2000 yılında, üç yıl süren görüşmeleri engelleyen ABD, Avustralya, Kanada, Japonya ve Yeni Zelanda, uluslararası baskıya boyun eğmiş ve en sonunda KOKlar'ın kullanımdan kaldırılması için ilk küresel anlaşma taslağı oluşturulmuştur.³⁹⁹

İnsanların KOKlara maruz kalmasına yol açan en önemli kaynak besinler olup, bunlar içinde özellikle et, balık ve çiftlik ürünleri gibi yağlı yiyecekler bulunmaktadır. Haziran 2000 yılında ABD Çevre Koruma Ajansı, çok yağlı besin tüketen insanların dioksine maruz kalmaları nedeniyle binde bir gibi yüksek oranda kanser riskiyle karşı karşıya olduklarını tespit etmiştir. KOKlara maruz kalmakla ilişkili diğer sağlık sorunları şöyle sıralanmaktadır: Endokrin bozuklukları, öğrenme bozuklukları, kısırlık gibi üreme sorunları, bağışıklık sistemi değişimleri, şeker hastalığı sıklığında artış. Gelişme çağındaki genç insanlar ve yaban hayvanları, KOKların toksik etkilerinden en fazla zarar gören gruplar durumundadır. Kirleticiler plasenta yoluyla anne rahmindeki fetusa, anne sütü yoluyla da bebeğe geçmektedir. Anne sütü emen bebeklerin, Dünya Sağlık Örgütü'nün kalıcı organik kirletici dioksinler için belirlemiş olduğu günlük üst sınırı 144 katına kadar aştığı yolunda veriler bulunmaktadır.

³⁹⁹ (Çevrimiçi) <http://www.bianet.org/2005/12/20/2395.htm>, 21 Mart 2007.

KOKlar küresel kirleticiler olup, yayıldıkları yakın çevreyi kirlettikleri gibi, nehirlerle, hava akımlarıyla ve okyanus akıntılarıyla binlerce kilometre yolculuk da yapabilmektedir. Gezegenin sıcak bölgelerinden soğuk alanlara göç etmekte ve buralarda büyük oranda yoğunlaşarak yeniden Dünya yüzeyine inmektedir. Kuzey Kutbu gibi çok az endüstriyel etkinlik olan uzak bölgeleri bile bugün kirletmiş olan KOKlar, doğal sistemlerin maruz kalabilecekleri en sorunlu kimyasallar olup onları özellikle tehlikeli kılan şu üç niteliğe sahiptirler:

- Toksisite: Toksik etkilere yol açarak biyolojik sistemleri sekteye uğratmaktadır.
- Kalıcılık: KOKlar doğal parçalanma işlemlerine mukavemet eden dengeli bileşikler olup, çevrede kalıcı olma özelliği taşımaktadır.
- Biyoakümülyasyon: KOKlar besin olarak tüketilen sıvı yağlar, balık, süt, yoğurt, peynir, tereyağı, anne sütü ve et ile insan dokuları gibi yağlı maddelerde birikmekte ve yoğunlaşmaktadır.

En yüksek KOK düzeylerine, kutup ayısı, dişli balina, fok gibi avcı hayvanlarda ve insanlarda rastlanmaktadır. Bunun nedeni, KOKların bir insan ya da hayvanın bedeninde, kirlenmiş bir diğer hayvanı yemesi sonucunda birikmesidir. Dioksin ve furanlar gibi KOKların meyve ve sebze üzerinde yoğunlaşması sonucunda oluşan kirlilik gıda zinciri ile insanlarda yağlı dokularda birikmekte ve kansere yol açmaktadır.⁴⁰⁰ Bir başka deyişle KOKlar, doğada uzun süre boyunca yok olmayan, geniş bir bölgeye yayılabilen, canlı organizmaların yağ dokularında biriken ve insanlara ve vahşi yaşama zararlı etkileri olan kimyasallardır.⁴⁰¹

1998 ve 1999 yıllarında gerçekleştirilen iki toplantının ardından 22-23 Mayıs 2001 tarihlerinde imzalanan Stockholm Kalıcı Organik Kirleticilerden Arınma

⁴⁰⁰ Çakar, T.: “Kalıcı Organik Kirleticiler (KOK) İnsan ve Çevre Sağlığı”, (Çevrimiçi) http://www.tuketicihaklari.org.tr/index.php?option=com_content&task=view&id=174&Itemid=49, 17 Şubat 2007; (Çevrimiçi) <http://www.bianet.org/2005/12/20/2395.htm>, 21 Mart 2007.

⁴⁰¹ (Çevrimiçi) http://www.ipen.org/ipepweb1/library/ipep_pdf_reports/1tur%20turkey%20kocaeli%20pesticide%20stock%20turkish.pdf, 6 Nisan 2007.

Sözleşmesi⁴⁰², “12 kalıcı organik kirletici maddenin (kirli düzinenin)” üretimini, kullanımını ve bertaraf süreçlerini yasaklamayı ya da katı bir şekilde denetlemeyi amaçlamaktadır.⁴⁰³ Stockholm Sözleşmesi, UNEP tarafından hazırlanan ve kalıcı özellik göstermeleri sebebiyle çevre ve insan sağlığını olumsuz olarak etkileyen sözkonusu 12 kimyasal maddenin (Aldrin, Klordan, Dieldrin, Endrin, Heptaklor, heksaklorobenzen, Poliklorlu bifeniller (PCBs), DDT, Dioksin ve Furanlar) kullanılmasına yasaklama ve sınırlama getiren bir uluslararası sözleşmedir.⁴⁰⁴ Bugüne kadar 151 ülkenin imzalayarak 126 ülkenin onayladığı, 51 ülkenin taraf olduğu Sözleşme, 50. devlet olarak Fransa’nın da imzalamasıyla tüm dünyada 17 Mayıs 2004 tarihinde resmi olarak yürürlüğe girmiştir.⁴⁰⁵ Türkiye Cumhuriyeti adına Çevre ve Orman Bakanlığı aynı Konferans’ta Sözleşme’yi imzalamıştır.⁴⁰⁶ Sözleşme, Arapça, Çince, İngilizce, Fransızca, Rusça ve İspanyolca olmak üzere altı dilde hazırlanmıştır.⁴⁰⁷

Stockholm Sözleşmesi KOKlar sorununun çözülmesi yolundaki çalışmalar için sağlam bir temel oluşturmakta ve aşağıdaki hedeflere yönelik olarak, kimyasallarla ilgili politikalarda ve uygulamalarda dünya çapında radikal bir değişiklik getirmektedir:

- *Yeni KOKların Yasaklanması:* KOK özellikleri taşıyan (araştırma ve geliştirme kaynaklı) yeni kimyasalların üretilmesinin ve kullanılmasının önlenmesi. Bu, kimya endüstrisine, artık çevre ve insan sağlığını büyük ölçekli bir laboratuvar olarak kullanamayacağı yönünde açık bir mesajdır.

⁴⁰² The Stockholm Convention on Persistent Organic Pollutants.

⁴⁰³ Arıkan, Y.: “İklim Değişikliği Görüşmelerinde Sivil Toplum Kuruluşları”, (Çevrimiçi) http://www.rec.org.tr/files/iklim/yayinlar/Iklim_Degisikligi_STK.pdf, 28 Ocak 2007.

⁴⁰⁴ Dönmez, M. K.: “Kalıcı Organik Kirleticiler Ve Stockholm POPs Sözleşmesi”, (Çevrimiçi) <http://www.undp.org.tr/gef/26Haziran/3-GEF-POPs.ppt>, 19 Haziran 2007.

⁴⁰⁵ (Çevrimiçi)

http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/ANL/CokTaraflıAnlasmaDb/kitapeik_metni.doc;

<http://basel.int/pub/threeConventions.pdf>, 30 Ocak 2008; (Çevrimiçi)

http://www.ipen.org/ipepweb1/library/ipep_pdf_reports/1tur%20turkey%20kocaeli%20pesticide%20stock%20turkish.pdf, 27 Ağustos 2007; Altan Acara, “Türkiye’nin Kalıcı Organik Kirletici Maddelere (POP’ler) İlişkin Stockholm Sözleşmesi İçin Taslak Ulusal Uygulama Planı”, (Çevrimiçi)

http://www.cevreorman.gov.tr/belgeler3/nip_plan.doc, 3 Aralık 2007.

⁴⁰⁶ (Çevrimiçi) <http://www.undp.org.tr/gef/26Haziran/3-GEF-POPs.ppt>, 19 Haziran 2007.

⁴⁰⁷ (Çevrimiçi) <http://www.pops.int>, 6 Şubat 2007.

- *Mevcut KOKların Kullanımdan Kaldırılması*: “Kirli düzine” diye bilinen 12 kimyasaldan oluşan liste ile başlanarak, UNEP tarafından acil eylem gerektirdiği tespit edilmiş bulunan tüm mevcut KOKların kullanımdan kaldırılması. Yumuşak döşemeler ve elektrik malzemelerinde kullanılan bromlu alev gerileticiler gibi, KOK özellikleri taşıyan diğer mevcut kimyasallar da ‘tedbirli yaklaşım’ ilkesiyle, kullanımdan kaldırılacaklar listesine eklenebilir.⁴⁰⁸

Sözleşme’nin, zararlı atıklara ve bunların sınırlar ötesi taşınımına ilişkin yükümlülükler içeriyor olması nedeniyle, Zararlı Atıkların Sınırlar Ötesi Taşınımının ve Bertarafının Kontrolüne İlişkin Basel Sözleşmesi ve Bazı Tehlikeli Kimyasal Maddeler ve Pestisitlerin Uluslararası Ticaretinde Önbildirim Uygulanmasına İlişkin Rotterdam Sözleşmesi ile çok yakından ilişki ve bağlantısı bulunmaktadır.⁴⁰⁹ Basel, Rotterdam ve Stockholm Sözleşmeleri, birlikte uluslararası bir çerçeve içinde sağlam ve çevreye duyarlı bir atık yönetimi sağlamayı amaçlamaktadır. Basel ve Stockholm Sözleşmelerinin sekreteryasını UNEP, Rotterdam Sözleşmesi’nin sekreteryasını ise UNEP ile FAO birlikte yürütmektedir. Her üç sözleşme de, gelişmekte olan ülkelere teknik yardım yapılmasını önermektedir. Basel ve Stockholm Sözleşmeleri eğitim ve teknoloji transferi için bölgesel merkezler kurulmasını kayda bağlamıştır.⁴¹⁰ Basel, Rotterdam ve Stockholm Sözleşmeleri, üçü birlikte, tehlikeli kimyasalların “beşikten mezara” yönetiminin anahtar unsurlarını içermektedir. 2001 yılında UNEP Uluslararası Çevre Yönetimine İlişkin Hükümetlerarası Grubu’nun talebi üzerine, Basel, Rotterdam ve Stockholm Konvansiyonları sekreteryalrı, mevcut işbirliğini ve gelecekteki daha yakın işbirliği potansiyelini sergileyen bir belge hazırlamışlardır. Grubun, UNEP Yönetim Konseyi tarafından 2002 yılında kabul edilen son raporu, pilot projelerin hazırlanmasına destek vermiştir.⁴¹¹

⁴⁰⁸ (Çevrimiçi) <http://www.bianet.org/2005/12/20/2395.htm>, 21 Mart 2007.

⁴⁰⁹ (Çevrimiçi) <http://www.pops.int/documents/background/hcwc.pdf>, 15 Eylül 2007.

⁴¹⁰ Tehlikeli Atıkların Sınırlarötesi Taşınımının ve Bertarafının Kontrolüne İlişkin Basel Sözleşmesi, m. 14, (Çevrimiçi) <http://www.cevreorman.gov.tr/mevzuat/basel.doc>, 30 Ağustos 2007, Stockholm Sözleşmesi, Md. 12, (Çevrimiçi) http://www.pops.int/documents/convtext/convtext_en.pdf, 4 Ekim 2007.

⁴¹¹ (Çevrimiçi) “The Hazardous Chemicals and Wastes Conventions”, <http://basel.int/pub/threeConventions.pdf>

Sivil toplum örgütleri, Birleşmiş Milletler ve 130 ülkenin temsilcileri, Stockholm Sözleşmesi’ni gözden geçirmek, nasıl uygulanacağını tartışmak üzere 2005 yılında Uruguay’daki toksik kimyasallar zirvesinde bir araya gelmiş ve ilk büyük Taraf Devletler toplantısı gerçekleştirilmiştir.⁴¹²

Bu sözleşme gereğince, uluslararası eylem planları dâhilinde ulusal ve bölgesel eylem planını hazırlamak, bu kimyasalların üretimini ve kullanımını yasaklamak, emisyonlarını sıfırlamak, yasaklama sonrası elde kalan stoklar ile atıkları ve bu kimyasalları içeren cihazları ve atıkları, çevresel açıdan en uygun teknolojileri kullanarak 2025 yılı sonuna kadar bertaraf etmek tarafların yükümlülükleri arasında yer almaktadır. Stockholm Sözleşmesi 30 madde ve 6 ekten oluşmaktadır.⁴¹³

Birleşmiş Milletler’in bilinen en tehlikeli kimyasallar olarak sınıflandırdığı kalıcı organik kirleticilere kaynağında son verilmesine yönelik bu uluslararası sözleşmeyle, insan sağlığını ve çevreyi korumak için, yüksek oranda toksik, kalıcı, dayanıklı kimyasal maddelerin bertaraf edilmesi, üretiminin sınırlandırılması ve azaltılması kararlaştırılmış bulunmaktadır. “Kirli düzine”de yer alan maddelerin aşama aşama ortadan kaldırılması hedeflenmektedir. Sözleşme’ye taraf olan ülkelerin sözkonusu maddeleri üretmemesi, kullanmaması ve satmaması, bunun yanı sıra, mevcut stoklarını da yok etmeleri gerekmektedir.⁴¹⁴ Fakat bazı ülkeler, bu kapsamda kimi muafiyetler elde etmiş durumdadır. Yirmiyi aşkın Afrika ülkesi, sıtmaya yol açan sivrisinekleri öldürüp kaçırdığı için DDT kullanmayı sürdürmektedir. Fakat bu muafiyetler her üç yılda bir gözden geçirilmektedir.⁴¹⁵ Böyle olmasına rağmen bu tür kullanımlar kısıtlı tutulmakta ve bunlara yalnızca anlaşmanın yönetimden sorumlu organının düzenli toplantılarında kararlaştırılacak belirli sürelerle izin verilmektedir.⁴¹⁶

⁴¹² <http://www.bianet.org/2005/05/04/60454.htm>, 18 Kasım 2007.

⁴¹³ (Çevrimiçi) <http://www.undp.org.tr/gef/26Haziran/3-GEF-POPs.ppt>, 19 Haziran 2007.

⁴¹⁴ (Çevrimiçi) http://www.cevrehekim.org/dizin_.aspx?THIRDMENU=Stockholm%20Konvansiyonu,

9 Ağustos 2007.

⁴¹⁵ (Çevrimiçi) <http://www.bianet.org/2005/05/04/60454.htm>, 14 Temmuz 2007.

⁴¹⁶ (Çevrimiçi) <http://www.bianet.org/2005/12/20/2395.htm>, 21 Mart 2007.

Sözleşmede tanımlanmış olan 12 adet KOK, denetim önlemleri yönünden üç grup olarak belirlenmiştir:

Ek A	Ortadan kaldırılması gereken maddeler	aldrin, chlordane, dieldrin, endrin, heptachlor, hexachlorobenzene, mirex ve toxaphene polychlorinated biphenyls (PCBler)
Ek B	Kullanımının kısıtlanması gereken maddeler	DDT
Ek C	İstenmeksizin üretilen maddeler	Dioksin ve furanlar (PCDD'ler/PCDFler), Hexachlorobenzene (HCB) ve Polychlorinated biphenyls (PCBler)

Taraf Ülkeler, Sözleşme'ye imza koymak suretiyle ve Sözleşme'nin 50 ülke tarafından onaylanmasının ardından, “belalı düzine” diye de adlandırılan 12 adet kalıcı organik kirletici madde (KOK'lar) üzerinde yönetim ve denetim uygulamayı ve Sözleşme'ye daha başka kimyasal maddelerin eklenmesi hususunun değerlendirilmesine yönelik resmi bir süreç oluşturulmasını kabul etmiş bulunmaktadır. 12 KOK, üç ana başlık altında toplanmaktadır: Pestisitler, sanayi kimyasalları ve istenmeksizin üretilen KOKlar. Aşağıda, UNEP'in “*Dünyanın KOKlardan Kurtarılması: Kalıcı Organik Kimyasal Maddelere İlişkin Stockholm Sözleşmesi İçin El Kitabı*”⁴¹⁷ (2002) temel alınarak her bir KOK için tanıtıcı kısa bir açıklamaya yer verilmiştir⁴¹⁸:

► **Pestisitler:** Bunlar, endüstri tarafından bilerek üretilen kimyasallardır. Tarım ilaçlarıdır ve tarım ürünlerinin üzerine sıkılır. Rüzgârlarla tabiatla uzun mesafeler kat ederler, çok zehirlidirler ve doğada kalıcı maddelerdir.⁴¹⁹ Pestisitler şunlardan oluşmaktadır:

● **Aldrin:** Termitleri (beyaz karıncalar), çekirgeleri, mısır kök solucanını ve diğer bazı zararlıları öldürmek için toprağa uygulanan bir öldürücü olup, kullanımı 1979 yılında yasaklanmıştır.

⁴¹⁷ *Ridding the World of POPs: A Guide to the Stockholm Convention on Persistent Organic Pollutants*.

⁴¹⁸ (Çevrimiçi) http://www.cevreorman.gov.tr/belgeler3/nip_plan.doc, 3 Aralık 2007.

⁴¹⁹ Savcı, G.: “Çevre İçin Önemli Adım”, (Çevrimiçi) <http://arsiv.zaman.com.tr/2001/05/24/haberler/haberlerdevam.htm>, 21 Haziran 2007.

- *Chlordan*: Termitlerin kontrol altında tutulması için çok etkin ve geniş spektrumlu bir öldürücü olarak yaygın olarak kullanılmıştır. Kullanımı 1979 yılında yasaklanmıştır.

- *DDT*: İkinci Dünya Savaşı sırasında asker ve sivilleri sıtma, tifüs ve zararlılar tarafından yayılan diğer hastalıklara karşı korumak için yaygın olarak kullanılmıştır. Halen birkaç ülkede sıtma mücadelesinde sivrisineklere karşı uygulanmaktadır. Kullanımı 1978 yılında sınırlandırılmış, 1985 yılında yasaklanmıştır.

- *Dieldrin*: Termitlerin ve tekstil zararlılarının kontrolü için kendisinden yararlanılan bu madde, zararlılar tarafından taşınan hastalıklarla ve tarım topraklarında yaşayan zararlılarla mücadele amacına da hizmet etmiştir. Kullanımı 1971 yılında yasaklanmıştır.

- *Endrin*: Pamuk ya da tahıl bitkilerinin yapraklarına püskürtülen bu madde, fare, tarla faresi ve diğer zararlı kemirgenlerle mücadele amacıyla da kullanılmıştır. Kullanımı 1979 yılında yasaklanmıştır.

- *Heptachlor*: Toprakta yaşayan zararlıları ve termitleri yok eden bu madde, pamuk zararlıları, çekirgeler, diğer ekin zararlıları ve sıtma sivrisinekleri ile mücadelede de kullanılmaktadır.

- *Hexachlorobenzene (HCB)*: Ekinleri etkileyen mantarları öldüren bu madde ayrıca bir sanayi kimyasalı olup, yakma süreçlerinde de bir yan ürün olarak istenmeden ortaya çıkabilmektedir.

- *Mirex*: Ateş karıncalarıyla diğer karınca türleri ve termitlerle mücadelede kullanılmaktadır. Aynı zamanda bir sanayi kimyasalı olup, Türkiye’de kullanımına izin verilmemiştir.

- *Toxaphene*: Kamfeklor olarak da bilinen bu madde, pamuk, tahıllar, meyveler, fındık ve sebzelerde uygulanmaktadır. Ayrıca hayvancılık sektöründe kene ve sakırgalarla mücadelede kullanılmaktadır. Kullanımı 1989 yılında yasaklanmıştır.

► **Sanayi Kimyasalları:** Yukarıda sıralanan bazı pestisitler aynı zamanda sanayi kimyasalı durumundadır.

- *Polychlorinated Biphenyls (PCBler):* Bu bileşikler sanayide ısı aktarımı sıvısı olarak, elektrik transformatörlerinde, kapasitörlerde ve ayrıca boya, karbonsuz kopya kâğıtları, yalıtım malzemeleri ve plastiklerde kullanılmaktadır. Endüstriyel ve belediye atıklarının yakma işlemlerinde de PCB emisyonları ortaya çıkmaktadır. Poliklorlu bifenil trafolarında da kullanılan bir tür yalıtkan maddedir.

- *Hexachlorobenzene (HCB):* Bu madde lastik, alüminyum, mühimmat ve boya üretiminde, ayrıca ahşap korumada ve diğer imalat alanlarında kullanılmaktadır.

- *Mirex:* Bu kimyasal maddeden plastiklerde, lastiklerde ve elektrikli araçlarda yangın geciktirici olarak yararlanılmaktadır. Bu maddenin kullanımına Türkiye’de izin verilmemiştir.

► **İstenmeden Üretilen KOKler:**

- *Dioxin’ler:* Bu kimyasal maddeler yetersiz yakma işlemleri ile, ayrıca birtakım pestisitlerin ve diğer kimyasal maddelerin imalatı sırasında istenmeden üretilmektedir. Ayrıca, belirli birtakım metal geri kazanım işlemleri ile kâğıt hamuru ve kâğıt ağartma süreçleri dioksinlerin açığa çıkmasına yol açabilmektedir. Dioksinlere otomobil egzostları ile sigara, odun ve kömür dumanında da rastlanmaktadır.

- *Furan’lar:* Bu bileşikler dioksinleri açığa çıkaran aynı süreçlerde istenmeden üretilmekte olup, ayrıca ticari PCB karışımlarında da bulunmaktadır.

- *Hexachlorobenzene (HCB):* HCB, sanayi kimyasalları imalatının bir yan ürünü olup, birtakım yakma süreçlerinin sonucu olarak açığa çıkmaktadır.⁴²⁰

Devletler, dioksinlerin ortadan kaldırılabilmesi için, dioksinleri yayan tüm maddelerin, ürünlerin ve üretim işlemlerinin yerine, dioksin yaymayan alternatiflerin

⁴²⁰ (Çevrimiçi) http://www.cevreorman.gov.tr/belgeler3/nip_plan.doc, 18 Ocak 2008.

kullanılması gerektiği konusunda anlaşmıştır. Sözleşme'ye göre, devletler hangi endüstrilerinin dioksin yaydığını belirleyecek bir envanter oluşturmakla işe başlayacaktır. Bu envanter, PVC plastikleri, kâğıt beyazlatma endüstrileri gibi klor kullanan tüm endüstrileri içerecek, aynı zamanda, klor içeren evsel, klinik ve tehlikeli atıkları yakan atık yakma tesislerini de kapsayacaktır. KOK pestisitlerinin çoğunun üretimi ve kullanımı birçok ülkede yasaklanmıştır, fakat stoklar hâlâ mevcuttur ve onlara çeşitli yollarla maruz kalan ya da onları hatalı biçimde ele alan insanlarda sorunlar yaratmaktadır. Sözleşme çerçevesinde dünyadaki tüm KOK içeren pestisit stoklarının yerlerinin araştırılması ve en önemlisi, bunların ne yapılacağı konusunda bir karara varılması gerekmektedir. Sözleşme, atık yakmanın önemli bir dioksin, furan, heksaklorobenzen ve PCB kaynağı olduğu gerçeğini onaylamaktadır. KOK stokları yakılırsa kirleticiler ortadan kaldırılmayacak, çevreye daha fazla KOKlar yayılacaktır. Sözleşme, stokların yeni KOKları üretmeksizin ya da KOKların doğada kalıcı olmasına yol açmaksızın yok edilmesini emretmektedir. Gelişmekte olan ve ekonomik geçiş yapan ülkelerin, KOK kirliliğinin temizlenmesi ve KOKların yasaklanması için endüstrilerinde reform yapabilmeleri için, zengin ülkelere maddi ve teknik destek almaları konusunda da Sözleşme kapsamında anlaşma sağlanmıştır.⁴²¹

Sözleşme'yle yasaklanan 12 adet kimyasal maddenin hepsi klorlu bileşiklerdir.⁴²² Anılan Sözleşme kapsamında yer alan 12 tehlikeli kimyasaldan biri olan Poliklorlu Bifeniller (PCB) ve PCB içeren ekipmanların (transformatör, kapasitör, reaktör vb) üretim, ithalat ve ihracatı, kullanımı, tanımlanması, etiketlenmesi, sökülmesi, depolanması ve bertaraf edilmesi ülkemizin yükümlülükleri arasında yer almaktadır.⁴²³

Stockholm'de 22 Mayıs 2001 tarihinde kabul edilen, Sözleşme'nin Geçici Dönem Uygulaması'na yönelik kararlarda, sözleşme yürürlüğe girene kadar geçecek ara dönemde, ülkelerin ulusal eylem planlarını hazırlama, geliştirme ve uygulamalarında gerekli finansal kaynağın sağlanması ve bunun yönetimini GEF

⁴²¹ (Çevrimiçi) <http://www.bianet.org/2005/12/20/2395.htm>, 21 Mart 2007.

⁴²² (Çevrimiçi) <http://arsiv.zaman.com.tr/2001/05/24/haberler/haberlerdevam.htm>, 3 Ağustos 2007.

⁴²³ (Çevrimiçi) <http://www.atikyonetimi.cevreorman.gov.tr/belge/pcbegtitim.doc>, 10 Temmuz 2007.

(Küresel Çevre Fonu)'in üstlenmesi kabul edilmiş olup, sözleşmeye imza koyan ülkelerin bir proje çerçevesinde GEF yardımıyla yararlanabilecekleri belirtilmiştir.

Stockholm Sözleşmesi Avrupa'da çevreyi ve insan sağlığını tehdit eden kalıcı organik kirleticilerin üretimini durdurmuş bulunmaktadır.⁴²⁴ Sözleşme'ye imza atan ülkelerin kendi toksik envanterlerini çıkarıp, parlamentolarından geçirmesi gerekmektedir. Ancak, Türkiye envanter çalışmalarını henüz tamamlayamamıştır.⁴²⁵ Sözleşme'nin 7. maddesi gereğince taraf devletler, a) bu sözleşme kapsamındaki yükümlülüklerinin yerine getirilmesi için bir uygulama planı geliştirecek ve uygulamak için çaba gösterecektir; b) uygulama planını bu sözleşmenin yürürlüğe girmesini müteakip iki yıl içerisinde Taraflar Konferansı'na iletecektir; c) gerekli hallerde, uygulama planını dönemsel olarak ve Taraflar Konferansı tarafından kararlaştırılacak bir mahiyette gözden geçirecek ve güncelleyecektir.⁴²⁶

Çevre ve Orman Bakanlığı'nın Sözleşme karşısındaki son durumu, Greenpeace Akdeniz'e gönderilen 15 Temmuz 2003 tarihli resmi yazıda şu şekilde belirtilmiştir: "Ulusal ve bölgesel bir eylem planı hazırlamak, sözkonusu kimyasalların kullanımını ve üretimini sınırlamak ve yasaklamak, emisyonu sınırlamak, atıkları, bu anlaşma tarafından kabul edilen ve çevreye en uygun teknolojilerle ortadan kaldırmak ülkemizin sorumluluğu altındadır. Bu bağlamda, UNIDO (United Nations Industrial Development Organization) tarafından hazırlanan bir proje için ülkemize, GEF tarafından 500.000 Amerikan Doları kaynak tahsis edilmiştir. Bu proje, Konvansiyonun uygulanması için gerekli etkinliklerin bir an önce yapılması için düzenlenmiştir ve süresi iki yıldır. Bu projenin de yardımıyla ülkemizdeki kimyasalların profilleri belirlenecek, KOKlar ve diğer kimyasallar hakkında bir envanter hazırlanacak, ulusal önceliklerimiz belirlenecek ve eylem planları ve stratejileri geliştirilecektir."⁴²⁷

Birleşmiş Milletler Çevre Programı Kimyasallar Birimi'nce yürütülen ve Çevre ve Orman Bakanlığı tarafından 22 Mayıs 2001 tarihinde imzalanan sözleşme

⁴²⁴ (Çevrimiçi) <http://www.ikv.org.tr/pdfs/4f3a608d.pdf>, 17 Kasım 2007.

⁴²⁵ (Çevrimiçi) <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=149394>, 24 Temmuz 2007.

⁴²⁶ (Çevrimiçi) <http://www.undp.org.tr/gef/26Haziran/3-GEF-POPs.ppt>, 19 Haziran 2007.

⁴²⁷ (Çevrimiçi) http://www.ipen.org/ipepweb1/library/ipep_pdf_reports/1tur%20turkey%20kocaeli%20pesticide%20stock%20turkish.pdf, 17 Ocak 2007.

çerçevesinde yükümlülüklerimizi yerine getirmek için GEF (Küresel Çevre Fonu) kaynaklarından sağlanan destek ile “Kalıcı Organik Kirleticilere İlişkin Stockholm Sözleşmesinin Uygulanması Yönünde Öncelikli Faaliyetlerin Tespiti” projesi Ocak 2004 tarihi itibarıyla başlatılmıştır. Proje Uygulama Merkezi, Koordinatörü ve Programı 15 Ocak 2004 tarihi itibarıyla kararlaştırılmış, 17 adet paydaş belirlenmiş ve ulusal koordinasyon komitesi oluşturulmuş, başlangıç ve eğitim çalışmaları 2004 yılında yapılmış; 6 Çalışma Grubu, araştırma, kirlenme, emisyon, kurumsal yapı, sağlık ve ulusal kimyasal profil olarak belirlenmiş, öncelikli envanterin hazırlanması için çalışma gruplarının eğitimi yapılarak bunlar görevlendirilmiştir. Bunun yanı sıra ulusal kimyasal profil güncellenmiş, ilk envanter için ulusal çalıştay yapılmış ve öncelikli envanterler hazırlanmıştır. Ayrıca KOK'lara ilişkin ulusal öncelikli alanlar belirlenmiş, Ulusal Uygulama Planı paydaşlarla işbirliği içerisinde geliştirilmiştir. Bu Plan bileşenlerine girdi sağlamak amacıyla ulusal paydaşlardan görüş alınması faaliyetleri 2005 yılında tamamlanmış, nihai taslak rapor hazırlanmıştır. Bu taslak Plan, Türkiye'nin taahhütlerini yerine getirmek üzere ihtiyaç ve önceliklerini uygulamak için kaynak ihtiyacını belirtmekte, kapasite oluşturma ve ölçüm ihtiyaçlarını ortaya koymaktadır. Plan'ın paydaş danışma mekanizmaları ile birlikte geliştirilmesi süreci devam etmektedir.⁴²⁸

“Kalıcı Organik Kirleticilere İlişkin Stockholm Sözleşmesi”nin onaylanması 5871 sayılı Kanunla uygun bulunmuş ve 14 Nisan 2009 tarih ve 27200 sayılı Resmi Gazete’de yayınlanmıştır. Türkiye, Sözleşme’nin 7. maddesi uyarınca bir Ulusal Uygulama Planı hazırlamıştır. Envanterin çıkarılması ve Ulusal Uygulama Planının hazırlanmasında çok sayıda uzman ile kurum ve kuruluş, bakanlık, üniversite, TÜBİTAK Marmara Araştırma Merkezi ile sivil toplum kuruluşu temsilcileri görev almıştır.⁴²⁹

Gerek uluslararası düzeyde gerekse Türkiye’de yasaklanmış bulunan bazı kalıcı organik kirleticilerin ülkemizde kullanıldığı belirtilmektedir. İstenmeden üretilen ve açığa çıkan kalıcı organik kirleticilere yönelik ülkemizde herhangi bir önlem alınmadığı savunulmaktadır. Türkiye’de 300 bin dolayında trafonun mevcut

⁴²⁸ (Çevrimiçi) <http://www.undp.org.tr/gef/26Haziran/3-GEF-POPs.ppt>, 19 Haziran 2007.

⁴²⁹ (Çevrimiçi) http://www.cevreorman.gov.tr/belgeler3/nip_plan.doc, 3 Aralık 2007.

olduğu, bunların 50 bin tanesinin etiket incelemesinin yapıldığı ve yapılan incelemede tamamen PCB ile dolu toplam 290 transformatör ile 2000 kondansatöre rastlandığı belirtilmektedir. Ancak, envanter çalışmasının bitmesi durumunda bu sayının 3-4 katına çıkabileceği tahmin edilmektedir. Bununla birlikte, özel sektör dâhil toplam PCB miktarının yaklaşık on bin ton olduğu ileri sürülmektedir. Diğer taraftan, Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı'nın stoklarında 10.930 kg. DDT bulunduğu, Merkim Sanayi Ürünleri AŞ.'nin Şirintepe, Derince-Kocaeli deki depo binasında 2.700 ton heksaklorbenzen'in kontrol altında tutulduğu belirtilmektedir. Ayrıca, Karadeniz sahilinde Sinop ve Samsun arasındaki kıyı şeridinde yasadışı olarak deşarjı yapılmış 150 ton kalıcı organik kirletici (KOK) bulunduğu ileri sürülmektedir. KOKların tümü kanserojen olup, yakılarak imha edilmeleri gerekmekte, fakat uygun yakma tesisi olmadığından dioksinler ve furanlar oluşup çevreye yayılmaktadır. Türkiye'de uygun bir yakma tesisi bulunmadığı için acilen KOKlarla ilgili kirlilik envanterinin ve kirlilik haritasının çıkartılarak uygun bir yakma ve imha tesisinin kurulması gerektiği ifade edilmektedir.⁴³⁰

C. MARPOL

Günümüzde deniz kirliliği ile mücadele kapsamında önemli uluslararası düzenlemeler yapılmaktadır. Deniz kirlenmesi şöyle tanımlanabilir: Deniz ekosistemine zarar veren, insan sağlığını bozan, balıkçılık da dâhil olmak üzere, denizlerdeki faaliyetleri engelleyen, denizin kullanım kalitesini etkileyen ve değerini azaltan madde veya enerjinin insanlar tarafından deniz ortamına doğrudan veya dolaylı olarak bırakılmasıdır.⁴³¹ Denizlerin Gemiler Tarafından Kirletilmesinin Önlenmesine Ait Uluslararası Sözleşme (MARPOL)⁴³², su kirliliği ile ilgili olarak Türkiye'nin taraf olduğu tek küresel sözleşmedir. Türkiye, 24 Haziran 1990 tarihinde MARPOL 73/78 ile Ek-1 (Petrolle Kirlenmenin Önlenmesi İçin Kurallar), Ek II (Dökme Zehirli Sıvı Maddelerle Deniz Kirlenmesinin Kontrolü İçin Kurallar) ve Ek V (Gemi Çöpleri ile Kirlenmenin Önlenmesi İçin Kurallar) taraf olmuştur⁴³³.

⁴³⁰ (Çevrimiçi) http://www.tuketicihaklari.org.tr/index.php?option=com_content&task=view&id=174&Itemid=49

⁴³¹ (Çevrimiçi) <http://www.deniz.cevreorman.gov.tr/GOREVLERIMIZ.htm>, 16 Ağustos 2007.

⁴³² International Convention for the Prevention of Pollution from Ships, 1973.

⁴³³ Bu Sözleşme, ülkemizde, 03.05.1990 tarihli ve 90/442 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile onaylanarak, 24.06.1990 tarihli ve 20558 sayılı *Resmî Gazete*'de yayınlanmıştır

MARPOL, Ek III (Denizde Ambalajlı Halde Taşınan Zararlı Maddelerle Kirlenmenin Önlenmesi için Kurallar) ve Ek IV (Gemilerden Çıkan Pis sular ile Kirlenmenin Önlenmesi İçin Kurallar) taraf olma çalışmaları son aşamaya gelmiş bulunmakta, Ek VI (Gemilerden Hava Kirlenmesinin Önlenmesi için Kurallar) taraf olma çalışması ise başlatılmış bulunmaktadır.

Bu sözleşme, IMO tarafından 2 Kasım 1973 tarihinde, gerçekleştirilen Deniz Kirliliği konulu Uluslararası Konferans'ta benimsenmiştir. Daha sonra, 17 Şubat 1978 tarihinde, Tanker Emniyeti ve Kirliliğin Önlenmesi konulu Uluslararası Konferans'ta benimsenen bir Protokol ile bu Sözleşme değiştirilmiştir. Bu Sözleşme ile beş yıl sonra 1978 yılında yapılan Sözleşme'ye İlişkin Protokol ve ekleri, gemilerden kaynaklanan deniz kirliliğinin önlenmesine ilişkin çok kapsamlı ve ayrıntılı düzenlemeler getirmiştir. 1978 tarihli Protokol ile değiştirilen 1973 Sözleşmesi, MARPOL 73/78 olarak bilinmektedir. Sözleşme metninde, Ek I ve özellikle Ek II'de denizlere boşaltılması sakıncalı olan petroller, zehirli ve diğer sıvı maddeler ayrıntılı bir şekilde listelenmiştir.⁴³⁴

Bu Sözleşme'nin amacı, zararlı maddelerin veya birleşiminde bu zararlı maddeleri ihtiva eden sıvıların, Sözleşme hükümlerine aykırı hareket edilerek denize boşaltılması yoluyla deniz çevresinin kirlenmesini önlemektir. MARPOL, herhangi bir gemi kazasının veya herhangi bir gemiden kazara yapılabilecek boşaltma işleminin deniz ortamı için ciddi bir kirliliğe veya kirlenme tehlikesine yol açabileceğini ve bu nedenle bu tür olayların, bundan etkilenebilecek olan kıyı ülkeleri tarafından önlenmesi amacıyla, herhangi bir gecikmeye meydan vermeksizin ve mümkün olan en kapsamlı biçimde bildirilmeleri gerektiğini kabul etmektedir. Bu tür olaylara ilişkin bildirimler, 6 Nisan 1987 tarihinde yürürlüğe giren ve 1985 tarihli değişiklikler ile revize edilen MARPOL 73/78 ekindeki 1. Protokol ile düzenlenmektedir. IMO Konseyi, 1. Protokol'e ilişkin düzenlediği 16. oturumunda tehlikeli mallar, zararlı maddeler ve/veya denizlerdeki kirlenici maddeler içeren olayların bildirimine ilişkin olarak, gemi bildirim sistemleri ve gemi bildirim

⁴³⁴ (Çevrimiçi) <http://www.saglik.gov.tr/extras/birimler/abkd/usp/cevre/54.doc>, 21 Temmuz 2007; Zambak, C. – Ekinci, E. – Erdem, A. - Barlas, H. – Ünlü, H., age., s. 88.

gereksinimlerine yönelik genel prensipler ile ilgili A. 648 (16) sayılı kararı benimsemiştir.

D. BARCELONA SÖZLEŞMESİ VE İZMİR PROTOKOLÜ

Türkiye'nin taraf olduğu denizleri kirliliğe karşı korumaya yönelik bölgesel çevre hukuku düzenlemelerinden biri de, 1976 yılında Barcelona'da imzalanan Akdeniz'in Kirlenmeye Karşı Korunmasına İlişkin Barcelona Sözleşmesi'dir.⁴³⁵ Söz konusu Sözleşme, sürekli denetim yükümlülükleri getirmenin yanında, sorumluluk ve tazminat hükümleri de içermektedir. Sözleşmeye eklenmiş olan, Akdeniz'in kara kökenli kaynaklardan kirlenmeye karşı korunmasına ilişkin protokol özellikle önem taşımaktadır. Bu protokollerin eklerinde, denize boşaltılması yasaklanan, sınırlandırılan ve yazılı izin belgesine bağlanan maddelerin listeleri ayrıntılı olarak verilmektedir. Sözleşmelerin kapsamlarına giren kıyılarda yer alan ya da dolaylı olarak emisyonları ve deşarjları bu denizlere ulaşan tesisler, protokol hükümlerini uygulamak durumundadır.⁴³⁶

Akdeniz bölgesi, coğrafi konumunun sonucu olarak kıtalararası geçişi sağlaması nedeni ile tehlikeli atıkların taşınması açısından özel bir öneme sahiptir. Bu bölgede yer alan gelişmekte olan ülkeler, atık trafiğinden, çevre ve insan sağlığı açısından olumsuz yönde etkilenmektedir. Aralarında Türkiye'nin de yer aldığı 16 Akdeniz ülkesi, 1976 yılında, Barcelona Sözleşmesi'ni imzalamışlar ve Akdeniz'in korunması için Akdeniz Eylem Planı'nı kabul etmişlerdir. Sözleşme'nin asıl amacı, Akdeniz bölgesinde kirliliğin önlenmesi için gerekli önlemlerin alınması, kirlilikle mücadele edilmesi ve bu bölgede deniz yaşamının korunup geliştirilmesidir. Daha sonraki tarihlerde, Barselona Sözleşmesi'ne ek olarak 5 Protokol ve 1 Şart kabul edilmiştir.⁴³⁷

⁴³⁵ Barcelona Convention for the Protection of Mediterranean Sea Against Pollution.

⁴³⁶ Zambak, C. – Ekinci, E. – Erdem, A. - Barlas, H. – Ünlü, H., age., s. 78.

⁴³⁷ Zambak, C. – Ekinci, E. – Erdem, A. - Barlas, H. – Ünlü, H., age., s. 78.

UNEP tarafından yürütülen Sözleşme, Akdeniz havzası için gerçekleştirilen en önemli hukukî düzenlemelerden biridir. Çok sayıda Akdeniz ülkesi tarafından 16 Şubat 1976 tarihinde Barcelona'da imzalanan sözleşme⁴³⁸, Türkiye tarafından 31.10.1980 tarihli ve 2328 sayılı Kanun'la onaylanmıştır. Sözleşme ve ilk iki protokolü, 07.12.1980 tarihinde Bakanlar Kurulu tarafından onaylanarak, 12.6.1981 tarihli ve 17368 sayılı *Resmi Gazete*'de yayınlanmıştır. Akdeniz'in İkinci On Yılı Cenova Beyannamesi (13.09.1985, Cenova) ile Sözleşme kapsamında yapılan işbirliği ve Akdeniz Eylem Planı gözden geçirilmiştir. Üçüncü Protokol 18.03.1987 tarihli ve 19404 sayılı *Resmi Gazete*'de yayınlanmıştır. Atmosfer yoluyla taşınan kirliliğe ilişkin olan Ek-IV ise, 23.03.1995 tarihli ve 22236 sayılı *Resmi Gazete*'de yayınlanmıştır. Özel koruma alanlarına ilişkin Dördüncü Protokol ise 23.10.1988 tarihli ve 19968 sayılı *Resmi Gazete*'de yayınlanmış bulunuyor.⁴³⁹ Türkiye'de çalışmalar 1983 yılından bu yana Çevre ve Orman Bakanlığı'nın koordinatörlüğünde ilgili kurum ve kuruluşların katılımı ile sürdürülmektedir. 1998 yılından itibaren Proje'nin III. aşamasına geçilmiştir.⁴⁴⁰

Barcelona Sözleşmesi'ne göre, taraflar, Akdeniz bölgesinde deniz çevresinin korunmasını ve daha iyi duruma getirilmesini sağlamak üzere, tek tek veya birlikte, kirlilikten korunma, kirliliği hafifletme ve kirlilikle mücadele için gerekli bütün tedbirleri almakla yükümlüdürler. Barselona Sözleşmesi'ne ek olarak, ayrıntılı protokollerle bir adet 'şart' düzenlenmiş ve yürürlüğe girmiştir. Sözleşme ve protokolleri kapsamında, sürekli denetleme, eğitim, ortak yönergeler, standartlar ve kriterler oluşturulması, hukukî düzenlemelerin uyumlulaştırılması, bilimsel ve teknik işbirliği ile sorumluluk ve tazminat gibi konular da ele alınmaktadır. İlgili protokollerin eklerinde, Akdeniz'e çeşitli kaynaklardan boşaltılması ya da deşarjı yasaklanan, sınırlandırılan ve yazılı izne tâbi kılınan maddeler, madde grupları ve türleri listeler halinde verilmiştir. Yetkili makamlarca verilecek izin belgelerinin düzenlenmesinde göz önüne alınması gereken kriterler de protokol eklerinde sıralanmıştır.

⁴³⁸ Sözleşme'de, 10 Haziran 1995 tarihinde değişiklik yapılmıştır.

⁴³⁹ Zambak, C. – Ekinci, E. – Erdem, A. – Barlas, H. – Ünlü, H., age., s. 78.

⁴⁴⁰ Arat G. - Türkeş, M. – Saner, E., age., s. 17.

Barcelona Sözleşmesi ve Ek'i Protokolleri gereğince Akdeniz'e kıyıdaş ülkeler tarafından deniz kirliliği izleme programlarına paralel olarak ülkemizde de çalışmalar 1983 yılından bu yana sürdürülmektedir. Proje, Ege ve Akdeniz Havzasını kapsamaktadır. Ülkemiz denizleri, kıyı alanlarında yoğunlaşan kentleşme, kara ve denizde gerçekleştirilen turizm faaliyetleri, kıyı bölgelerinin sunduğu imkânlar nedeniyle hızla artan endüstriyel faaliyetler deniz taşımacılığı ve iç bölgelerden yüzeysel sular vasıtasıyla gelen evsel ve endüstriyel kirlilik gibi çeşitli kaynaklardan kirlenmektedir. Kirlenmenin kontrol altına alınabilmesi için tedbirlerin belirlenmesi amacıyla denizlerimizin kirlilik durumu, kirliliğin zamana bağlı olarak gösterdiği değişim ve kirlilik yaratan kaynakların kirlilik yükünün belirlenmesi gerekmektedir. Barcelona Sözleşmesi ve Ek'i Kara Kökenli Kaynaklar (LBS) Protokolü'nün 5'inci maddesi ile sözkonusu protokolün amacına ulaşabilmesi amacıyla tüm taraf ülkeler için aynı standartlarda belirlenmesi için kabul edilen Stratejik Eylem Programı (SAP) gereğince "Kara Kökenli Kirleticilere İlişkin Ulusal Eylem Planı" hazırlanması çalışmaları, 1997 yılında başlatılarak Türkiye'de Çevre ve Orman Bakanlığı koordinatörlüğünde ilgili kurum ve kuruluşların katılımı ile tamamlanmıştır. "Kara Kökenli Kirleticilere İlişkin Ulusal Eylem Planı Hazırlanması Projesi" çerçevesinde ilk aşamada 2001 yılında Akdeniz'e ve 2002 yılında Ege Denizi'ne kıyısı olan 11 havzada çalışmalar yürütülmüştür.⁴⁴¹

1996 yılı itibariyle Türkiye dâhil 20 Akdeniz ülkesinin taraf olduğu Barcelona Sözleşmesi'nin altıncı eki olarak hazırlanan "Akdeniz'de Tehlikeli Atıkların Sınırlarötesi Hareketleri ve Bertarafından Kaynaklanan Kirliliğin Önlenmesi Protokolü" (İzmir Protokolü) ise 1 Ekim 1996 tarihinde İzmir'de imzalanmıştır.⁴⁴² Bu Protokol Türkiye'de TBMM Dış İşleri Komisyonu'nda 6 Mart 2003 tarihinde görüşülmüş ve 3 Aralık 2003 tarihli ve 5007 sayılı Kanun'la onaylanmış, 14 Aralık 2004 tarihli ve 25346 sayılı *Resmi Gazete*'de yayınlanmıştır.⁴⁴³ İzmir Protokolü olarak anılan söz konusu protokol, Akdeniz ülkelerini kapsayan bölgesel bir protokoldür. İzmir Protokolü'nü ülkemiz dâhil 11

⁴⁴¹ (Çevrimiçi) <http://www.deniz.cevreorman.gov.tr/GOREVLERIMIZ.htm>, 16 Ağustos 2007.

⁴⁴² (Çevrimiçi) www.rempec.org/barcelona.html, 25 Mart 2007.

⁴⁴³ (Çevrimiçi) <http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/HABERANADOLU/HABER-ANA/2001/06/HA13X06X01.HTM#%2012>, 10 Şubat 2007; (Çevrimiçi) http://www.nilufer.bel.tr/kentsaglik/3_gun%5Csalon_a%5Chasan_kucuk.pdf, 30 Haziran 2007.

ülke imzalamış bulunmaktadır. Bu protokol, Basel Sözleşmesi'nin de ilerisinde uygulama ve kısıtlamalar içermekte, Basel Sözleşmesi'nin bölgesel uygulamasına katkılar sağlamaktadır. Protokolün yürürlüğe girmesi, evsel, tehlikeli ve radyoaktif atıkların ithalatı ve transit geçişinin kontrol altına alınmasına, bu tür atıkların üye ülkelere kanunsuz girişinin önlenmesine hukukî dayanak oluşturmaktadır.⁴⁴⁴

Protokol ile, Akdeniz'e kıyısı olan ülkelerin ve Akdeniz'in tehlikeli ve diğer atıklardan kaynaklanan kirlenmeye karşı korunması amacıyla; atıkların üretiminin azaltılması, üretildikleri ülkelerde çevre ve insan sağlığına zarar vermeden bertarafının sağlanması, temiz üretim teknolojileri kullanılmasının teşvik edilmesi, atıkların sınırötesi taşınımının kontrol altına alınması, bölgesel işbirliği ve yasa dışı trafiğe karşı önlemler getirilmektedir.

Protokol'de, Basel Sözleşmesi'nden farklı olarak “radyoaktif atıkların kontrolü” de düzenlemeye dâhil edilmiştir. Böylece Akdeniz bölgesinde nükleer atıkların taşınması ve bertarafı da kontrol altına alınmaktadır. Bu Protokol'ün diğer bir önemli yönü de, üretildikleri ülkede kullanımları ve üretimleri yasaklanmış olan kimyasal maddeleri ve ayrıca nükleer atıkları tehlikeli atık kapsamına almasıdır. “Nükleer atıkların protokol kapsamına alınması, Nükleer Enerji Alanında Üçüncü Taraf Sorumluluğu'na İlişkin Paris Sözleşmesi ve Nükleer Hasardan Dolayı Üçüncü Tarafların Tazminine İlişkin Viyana Sözleşmesi”ni tamamlaması açısından dikkat çekicidir. Protokolün yürürlüğe girmesi ile radyoaktif atıkların da ithalatı ve transit geçişi kontrol altına alınmaktadır.⁴⁴⁵

İzmir Protokolü ile istisnai durumlar dışında tehlikeli atıkların gelişmekte olan ülkelere ihracatı ve transit geçişi yasaklanmaktadır. Sınırlar ötesi taşımanın kaçınılmaz olduğu hallerde ise bildirim zorunluluğu getirilmektedir. Protokolde, Âkit Tarafların, “Barcelona'da 16 Şubat 1976 tarihinde kabul edilen ve 10 Haziran 1995 tarihinde değişiklik yapılan Akdeniz'in Kirlenmeye Karşı Korunması Sözleşmesi'nin Tarafları” oldukları vurgulanmaktadır. İzmir Sözleşmesi hazırlanırken, 1992 tarihli Çevre ve Kalkınma Rio Deklarasyonu ve özellikle devletlerin “çevrede ağır hasara

⁴⁴⁴ Arat G. - Türkeş, M. – Saner, E., age., s. 23.

⁴⁴⁵ (Çevrimiçi) <http://www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/HABERANADOLU/HABER-ANA/2001/06/HA13X06X01.HTM#%2012>, 10 Şubat 2007.

yol açan veya insan sağlığı açısından tehlikeli olduğu tespit edilmiş bulunan tüm faaliyet ve maddelerin başka devletlere taşınması ve devredilmesini önlemek veya yasaklamak amacıyla işbirliği yapması gerektiğini” bildiren 14 no.lu ilkesinin göz önünde bulundurulduğu, Sözleşme’nin giriş kısmında belirtilmektedir. Yine, 1982 tarihli Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi’nin ilgili hükümlerinin dikkate alındığı da belirtilmektedir. Ayrıca Basel Sözleşmesi’ne de atıfta bulunulmakta, “22 Mart 1989 tarihinde kabul edilmiş bulunan Tehlikeli Atıkların Sınırlarötesi Hareketi ve Bertarafının Kontrolüne ilişkin Basel Sözleşmesi ve özellikle bu Sözleşme’nin 11. maddesi ile Basel Sözleşmesi Âkit Taraflarının sırasıyla Birinci, İkinci ve Üçüncü Toplantıları’nda kabul edilen I/22, II/12, III/1 no.lu kararlarının” göz önünde bulundurulduğu ifade edilmektedir. Bunların yanı sıra, Avrupa Ekonomik Topluluğu ile Afrika, Karayip ve Pasifik Devletler Grubu arasında Lome’de 15 Aralık 1989 tarihinde imzalanan 4. AKP/AET Sözleşmesi ve Afrika Birliği Teşkilâtı himayesinde 30 Ocak 1991 tarihinde kabul edilen Tehlikeli Atıkların Afrika’ya İthalinin Yasaklanması ve Afrika’da Tehlikeli Atıkların Sınırlarötesi Hareketlerinin Kontrolü ve Yönetimine ilişkin Bamako Sözleşmesi’ne de atıfta bulunmaktadır.

İzmir Protokolü, bu protokolü imzalayan ülkelerin tehlikeli atıklarının kirlenmeye yol açmasını önlemek için gerekli tedbirleri almaları konusundaki yükümlülükleri getirmekte ve bu çerçevede tarafların tek başına veya topluca tehlikeli atıkların ithalini yasaklama hakkına sahip olduklarını vurgulamaktadır. Bu önemli bir hükümdür; geçmişte, gelişmiş ülkelerin, tehlikeli atıklarını az gelişmiş ülkelere ihraç ederek, o ülkelerde de ciddî çevre sorunları yarattıkları ve o ülkelerin kıyılarını ve denizlerini kirllettikleri bilinmektedir. Bu sözleşme, tehlikeli atıkların sınırötesi taşınımı konusuna da kurallar getirmektedir. Bu atıkların taşınmasında transit ülkelerin sularından geçerken bazı sorunların yaşanması halinde atıkların geri alınması yükümlülüğünü de hükme bağlamaktadır. Tarafların tehlikeli atıklar konusunda bilimsel ve teknolojik işbirliği yapmaları da öngörülmektedir. Protokol’deki kurallara aykırı olarak yapılacak taşımaların yasadışı trafik olacağı

belirtilmekte ve bunun önlenmesi için ilgili devletlere yetki verilmektedir. Ayrıca, halkın bilgilendirilmesi hususu da Protokol’de yer almaktadır.⁴⁴⁶

Akdeniz’le ilgili düzenlemeleri özet olarak şöyle sıralayabiliriz:

- Akdeniz’in Kirlenmeye Karşı Korunmasına Ait Sözleşme (Barcelona, 1976),
- Akdeniz’in Gemilerden ve Uçaklardan Vaki Olan Boşaltma Sonucunda Kirlenmeden Korunmasına Ait Protokol⁴⁴⁷
- Fevkalade Hallerde Akdeniz’in Petrol ve Diğer Zararlı Maddelerle Kirlenmesinde Yapılacak Mücadele ve İşbirliğine Ait Protokol,
- Akdeniz’in Kara Kökenli Kaynaklardan Kirlenmeye Karşı Korunması Protokolü,
- Akdeniz’de Özel Koruma Alanlarına İlişkin Protokol,
- Akdeniz Havzasında Çevre Koruma Alanında Avrupa-Akdeniz İşbirliğine İlişkin Şart (1990).

E. BÜKREŞ SÖZLEŞMESİ

Türkiye’nin taraf olduğu denizlerin korunmasına yönelik anlaşmalar arasında, Bükreş Sözleşmesi de yer almaktadır. 21 Nisan 1992 tarihinde Bükreş’te imzalanan ve altı bölge ülkesi, Türkiye, Bulgaristan, Romanya, Ukrayna, Rusya Federasyonu, Gürcistan tarafından onaylanan “Karadeniz’in Kirlenmeye Karşı Korunması Sözleşmesi”⁴⁴⁸ ve ek protokolleri, 1994 yılında yürürlüğe girerek, bireylere, kendi arazilerine verilen zararlar için tazminat talebinde bulunma hakkını getiren bir hukukî işbirliği ve sorumluluk çerçevesi oluşturmuştur. Anlaşma ile Karadeniz’de canlı yaşamı koruma ve kullanma alanlarında yetkili uluslararası kuruluşlarla daha

⁴⁴⁶ (Çevrimiçi) http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_b_sd.birlesim_baslangic_yazici?P4=10625&P5=B&page1=32&page2=32, 20 Ekim 2007.

⁴⁴⁷ Arat G. - Türkeş, M. – Saner, E., age., s. 18.

⁴⁴⁸ Convention on the Protection of the Black Sea Against Pollution.

yakın bir işbirliğinin gerekliliği vurgulanmıştır.⁴⁴⁹ Bu sözleşme Karadeniz’deki kirliliğin kontrolünde uygulanacak yöntemlerin belirlenmesinde uluslararası teknik yardım ve uygulama kolaylıklarını içermektedir. Özellikle, bu sözleşmenin eklerinden olan “*Fevkalade Hallerde Petrol ve Diğer Zararlı Maddelerle Kirlenmede Yapılacak Müdahale ve İşbirliği*” dokümanı ülkelerin ulusal mevzuatlarında yapacakları düzenlemeleri, kaza ve olağanüstü durumlarda oluşabilecek büyük deniz kirlenmelerinde yapılacak müdahale ve işbirliğini içermektedir.⁴⁵⁰ Söz konusu ülkeler, Karadeniz bölgesinde deniz yaşamının korunması ve geliştirilmesi için bölgesel işbirliğine gitmenin gerekli olduğu konusunda görüş birliği varmışlardır.

Sözleşme ve protokolleri uyarınca taraflar, Karadeniz’in deniz çevresinin korunması amacıyla, koşullara göre, taraflar, tek tek veya birlikte, zararlı maddelerin, kara kökenli kaynakların, gemilerin, boşaltmaların, kıta sahanlığı üzerindeki faaliyetlerin ve sınırlar ötesi taşınımdaki tehlikeli atıkların yol açtığı ya da atmosferden ve atmosfer yoluyla taşınımdan kaynaklanan kirliliğin önlenmesi, mevcut kirliliğin azaltılması ve meydana gelen kirliliğin kontrolü için Sözleşme hükümlerine ve uluslararası hukuka uygun her türlü tedbiri alacaklardır. Sözleşme ve protokolleri, acil durumlarda ve genel olarak yapılacak bilimsel ve teknik işbirliği konularıyla tarafların görev ve sorumluluklarına ilişkin düzenlemeleri de kapsamaktadır. Sözleşme ve protokollerin eklerinde, Karadeniz’e çeşitli kaynaklardan boşaltılması ya da deşarjı yasaklanan, sınırlandırılan ve yazılı izne tabi kılınan maddelerin listeleri verilmiştir.⁴⁵¹

Özellikle Sözleşme’nin 4. maddesinde, bu sözleşmeyi imzalayan ülkeler Karadeniz deniz çevresinin kara kökenli kaynaklar tarafından çeşitli maddelerle kirlenmesini önlemeyi ve ortadan kaldırmayı taahhüt etmektedir. Bu gelişmenin ardından Karadeniz’in “korunması”, 1992 yılında Rio Dünya Çevre ve Kalkınma Konferansı’nda dile getirilmiştir. Rio Konferansı’ndan sonra Karadeniz Ekonomik İşbirliği Organizasyonu çerçevesinde pek çok ulusal ve uluslararası proje

⁴⁴⁹ (Çevrimiçi) http://www.tbmm.gov.tr/ul_kom/keipa/komisyonlar/ec/GA25_EC24_REP_05_tr.htm, 11 Kasım 2007.

⁴⁵⁰ (Çevrimiçi) <http://www.sayistay.gov.tr/rapor/perdenrap/2002/2002-1cevrekirliligi/denizkirmucrapor.htm>, 28 Aralık 2007.

⁴⁵¹ Zambak, C. – Ekinci, E. – Erdem, A. – Barlas, H. – Ünlü, H., age., s. 78.

başlatılmıştır. 7 Nisan 1993 tarihinde Odessa’da altı ülkenin çevre bakanlarınca ortak bir politika bildirgesi (Odessa Bildirgesi) imzalanmıştır. Bu Bildirge ile, Gündem 21’in ilkelerinin uygulanması ve çevrenin korunması için etkili önlemlerin alınması, bölgesel ve uluslararası kaynakların koordine edilmesi kararlaştırılmıştır. Bildirgede tüm sektörler, Karadeniz çevresini kurtarmaya ve korumaya yönelik ortak çalışmalara katılmaya çağırılmıştır. Birleşmiş Milletler Çevre Programı ve Küresel Çevre Fonu’nun (GEF) katılım ve destekleri ile “Karadeniz’de Çevre Yönetimi ve Korunması” adıyla üç yıllık bir program yürürlüğe konulmuştur.⁴⁵²

1993 yılında ise sözkonusu altı Karadeniz ülkesi hükümetleri, “Karadeniz Çevre Koruma Programı”na destek olunmasını istemişlerdir. Program doğrultusunda, Karadeniz’e kıyısı bulunan ülkelerin doğal kaynaklarının yok olmasının önlenmesi hususu gündeme gelmiştir. 30 Haziran 1996 tarihinde bir Karadeniz Eylem Planı imzaya açılmıştır. Altı ülkenin çevre bakanları tarafından 31 Ekim 1996 tarihinde İstanbul’da imzalanan “Karadeniz’in İyileştirilmesi ve Korunması İçin Stratejik Eylem Planı”nda (KSEP), bu denizin çevresinde yaşayan milyonlarca kişinin karşı karşıya olduğu tehlikelere işaret edilmiştir. Buna göre, Karadeniz’de kıyısı olan “Altı Ülke”, kendi ulusal eylem planlarını hazırlayacak ve yürürlüğe koyarak bu ortak yaşam alanının sorunlarının giderilmesine katkıda bulunacaktır.⁴⁵³ Sözleşme ve eki Protokoller, onay işlemlerinin tamamlanmasından sonra, 15 Ocak 1994 tarihi itibarıyla yürürlüğe girmiştir. Türkiye açısından da 6 Mart 1994 tarihli *Resmi Gazete*’de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir.⁴⁵⁴ Sözleşme uyarınca teşkil edilen Karadeniz Komisyonu (İstanbul Komisyonu) 4 - 5 Mayıs 1995 tarihlerinde ilk toplantısını gerçekleştirmiştir.⁴⁵⁵

Sözleşme’nin ek protokolleri aşağıda sıralanmıştır: 1) Karadeniz Deniz Çevresinin Kara Kökenli Kaynaklardan Kirlenmeye Karşı Korunmasına Dair

⁴⁵² (Çevrimiçi) http://www.tbmm.gov.tr/ul_kom/keipa/komisyonlar/ec/GA25_EC24_REP_05_tr.htm, 9 Eylül 2008.

⁴⁵³ Durukan, A.: “Karadeniz’in Havası da Suyu da Kirli”, (Çevrimiçi) <http://2006.ozgurhaber.net/modules.php?name=News&file=article&sid=271>, 3 Ocak 2008;

(Çevrimiçi) <http://st.fatih.edu.tr/~cenkakman/Denizkirliligi.html>, 14 Nisan 2007.

⁴⁵⁴ (Çevrimiçi) www.deniz.cevreorman.gov.tr/TARAF%20OLDUGUMUZ%20SOZLESMELER/bukres%20, 20 Ekim 2008.

⁴⁵⁵ Arat G. - Türkeş, M. – Saner, E., age., s. 16.

Protokol; 2) Karadeniz Deniz Çevresinin Petrol ve Diğer Zararlı Maddelerle Kirlenmesine Karşı Acil Durumlarda Yapılacak İşbirliğine Dair Protokol; 3) Karadeniz Deniz Çevresinin Boşaltmalar Nedeni ile Kirlenmesinin Önlenmesine İlişkin Protokol.

Ortak eylem için uluslararası hukuksal tabanı oluşturan Bükreş Anlaşması'nın imzalanmasının hemen ardından, KEİ Çevre Koruma Çalışma Grubu çerçevesinde, Avrupa Komisyonu ile işbirliği, BM uzman kuruluşları (UNDP ve UNEP), Dünya Bankası gibi kuruluşlarla ortak programlar düzenlenmiştir. KEİ Çevre Koruma Çalışma Grubu, KEİ Üye Devletleri Bükreş Anlaşması ve Odessa Deklarasyonu çerçevesinde, çevre koruma alanında işbirliğine ve dört alanda işbirliğinin güçlendirilmesine önem vermektedir: Bunlar, a) Hava, su ve toprak kirliliğini izlemek; b) Sanayi felaketleri ve doğal afetlerden kaynaklanan çevre kirlenmesini ortadan kaldırmak; c) Sahil bölgelerinde doğayı koruma ve yönetim stratejileri geliştirmek; d) Turizm alanında potansiyele sahip çevre dostu etkinliklerin gelişmesini sağlamak.⁴⁵⁶

Karadeniz Kirlilik İzleme Projesi, Karadeniz Stratejik Eylem Planı çerçevesi ile taraf olduğumuz Bükreş Sözleşmesi kapsamında yürütülmektedir. Karadeniz'in mevcut kirlilik durumunun tespitinin yanı sıra, Karadeniz'de kirliliğe neden olan kara kökenli kirleticilerin alıcı ortamlarındaki konsantrasyonlarının herhangi bir zamandaki artma veya azalma eğiliminin tespit edilmesi ve kirleticilerin ekonomik önemi olan biyolojik organizmalarda da izlenmesi ile besin zincirindeki etkileri de ortaya konabilecektir. İzleme frekansları tüm Karadeniz boyunca en batıda İğneada'dan en Doğuda Hopa'ya kadar tüm kıyı şeridini içermektedir. Bu kapsamda toplam 21 nokta belirlenmiş ve bu 21 noktanın 20 m, 50 m ve 100 m kontörlerine dikey hat halinde istasyonlar yerleştirilmiştir. Bu şekilde çalışma toplam 63 istasyonu kapsamaktadır. İlave olarak Tuna Nehri'nin Karadeniz'e ve İstanbul Boğazı, dolayısı ile Marmara Denizi'ne olan etkilerinin tespiti için aylık olarak K0, mevsimsel olarak K1 ve K3 istasyonlarında da çalışmalar yürütülmektedir. Bükreş Sözleşmesi çerçevesinde "Karadeniz Ekosisteminin Geri Kazanımı Projesi" adlı bölgesel proje

⁴⁵⁶ (Çevrimiçi) http://www.tbmm.gov.tr/ul_kom/keipa/komisyonlar/ec/GA25_EC24_REP_05_tr.htm, 11 Kasım 2007.

başlatılmış olup; projenin uzun vadeli amacı, Karadeniz ekosistemini 1960'lı yıllardaki duruma getirmek için tehlikeli maddeler ile besin değerlerinin azaltılmasına yönelik tedbirlerin alınmasıdır.⁴⁵⁷

F. RIO KONFERANSI, GÜNDEM 21 VE JOHANNESBURG ZİRVESİ

Birleşmiş Milletler tarafından 5-16 Haziran 1972 tarihlerinde Stockholm'de düzenlenen Çevre Konferansı'nın 20. yıldönümünde, 3-14 Haziran 1992 tarihlerinde, Brezilya'nın Rio de Janeiro kentinde, ülkelerin devlet ve hükümet başkanları ilk kez çevre ve kalkınma konularında bir araya gelerek, Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı'nda (UNCED), geçen 20 yılın değerlendirmesini yapmış ve geleceğe yönelik çevresel yaklaşımlara rehber olacak üç temel anlaşma metnini benimsemişlerdir.

Bunlar, 1. Hükümetlerin çevre ve kalkınma kapsamında haklarını ve sorumluluklarını içeren ilkeler bütününe sıralayan Çevre ve Kalkınma İçin Rio Deklarasyonu/Bildirgesi⁴⁵⁸; 2. Ülkelerin çevre ve kalkınma alanlarında hak ve sorumluluklarını içeren ve Gündem 21⁴⁵⁹ olarak bilinen, 27 ilkedен oluşan bildirge; 3. Dünya genelinde ormanların sürdürülebilir yönetimi konusunda ilkeleri belirleyen Orman İlkeleri Bildirgesi/Orman Prensipleri Belgesi⁴⁶⁰.

Rio'da kabul edilen belgelerin tümünde (buna Gündem 21 de dâhildir), çevre ve kalkınmada, ülkeler, ortak hareket etme niyetlerini bir ilkeler bütünlüğü içerisinde ortaya koymuşlardır.⁴⁶¹ Bu üç anlaşmaya ek olarak zirvede resmi bağlayıcılığı olan İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi⁴⁶² ile Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi/Bio-çeşitliliğin Korunması Sözleşmesi⁴⁶³ de imzaya açılmıştır. Ayrıca "Çölleşme ile Mücadele Sözleşmesi"ne ilişkin ilk görüşmeler bu konferansta başlamıştır.⁴⁶⁴

⁴⁵⁷ (Çevrimiçi) <http://www.deniz.cevreorman.gov.tr/GOREVLERIMIZ.htm>, 16 Ağustos 2007.

⁴⁵⁸ Rio Declaration on Environment and Development.

⁴⁵⁹ Agenda 21.

⁴⁶⁰ Statement of Forest Principles.

⁴⁶¹ Arat G. - Türkeş, M. – Saner, E., age., s. 2.

⁴⁶² United Nations Framework Convention on Climate Change.

⁴⁶³ United Nations Convention on Biological Diversity.

⁴⁶⁴ "En 'sorunlu' zirve", *Radikal*, 24.8.2002,

(Çevrimiçi) <http://www.arkitera.com/v1/haberler/2002/08/24/zirve.htm>, 28 Temmuz 2008;

Hiç kuşkusuz bu gelişmeler birden ortaya çıkmış değildir. 1976 tarihli Vancouver Konferansı sonrasında, HABITAT I'nin devlet merkezli çözüm önerilerinin yetersizliği anlaşılmış, yeni stratejide sorumluluk sadece devlete değil, toplumdaki kamusal ve özel tüm aktörlere yüklenmiştir. Uluslararası sorumluluklar sadece koordinasyon düzeyine indirgenmiştir. Bu açılım ile 1992 yılında gerçekleştirilen Rio Konferansı'nda, Gündem 21 olarak tanımlanan eylem programı ortaya konulmuştur. Eylem Programı, kısaca çevre üzerinde etkisi olan ve etkilenen tüm kurumlar ve kişilere sorumluluklar yükleyen kapsamlı bir belgedir. Bu nedenle Gündem 21, Vancouver'den farklı olarak, devlet değil toplum merkezlidir ve çok aktörlü/katılımcı bir yönetim anlayışını öne çıkarmıştır. Gündem 21'in en önemli yeniliği, ulusal eylem planlarının oluşturulmasına temel teşkil edecek yerel eylem planlarının hazırlanmasıdır. Yerel Gündem 21; "yerel" ve "ortak" yerleşim sorunlarının birlikte çözümü ve bu bağlamda mevcut kaynakların değerlendirilmesi ile geleceğe yönelik yaşanabilirliği sürdürebilir kılma çalışmalarıdır. Kamu yönetimi açısından da "emret-yaptır" yerine, "özendir ve işbirliği ile yapılınsın" tarzında bir yaklaşım getirmektedir.⁴⁶⁵ "Gündem 21" belgesi, ülkelerin kendi önceliklerine ve öznel şartlarına uygun çevre ve kalkınma politikalarını belirlemelerinde yararlanılacak bir rehber niteliği taşımaktadır. Bununla, çevre ve kalkınma stratejileri tüm alt başlıklarıyla irdelenerek bunların karşılıklı etkileşimlerinin sorgulandığı bir XXI. yüzyıl gündemi belirlenmiştir.⁴⁶⁶

Rio de Janeiro'da gerçekleşen zirveye 117 ülke hükümet ve devlet başkanları katılmıştır. BM konferansları arasında katılımın genişliği ve konunun kapsamı açısından eşi görülmemiş bir zirvedir. Bu zirveyle birlikte hükümetler, tüm ekonomik kararların çevreye etkilerini de hesaba katacak şekilde ulusal ve uluslararası plan ve politikaları tekrar gözden geçirmek gerektiğinin farkına varmışlardır. Bu zirvede Gündem 21 ile, kalkınma kavramı hakkındaki yaklaşımı değiştiren, çevre ile sosyal ve ekonomik kalkınmayı bütünleştirmeye yönelik bir eylem planı kabul edilmiştir. "XXI. yüzyılın gündemi"ni oluşturmayı hedefleyen ve yerel, ulusal, bölgesel ve küresel seviyelerde uygulanması gereken bu eylem planı

(Çevrimiçi) <http://www.s-oksay.com/econet/downloads/G21.ppt>, 3 Mart 2007

⁴⁶⁵ Toprak, Z.: "Bir Katılım Projesi Olarak Yerel Gündem 21 ve Belediyeler",

(Çevrimiçi) <http://www.geocities.com/yereldemokrasi/yg21.htm>, 30 Ağustos 2007.

⁴⁶⁶ Arat G. - Türkeş, M. – Saner, E., age., s. 2.

sürdürülebilir kalkınmanın gerçekleştirilmesine yönelik somut adımlar içermektedir. Bu konferansta kabul edilen belge, tarafların yerel yönetimlerinin 1996 yılına kadar, tabiiyetindekilere danışarak ve onlarla birlikte kendi Yerel Gündem 21'lerini oluşturma yükümlülüğünü de getirmektedir.⁴⁶⁷ Görüldüğü gibi, Rio Zirvesi'nde kabul edilen "Çevre ve Kalkınma İçin Rio Bildirgesi", sürdürülebilir kalkınma için çalışmayı, sürdürülebilirlik sınırları dışında kalan üretim ile tüketimden vazgeçmeyi ve bu alanda bir küresel ortaklık kurmayı hedeflemiştir.⁴⁶⁸

Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Komisyonu, Rio Konferansı'nda, Gündem 21 olarak belirlenen ilkelerin uygulanmasına yönelik izleme programının başlatılmasını ve beş yıl sonra Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda bu programın özel bir oturumda görüşülmesini karara bağlamıştır. Beş yıl sonra New York kentinde 23-27 Haziran 1997 tarihlerinde gerçekleştirilen Birleşmiş Milletler Genel Kurulu 19. özel oturumunda, Gündem 21'in değerlendirilmesi yapılmış; aksayan noktaların tespiti, belirlenen ilkelerin uygulanması sırasında ortaya çıkan finans ve teknoloji transferi, üretim ve tüketim kalıpları, enerji kullanımı ve ulaşım ile tatlı su kaynaklarının kıtlığı konuları görüşülmüştür. Ayrıca, sürdürülebilir kalkınma ilkelerine bağlılığın yinelenmesi konusunda ülkelere çağrıda bulunulmuştur.⁴⁶⁹ Bu toplantıdan, sürdürülebilir kalkınma için alınan sorumlulukları canlandırmak ve yenilemek, başarısızlıkları açıkça tanımlamak ve sebeplerini bulmak, başarıları ortaya koyarak bunları arttıracak eylemler geliştirmek, 1997 sonrası dönemdeki öncelikleri belirlemek, Rio'da eksik bir şekilde değinilen konuları ayrıntılı biçimde gündeme getirmek amaçlanmıştır.⁴⁷⁰ "Rio+5" olarak adlandırılan BM Genel Kurul Özel Oturumu'na Türkiye de katılmıştır. Siyasi Deklarasyon ile değerlendirme raporu üzerindeki tartışmalar 16-20 Haziran 1997 tarihlerinde istişari toplantılarda ele alınmış ve 23-27 Haziran 1997 tarihlerindeki toplantıda 150'ye yakın ülkenin Devlet Başkanları ya da Çevre Bakanları tarafından Rio kararları ve bu kararların

⁴⁶⁷ (Çevrimiçi) <http://www.youthforhab.org.tr/tr/kaynaklar/icerikler/bm/bm-04.html>, 10 Temmuz 2007.

⁴⁶⁸ "En 'sorunlu' zirve", *Radikal*, 24.8.2002

⁴⁶⁹ (Çevrimiçi) <http://www.cmo.org.tr/yeni/haber.php?id=154>, 12 Ocak 2007

⁴⁷⁰ (Çevrimiçi) <http://www.youthforhab.org.tr/tr/kaynaklar/icerikler/bm/bm-04.html>, 7 Ekim 2007.

gerçekleşme başarısı gözden geçirilmiştir. Söz konusu zirvede, Siyasî Deklarasyon üzerinde anlaşmaya varılamamış yalnızca Değerlendirme Raporu kabul edilmiştir.⁴⁷¹

Ancak, New York'ta bir araya gelen 160 katılımcı, cesaret veren bazı sonuçlara karşın, yapılması gerekenleri yeterli bulmamıştır. Kısacası, ülkelerin gelecek için gerekenleri ve ödevlerini iyi yapmadıkları sonucuna varılmıştır. Zirve öncesi son hazırlık toplantısında, hükümetlerin hiçbir konuda uzlaşmaya varamaması, düş kırıklığına yol açmıştır. Buna tepki gösteren çevreciler, Bali'deki son toplantıda hükümetlerin çevreyi hiçe saydığını ileri sürmüşlerdir. İklim değişikliğine yol açarak sera etkisi oluşturan gazların en büyük üreticisi konumundaki ABD'nin, Kyoto İklim Anlaşması'nı imzalamaması, hükümetler tarafından imzalanan protokollerin gerisinde kalınması, bazı ülkelerin imzaladıkları birçok anlaşmayı uygulamaması, dünyanın geleceğini karartmaktadır.⁴⁷²

Herşeye rağmen “BM Gündem 21”, çevre ve kalkınma konularındaki tüm yaklaşım ve politikaları yönlendirecek prensipleri içermektedir. Bu belge, uluslararası ekonomi ve çevre etkinliklerini birlikte yönlendirecek bir dizi ilkenin kabul edilmesi yönünden, tarihsel bir adım olmuştur.⁴⁷³ Kısa bir süre içinde BM'nin en tanınmış belgelerinden biri durumuna gelen Gündem 21, kalkınma ve çevre arasında denge kurulmasını hedefleyen “sürdürülebilir kalkınma” kavramının yaşama geçirilmesine yönelik bir eylem planı niteliğindedir. Ayrıca, insanlığın temel gereksinimlerinin karşılanmasını, yaşam standartlarının iyileştirilmesini, ekosistemlerin daha iyi korunmasını ve yönetilmesini amaçlamaktadır. Buna ek olarak, bir yandan günümüzün ağırlıklı sorunlarının üstesinden gelmeyi, öte yandan da dünyamızı gelecek yüzyılın tehditlerine karşı hazırlamayı, bir başka ifadeyle, “XXI. yüzyılın gündemi”ni oluşturmayı hedeflemektedir.⁴⁷⁴

Çevre ve ekonomiyi etkileyen alanlarda hükümetlerin, kalkınma örgütlerinin, Birleşmiş Milletler kuruluşlarının ve bağımsız sektörlerin yapması gereken faaliyetleri tanımlayan bir eylem planı olarak ortaya konulan Gündem 21'in

⁴⁷¹ Arat G. - Türkeş, M. – Saner, E., age., s. 7.

⁴⁷² “En ‘sorunlu’ zirve”, *Radikal*, 24.8.2002.

⁴⁷³ (Çevrimiçi) http://www.cankaya.gov.tr/tr_flash/KONUSMALAR/02.09.2002-272.html, 26 Kasım 2007.

⁴⁷⁴ (Çevrimiçi) <http://www.s-oksay.com/econet/downloads/G21.ppt>, 6 Aralık 2007.

“Kalkınma için Kaynakların Korunması ve Yönetimi” başlıklı ikinci bölümünün 12. maddesi, “Tehlikeli Atıkların Çevresel Açidan Duyarlı Yönetimi ve Uluslararası İlegal Trafiğin Önlenmesine” ilişkindir. Bu nedenle Basel Sözleşmesi ile aynı amaca yönelik bir nitelik taşımaktadır. Söz konusu maddede tehlikeli atıkların üretimi, depolanması, arıtımı, yeniden dönüştürülmesi ve kullanımı, taşınması ve bertarafının kontrolü, sağlık, çevre koruma, doğal kaynakların yönetimi, sürekli ve dengeli kalkınma açısından büyük öneme sahip olduğu ifade edilmiştir. Gündem 21’de, Basel Sözleşmesi ve eki protokollerin onaylanması, tehlikeli atıkların Afrika’ya ithalinin yasaklanması, bu atıkların Afrika içinde sınırötesi taşınımının kontrolüne ilişkin Bamako Sözleşmesi’nin⁴⁷⁵ ilgili ülkelerce onaylanması ve uygulanması, ve ayrıca tehlikeli atıkların ithalini yasaklayan ülkelere bu atıkların ihracatının önlenmesi için alınması gereken tedbirler belirtilmiştir.

Gündem 21’de atıklar konusuyla ilgili 2000 yılına kadarki zamanı kapsayan düzenlemeler şu şekilde sıralanabilir: a) Kirliliğin bertaraf edilmesi için programlar oluşturması, b) nicelik ve niteliksel atık standartları geliştirilmesi, c) kentsel alanlardaki katı atıkların toplanması ve güvenli bir şekilde bertarafının sağlanması, d) etkin atık çevrimi ve tekrar kullanımı için ulusal programlar hazırlanması (gelişmekte olan ülkelerde 2010 yılına kadar), e) pis su, atık su ve katı atıkların yüzde 50’sinin uygun şekilde arıtılması (sanayileşmiş ülkelerde 1995’e, gelişmekte olan ülkelerde 2025’e kadar), f) kentsel nüfusa yeterli atık hizmeti verilmesi.⁴⁷⁶

Gündem 21 üç ana ve bir tamamlayıcı kısımdan oluşmakta ve toplam 40 bölüm içermektedir. Çevre koruma ve kaynak kullanımı, Bölüm 9-22’de yer almaktadır. (Atmosferin korunması, ormansızlaşma ve çölleşme ile mücadele, biyolojik çeşitliliğin korunması, su kaynaklarının korunması ve yönetimi, katı ve sıvı atıkların yönetimi...)⁴⁷⁷ Gündem 21 programındaki “Kirliten öder” prensibi, “Kirliten, prensip itibariyle, kirliliğin bedelini öder” fikri temel alınarak, yeni ve

⁴⁷⁵ Bamako Convention on The Ban of The Import into Africa and The Control of Transboundary Movement of Hazardous Wastes within Africa (1991), (Çevrimiçi) <http://www.londonconvention.org/bamako.html>, 23 Şubat 2007.

⁴⁷⁶ Çamur D. - Vaizoğlu, S. A.: “Çevreye İlişkin Önemli Toplantı ve Belgeler”, *TSK Koruyucu Hekimlik Bülteni*, 2007, S. 6/4, (Çevrimiçi) http://www.korhek.org/khb/khb_006_04-297.pdf, 9 Ocak 2008.

⁴⁷⁷ (Çevrimiçi) <http://www.youthforhab.org.tr/tr/kaynaklar/icerikler/bm/bm-04.html>, 7 Ekim 2007.

eşit bir düzeyde küresel ortaklık kurularak, Rio Bildirgesi'nin 16. ilkesinde de beyan edilmiştir. Bildirge'ye göre, “çevresel koruma, kalkınma sürecinin ayrılmaz bir parçasını oluşturmalıdır ve ondan ayrı olarak düşünülmemelidir” (İlke 4), ve “yoksulluğun ortadan kaldırılması sürdürülebilir kalkınmanın olmazsa olmaz koşuludur” (İlke 5). Devletlerin ortak fakat farklılaşmış sorumlulukları, nüfuslarının küresel çevre üzerine yüklediği baskı ve sahip oldukları teknoloji ve finansal kaynaklar göz önüne alındığında gelişmiş ülkelerin sürdürülebilir kalkınmada üzerlerine almak zorunda oldukları sorumluluğa işaret etmektedir (İlke 7). Bildirge'deki ilkelerin yanı sıra, Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı, gelişmekte olan ülkelerin çabalarının desteklenmesi konusunda fikir birliğine varmış ve Gündem 21 programlarının uygulamasının, gelişmekte olan ülkelere önemli miktarda yeni ve ilave finansal kaynak sağlanmasını gerektirdiğini kabul etmiştir. Konferans, ayrıca, borç sorununa kalıcı çözümler bulunmasının önemini de belirtmiştir.

Aşağıdaki hedefler, tehlikeli atıkların sınır ötesi yasadışı dolaşımının önlenmesi amacıyla Gündem 21 çerçevesinde kabul edilmiştir: (a) Ulusal yasaların ve ilgili uluslararası hukukî belgelerin hilafında zehirli ve tehlikeli maddelerin herhangi bir ülkenin topraklarına boşaltılması amacıyla gerçekleştirilen yasadışı teşebbüslerin tespiti ve durdurulması için ulusal kapasitelerin artırılması; (b) zehirli ve tehlikeli maddelerin yasadışı trafiği hakkında tüm ülkelerin özellikle gelişmekte olan ülkelerin bilgi edinebilmesine yardım etmek; (c) yasadışı dolaşımın sonuçlarından müzdarip ülkelerle 1989 tarihli Basel Sözleşmesi çerçevesinde işbirliği yapmak. Ayrıca tehlikeli atıkların yasadışı dolaşımı hakkında bilgi alışverişinde bulunmaları konusunda hükümetler teşvik edilmiştir.⁴⁷⁸

Rio Bildirgesi'nde yer alan “İlke 14”, Basel Sözleşmesi ile paralel bir nitelik taşımaktadır: “Devletler, insan sağlığına zararlı bulunan veya ciddi çevresel kirlenmeye sebep olan madde ve faaliyetlerin diğer devletlere nakli ve yerleşimini önlemek ve vazgeçirmek için etkili bir şekilde işbirliği içinde olmalıdırlar.” İlke 16, “çevresel maliyetlerin ve ekonomik vasıtaların uluslararası hale getirilmesine”, “kirleten öder” yaklaşımıyla engel olunmasını öngörmektedir. İlke 18'de ise,

⁴⁷⁸ Ksentini, F.Z., s. 44.

“Devletler, diğer devletleri, bu devletlerin çevreleri üzerinde ani zararlı etkiler üretebilecek doğal afetlerden veya diğer acil durum hallerinden en kısa zamanda haberdar etmelidirler” denilmektedir.⁴⁷⁹

Rio Konferansı’nın sonuçlarının uygulanmasından ve takibinden sorumlu olmak üzere BM Ekonomik ve Sosyal Konsey’e bağlı olarak “Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Komisyonu” kurulmuştur. Coğrafi dağılıma göre 53 üyeden oluşan Komisyon’da, Türkiye de üç yıl süreyle “Avrupa ve diğerleri” grubunda üye olarak yer almıştır. Türkiye’nin üyeliği 31 Aralık 1995 tarihinde sona ermiştir.⁴⁸⁰

Türkiye, Rio Konferansı’nın temel belgesi olan Gündem 21’i, Başbakan düzeyinde temsil edildiği bir katılımı ile imzalamıştır. 1997 yılından beri Türkiye’de Yerel Gündem 21 uygulanmaktadır. 1998 yılında Çevre ve Orman Bakanlığı’nın koordinatörlüğünde ve diğer paydaşların katkılarıyla Ulusal Çevre Eylem Planı oluşturulmuştur. Kaynağını Gündem 21’in 3. bölümünün 28. maddesinde düzenlenen “yerel yönetimler” ile ilgili kısımdan alan Yerel Gündem 21, öncelikli yerel sürdürülebilir kalkınma sorunlarının çözümüne yönelik uzun dönemli, stratejik bir planın hazırlanması ve uygulanması yoluyla yerel düzeyde Gündem 21’in hedeflerine ulaşılmasını amaçlayan katılımcı, çok-sektörlü bir süreçtir.⁴⁸¹ Türkiye’de ilgili kuruluşların katılımıyla Gündem 21’in uygulanması amacıyla bir dizi toplantı düzenlenmiş, böylece Türkiye’nin çevre gündemi oluşturulmuş, Rio Kararları Beş Yıllık Kalkınma Planları’na yansıtılmıştır. Sivil toplum kuruluşları başta olmak üzere, ilgili tüm kuruluşların katkısıyla hazırlanan Ulusal Çevre Eylem Planı kabul edilmiş, bu çerçevede yaşam kalitesinin iyileştirilmesi, çevre bilinç ve duyarlılığının geliştirilmesi ve sürdürülebilir nitelikte bir ekonomik, toplumsal ve kültürel gelişmenin sağlanmasına yönelik çalışmalar başlatılmıştır.⁴⁸² Türkiye, sürdürülebilir kalkınma hedefine ulaşmada, tüm alt başlıkları ile ulusal kalkınma önceliklerini sürdürülebilir kalkınma perspektifinden irdelemek üzere, hazırlıkları yaklaşık 3,5 yıl

⁴⁷⁹ “Rio Deklarasyonu”, (Çevrimiçi) <http://www.gezeganimiz.com/riodektr.asp>, 27 Aralık 2007.

⁴⁸⁰ Arat G. - Türkeş, M. – Saner, E., age., s. 7.

⁴⁸¹ (Çevrimiçi) <http://www.youthforhab.org.tr/tr/kaynaklar/icerikler/bm/bm-04.html>, 7 Ekim 2007.

⁴⁸² (Çevrimiçi) <http://www.elegans.com.tr/arsiv/59/haber004.html>, 22 Haziran 2007.

süren “Ulusal Çevre Stratejisi ve Eylem Planı”nı Dünya Bankası’nın desteği ile tamamlamıştır.⁴⁸³

Türkiye’de “Yerel Gündem 21’lerin Teşviki ve Geliştirilmesi” Projesi, Eylül 1997 içinde Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP), TC Hükümeti ve Uluslararası Yerel Yönetimler Birliği Doğu Akdeniz ve Ortadoğu Bölge Teşkilatı (IULA-EMME) tarafından imzalanarak, uluslararası bir anlaşma niteliği kazanmıştır. Proje, 6 Mart 1998 tarihinde Resmi Gazete mükerrer sayısında yayınlanmıştır. Yerel Gündem 21 uygulamalarını başlatan belediyeler açısından İçişleri Bakanlığı’nın 19 Mart 1998 tarihli genelgesi teşvik edici olmuştur. Projenin amacı, Türkiye’deki yerel yönetimler tarafından Yerel Gündem 21 aracılığıyla öncelikle yerel ve sürdürülebilir gelişme sorunlarının çözümüne yönelik uzun dönemli, stratejik bir planın hazırlanması ve uygulanması yoluyla yerel düzeyde Gündem 21’lerin hedeflerine ulaşılmasıdır. Bu projenin iş programında “pilot kentlerde yerel topluluk içindeki farklı sektörler ile müzakerelere dayalı bir planlama sürecinin gelişmesini sağlayacak kent ölçeğinde danışma mekanizmaları oluşturulması ve bunlara işlerlik kazandırılması” temel hedeflerden biri olarak belirlenmiştir (Temel Hedef 2). 1997 yılı sonlarına doğru yaşama geçirilen proje, yaklaşık iki yılı kapsayan bir uygulama dönemi sonunda tamamlanmıştır. Projenin ikinci aşaması olarak tasarlanan “Türkiye’de Yerel Gündem 21’lerin Uygulanması” Projesi, birinci aşamada olduğu gibi, IULA-EMME’nin koordinasyonunda ve UNDP desteğiyle yürütülmektedir. 2000 yılı içinde başlatılan ikinci aşama çalışmalarının 2001 yılı sonunda tamamlanması öngörülmüştür. Ulusal Eylem Planı ile Yerel Gündem 21 çalışmalarının nasıl ilişkilendirileceği, üzerinde durulması gereken önemli bir konudur. Yerel Gündem 21 çalışmaları, “küresel ortaklık çerçevesinde”, Birleşmiş Milletler’e bağlı kuruluşlar ve yerel aktörler arasındaki işbirliğinin en kapsamlı örneklerindendir. Birinci aşamada toplam 23 kentte örnek uygulamalar başlatılmıştır.⁴⁸⁴ Türkiye Yerel Gündem 21 Programı, 2001 yılında UNDP tarafından dünyadaki “en başarılı” uygulamalardan biri olarak ilân edilmiş ve bu bağlamda, 2002 Birleşmiş Milletler Johannesburg Zirvesi’nde “en iyi uygulama” örneklerinden

⁴⁸³ Arat G. - Türkeş, M. – Saner, E., age., s. 2.

⁴⁸⁴ (Çevrimiçi) <http://www.geocities.com/yereldemokrasi/yg21.htm>, 30 Ağustos 2007.

biri olarak sunulmuştur.⁴⁸⁵ Halen, Uluslararası Yerel Yönetimler Birliği tarafından yürütülmekte olan Yerel Gündem 21'lerin Hazırlanması Projesi çerçevesinde, 23 beldede Yerel Gündem 21 çalışmasının ilk süreci tamamlanmıştır.⁴⁸⁶

Johannesburg Zirvesi, 1992'de Rio'da yapılan "BM Çevre ve Kalkınma Konferansı"nın devamı niteliğinde 26 Ağustos - 4 Eylül 2002 tarihlerinde Güney Afrika Cumhuriyeti'nin Johannesburg kentinde yapılan ve 'Rio+10' olarak adlandırılan Birleşmiş Milletler Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi'dir. Bu zirvede, nüfus artışının dizginlenmesi, insanların yaşam kalitesinin artırılması ve doğal kaynakların koruma altına alınması hedeflenmiştir. Bir başka açıdan zirve, yoksulluğun ortadan kaldırılması, çevrenin korunması ve sürdürülebilir kalkınma için "tarihi fırsat" olarak da değerlendirilmiştir.⁴⁸⁷ Temel amacı Rio'nun on yıllık değerlendirmesi olan Zirve, çok farklı mekânlarda ve çok farklı konularda birçok etkinliğe sahne olmuştur. Bu çerçevede, resmi müzakereler devam ederken, çok çeşitli konularda temel ilgi grupları ve hükümet temsilcileri ile birlikte tartışma oturumları gerçekleştirilmiştir. Zirve'nin önemli hedeflerinden biri olan "Ortaklık Girişimleri"nin geliştirilmesi yönünde de birçok faaliyet yapılmıştır.⁴⁸⁸

Johannesburg Zirvesi'nin en belirgin özelliği, toplumun tüm kesimlerinin gerek hazırlık sürecinde gerek Zirve boyunca aktif katılımının sağlanması konusuna verilen önceliktir. Bu gelişmenin en önemli nedeni ise, yıllar boyunca uluslararası konferanslara sadece devlet ve hükümet düzeyinde katılım sağlandığında uygulanan politikaların sonuç vermediğinin gözlemlenmiş olmasıdır.⁴⁸⁹ Türkiye'den Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer başkanlığında bir heyetin katıldığı Zirve, dünyanın dört bir tarafından, sayıları 60 bine ulaşan Devlet ve Hükümet Başkanları, teknokratlar, sivil toplum örgüt yetkilileri, sanayiciler ve toplumun tüm kesimlerini temsil eden grupları bir araya getirmiştir. Johannesburg'da sağlık, eğitim, tarım, suya erişim ve çevrenin korunması gibi öncelikli konularda ileriye dönük hedefler ile

⁴⁸⁵ (Çevrimiçi) <http://www.uclg-mewa.org/projeler.htm>, 4 Nisan 2007; Sadun Emrealp, "Yerel Gündem 21 El Kitabı", (Çevrimiçi) <http://www.bursayg21.org/Img/Uploads/YG-21ElKitabi.pdf>, 5 Haziran 2007.

⁴⁸⁶ Arat G. - Türkeş, M. – Saner, E., age., s. 3.

⁴⁸⁷ "En 'sorunlu' zirve", *Radikal*, 24.8.2002.

⁴⁸⁸ Arat G. - Türkeş, M. – Saner, E., age., s. 3-4.

⁴⁸⁹ (Çevrimiçi) <http://www.youthforhab.org.tr/tr/kaynaklar/icerikler/bm/bm-04.html>, 7 Ekim 2007.

çalışma takvimi belirlenmiştir.⁴⁹⁰ Johannesburg Zirvesi'nde, tüm grupların çıkarını sağlamak üzere çevre-kalkınma ilişkisini ortaya koyan Gündem 21'in uygulanmasında ülkelere kesin adımlar sunan somut hedefler önerilmiştir.⁴⁹¹

Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi Johannesburg Uygulama Planı'nda atıklarla ilgili olarak şu ifadeler yer almaktadır:

“... Atıkların önlenmesi ya da asgariye indirilmesi, yeniden kullanım ve geri dönüşüm gibi konular öncelik taşımak üzere, uygun atık yönetim ve çevre-duyarlı depolama sistemlerinin geliştirilmesi; bu çerçevede atıklarda bulunan enerjinin yeniden kullanımını sağlayacak teknolojilere önem verilmesi, kırsal ve kentsel atık yönetimini destekleyecek küçük ölçekli atık dönüşümü girişimlerinin desteklenmesi; bu arada gelişmekte olan ülkelere yönelik uluslararası destek aracılığıyla bu alanda gelir getirici fırsatların yaratılması;

“... Atık önleme-asgari düzeyde tutma çabalarının, yeniden kullanılabilir tüketim mallarıyla biyolojik olarak çözülebilir ürünlerin üretimi ve gerekli altyapının geliştirilmesiyle desteklenmesi.

“... Gündem 21.de de belirtildiği gibi, tehlikeli atıkların ve kimyasal maddelerin, sürdürülebilir kalkınma, insan ve çevre sağlığı amaçları açısından yaşam döngüleri boyunca sağlıklı biçimde yönetilmesinin sağlanması; bu arada, başka hedeflerin yanı sıra kimyasal maddelerin üretiminin ve kullanımının insan ve çevre sağlığı açısından en az olumsuz etki yaratacak biçimde gerçekleştirilmesi hedefine 2020 yılına kadar ulaşılması; bu yöndeki çabalarda saydam, bilime dayalı risk ölçüm usullerinin, yine bilime dayalı risk yönetim uygulamalarının kullanılması; Rio Bildirgesi'nin 15. ilkesinde belirtilen 'ihtiyati tedbir yaklaşımı'nın bu çabalarda dikkate alınması; gelişmekte olan ülkelerin kimyasal maddelerle tehlikeli atıkları gerektiği gibi yönetme kapasitelerini geliştirici teknik ve malî yardımla desteğin sağlanması. Bunun için her düzeyde atılması gereken adımlar aşağıda belirtilmektedir:

“... Belirli Tehlikeli Kimyasal Maddeler ve Pestisitlerin Uluslararası Ticaretinde Uygulanacak Ön Bildirimli Kabul Sistemine ilişkin Rotterdam Sözleşmesi dâhil olmak üzere kimyasal maddeler ve tehlikeli atıklarla ilgili uluslararası sözleşmelerin onay ve uygulanmasına hız verilmesi, böylece sözü edilen

⁴⁹⁰ (Çevrimiçi) <http://www.byegm.gov.tr/yayinlarimiz/ANADOLUNUNSESI/196/AND4.htm>, 2 Eylül 2007.

⁴⁹¹ (Çevrimiçi) <http://www.cmo.org.tr/yeni/haber.php?id=154>, 12 Ocak 2007

Sözleşmenin 2003 yılına kadar yürürlüğe girmesinin sağlanması; aynı çabuklaştırmanın Kalıcı Organik Kirleticilerle ilgili Stockholm Sözleşmesi için de gerçekleştirilerek bu sözleşmenin de 2004 yılına kadar yürürlüğe girmesinin sağlanması; ayrıca, gelişmekte olan ülkelerin bu sözleşmeleri uygulamalarını sağlayacak desteğin verilmesi ve uluslararası eşgüdümün sağlanması;

“... Hükümetlerarası Kimyasal Güvenlik Forumu (IFCS) 4 kapsamında hazırlanan 2000 Yılı Ötesindeki Önceliklerle ilgili Bahia Bildirgesi temel alınarak kimyasal maddelerin uluslararası yönetimi konusunda 2005 yılına kadar daha ileri düzeyde bir stratejik yaklaşım geliştirilmesi; kimyasal maddelerin yönetimiyle ilgilenen BM Çevre Programı (UNEP), IFCS ve ilgili diğer kuruluşların ve aktörlerin bu alanda yakın işbirliği içine girmelerinin sağlanması;

“... Kimyasal maddelerle tehlikeli atıkların çevre-duyarlı yönetimi, çok taraflı çevre anlaşmalarının uygulanması, tehlikeli atıklar ve kimyasal maddelerle ilgili bilinç ve duyarlılık düzeyinin yükseltilmesi, bu konularda ek bilimsel verilerin derlenmesi ve kullanılması gibi alanlarda ortaklık ve işbirliği girişimlerinin özendirilmesi;

“... Zararlı kimyasal maddelerle tehlikeli atıkların uluslararası planda kaçak olarak bir yerden diğerine taşınmasını ve bu tür madde ve atıkların sınır ötesi taşınması ve depolanması sonucu ortaya çıkacak zarar ve tehlikelerin önlenmesi yönündeki çabaların, örneğin Tehlikeli Atıkların Sınırlarötesi Taşınımının ve Bertarafının Kontrolüne ilişkin Basel Sözleşmesi gibi uluslararası belgelerde yer alan yükümlülükler doğrultusunda güçlendirilmesi;

“... İnsan sağlığı ve çevre açısından zararlı ağır metallerin oluşturduğu risklerin azaltılması için daha fazla çaba gösterilmesi ve bu arada örneğin UNEP’in cıva ve cıva bileşenlerine ilişkin küresel ölçüm ve değerlendirmesi gibi konuyla ilgili çalışmaların incelenmesi.”⁴⁹²

Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi Johannesburg Uygulama Planı’nda Basel Sözleşmesi’ne şu şekilde atıfta bulunmaktadır:

“Hükümetlere, ilgili bölgesel ve uluslararası kuruluşlara, ayrıca diğer ilgili taraflara çağrıda bulunarak, Sürdürülebilir Kalkınma Komisyonu’nun sürdürülebilir kalkınma için enerji konusunda 9. oturumunda vardığı sonuçları ve tavsiye kararlarını uygulamaları talebinde bulunuyoruz. Uygulamada, ülkesel ve bölgesel

⁴⁹² (Çevrimiçi) <http://www.rec.org.tr/files/special/DunyaSurdurulebilirKalkinmaZirvesiJohannesburgUygulamaPlani.pdf>, 6 Kasım 2007.

özel durumlar ve koşullar kuşkusuz dikkate alınmalıdır. Bu çağrı, aşağıda belirtilen konuları ve seçenekleri de kapsamaktadır. Burada unutulmaması gereken nokta, ülkelerin küresel çevresel bozulmadaki paylarının farklı olduğu, bu nedenle Devletlerin ortak fakat farklılaştırılmış sorumluluklar taşıdıklarıdır. Uygulama için her düzeyde atılması gereken adımlar şunlardır: ... Zararlı kimyasal maddelerle tehlikeli atıkların uluslararası planda kaçak olarak bir yerden diğerine taşınmasını ve bu tür madde ve atıkların sınır ötesi taşınması ve depolanması sonucu ortaya çıkacak zarar ve tehlikelerin önlenmesi yönündeki çabaların, örneğin Tehlikeli Atıkların Sınırlarötesi Taşınımının ve Bertarafının Kontrolüne ilişkin Basel Sözleşmesi gibi uluslararası belgelerde yer alan yükümlülükler doğrultusunda güçlendirilmesi;”.

Johannesburg’da konumuzla ilgili olarak öne çıkan konular şu şekilde özetlenebilir:

- Rio prensiplerinin finans ve ticaret alanındaki uygulamalara yansıtılması,
- Küreselleşmenin faydalarından özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin adil bir biçimde yararlanması,
- Küreselleşmenin insani ve sosyal boyutlarının dikkate alınması ve bu noktada ILO’nun çalışmalarının tamamlanması,
- 15. Rio Prensibi olan “Tedbir Alıcı Yaklaşım” ilkesinin gelişmekte olan ülkelerin ihracatlarını olumsuz etkileyecek biçimde kullanılmasından uzak durulması ve sözkonusu ilkenin ticarete haksız kullanılmasının engellenmesi.⁴⁹³

G. BÖLGESEL ANLAŞMALAR

Çevre ve özellikle tehlikeli atıkların sınırötesi taşınımı konusunda bölgesel düzeyde gerçekleşen düzenlemeler farklılıklar göstermektedir. Örneğin, Avrupa ve diğer OECD ülkelerinde gelişmiş ve kapsamlı bölgesel çevre hukuku düzenlemeleri oluşurken, Afrika, Karayipler ve Okyanusya’da yalnız belirli konularda ikili ve çok taraflı düzenlemeler gerçekleştirilmiş, Asya ve Güney Amerika’da ise, yapılan bölgesel düzenlemeler daha zayıf düzeyde kalmıştır. Çevre hukuku düzenlemeleri, Avrupa ve diğer OECD ülkelerinde daha kapsamlı bir sistem olarak gelişmiş ve

⁴⁹³ Arat G. - Türkeş, M. – Saner, E., age., s. 4.

genellikle, bölgesel kuruluşların kararları ve deklarasyonları olarak ortaya çıkmıştır. Bu kuruluşlar kendi içlerinde organlar oluşturarak, görev alanlarında bölgesel ve ulusal düzeyde, uygulanabilir hukukî düzenlemeler getirmişlerdir.

Bu çerçevede Avrupa Konseyi, 1968 tarihli Bazı Temizlik Maddelerinin ve Deterjanların Kullanımının Sınırlandırılması Anlaşması ile 1979 tarihli Avrupa'nın Yaban Hayatının ve Doğal Habitatının Korunması Sözleşmesi'nin hazırlanmasında önemli bir rol oynamıştır. Daha sonra da Konsey, Çevre için Tehlikeli Faaliyetlerden Kaynaklanan Zararların Karşılanması Sözleşmesi üzerinde çalışmıştır.

Birleşmiş Milletler Avrupa Ekonomik Komisyonu, son yıllarda bir dizi çevre hukuku düzenlemesini kabul ederek bu alandaki etkinliğini artırmıştır. Avrupa Ekonomik Komisyonu tarafından önemli bir girişim olarak, Rio Zirve Kararları'nın bölgesel düzeyde uygulanması için, “Avrupa İçin Çevre” programı başlatılmıştır. Türkiye'nin de katıldığı bu programın hukukî çerçevesi, 28-30 Nisan 1993 tarihlerinde İsviçre'nin Lucern kentinde kabul edilen “Avrupa İçin Çevre Bakanları Deklarasyonu” ile çizilmiştir.

OECD, çevreye ilişkin uluslararası politikaların yönlendirilmesinde çoğu kez öncülük etmiştir. OECD'nin kabul ettiği çok sayıda tavsiye niteliğindeki kural, diğer bölgesel kuruluşların hukukî düzenlemelerine katkıda bulunmuştur. OECD 1989 yılında, kazalardan kaynaklanan kirliliğe “Kirleten öder” prensibinin uygulanması konusunda bir “Konsey tavsiye kararı” almıştır. Bu kararlar, bazı özel vergi ve ücretlerle “kirlenen öder” prensibi arasında ilişki kurmaktadır. 1991 yılında Bakanlar düzeyinde toplanan OECD Çevre Komitesi, teşkilatın gelecekteki eylemleri için detaylı bir çerçeve kabul etmiştir. OECD Bakanları aşağıdaki konularda üç hukukî düzenleme kabul etmişlerdir:

- Kimyasallarda Riski Azaltmak için Ortak Araştırma Yapılması,
- Entegre Kirlilik Önleme ve Kontrol, Kapsamlı Çevre Yönetimi,
- Atıkların Sınırlar Ötesi Hareketinin Azaltılması.

OECD, 1991 yılında, “Kazaları Önlemeye, Hazırlık Yapma ve Cevap Vermeye İlişkin Rehber Kurallar”ı kabul etmiştir. OECD Çevre Politikaları Grubu tarafından sürdürülen çalışmaların yanı sıra, Teşkilatın Kalkınma İşbirliği Birimi de, Gündem 21’de yer alan birçok sektörel ve sektörler arası konuda çalışma yapmaktadır.

1960’lı yıllardan başlamak üzere, Baltık Denizi’nin çevre sorunlarına çözüm bulmak üzere, bölge ülkeleri işbirliği yapmaya başlamışlar ve 1974 yılında, Danimarka, İsveç, Finlandiya, eski Sovyetler Birliği, Polonya, eski Doğu Almanya ve Federal Almanya tarafından “Baltık Denizi Bölgesinde Deniz Yaşamının Korunması Sözleşmesi” imzalanmıştır. Bu Konvansiyon, imza sahibi her ülkenin çevre korumadan sorumlu olduğunu ve anılan bölgede sınıraşan çevresel sorunların yönetilmesinde uluslararası işbirliğinin kaçınılmaz olduğunu belirtmektedir.

Güney-Doğu Asya Uluslar Birliği (ASEAN) Endonezya, Malezya, Filipinler, Tayland, Singapur ve daha sonra Brunei’nin katılımı ile 1967 yılında kurulmuştur. Birlik kuruluşundan itibaren çevre konusunu en önemli işbirliği alanı olarak kabul etmiştir. 1979 yılında ASEAN Çevre Kanunu kabul edilmiştir. Güney Asya Bölgesel İşbirliği (SAARC) Hindistan, Pakistan, Nepal, Bangladeş, Bhutan, Sri Lanka ve Maldivler tarafından 1967 yılında kurulmuş olup, 1981 yılında, birinci ve 1988 yılında da ikinci Çevre İşbirliği Programı’nı kabul etmiştir.⁴⁹⁴

Dünya Ticaret Örgütü (WTO) çerçevesinde yayımlanan bazı ticaret yasakları, ambargolar ve başka ekonomik yaptırımlarla bazı zararlı ürün ya da atıkların ticareti kısıtlanmaktadır. LRTAP Ağır Metaller Protokolü, UNEP/FAO’nun PIC anlaşması ya da Kalıcı Organik Kirleticiler Anlaşmaları bunun ilk örnekleridir. Madencilik kökenli tehlikeli atıkların uluslararası ticareti de etkili biçimde engellenmektedir. 1989 tarihli Basel Konvansiyonu’nun yanı sıra, 1991 tarihli Bamako Konvansiyonu, 1995 tarihli Waigani Sözleşmesi ve 1989 tarihli Lome Konvansiyonu değişik

⁴⁹⁴ Zambak, C. – Ekinci, E. – Erdem, A. – Barlas, H. – Ünlü, H., age., s. 51.

bölgelerde bu ticaret türünü yasaklayan uluslararası metinlerdir. Barcelona Sözleşmesi de aynı kapsamda ele alınmaktadır.⁴⁹⁵

1996 yılında AB’de bazı kullanım alanlarında kadmiyum, cıva, krom ve kurşunun yasaklanması önerilirken, WHO da içme suyu sistemlerinde bakırın kullanımını sorgulamaya başlamıştır.⁴⁹⁶ Güney Pasifik Bölgesi’nde tehlikeli atıkların sınırötesi hareketlerini kontrol ve tehlikeli atıklar ile radyoaktif atıkların belirlenen ada ülkelerine ihracını yasaklayan Waigani Sözleşmesi⁴⁹⁷, Afrika, Karayipler ve Pasifik ülkeleri tarafından imzalanan Lome Sözleşmesi ile Bamako Sözleşmesi tehlikeli atık yönetimi ile bölgesel anlaşmalar niteliğindedir.⁴⁹⁸

Bir diğer anlaşma, 1992 tarihli Orta Amerika Bölgesi Tehlikeli Atıkların Sınırlarötesi Hareketleri Anlaşması’dır.⁴⁹⁹ Lome Konvansiyonu’nun ana amacı, pestisit ve bazı kimyasalların üretiminden yok edilinceye kadar geçen süreçte yapılması gereken işlemler ve alınması gereken önlemlerle ilgili olarak Afrika ve Avrupa ülkeleri arasında teknik yardım ve işbirliğini sağlamaktır.⁵⁰⁰ Diğer taraftan Bamako Konvansiyonu’nda ise önlem ilkesinden söz edilmektedir. Atık yakma, sonuçta kontrol edilemez ve bilinmeyen yan ürünlere sahip bir süreç olduğundan ve bu yan ürünlerin çoğu insan sağlığını etkilediğinden, ihtiyat ilkesi gereğince atık yakmaktan kaçınmak lazımdır. ‘Önlem’ ve ‘asgariye indirme’, uluslararası hukukta sözü sıkça edilen kavramlardır. Özellikle Bamako Konvansiyonu, atık yakma uygulamasının ‘önlem’ kavramı ve temiz üretim uygulamalarıyla çeliştiğini açık bir şekilde ifade etmektedir. Sınırötesi etkilerin sınırlandırılması, uluslararası hukukun

⁴⁹⁵ (Çevrimiçi) <http://basel.int/pub/threeConventions.pdf>, 7 Kasım 2007.

⁴⁹⁶ (Çevrimiçi) <http://www.geocities.com/siyanurlealtin/yazi/kuresellesme.html>, 15 Eylül 2007.

⁴⁹⁷ Waigani Convention to Ban The Importation into Forum Island Countires of Hazardous and Radioactive Wastes and to Control The Transboundary Movement and Management of Hazardous Wastes within The South Pacific Region. Bkz. (Çevrimiçi) <http://www.forumsec.org.fj/docs/wc.htm>, 19 Şubat 2007; (Çevrimiçi) www.basel.int/mislinks/waigani.html, 30 Ağustos 2007; (Çevrimiçi) <http://basel.int/centers/regsites/pacific/BCRC-Pacific.doc>, 26 Nisan 2007.

⁴⁹⁸ (Çevrimiçi) http://www.nilufer.bel.tr/kentsaglik/3_gun%5Csalon_a%5Chasan_kucuk.pdf, 21 Mart 2007; <http://www.forumsec.org.fj/docs/wc.html>, 9 Şubat 2007; (Çevrimiçi) <http://www.basel.int/mislinks/waigani.html>, 30 Ağustos 2007.

⁴⁹⁹ Central American Regional Agreement on Transboundary Moovements of Hazardous Wastes. (Çevrimiçi) <http://www.basel.int/mislinks/centroamerica.html>, 10 Ocak 2007.

⁵⁰⁰ Kürüm, Z. E.: “Tehlikeli Atıkların Kontrolü”, *Kimya Mühendisliği Dergisi*, Ekim/Kasım 2003, S. 164-165, s. 17-22.

yaygın bir uygulamasıdır. Bamako Konvansiyonu, atık yakma tesislerini denizlerde ve ulusal karasularda yasaklamış bulunmaktadır.⁵⁰¹

Böylesi uluslararası anlaşmalardan bazıları, Türkiye'nin de taraf olduğu uluslararası belgeler durumundadır. Bunlardan biri, 1979 tarihli Uzun Menzilli Sınırlar Ötesi Hava Kirliliği Konvansiyonu⁵⁰² ve 24 Haziran 1998 tarihli Konvansiyon'un Dayanıklı Organik Kirleticilere Dair Aarhus Protokolü'dür.⁵⁰³ Bu Protokol'ün içeriği Türkiye tarafından desteklenmekle birlikte, gereklerinin yerine getirilebilmesi önemli ölçüde altyapı yatırımlarını gerektirmekte ve finansman ihtiyacı ortaya çıkarmaktadır. Bu itibarla, Türkiye tarafından şu sıralarda bir değerlendirmeye gidilememektedir.⁵⁰⁴ Aarhus Konvansiyonu çevre korumasına dair kurallar ile insan haklarını birleştiren farklı bir anlaşmadır. Konvansiyon'da, bir insan hakkı olarak çevre kurallarına dair bilgiye ulaşımın önemine ve kamunun katılımı ile sürdürülebilir ve çevreye uyumlu gelişmeye vurgu yapılmıştır. Konvansiyon bilgiye ulaşım konusundaki kesin hak ve sorumlulukları ortaya koymaktadır.⁵⁰⁵

Türkiye, Cenova'da gerçekleştirilen Sınırlar Ötesi Hava Kirliliği Sözleşmesi'ni 23 Mart 1983 tarihli ve 17796 sayılı *Resmi Gazete*'de yayımlanan Bakanlar Kurulu Kararı ile onaylayarak taraf olmuştur.⁵⁰⁶ Bu tarihten 1999 yılına kadar, konvansiyon çerçevesinde sekiz adet protokol imzalanmıştır. Bunlar, Finansal Protokol (1984), Sülfür Emisyonu Azaltma Protokolü (Kükürt Emisyonlarının ve Sınırlar Ötesi Taşınımının yüzde 30 Oranında Azaltılmasının öngören 1985 tarihli Helsinki Protokolü), Azot Oksitlerin Kontrolü Protokolü (Azotoksit-NOx) emisyonlarının azaltmayı hedefleyen 1998 tarihli Sofya Protokolü), Uçucu Organik Madde Emisyonu Kontrolü Protokolü (Uçucu Organik Bileşikler-VOCs) sınırlandıran ve 1991 yılında yürürlüğe giren Cenevre Protokolü), Sülfür Emisyonu

⁵⁰¹ (Çevrimiçi) <http://www.no-burn.org/resources/summary/Turkish.pdf>, 14 Haziran 2007; (Çevrimiçi) <http://www.londonconvention.org/Bamako.htm>, 12 Ocak 2008; 5 Şubat 2008; (Çevrimiçi) <http://basel.int/pub/threeConventions.pdf>, 7 Kasım 2007.

⁵⁰² Convention on Long-Range Transboundary Air Pollution.

⁵⁰³ Aarhus Protocol on POP's [Persistent Organic Pollutant (Çevrimiçi) www.unece.org/env/irtap, 6 Eylül 2007; <http://basel.int/pub/threeConventions.pdf>, 7 Kasım 2007.

⁵⁰⁴ (Çevrimiçi) http://www.khgm.gov.tr/AB/AB_cevre_su.doc, 5 Şubat 2008.

⁵⁰⁵ (Çevrimiçi) <http://www.ikv.org.tr/pdfs/4f3a608d.pdf>, 16 Mart 2007.

⁵⁰⁶ Arat G. - Türkeş, M. – Saner, E., age., s. 21.

İleri Protokolü (Kükürt emisyonlarına daha ileri düzeyde azaltımlar öngören 1994 tarihli Oslo Protokolü), Ağır Metaller Protokolü (1998), Kalıcı Organik Kirleticiler Protokolü (1998 yılında imzaya açılan Dayanıklı Organik Kirleticiler (POPs) ve Ağır Metaller Aarhus Protokolleri), Asidifikasyon, Ötrofikasyon, ve Yer Seviyesi Ozon Kirliliğinin Önlenmesi Protokolü (1999 tarihli Gothenburg Protokolü) ve NOx emisyonlarının daha fazla azaltılmasını amaçlayan ve önümüzdeki yıllarda imzaya açılması hedeflenen II. Azotoksit (NOx) Protokolü'dür. Türkiye bunlardan sadece finansal organizasyonu şekillendiren 1984 Protokolü'nü imzalamıştır.⁵⁰⁷

Uzun Menzilli Sınırlar Ötesi Hava Kirliliği Sözleşmesi'nin önemli bir parçası da Avrupa'da Hava Kirliliğinin Takibi ve Değerlendirilmesi İçin İşbirliği Programı'dır.⁵⁰⁸ Gothenburg Protokolü, 2010 yılında hava kirliliğini sabitlemeyi öngörmektedir.⁵⁰⁹ Ulusal Emisyon Tavanları (NEC) Yönetmeliği ile Gothenburg Protokolü ile SO2, NOx, Serbest Organik Maddeler ve amonyak için ulusal tavan emisyon değerleri belirlenmiş olup, bu değerler tüm AB üyesi ülkeler için hukukî açıdan bağlayıcıdır.⁵¹⁰ Aarhus Bakanlar Konferansı'nda (1998) en önemli gündem maddesi "Çevresel Konularda Bilgiye Erişim, Çevresel Karar Verme Sürecine Halkın Katılımı ve Yargıya Başvuru" (Aarhus Sözleşmesi) olmuştur. Ülkemiz bu sözleşmeyi henüz imzalamamıştır. Bu konferansta imzaya açılan diğer önemli hukukî belgeler, "Uzun Menzilli Hava Kirliliği Sözleşmesi"ne ek olarak hazırlanan "Kalıcı Organik Kirleticiler" ve "Ağır Metaller" Protokolleri'dir. Protokoller, AT tarafından imzalanmış, ülkemiz konu ile ilgili emisyon envanteri çalışmalarının mevcut olmamasından ötürü Protokolleri imzalamamıştır.⁵¹¹

Geniş katılımlı toplantı ve platformlarda yapılan değerlendirmelerde genel olarak; insan ve çevre sağlığı yönünden tüm protokollerin desteklenmesine karşın, teknik altyapı yetersizlikleri ve ülkemizin içinde olduğu ekonomik darboğaz

⁵⁰⁷ (Çevrimiçi) http://www.tubitak.gov.tr/tubitak_content_files/vizyon2023/csk/EK-6.pdf, 19 Haziran 2007; (Çevrimiçi) http://www.cevremuhendisleri.com/forum_cevaplar.asp?procid=1129, 6 Kasım 2007.

⁵⁰⁸ (Çevrimiçi) http://www.cevremuhendisleri.com/forum_cevaplar.asp?procid=1129, 6 Kasım 2007.

⁵⁰⁹ (Çevrimiçi) <http://www.haberx.com/n/1026973/turkiye-oecdin-en-kirlilerinden.htm>, 9 Nisan 2007.

⁵¹⁰ (Çevrimiçi) <http://www.ruzgarenerjisibirligi.org.tr/bilimsel/diger/TEIAS-RUZGAR-RAPOR-21MART.pdf>, 27 Mart 2007.

⁵¹¹ Arat G. - Türkeş, M. – Saner, E., age., s. 15.

nedeniyle gerekli çevre yatırımlarının gerçekleştirilemediği gerçeği öne çıkmıştır. Ayrıca, protokollerde adı geçen emisyonlar yönünden ülkemizdeki mevcut durumu sağlıklı olarak ortaya koyabilecek emisyon envanter çalışmalarının yapılmamış olması ve buna paralel olarak Protokoller’de tanımlanan sınır değerlerle karşılaştırma yapılamaması, ortaya çıkan diğer bir konu olmuştur.⁵¹²

Birleşmiş Milletler 4 Haziran 1992 tarihinde, Rio de Janeiro’da “Çevre ve Kalkınma” konferansını toplayıp “Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi”ni imzaya açtıktan sekiz yıl sonra, 24 Mayıs 2000 tarihinde Sözleşme’nin V. Taraflar Toplantısı sırasında “Cartagena Biyogüvenlik Protokolü”⁵¹³ nü imzaya açmıştır. Bu Protokol, BM Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi’ne “ek protokol” olarak kabul edilmiş ve 11 Eylül 2003 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Ülkemizde ise 17.06.2003 tarihli ve 4898 sayılı Kanun⁵¹⁴ ile onaylanarak 24 Ocak 2004 tarihinde yürürlüğe girmiştir.⁵¹⁵

Cartagena Biyogüvenlik Protokolü’nün giriş kısmında taraflar, “modern biyoteknolojinin çevre ve insan sağlığı için yeterli güvenlik tedbirleri ile birlikte geliştirilmesi ve kullanılması halinde insanlığın refahı için büyük potansiyele sahip olduğunu kabul ederek” ve Rio’da kabul edilen “ihtiyatlılık prensibi”nin ışığında, genetiği değiştirilmiş organizmaların “güvenli nakli, işlenmesi ve kullanımı” alanında yeterli bir koruma düzeyinin sağlanmasını taahhüt etmişlerdir.

Protokol’ün “Risk Yönetimi” başlıklı 16(5). maddesi tarafların olumsuz etkiye sahip Genetiği Değiştirilmiş Organizmalar’ın (GDO) belirlenmesi konusunda işbirliği yapacakları hususunu hükme bağlamaktadır. Protokol, devletlerarası bir anlaşma olması nedeniyle daha ziyade “sınır ötesi hareketler” olarak adlandırdığı ithalat-ihracat işlemleri üzerine odaklanmıştır. Sınır ötesi hareketler ise, “kasıtlı çevreye salım”, diğer bir deyişle “genetiği değiştirilmiş organizmanın açık ve geniş alanda üretimi maksatlı” tohum ithalatı ve ayrıca kastî olmayan yani “gıda ya da yem

⁵¹² Arat G. - Türkeş, M. – Saner, E., age., s. 22.

⁵¹³ Cartagena Convention for The Protection and Development in The Wider Caribbean Region. (Çevrimiçi) <http://www.basel.int/misclinks/centroamerica.html>, 17 Nisan 2007;

(Çevrimiçi) <http://www.cep.unep.org/law/cartnut.html>, 28 Mart 2007.

⁵¹⁴ 24.06.2003 tarihli ve 25148 sayılı *Resmî Gazete*.

⁵¹⁵ Bkz. Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi Biyogüvenlik Cartagena Protokolü, (Çevrimiçi) http://www.tagem.gov.tr/YAYINLAR/cartagena_protocol/cartagena%20biyoguguenlik%20protokolu.doc, 2 Aralık 2007.

olarak veya doğrudan işleme amaçlı ithalat” olarak iki ayrı prosedürde ele alınmıştır. Kasıtlı çevreye salım, yani GDO’lu tohumluklar için kararlaştırılan kontrol mekanizması diğerine göre ağırlaştırılmış prosedürler içermektedir. Örneğin Protokol kapsamında ön bildirim anlaşmasından doğan yükümler kapsamına yalnızca kasıtlı çevreye salımın konusunu teşkil eden tohumluklar alınmıştır. GDO’ların araştırılması veya geliştirilmesi için öngörülen “kapalı kullanım” esasları, gıda, yem veya doğrudan işleme amaçlı ithal edilen ürünler ön bildirim anlaşması kapsamının dışında bırakılmıştır. Ön bildirim süreci ihracatçı taraf ya da doğrudan ihracatçı tarafından ithalatçı tarafa yapılacak ve protokolle kararlaştırılan bilgileri içermesi öngörülen bir bildirimle başlamaktadır. Yetkili ulusal mercii tarafından verilecek olan nihai kararın protokole göre iki şekli bulunmaktadır: koşullu ya da koşulsuz ithalat onayı veya doğrudan doğruya ithalatın yasaklanması. Protokolde yasak hallere ilişkin hiçbir ön belirleme yer almamaktadır. Bütün bir karar süreci “risk değerlendirme” adı verilen ve ölçütleri protokolün III numaralı ekinde belirtilmiş olan bir tür “bilirkişilik” müessesesinin sonuçlarına terk edilmiştir. Öte yandan risk değerlendirmesine ilişkin üçüncü genel prensip, bu değerlendirmeyi yapacak olanları “uluslararası kuruluşların tavsiye ve rehberlerini” göz önünde bulundurmaları konusunda uyarılmaktadır.⁵¹⁶

Biyogüvenlik Protokolü’nün amaçları şu şekilde özetlenebilir:

“Çevre ve Kalkınma Hakkındaki Rio Deklarasyonu’nun 15 numaralı prensibinde yer alan ön tedbirci yaklaşıma uygun olarak, insan sağlığı üzerindeki riskler göz önünde bulundurularak özellikle sınır ötesi hareketler üzerinde odaklanılarak, biyolojik çeşitliliğin korunması ve sürdürülebilir kullanımı üzerinde olumsuz etkilere sahip olabilecek ve modern biyoteknoloji kullanılarak elde edilmiş olan değiştirilmiş canlı organizmaların güvenli nakli, muamelesi ve kullanımı alanında yeterli bir koruma düzeyinin sağlanmasına katkıda bulunmaktadır.”

Protokol’ün temel aldığı yaklaşım, Rio Bildirgesi’nin 15 numaralı prensibinde yer alan ön tedbirci yaklaşımdır. Adı geçen prensip, çevreye ciddi veya geri dönüşümsüz bir zarar tehlikesi olduğunda, bilimsel belirsizliğin çevresel

⁵¹⁶ (Çevrimiçi) http://www.gdoyahayir.org/yayinlar/yayin_02_08.htm, 6 Temmuz 2007; (Çevrimiçi) http://www.gdoyahayir.org/yayinlar/doc/BiyoguvYasaTasaris_i_hukuk%20komis.doc, 16 Ağustos 2007; (Çevrimiçi) <http://www.ekolojistler.org/ulusal-biyoguv-enlik-kanun-taslagi-degerlendirmesi-ekoloji-kolektifi.html>, 20 Şubat 2007.

bozulmayı önleyecek tedbirlerin ertelenmesi için bir neden olarak kullanılmasını engelleme amacına yöneliktir. Modern biyoteknoloji kullanılarak geliştirilen GDO'ların sebep olabileceği zararlar konusunda halen tartışmaların sürmesi ve henüz bilimsel verilerin yeterli olmaması nedenleriyle, ön tedbir uygulaması yaklaşımı, Protokol metninin oluşturulmasında özellikle gelişmekte olan ülkeler tarafından temel alınan bir ilke olmuştur. Bu yaklaşım Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesinin de ruhuna uygundur. Sözleşme'nin diğer uluslararası anlaşmalarla ilişkisini belirten 22. maddesinde, diğer uluslararası anlaşmalardan kaynaklanan hak ve yükümlülüklerin Sözleşme'den etkilenmeyeceği belirtilirken, “biyolojik çeşitliliğe ciddi bir zarar veya tehdide yol açma” durumu istisna tutulmuştur ki, böyle bir hüküm başka hiçbir uluslararası anlaşmada yer almamaktadır. Ön tedbirci yaklaşım, Protokol'ün tüm hükümlerinin uygulanmasında “uygunluk” şartı aranan bir prensip olarak kabul edilmiştir. Protokolün, 10 (5), 10 (6), 11 (7), 11 (8), 15 (1) ve Ek III (4) bentleri, bu yaklaşımın uygulanmasına ışık tutmaktadır. Anılan maddelere göre, GDO, salınacağı çevrenin özelliklerine göre bir risk değerlendirmesine tâbi tutulacaktır. Amaçta belirtilen GDO'ların “nakli”, “muamelesi” ve “kullanımı” Protokolün ele aldığı GDO'larla ilgili güvenliğin sağlanması öngörülen faaliyetlerdir. GDO'ların “sınır aşan hareketi” ise bu faaliyetlerde “odaklanılacak” olan özel düzenleme alanıdır. Protokolün kapsamı 3. maddede “biyolojik çeşitliliğin korunması ve sürdürülebilir kullanımı üzerinde olumsuz etkilere sahip olabilecek olan tüm değiştirilmiş canlı organizmaların sınır ötesi hareketi, transit geçişi, muamelesi ve kullanılması” olarak belirtilmektedir. Böylece Protokolle sağlanan koruma tedbirleri tüm GDO'ların uluslararası hareketini ve ülke içinde kullanımını kapsamak zorundadır.⁵¹⁷

Protokol kapsamında belirtilen faaliyetler içinde uluslararası düzenlemeler açısından en önemli olanı “sınır ötesi” harekettir. Sınır ötesi hareket, Protokolde bir GDO'nun taraf ülkeler arasındaki hareketi olarak tanımlanmakla birlikte, bu tanımda kasıtsız sınır ötesi hareketlere ilişkin 17. madde ve taraf olmayan ülkeler hakkındaki 24. madde istisna tutularak, belirtilen maddeler kapsamında sınır ötesi hareketin taraf

⁵¹⁷ (Çevrimiçi) http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/ANL/CokTarafliAnlasmaDb/kitapcik_metni.doc,
5 Mart 2007.

olmayan ülkelerle taraf olan ülkeler arasındaki GDO hareketini de içerdiği belirtilmektedir. Böylece, Protokol’le belirlenen güvenlik tedbirleri taraf ülkeler vasıtasıyla taraf olmayan ülkeleri de bağlar duruma gelmektedir. Protokol’ün 2. maddesi taraf ülkelerin genel yükümlülüklerini ve haklarını sıralamaktadır. Buna göre taraf ülkeler, Protokol’le belirlenen yükümlülükleri yerine getirmek için gerekli hukukî, idarî ve diğer tedbirleri almak, ön bildirim anlaşması, risk değerlendirmesi, risk yönetimi, bilgi alışverişi gibi, Protokol’de belirlenen mekanizmaların işlerliği için gerekli olan hukukî, idarî ve kurumsal düzenlemelerini yapmak zorundadır. Protokol’ün 5. maddesi “başka anlaşmalarla düzenlenen” insanlar için ilaç mahiyetindeki GDO’ları Protokol altında belirlenen sınır aşan hareketle ilgili düzenlemelerden muaf kılmakta, diğer taraftan ülkelerin herhangi bir ithalat öncesinde risk değerlendirme yapma hakkını saklı tutmaktadır. Yani ilaç olarak kullanılacak GDO’lar sınır aşan hareket kapsamında Protokole tâbi olmamakla birlikte, ulusal düzenlemelerle protokolün amacına ve kapsamına uygun olarak güvenlik tedbirleri uygulanması yolu açıktır. Protokol’ün 6. maddesi ise, transit geçişteki GDO’ları ve kapalı kullanıma tâbi GDO’ları, Protokol’ün 7. maddesi ile belirlenen “ön bildirim anlaşması” hükümlerinden muaf tutmaktadır. Protokol temel olarak, tüm GDO’larla ilgili uluslararası ve ulusal bilgi alışverişini sağlamaya yönelik “Biyogüvenlik Takas Mekanizması”; çevreye salım amaçlı GDO’larla ilgili olarak “ön bildirim anlaşması” ve gıda, yem veya işleme amaçlı GDO’lar için ön bildirim anlaşması benzeri işlemler; tüm GDO’ların güvenli muamelesi, taşınması, paketlenmesi ve belgelenmesi şartlarından oluşan mekanizmalar kurmaktadır. Takas mekanizması uluslararası seviyede GDO’ların kullanımı, sınır ötesi hareketi, riskleri, GDO ürünleri ve çevreye salım sonucu elde edilen deneyimler konusunda bilgi alışverişi sağlanmasının ötesinde; GDO’ların sınır ötesi hareketlerinden “olası ithalatçı ülkeleri önceden bilgilendirme” yoluyla, 11. maddenin uygulanmasına temel oluşturmaktadır.⁵¹⁸

Ülkemizde biyogüvenlik alanında yapılan ilk hukukî düzenleme 1998 yılında çıkartılan “Transgenik Bitkilerin Alan Denemelerine İlişkin Talimat”tır. Bu talimat,

⁵¹⁸ (Çevrimiçi) http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/ANL/CokTaraflıAnlasmaDb/kitapcik_metni.doc, 5 Mart 2007.

transgenik (GDO) mısır, pamuk ve patates tohumlarının ülkemize ithal edilmesi için yapılan başvurulara istinaden doğan ihtiyaç nedeniyle oluşturulmuş ve uygulamaya konulmuştur. Biyogüvenlik Kanun taslağı, taraf olduğumuz Cartagena Biyogüvenlik Protokolü'nün ve AB müktesebatının gereği olarak, ilgili tüm kurum ve kuruluşların katılımıyla, koruma-kalkınma dengesi gözetilerek, hazırlanmıştır. Kanunun bir bütün olarak uygulanabilmesi amacıyla, kuruluş aşamasında Tarım ve Köyişleri Bakanlığı'nın ve diğer ilgili kurumların mevcut altyapı ve personel imkânlarından da yararlanılarak, bir Biyogüvenlik Kurumu kurulması öngörülmektedir.⁵¹⁹ Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı tarafından Birleşmiş Milletler Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi, Cartagena Biyogüvenlik Protokolünün uygulanması için ihtiyaç duyulan hukukî, idarî ve teknik yapıyı oluşturmak üzere ihtiyaçların tespiti amacıyla "Ulusal Biyogüvenlik Çerçevesinin Geliştirilmesi Projesi" başlatılmıştır.⁵²⁰

Barcelona, Waigani, Bamako, Cartagena, Orta Amerika sözleşmeleri ve Aarhus Protokolü ile ilgili Sınır Aşan Hava Kirliliği Sözleşmesi, Basel Konvansiyonu tarafından "seçilmiş ilgili bölgesel anlaşmalar" olarak sıralanmaktadır.⁵²¹

H. AVRUPA BİRLİĞİ DİREKTİFLERİ

Avrupa Birliği, Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) adı altında bir bölgesel ekonomik işbirliği teşkilatı oluşturan 1957 tarihli Roma Antlaşması'na dayanmaktadır. Roma Antlaşması'nda çevre ile ilgili doğrudan bir hüküm bulunmamaktadır. 1987 yılına kadar çevreye ilişkin Topluluk mevzuatı, adı geçen Antlaşma'nın 100. veya 235. maddelerine dayandırılmıştır. 1987 tarihli Avrupa Tek Senedi ile çevre konularında doğrudan gerekli tedbir alma yolu açılmıştır.⁵²²

⁵¹⁹ (Çevrimiçi) http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/ANL/CokTarafliAnlasmaDb/kitapcik_metni.doc,

4 Ekim 2007.

⁵²⁰ (Çevrimiçi) http://www.abgs.gov.tr/files/UlusalProgram/UlusalProgram_2003/Tr/doc/V-idari_kapasite.doc,

7 Mayıs 2007.

⁵²¹ (Çevrimiçi) <http://basel.int/pub/threeConventions.pdf>, 7 Kasım 2007.

⁵²² Zambak, C. – Ekinci, E. – Erdem, A. – Barlas, H. – Ünlü, H., age., s. 55.

1972 yılında AET Paris Deklarasyonu’nda, “ekonomik kalkınmanın selameti açısından, çevre sorunlarının çözümünde ortak politika ve eylem programından” bahsedilmiştir. Buradaki “çevresel kaygılar”, 1992 yılında Maastricht Anlaşması ile birlikte topluluğun resmi politikası haline gelmiştir. Ancak, burada egemen olan anlayışın, birlik üyesi ülkelerin pazar rekabetinin öncelikli olması gereğinden hareketle geliştirilmiş “ekonomik öncelikli bir korumacılık” olduğu ileri sürülmektedir.⁵²³

AB’nin politika tartışma belgeleri (Çevre Beyaz Kitabı), eylem programlarını tanımlayan dokümanların yanı sıra 400 civarında tüzük ve direktifin varlığından söz edilmektedir. Bu nedenle, çevre başlığının, üyelik ve müzakere sürecinde en kritik ve en zor başlıklardan biri olduğu söylenebilir.⁵²⁴

Topluluk 1967 yılında, “Tehlikeli Maddelerin Sınıflandırılması, Ambalajlanması ve Etiketlenmesi” konusunda bir direktif yayınlamıştır. 1987 yılında yürürlüğe giren Tek Avrupa Senedi⁵²⁵ ile Topluluğun kuruluş antlaşmasında değişiklik yapılmış ve Topluluk Konseyi’ne, çevrenin korunması konusunda tedbir alma ve üst düzeyde korumayı esas alma yetkisi verilmiştir. Çevre politikası dört ana uygulama mekanizmasının kullanılması üzerinde yoğunlaşmaktadır:

a) Direktif ve yönetmelikler,

b) Pazara yönlendirilmiş hukukî araçlar (ekonomik tedbirler, vergilendirme ve gönüllü anlaşmalar dâhil),

c) Yatay destek uygulamaları (araştırma, bilgilendirme, eğitim, vs.),

d) Finansal destek mekanizmaları.⁵²⁶

Avrupa bütünleşmesinin temel unsurlarından biri olarak kabul edilen serbest rekabet ve serbest dolaşım hedefi, çevre alanında da ortak girişimleri ve ortak bir

⁵²³ Torunoğlu, E.: “A,B,C ...Çevre ya da ‘AB ve Çevre Politikaları’, (Çevrimiçi) http://www.sendika.org/yazi.php?yazi_no=3653, 7 Eylül 2007.

⁵²⁴ Yıldırım, A.: “Yeni Yönetmelikler Atık Yönetim Politikamız”, (Çevrimiçi) www.petder.org.tr/Yayinlar/files/doc/DrAydinYildirim.doc, 3 Mart 2008.

⁵²⁵ Single European Act.

⁵²⁶ Zambak, C. – Ekinci, E. – Erdem, A. – Barlas, H. – Ünlü, H., age., s. 56,

politikayı zorunlu kılmaktadır. Üye ülkelerde farklı çevre politikaları uygulanması ve değişik çevresel ölçütlerin belirlenmesi, ürün maliyetlerinin farklı olmasına sebep olabilmektedir. Ayrıca, bazı üye ülkelerdeki ulusal kalite standartları, diğer üye ülkelerde üretilen bazı ürünlerin o ülkelere girmesine engel teşkil edebilmektedir. Bunun yanı sıra, üye ülkelerin bazılarında hava ve su kirliliğini önlemek amacıyla yapılan yatırımlar, ürünlerin maliyetini önemli ölçüde artırmaktadır. Bütün bu sebepler yüzünden üye ülkeler arasında malların serbest dolaşımı ve serbest rekabetin tam olarak sağlanamaması gibi sorunlar ortaya çıkabilmektedir. Bunun önüne geçebilmek için ortak bir çevre politikası oluşturulması gerekli görülmüştür.

Avrupa Birliği'nin kendine özgü bir çevre politikası geliştirmesinin diğer bir nedeni, aynı ekonomik düzenin parçası olan ülkelerde çevre politikalarındaki farklılıklar nedeniyle, yaşam koşullarının farklı şekillerde ve düzeylerde olmasının siyasî bakımdan arzu edilmeyen bir durum olarak değerlendirilmesidir. Çevre kirlenmesinin siyasal sınırları tanımaması, çevre kirliliğinin bir ülkeden diğerine kolaylıkla yayılması, Avrupa Birliği'ne üye ülkeleri, ellerindeki imkânları bu konuda da ortaklaşa ve dayanışma içinde kullanmaya itmiştir. Yine, çevre kirlenmesi ile mücadelenin kapsamlı araştırmalar ve çabalar gerektirmesi, harcamaları paylaşma, işbirliği ve işbölümüne gitme ihtiyacını artırmıştır. Avrupa bütünleşmesini çevre sorunları ile ilgilenmeye yönlendiren bir başka etken ise, 1972 yılında İsveç'in başkenti Stockholm'de yapılan Birleşmiş Milletler İnsan Çevresi Konferansı olmuştur.⁵²⁷

Bütün bunlardan dolayı harekete geçen Avrupa Konseyi'nin çağrısı üzerine Avrupa Komisyonu'nun hazırladığı Çevre Eylem Programı, 22 Kasım 1973 tarihinde kabul edilerek topluluk bildirisi haline getirilmiştir. Bunu 1977 yılında 2. Çevre Eylem Programı, 1983 yılında 3. Çevre Eylem Programı, 1987 yılında 4. Çevre Eylem Programı, 1993 yılında 5. Çevre Eylem Programı ve nihayet 2002 yılında da 6. Çevre Eylem Programı izlemiştir. Topluluk kurumlarına çevre sorunları ile ilgili girişimde bulunmak üzere yetki tanınması ile ilgili hükümlerin Kurucu Antlaşmalara dâhil edilmesi ise, 1987 yılında Avrupa Tek Senedi ile gerçekleşmiştir. 2001 yılında

⁵²⁷ "Avrupa Birliği'nin Çevre Politikası", (Çevrimiçi) <http://www.ikv.org.tr/pdfs/4f3a608d.pdf>, 27 Kasım 2007.

açıklanan ve 2001-2010 dönemini kapsayan “Çevre 2010: Geleceğimiz, Tercihimiz” başlıklı 6. Çevre Eylem Programı, çevre alanında AB’nin hedeflerini ortaya koymuştur. Program’da dört ana konu öncelikli hedefler olarak belirlenmiş olup bunlardan birini atıklar oluşturmaktadır. Diğerleri ise, iklim değişikliği, doğa ve biyolojik çeşitlilik ve son olarak da çevre ve sağlık ile doğal kaynaklardır.

AB atık yönetimi politikalarının temelini, “atık yönetimi hiyerarşisi” ve “üretici sorumluluğu” ilkeleri oluşturmaktadır. Birincil önceliği, atıkların üretim aşamasında önlenmesi ve atık miktarının ve tehlikelilik düzeyinin azaltılması oluşturmaktadır. Atıkların yeniden kullanım, geri dönüşüm ve enerji elde edilmesi yoluyla geri kazanılması ikinci, geri kazanım olanağı olmayan atıkların çevreye zarar verilmeksizin yakılması ya da güvenli depolanması da üçüncü ve son hedefi oluşturmaktadır. Atıklardan kaynaklanan her tür maliyetin atık üreticileri tarafından karşılanmasını öngören “üretici sorumluluğu ilkesi”, “kirleten öder” prensibinin bir yansımasıdır. Diğer ilkeler ise, topluluk ve üye ülke düzeyinde kendine yeterli, uygun teknolojilerden en ekonomik olanların kullanılması ve atıkların kaynağına mümkün olan en yakın alanda bertaraf edilmesi olarak sıralanmaktadır.⁵²⁸

“Kirleten öder” ilkesi, ilk Çevre Eylem Programı’nda belirtildiği üzere Topluluk çevre politikasının temel taşıdır. Kirletenlere, sebep oldukları kirlilik ile mücadelenin bedelinin ödettirilmesi, onları kirliliği azaltmaya ve daha az kirleten ürün ve teknolojiler bulmaya teşvik etmektedir. Söz konusu ilke, kirleticilerin uyması gereken çevre standartları konularak da uygulanabilmektedir. Topluluk mevzuatının ikincil kaynakları, bu ilkeye atıflar yapmaktadır. Mesela Atık Çerçeve Direktifi, kirleten öder ilkesine doğrudan atıf yaparak atığın yok edilmesi masraflarının atık sahibine ait olduğunu belirtmektedir.⁵²⁹

AB sınırları dâhilinde her yıl 2 milyar ton dolayında atık ortaya çıkmaktadır. Bunların 40 milyon tondan fazlası zararlı olarak nitelendirilmektedir. AB, atık sorunuyla ilgili olarak teknik araştırma, dönüşüm endüstrilerinin geliştirilmesi, eğitim, bilinçlendirmeye yönelik eylem programları ve iyi uygulamaların değişimi

⁵²⁸ T.C. Sayıştay Başkanlığı, age., s. 13.

⁵²⁹ “Avrupa Birliği’nin Çevre Politikası”, (Çevrimiçi) <http://www.ikv.org.tr/pdfs/4f3a608d.pdf>, 27 Kasım 2007.

gibi alanlarda alınan tedbirleri desteklemekte ve finanse etmektedir. Atık yönetimi alanında belli başlı katılımcılar merkezi hükümet, çevre ajansları, yerel ve bölgesel yönetimler, atık yönetim firmaları, endüstriyel ya da ticari amaçlı atık üreticileri, kamusal ya da hükümete bağlı olmayan sivil toplum organizasyonlarından oluşmaktadır. Böylece farklı toplumsal tarafların çözüm arama eylemine katılımının sağlanması amaçlanmaktadır. AB mevzuatında yer alan atık yönetimine ilişkin beş temel prensip şunlardır:

- *Atık yönetimi hiyerarşisi:* Üye ülkeler, atık üretiminin önlenmesi, azaltılması ve zararın küçültülmesinin yanı sıra yeniden kullanım, dönüşüm ve atıkların enerji olarak kullanılmasına öncelik vermelidir. Yakarak ve toprak altında depolayarak atıklardan kurtulma, hiyerarşinin en alt sınırında yer almaktadır.

- *Topluluk ve üye ülke düzeyinde kendine yeterlilik:* En uygun teknoloji kullanılarak kapsamlı, entegre ve yeterli düzeyde atık kullanım tesisatı kurulması hedeflenmektedir.

- *Asgari gidere sebep olan en uygun teknoloji (BATNAET):* İşletmelerden çevreye yayılan emisyonların ekonomik şekilde mümkün olan en az seviyeye indirilmesidir.

- *Yakınlık:* Atıkların, kaynağına mümkün olduğunca yakın bir alanda yok edilmesi önem taşımaktadır.

- *Üretim sorumluluğu:* Atık kullanımı masraflarının atık üreticisi ya da atığı kullanım ya da toplama amaçlı olarak sahiplenilen kesim tarafından karşılanması anlamına gelen “kirleten öder” ilkesinin uygulanmasıdır.

Avrupa Birliği Komisyonu, üye ülkelerin bu kuralları uygulamasını kontrol etme görevini üstlenmiştir. Kuralların ihlali durumunda, komisyon, üye ülkeye ihlal davası dâhil, ciddi yaptırımlar uygulama yetkisine sahiptir. Avrupa Birliği, atıkların başka bir ülkeye gönderilmesini de kabul etmektedir. Avrupa Birliği, atık nakliyatı düzenlemesine göre atıkların Avrupa Birliği içinde veya dışında bir ülkeye taşınması, ancak, o ülkede çevreye uygun şartlarda muhafaza edilmesi şartıyla yapılabilir.

Avrupa Birliği yasalarına göre, bir ülkeye yasa dışı olarak gönderilen atıklar geri alınmalı ya da gönderildiği yerde evre koşullarına uygun olarak muamele görmelidir. İleri sürülen bu metin ise kolayca tahmin edildiği gibi “gönderilen atık geri alınmaz” ilkesine işaret etmektedir.⁵³⁰

Birlik tarafından evre konusunun şirket planları ve faaliyetlerine dâhil edilmesi amacıyla geliştirilen planların en önemlilerinden biri evresel Yönetim ve Denetleme Planı’dır (EMAS). Bu sistem, su ve havaya verdikleri emisyon ve atıkları, enerji tüketimini, zararlı kimyasal maddelerin kullanımını ve imalat süreçlerinin risklerini azaltmak için bir yönetim planı benimsemiş olan imalat tesislerinin AB tarafından onaylanmasını sağlamaktadır. 1997 yılından bu yana işyerleri EMAS çerçevesinde belgelendirilmektedir.⁵³¹

Kimyasallar konusunda Topluluk tarafından benimsenen temel ilke, Avrupa kimya sanayiinin rekabet edebilirliği ile çevrenin ve tketic i sağlığının korunması arasındaki makul dengenin tutturulmasıdır. Topluluğun bu alandaki ilk önceliği, tehlikeli maddelerin ve karışımların piyasaya srlş ve kullanımında, asbest ve kansere yol açan maddeler gibi belirli ürünlerin yasaklanması ve nikel ve benzen gibi başka maddelerin de kullanımına kısıtlama getirilmesidir. Diğer bir öncelik ise, tehlikeli madde ve karışımların sınıflanması, paketlenmesi ve etiketlenmesidir. Yeni Kimyasallar Stratejisi, i piyasanın verimli işleyişini sağlayıp kimya sanayiinde yenilik ve rekabet edebilirliği teşvik ederken, bir yandan da evre sağlığı ve evre için yüksek düzeyde koruma sağlamayı hedeflemektedir. AB, Kimyasallar Politikası Stratejisi hakkında Niyet Bildirgesi’ni 13 şubat 2001 tarihinde kabul etmiştir. Avrupa Birliği’nin tehlikeli kimyasallar konusundaki eylem planları aşağıdaki amaçlara hizmet vermek için oluşturulmuştur:

- Birlik sınırları içerisinde kimyasalların serbest dolaşımını hızlandırmak,
- İnsan ve hayvan sağlığı ve güvenliğini korumak,

⁵³⁰ (evrimii) http://www.tbmm.info/modules.php?name=news&lang=tr&uid=mehmetakifhamzacebi&start=120&list=10&PHPSESSID=312ccf45857112d990c&file=index_detay&idMNews=10827&PHPSESSID=312ccf45857112d990c, 30 Temmuz 2007.

⁵³¹ “Avrupa Birliği’nin evre Politikası”, (evrimii) <http://www.ikv.org.tr/pdfs/4f3a608d.pdf>, 27 Kasım 2007.

- Çevre koruma eylemlerine katkıda bulunmak.

AB, bir taraftan çevre ve tüketici sağlığını koruma, diğer taraftan Avrupa kimya sanayiini rekabete karşı koruma arasındaki nazik dengeyi sağlayacak ilkeleri belirlemeye çalışmaktadır.⁵³²

Topluluk Radyasyondan Korunma Politikası, nükleer yakıt çeviriminin yanı sıra tıbbî ve endüstriyel uygulamalardan kaynaklanan iyonize edici radyasyonun doğurduğu tehlikelere maruz kalmış çalışanların ve halkın korunması gibi radyasyon veya radyoaktif maddelerin kullanıldığı işlemlerden korunmayı amaçlamaktadır. AB’de bu konuda esas hukukî zemini Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu Antlaşması (EURATOM) oluşturmaktadır. Antlaşma dâhilindeki çerçeve direktif ‘Temel Güvenlik Standartları’dır. Söz konusu direktif sağlık ve güvenlik kurallarını tarif etmektedir. Standartlara uyulmasının sağlanması için gerekli önlemlerin alınması üye ülkelerin sorumluluğundadır.⁵³³

Topluluk tarafından en yaygın olarak kullanılan ekonomik araçlar çevre vergileri ve harçlarıdır. Bu amaçla atık ve atık su vergileri alınmaktadır. Atık vergileri, hava, su ve toprağa bırakılan atık maddeler ile gürültü emisyonlarının miktar ve içeriği temel alınarak hesaplanan ve emisyon oranlarını azaltma amacı taşıyan vergilerdir. Vergi ve harçlar, uzun vadede üretim ya da tüketim alışkanlıklarını kirliliğe yol açmayacak biçimde değiştirmeyi özendirilmektedir.

Bununla birlikte AB, Türkiye gibi aday ülkelerin mevzuatının uyumlaştırma çalışmaları için malî yardımda bulunmaktadır. Nitekim, Türkiye’nin AB uyum sürecinde çevre alanındaki mevzuat uyumlaştırma ve uygulamaya dönük yükümlülüklerini karşılayabilmesine destek sağlamak amacıyla, AB tarafından sağlanan malî yardımın 2002 yılı programlaması kapsamında çevre sektörüne

⁵³² İkizoğlu, E.: “Tehlikeli Kimyasalların Kullanımı ve Dolaşımı Hakkında AB’nin Yeni Çevre Politikaları”, (Çevrimiçi) <http://www.bilesim.com.tr/tr/index.nsf?lf=/tr/leftbarfuarcilik.html&rf=http://www.bilesim.com.tr/mistportal/showmakale.nsf?xd=2033.xml>, 13 Ekim 2007.

⁵³³ “Avrupa Birliği’nin Çevre Politikası”, (Çevrimiçi) <http://www.ikv.org.tr/pdfs/4f3a608d.pdf>, 27 Kasım 2007.

yönelik olarak Çevre ve Orman Bakanlığı'nca "Türkiye için Çevre Alanında Kapasite Geliştirilmesi Projesi" hazırlanmıştır.⁵³⁴

Avrupa Çevre Ajansı'nın 1995 yılında yayımlanan "Avrupa'da Çevre: Dobris Değerlendirmesi" raporuyla, yalnız AB üyesi ülkelerde değil, tüm Avrupa kıtası çevresel açıdan incelenerek bir durum değerlendirmesi yapılmıştır. Toplam 46 ülkede çevrenin durumu, 12 değişik açıdan değerlendirilmiştir. Bunlardan birini atıklar oluşturmaktadır. 'Dobris Değerlendirmesi', 1998 yılında yenilenerek 'Avrupa'da Çevre: İkinci Değerlendirme' başlığı altında yayınlanmış ve önemli bir referans oluşturmıştır. 'Avrupa'nın Çevre Sorunları: Üçüncü Değerlendirme Raporu' ise 2003 yılı başında yayımlanmıştır. Üçüncü Değerlendirme Raporu, çevre sorunlarına ilk iki rapordan daha bütünsel bir yaklaşımla eğilmekte ve çevre sorunlarının bölgesel politikalara entegre edilmesini sağlamaktadır. Üçüncü Değerlendirme Raporu'nda, başta atık yönetimi olmak üzere, uygulanan çevre politikalarının doğal kaynakların kullanımının azaltılması konusunda önemli bir gelişme sağlayamadığı vurgulanmış, bu alandaki iyileşmenin sosyal ve ekonomik kalkınmaya bağlı olduğu ifade edilerek, çevre politikalarının oluşturulup uygulanması ve teknolojik alandaki gelişmelere uyarlanması ve bu politikaların tüm Avrupa ülkelerini kapsayacak şekilde yaygınlaştırılması gerektiği belirtilmiştir.⁵³⁵

Avrupa Birliği tehlikeli atıkların taşınması için topluluk içinde bir kapalı devre izleme sistemi kurmuştur. Söz konusu sistem, atıkların taşınması sırasında bildirimde bulunulmasını ve taşımanın yapılmasından önce ilgili devletlerden onay alınmasını gerektirmektedir. Ayrıca üye ülkelere bu tür taşımaları kısıtlama ve yasaklama izni de vermektedir. Birlik, atıkların ihracını 259/93/EEC sayılı Konsey kuralları ile düzenlemektedir. Bu kurallar atıkların Avrupa içinde veya dışında taşınmasının kontrolü ve gözetimini belirlemekte, tehlikeli atıkların sınırlar ötesi taşınımıyla ilgili Basel Sözleşmesi'nin kurallarına uyulması çağrısını yinelemektedir.

⁵³⁴ (Çevrimiçi) www.petder.org.tr/Yayinlar/files/doc/DrAydinYildirim.doc, 3 Mart 2008.

⁵³⁵ "Avrupa Birliği'nin Çevre Politikası", (Çevrimiçi) <http://www.ikv.org.tr/pdfs/4f3a608d.pdf>, 27 Kasım 2007.

AB'nin atıklar ile ilgili direktifleri şu şekilde sıralanmaktadır:

- Atık Yönetimi Çerçeve Direktifi (Dir. 75/442/EEC),
- Atık Kataloğu/Listesi Oluşturulmasına Yönelik Komisyon Kararı (2000/532),
- Tehlikeli Atık Yönetimi Direktifi (Dir. 91/689/EEC).

Yukarıda aktarılan 'direktifler', AB Atık Çerçeve Mevzuatını teşkil etmektedir. Atık Yönetimi Çerçeve Direktifi, üye devletleri, atıkların geri dönüşümünün yapılması veya hava, su ve toprağa zarar vermeden, koku veya ses gibi rahatsızlık yaratmadan ve kırsal çevreyi etkilemeden bertarafının sağlanması için gerekli önlemleri almaya çağırarak ve devletlerin, direktifdeki ilkelere dayanan ve net olarak belirtilmiş zamanlamaları ve sorumlulukları içeren bütüncül bir atık yönetimi stratejisi oluşturmasını hükme bağlamaktadır. Üye devletlerin şirketlere atık bertarafı veya geri dönüştürme izinleri vermesini öngören direktif, izinlerin atık bertaraf teknikleri ve yöntemleri, alanları, teknik gereklilikleri ve güvenlik önlemleri gibi konuları içermesini zorunlu kılmaktadır. Direktif ayrıca, atık yönetiminin üye ülkelerde incelenmesi ve izlenmesine ilişkin kuralları belirlemekte ve kamuya raporlama yükümlülüğünü açıklamaktadır.⁵³⁶

Özel atık grupları ve atıkların arıtma ve bertarafına ilişkin direktifler ise şöyle sıralanmaktadır⁵³⁷:

- Elektronik Atıklar Direktifi (Dir. 2000/95:EC &2002/96/EC),
- Atıkların Düzenli Depolanması Direktifi (99/31/EC),
- Atıkların Sınırlarötesi Taşınması ve Kontrolü Direktifi (Regulasyon 259/93),

⁵³⁶ (Çevrimiçi) http://www.rec.org.tr/files/kapasite/Atik_Haz06/ABAtikDirektifleri_Nemeskeri.pdf, 1 Mayıs 2007.

⁵³⁷ Doğru, B.: "Atık Yönetimi İle İlgili AB Direktifleri ve Türk Mevzuatına Aktarımları", *AB Katılım Sürecinde Yerel Yönetimler İçin Atık Yönetimi Yaklaşımları Semineri*, Ankara, 15-16 Haziran 2006, (Çevrimiçi) http://www.rec.org.tr/files/kapasite/Atik_Haz06/CevreOrmanBk_Dogru.pdf, 29 Mart 2007.

- Evsel Atık Yakma Direktifi (89/429/EEC & 89/369/EEC),
- Tehlikeli Atık Yakma Direktifi (94/67/EC),
- Atıkların Yakılması (Yukarıdaki 2 direktifi yani 89/369/EEC, 89/429/EEC ve 94/67/EEC sayılı direktifleri yürürlükten kaldırmıştır.) (2000/76/EC),
- Ambalajlama ve Ambalaj Atıkları Direktifi (Dir. 94/62/EC),
- Atık Elektrik ve Elektronik Malzeme Direktifi (2000/95/EC),
- Entegre Kirliliğin Önlenmesi ve Kontrolü Direktifi (96/61/EC),
- Piller ve Akümülatörler Direktifi (Dir. 91/157/EEC & 93/86/EEC),
- Pil ve Akümülatörlerin Etiketlenmesine İlişkin Direktif (93/86/EC sayılı),
- Hurda Taşıtların Kontrolü ve Yönetimi (Dir. 2000/53 EC),
- Atık Yağların Bertarafı Direktifi (Dir. 75/439/EEC),
- Liman Kabul Tesisleri Direktifi (2000/59/EC),
- Poliklorlubifenillerin ve Poliklorluterfenillerin Bertarafı Direktifi (Dir. 96/59/EC),
- Titanyum Dioksit ve Ürünleri Direktifi (78/176/EEC) (20 Şubat 1978),
- Kanalizasyon/Arıtma Çamuru ve Toprak Direktifi (Dir. 86/278/EEC).⁵³⁸
- Titanyum dioksit endüstrisine ait atıklardan etkilenen çevrenin kontrolü ve izlenmesi usulleri hakkında 3 Aralık 1982 tarihli Konsey Direktifi (82/883/EEC)

⁵³⁸ Yöntem, Z.: “AB Çevre Hukuku”, (Çevrimiçi)
http://www.eie.gov.tr/duyurular/EV/EV_etkinlik/2006_bildiriler/OturumV/ZeynepYontem.doc, 20 Nisan 2007.

- 92/112/EEC: Titanyum dioksit endüstrisine ait atıkların neden olduğu kirlenmenin azaltılması ve sonunda ortadan kaldırılması ile ilgili programların uyumlaştırılması usulleri hakkında 15 Aralık 1992 tarihli Konsey Direktifi,
- 96/302/EC: 91/689/EEC sayılı tehlikeli atıklara ilişkin direktif formatın oluşturulması ile ilgili 17 Nisan 1996 tarihli Komisyon Kararı,
- 97/283/EC: Tehlikeli atıkların yakılmasında atmosferik emisyonlarda dioksin ve furan konsantrasyonlarının ölçüm metodlarına ilişkin 21 Nisan 1997 tarihli Komisyon Kararı,
- 76/431/EEC: Atık Yönetimi Komitesi kuran 21 Nisan 1976 tarihli Komisyon Kararı,
- 91/689/EEC: Tehlikeli atıklar hakkında 12 Aralık 1991 tarihli Konsey Direktifi,
- 94/904/EC: 91/689/EEC Direktifi madde 1(4)e doğrultusunda tehlikeli atık listesinin oluşturulmasına ilişkin 22 Aralık 1994 tarihli Konsey Kararı,
- 99/177/EC: Paketleme ve atık paketleme ile ilgili 94/62/EC sayılı Direktifdeki ağır metal yoğunlaşma seviyesi ile ilgili plastik kasa ve plastik paletlerin sapma durumunu ortaya koyan 8 Şubat 1999 tarihli Komisyon Kararı,
- 99/412/EC: 259/93 sayılı Konsey Tüzüğü'nün 41(2) maddesi C (1999) 1456 sayı ile bildirilen doküman uyarınca üye devletlerin anket rapor etme yükümlülüğüne dair 3 Haziran 1999 tarihli Komisyon Kararı,
- 97/129/EC: Ambalaj ve Ambalaj Atıkları hakkındaki 94/62/EC sayılı direktif doğrultusunda ambalaj materyalleri için bir tanımlama sistemi oluşturulması ile ilgili 28 Ocak 1997 tarihli Komisyon Kararı,
- 97/138/EC: Ambalaj ve Ambalaj Atıkları hakkındaki 94/62/EC sayılı direktif doğrultusunda ambalaj materyalleri için envanter sistemine ilişkin format oluşturulmasına dair 3 Şubat 1997 tarihli Komisyon Kararı,

- 259/93/EEC: Avrupa Birliği içinde veya dışında atıkların gemiye yüklenmesi kontrolü ve danışmanlık hakkındaki 1 Şubat 1993 tarihli Konsey Tüzüğü,

- 94/575/EC: 20 Temmuz 1994 tarihli ve 259/93 sayılı Konsey Tüzüğü'nün kontrol prosedürlerini belirleyen Komisyon Kararı,

- 94/774/EC: 259/93 sayılı Konsey Tüzüğü'ne bağlı olarak standartların belirlenmesi ile ilgili 24 Kasım 1994 tarihli Komisyon Kararı,

- 99/31/EC: Toprağa gömülü atıklar ile ilgili 26 Nisan 1999 tarihli Konsey Direktifi.⁵³⁹

AB Çevre Müktesebatını oluşturan direktiflerden doğrudan atık yönetimini düzenleyen 14 tanesinden ikisi sadece üye ülkeler için bağlayıcıken, diğer direktiflere aday ülkelerin de mevzuatlarını uyumlaştırmaları gerekmektedir. Bu direktiflerden biri olan Düzenli Depolama Direktifi (1999/31/EC), atıkların düzenli depolanmasıyla ilgili teknik koşulları tanımlayarak, yerleşim, tasarım, gözetim ve izleme ile ilgili genel koşulları belirlemektedir. Direktif, üye ülkeler için depolanacak biyolojik olarak ayrışabilir kentsel atıkların azaltılması amacıyla, bu atıkların depolanacak miktarının, 1995 yılındaki miktarlar esas alınmak suretiyle 2006 yılında yüzde 75, 2009 yılında yüzde 50 ve 2016 yılında yüzde 35 oranına indirilmesini hedeflemiş, bu hedefleri gerçekleştiremeyen üyeler için ağır cezalar öngörmüştür. Mevcut atık depolama sahalarının 2009 yılına kadar iyileştirilmesi ya da kapatılması gerekmektedir.⁵⁴⁰

Konuyla ilgili diğer direktifler olarak 87/217/EEC sayılı Asbest Kirliliği Direktifi ile 81/462/EEC sayılı Uzun Menzilli Sınırlar Ötesi Hava Kirliliğine İlişkin Direktifi sayabiliriz.⁵⁴¹

⁵³⁹ (Çevrimiçi) http://www.rec.org.tr/files/kapasite/Atik_Haz06/CevreOrmanBk_Dogru.pdf, 29 Mart 2007.

⁵⁴⁰ T.C. Sayıştay Başkanlığı, age., s. 14.

⁵⁴¹ Yöntem, Z.: "Avrupa Birliği'nde Endüstriyel Kirlilik Kontrolü ve Risk Yönetimi ile İlgili Genel Politikalar", (Çevrimiçi) <http://www.iso.org.tr/tr/Documents/Cevre/1%20EKOK%20ILE%20ILGILI%20AB%20POLITIKALARI.ppt>, 7 Ekim 2007.

Tehlikeli atıkların bertarafının ve sınır ötesi hareketinin kontrolü (Basel Konvansiyonu) Konsey Kararı (93/98/EEC), Türkiye’de yürürlüğe sokulmuş değildir. Türk mevzuatına aktarılmış olanlar ise, Piller ve Akümülatörler Direktifi (Dir. 91/157/EEC & 93/86/EEC), Ambalajlama ve Ambalaj Atıkları Direktifi (Dir. 94/62/EC), Tehlikeli Atık Yönetimi Direktifi (Dir. 91/689/EEC) ve Atık Yağların Bertarafı Direktifi’dir (75/439/EEC). Türkiye’nin AB çevre mevzuatına uyum konusundaki yükümlülükleri ile ilgili son durum, ilki 2000 yılında, gözden geçirilmiş hali ise 2003 yılında açıklanan Katılım Ortaklığı Belgesi (KOB) ile sergilenmiştir. KOB, AB tam üyeliğinin gerçekleşebilmesi için Türkiye tarafından yerine getirilmesi gereken şartları belirleyen AB belgesidir.⁵⁴²

AB, endüstrilerden kaynaklanan atık suların yönetimi konusunda, bu konudaki diğer Topluluk mevzuatı ile uyumlu olmak kaydı ile, atık suları katı ve tehlikeli atıklar ve hava kirletici emisyonlarla birlikte değerlendiren IPPC Entegre (Kirliliğin Önlenmesi ve Kontrolü) Direktifi’ni (96/61/EC) yürürlüğe koymuştur. Bütünleştirilmiş Kirlilik Önleme ve Kontrol Direktifi, listelenen tüm işletmelerin AB ülkelerinden izin alması durumunda faaliyete geçebileceğini öngörmektedir. Bu izinler, Direktif’te belirlenen Mevcut En İyi Teknoloji - MEİT⁵⁴³ çerçevesinde verilmektedir. MEİT uygulamaları pek çok durumda radikal değişiklikler ve yüksek maliyet içermekte olduğundan işletmelere Direktifin yürürlüğe girdiği tarihten itibaren 11 yıllık uygulamaya geçiş süresi tanınmaktadır. Direktif’in 2. maddesi, üye devletlere, kirlenmeye ve olabilecek kazalara karşı en ileri ve iyi yöntemlerle tedbir alma, enerjiyi etkin bir şekilde kullanma ve atıkların çevreye zarar vermesine imkân vermeyecek tedbirleri almak, kirlenmeye sebebiyet vermeme gibi yükümlülükler getirmiştir. Direktifin uygulanmaya başlaması ile, AB ülkelerindeki boşlatma standartları arasındaki farklılıkların ortadan kaldırılması planlanmaktadır.⁵⁴⁴

⁵⁴² Nemeskeri, R. L.: “Türk Mevzuatına Aktarımı Tamamlanmamış ve Belediye ile İlişkili AB Atık Direktifleri”, *Yerel Yönetimler İçin Atık Yönetimi Yaklaşımları Semineri*, Ankara, 15-16 Haziran 2006, (Çevrimiçi) http://www.rec.org.tr/files/kapasite/Atik_Haz06/AktarilmamisABDirektifleri_Nemeskeri.pdf, 16 Temmuz 2007.

⁵⁴³ Best Available Technology - BAT.

⁵⁴⁴ Çevre ve Sürdürülebilir Kalkınma Tematik Paneli, Ankara, 2003, (Çevrimiçi) http://www.tubitak.gov.tr/tubitak_content_files/vizyon2023/csk/CSK_son_surum.pdf, 2 Haziran

Türkiye ile AB arasında 6 Mart 1995 tarihinde imzalanan 1/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı, 1 Ocak 1996 tarihinde yürürlüğe girmiş olup, Ortaklık Konseyi kararlarında yer alan ve Türkiye tarafından uyum sağlanması gerekli mevzuat 313 adettir.⁵⁴⁵

Atık yönetimi konusunda, mevcut mevzuatımız, ilgili AB mevzuatının önemli bölümünü karşılamakla birlikte, eksikliklerin giderilmesi amacıyla AB direktiflerine tamamıyla uyumlu yönetmelikler ve değişiklik teklifleri hazırlanmasına yönelik çalışmalar sürdürülmektedir.⁵⁴⁶ Çalışmanın tamamlanması ile birlikte, çevre, sağlık ve güvenlik üzerinde atık işletmelerinin etkilerinin azaltılması, atık yönetiminin ve kontrolünün daha etkin hale gelmesi, atık miktarının azaltılması, geri kazanım ve geri dönüşüm düzeyinin geliştirilmesi mümkün olabilecektir.⁵⁴⁷

Türkiye’de AB uyum sürecinde uyumlaştırılan katı atık mevzuatı şunlardan oluşmaktadır: Tehlikeli Atıkların Kontrolü Yönetmeliği, Tıbbî Atıkların Kontrolü Yönetmeliği, Katı Atıkların Kontrolü Yönetmeliği, Atıkların Alternatif veya Ek Yakıt Olarak Kullanılması Hakkında Tebliğ, Ambalaj ve Ambalaj Atıklarının Kontrolü Yönetmeliği, Hafriyat Toprağı İnşaat Yıkıntı ve Atıklarının Kontrolü Yönetmeliği ve Atıkların Taşınımı Yönetmeliği. Ayrıca, 2007 yılı itibarıyla iki taslak yönetmelik mevcuttur: Yakma Yönetmeliği ve Düzenli Depolama Yönetmeliği.⁵⁴⁸ Ambalaj atıkları, tehlikeli atıklar, atık pil ve akümülatörler ile atık yağlar konusunda uygulama yönetmeliklerinin kabul edilmesiyle birlikte atık yönetimine ilişkin müktesebatın iç hukuka aktarılmasında önemli bir mesafe alınmıştır.⁵⁴⁹ Atık yönetimine ilişkin AB mevzuatının uyumlaştırılması çalışmaları çerçevesinde Türkiye’de yürürlüğe giren direktifler şunlardır:

2007; “Avrupa Birliği’nde ve Türkiye’de Çevre Mevzuatı”, (Çevrimiçi) <http://www.cevre.org/Kitap/Avrupa%20Birligi.htm>, 28 Kasım 2007.

⁵⁴⁵ Devlet Planlama Teşkilatı: *Türkiye-Avrupa Topluluğu Ortaklık Konseyi Kararları 1964-2000*, C. I, Ankara 2001, s. 177-242, (Çevrimiçi) <http://ekutup.dpt.gov.tr/ab/okk1.pdf>, 13 Ekim 2008.

⁵⁴⁶ (Çevrimiçi) http://www.khgm.gov.tr/AB/AB_cevre_su.doc, 14 Kasım 2007.

⁵⁴⁷ İklim Değişikliği Koordinasyon Kurulu, age., s. 96-97.

⁵⁴⁸ Sarıkaya, H. Z.: “AB Uyum Sürecinde Çevre Mevzuatı ve KOBİ’lere Getirdiği Yükümlülükler”, (Çevrimiçi) www.musiad.org.tr/img/kobisunum.ppt, 21 Haziran 2007.

⁵⁴⁹ T.C. Sayıştay Başkanlığı, age., s. 14.

- 75/442/EEC Atık Çerçeve Direktifi (Aralık 2006’da yürürlüğe girmiştir.),
- 2000/76/EC Atık Yakma Direktifi (Aralık 2006),
- 99/31/EC Düzenli Depolama Direktifi (Aralık 2006),
- 259/93/EEC Atıkların Taşınımına ilişkin Direktif (Aralık 2007),
- 91/689/EEC Tehlikeli Atık Direktifi (Mart 2005),
- 94/62/EC Ambalaj ve Ambalaj Atıkları Direktifi (Haziran 2004),
- 75/439/EEC Atık Yağ Direktifi (Haziran 2004),
- 96/59/EC PCB/PCT Direktifi (Aralık 2006),
- 91/157/EEC Atık Pil ve Akü Direktifi (Haziran 2004),
- 93/86/EC Atık Pil ve Akülere İlişkin Direktif (Haziran 2004),
- 2000/53/EC Hurda Araçlara İlişkin Direktif (Aralık 2006).
- Atık Çerçeve Direktifi (75/442/EEC), 91/156/EEC tarafından düzeltilmiştir.⁵⁵⁰

Avrupa Birliği tarafından finanse edilen Özel Atık Yönetimi Alanında Türkiye’nin Kapasitesinin Güçlendirilmesine İlişkin Eşleştirme Projesi Çevre ve Orman Bakanlığı ile Federal Alman Çevre, Doğa Koruma ve Nükleer Güvenlik Bakanlığı tarafından yürütülmektedir. Bu Eşleştirme Projesinin yardımı ile AB çevre politikalarının önemli bir bölümünü oluşturan Özel Atık ile ilgili Direktifler, Türk mevzuatı ile uyumlaştırılacak ve direktiflerin uygulama planları hazırlanarak pilot projeler ile hem personel eğitimi hem de yerel çalışmaların verimi artırılabacaktır. Bahsedilen konu başlıkları altı aşamada gerçekleştirilecektir:

⁵⁵⁰ (Çevrimiçi) http://www.rec.org.tr/files/kapasite/Atik_Haz06/CevreOrmanBk_Dogru.pdf, 29 Mart 2007.

- a) Özel Atık Envanterinin oluşturulması,
- b) Hukukî ve kurumsal yetersizliklerin belirlenmesi,
- c) Kurumsal yapı ve insan kaynakları ihtiyaçlarının belirlenmesi,
- d) Her bir direktif özelinde uygulama planlarının hazırlanması,
- e) Eğitim Programları,
- f) Direktiflerin tam olarak uyumlaştırılması.⁵⁵¹

⁵⁵¹ (Çevrimiçi) <http://www.atikyonetimi.cevreorman.gov.tr/>, 13 Temmuz 2007.

VI. TEHLİKELİ ATIKLARIN YASADIŞI TRAFİĞİ

Dünyada üretilen tehlikeli atığın yaklaşık yüzde 90'lık bir bölümü sanayileşmiş ülkelerece oluşturulmaktadır. Bu ülkelerde atık bertaraf işleminin oldukça maliyetli olmasının yanı sıra coğrafi şartlar nedeniyle tehlikeli atık depolamasına ayrılacak alan sıkıntısı da çekilmektedir. Bu yüzden tehlikeli atıkları ülkelerinde bertaraf etmek veya depolamak istemeyen sanayileşmiş ülkeler, bunları az gelişmiş ülkelere göndermektedirler. Bu ülkelerde atık bertaraf maliyeti daha düşüktür. Bu nedenle, tehlikeli atık ticareti, tehlikeli atığın, gelişmiş ülkelere gelişmemiş ülkelere ihracı yönünde ortaya çıkmaktadır.⁵⁵²

Konuyu daha çetrefil kılan husus, bu ticaretin kimi zaman yasadışı şekilde yürütülmesidir. 1998 yılı sonlarına doğru 3.000 ton civa ile kirletilmiş sanayi ürünü artığı, plastik torbalar içinde Kamboçya'nın Sihanoukville yakınlarına atılmış olarak bulunmuştur. Bu atık Tayvan'daki bir petro-kimya şirketi tarafından katılaşmış çimento olarak ihraç edilmiş, büyük gösteriler üzerine bu yük Tayvan'a geri gönderilmiştir.⁵⁵³ Yine 2000 yılı başlarında hastane atıkları Japonya'dan Filipinler'e 122 konteyner içinde, "yeniden kazanılacak atık kâğıt" olarak gösterilerek ihraç edilmiş, tepkiler üzerine Japon hükümeti, bu konteynerleri geri almak zorunda kalmıştır. Gelişmiş ülkeler için atıklardan kurtulmanın en ucuz ve kolay yolu, bunları geliştirmekte olan ülkelere hukuka aykırı yollarla göndermektir. Çin, 1980'li yıllarda Tibet platosuna nükleer atıkları depolamış olduğunu 1993 yılında açıklamıştır. The International Campaign for Tibet örgütü tarafından yayınlanan bir rapora göre, depolama alanının civarındaki köylerde kanser ölümleri ve hastalık oranları anormal oranda artmıştır. 2006 yılında Çanakkale Ezine ilçesi Geyikli halk plajında bulunan yüksek radyasyonlu nükleer atıklar, böylesi atıkların kontrolsüz ve serbestçe taşınıp keyfi olarak herhangi bir ülkenin sularına veya kıyılarına bırakılabileceğini göstermektedir.⁵⁵⁴

⁵⁵² (Çevrimiçi) <http://www.ntvmsnbc.com/news/383637.asp>, 30 Mayıs 2007.

⁵⁵³ Kruger, age., s. 43.

⁵⁵⁴ (Çevrimiçi) <http://www.ekolojistler.org/yok-olmuyor-sagliksiz-ve-cok-pahali-nukleer-atik-aysen-eren.html>, 5 Temmuz 2007.

Nükleer santrallere sahip birçok ülke, bu atıklardan kurtulmak için meşru veya illegal yollardan; Türkiye, Rusya, Tayvan ve çeşitli Afrika ülkelerini depo olarak kullanmaya çalışmaktadır. Atom Enerjisi Kurumu eski Başkanı Prof Dr. Ahmet Yüksel Özemre'ye göre; Almanya'dan getirilen 1950 tonluk tehlikeli radyoaktif atık, para karşılığı, Isparta Göltaş Çimento Fabrikası ile Konya'daki çeşitli tesislerinde yakılarak imha edilmiştir. Ayrıca Sinop civarında denizde bulunan radyoaktif atıklı variller, İskenderun'da batan gemideki atıklar; bu atıklardan kurtulmaya çalışan ülkelerin niyetlerini, ne kadar sorumsuz davranabildiklerini ortaya koymuştur.⁵⁵⁵

Çin Devlet Çevre Koruma Dairesi'ne göre, bazı araçlar İngiltere'den yasadışı şekilde ülkeye kar amaçlı çöp getirerek insanlara ve çevreye zarar vermektedir.⁵⁵⁶ Batı Afrika ülkelerinden Fildişi Sahili'nde başkent Abidjan civarında 2006 yılı Ağustos ayında gizlice bırakılan ve yedi kişinin ölümüne ve 10 binden fazla kişinin de zehirlenmesine yol açan zehirli atıkların, Hollanda'dan gönderildiği anlaşılmıştır. Yaklaşık 500 ton dolayında olan kimyasal ve petrol artığı zehirli atığın, Yunan bandıralı “Probo Koala” adlı yük gemisiyle Amsterdam'dan Abidjan'a gönderildiği tespit edilmiştir. AB kuralları ihlâl edilmiş, Amsterdam limanından böyle bir yükün çıkarılabilmesi için Çevre Bakanlığı'nın vermesi gereken izinler alınmamış, yükün içeriğine ilişkin farklı bilgiler iletilerek izin sorunu aşılmıştı. Zehirli atıklar, Amsterdam'daki “Trafigura Beher BV” adlı çok uluslu firma tarafından gönderilmiştir. “Probo Koala” tankeri zehirli yükünü 19 Ağustos'u 20'sine bağlayan gece, milyonluk Abidjan kentine bırakmıştır. Kaç ton olduğu kesin olarak bilinmeyen atığın içerdiği zehirli gazların hangileri olduğu çöpleri ayıklayarak geçimlerini sağlayan yüzlerce kişinin hastalanması ile ortaya çıkmıştır⁵⁵⁷.

Hollanda, 2006 yılında 1 ton asbest bulunduğunu bildirerek Otapan adlı geminin İzmir Aliağa'da sökülmesi için Türkiye'ye satışına izin vermiştir. Ancak çevre örgütlerinin girişimi sonucu gemide bildirilenden çok daha fazla asbest olduğu öğrenilmiştir. Bunun üzerine gemi Hollanda'ya geri gönderilmiştir.

⁵⁵⁵ Künar, age., s. 21.

⁵⁵⁶ “Britanya'da kullan, çöpünü Çin'e fırlat!”, *Radikal*, 27.01.2007.

⁵⁵⁷ “Fildişi'ne zehirli atıkları Hollanda göndermiş”, *Sabah*, 20.09.2006.

İngiliz gazetelerinden *Times*, 4 Mart 2005 tarihli sayısında, Güney Asya'daki tsunami yüzünden, Somali açıklarında denize gömülmüş zehirli atıkların karaya vurduğunu bildirmiştir. Birleşmiş Milletler Çevre Programı'nın açıklamasından yola çıkan habere göre, 2004 yılındaki tsunami yüzünden Somali'nin kuzey sahillerine vuran dev dalgalar, 1990'lı yılların başında yasadışı şekilde denize atılan tonlarca nükleer ve zehirli atığı da etkilemiştir. Yaklaşık 300 kişiyi öldürüp, binlerce evi yerle bir eden dalgaların Somali açıklarına bırakılan atık madde varillerinden bazılarını parçaladığını kaydeden gazete, tıbbî olanlardan kimyasallara çeşitli atık maddelerin önce denize dökülüp, sonra da karaya vurduğunu tespit etmiştir. *Times*, radyoaktif uranyumdan, kurşun ve cıvaya, sanayiden hastanelere geniş bir yelpazede atık malzemenin, Avrupalı şirketler tarafından, özellikle 1990'lı yılların başında Somali'deki iç savaştan da yararlanarak, bu ülkenin açıklarında denize bırakıldığını kaydetmiştir.

İngiltere'den Hindistan'a taşınan atıklar bunun güncel bir örneğini oluşturmaktadır. Taşıyıcı, gümrük yetkililerine kâğıt taşıdığını açıklamışken, görevliler tarafından yük açıldığında, kâğıdın yanı sıra yiyecek atıklarıyla kontamine olmuş plastik, odun metal ve tekstilden oluşan bir atık karışımına ve rahatsız edici kokuya şahit olunmuştur. İhracatçılar bu yanlış bildirimi, 2500 Amerikan Doları tutarındaki ücreti ödemekten kaçınmak için yapmışlardır.⁵⁵⁸

Bu örnekleri çoğaltmak mümkün olmakla birlikte, konunun gelişmekte olan ülkeler açısından arz ettiği önemin anlaşılması bakımından anlatılanlar yeterli bir fikir verebilir.

Basel Sözleşmesi'nin 4. maddesi, yasadışı trafiğin suç teşkil ettiğini ilân etmektedir.⁵⁵⁹ Sözleşme'nin 6. maddesi, âkit taraflar arasında tehlikeli atıkların sınırötesi taşınımını, 7. maddesi sözleşmeye taraf bir ülkeden sözleşmeye taraf olmayan devletler üzerinden tehlikeli atığın sınırötesi taşınımını, Sözleşme'nin 9. maddesi ise tehlikeli atığın yasadışı trafiğini düzenlemektedir. Basel Sözleşmesi ile

⁵⁵⁸ (Çevrimiçi) <http://basel.int/pub/leaflet091006.pdf>, 12 Ekim 2007.

⁵⁵⁹ "Manual for Implementation", (Çevrimiçi) <http://basel.int/meetings/sbc/workdoc/manual.doc>, 25 Haziran 2007.

oluşturulan tehlikeli atıkların sınır ötesi taşınmasının kontrolü sistemi, ön yazılı bildirim usulüne dayanmaktadır. Bu yolla ithalatçı ve transit ülkeye, taşınacak tehlikeli atıkların sınır ötesi taşınımına izin verip vermemesi imkânı tanınmış olmaktadır. Bu Sözleşme'ye uygun olmadan yapılan taşımalar da 'yasadışı tehlikeli atık trafiği' olarak tanımlanmaktadır.

Yasadışı trafik" kavramına açıklık getiren 9. maddeye göre yasadışı trafikten şunlar anlaşılmalıdır:

a) Bu Sözleşme hükümleri uyarınca tüm ilgili Devletler'e bildirimde bulunulmadan yapılan veya

b) İlgili Devlet'in muvafakatını bu Sözleşme hükümleri uyarınca almadan yapılan veya

c) Devletler'in rızası sahtekârlık, yalan beyan veya hile ile elde edilerek yapılan veya

d) Maddi bir şekilde belgelere uymayan veya

e) Tehlikeli atıkların veya diğer atıkların, bu Sözleşme'ye ve genel uluslararası hukuk ilkelerine aykırı olarak kasıtlı bertarafı (örneğin, boşaltma) sonucunu doğuran sınırötesi taşınmasıdır.

Basel Sözleşmesi'ne göre tehlikeli atığın sınırötesi taşınımının yasadışı nitelik taşıması için öncelikle bu sözleşme hükümlerine göre tehlikeli atıkla ilgili gerekli bildirimlerin yapılmaması gerekir. Yine tehlikeli atık ile ilgili devletlerin muvafakatını almaksızın yapılan taşımalar da yasadışı trafik olarak tanımlanmaktadır. İlgili devletlerin rızası, sahtekârlık, yalan beyan veya hileyle elde edilmiş ise bu durumda da tehlikeli atığın taşınması yasadışıdır. Tehlikeli atığın taşınması, maddî bir şekilde belgelere uymayan biçimde yapılırsa bu da yine yasadışıdır. Ayrıca tehlikeli atığın uluslararası sözleşmelere veya Basel Sözleşmesi'ne aykırı olarak kasıtlı bertarafını doğuracak taşımalar da yasadışı olarak nitelendirilmektedir. Yasadışı trafiğin büyük bir kısmı, kasıtlı olarak tehlikesiz maddelere tehlikeli atıkların karıştırılması şeklinde ortaya çıkmaktadır.

Tehlikeli atığın sınır ötesi taşınımının yasadışı kabul edilmesi için aşağıdaki şartların mevcut olması gereklidir:

Öncelikle uluslararası taşımaya konu maddenin tehlikeli atık olduğu kesin olarak tespit edilmiş olmalıdır. Eğer taşınan mal tehlikeli madde olarak tanımlanamıyorsa ortada bir tehlikeli atığın yasadışı taşınmasından söz edilemez.

Yine tehlikeli atığın aynı ülke içinde değil, ülkeler arasında bir taşımaya konu olması gerekir. Tehlikeli atık aynı ülkenin sınırları içerisinde bir yerden bir yere taşınıyorsa yine Basel Sözleşmesi anlamında bir yasadışı trafikten bahsedilemez.

Tehlikeli bir atık, bir ülkeden bir diğer ülkeye taşınırken Basel Sözleşmesi'ne göre tüm ilgili devletlere bildirim yapılması gereklidir. Bu bildirim yapılmaz ise tehlikeli atık taşınımı yasaya aykırı hale gelir. Basel Sözleşmesi bildirimin yazılı olarak yapılmasını öngörmektedir. Bu yazılı bildirim keyfiyeti, bildirimin yapıldığının ispatı için gereklidir. Sözlü bir bildirim tehlikeli atığın taşınmasını hukukî hale getirmez. Yine ilgili diğer devletlere de yazılı bildirimin yapılması gereklidir. Tehlikeli atığı ihraç eden ülke, tehlikeli atığı ithal eden ülke ile tehlikeli atığın geçeceği transit ülkeler 'ilgili devlet' tanımına girmektedir. Bildirimde tehlikeli atığı kimin göndereceği, kimin alacağı, taşıyanın kim olduğu, tehlikeli atığın kodu, tanımı, tasviri, miktarı, şirketin lisansı, tehlikeli atığın bertaraf edilme usulü ve geri kazanım usulü gibi tehlikeli atıkla ilgili bilinmesi gerekli bilgilerin açıklığa kavuşturulması lazımdır.

Sözleşme'ye göre ilgili devletlerin rızası sahtekârlık, yalan beyan veya hile ile elde edilmişse bu yolla elde edilen rıza geçerli olmayacağından, bu suretle yapılan taşımalar da yasadışı kabul edilmiştir. Bilindiği üzere hata ve hile hukuken iradeyi sakatlayan işlemlerdendir. Sözleşme'de, belgeye uyum göstermeyen tehlikeli atığın taşınması da yasadışı sayılmıştır. Bu uyumsuzluk tehlikeli atığın niteliğinde olabileceği gibi miktarında da olabilir. Her iki halde de yasadışı trafik vardır.

Son olarak tehlikeli atığın Basel Sözleşmesi'ne göre veya genel uluslararası hukuk ilkelerine aykırı olarak bertarafını sağlayan doğrudan taşımalar da yasadışıdır. Örnek olarak, tehlikeli atığın okyanus ortasında denize boşaltılması veya tehlikeli

atığın ıssız bir adada hukuka aykırı olarak, gerekli izinler alınmadan ve usulüne uygun olmadan yakılarak bertaraf edilmesi sonucunu doğuran tehlikeli atıkların taşınımı yasadışıdır.

Basel Sözleşmesi'nin izin verdiğinin ötesinde tehlikeli atığın uluslararası taşınımı yasadışı trafik olarak kabul edilmektedir. Tehlikeli atığın veya diğer atıkların sınırötesi taşınımında Sözleşme'nin ihlal edilmesine ihracatçı veya üreticinin fiillerinden biri sebep olmuşsa, yasadışı trafiğin ihracatçı devlete bildirilmesinden itibaren 30 gün içinde, yasadışı trafiğe konu atığı, ihracatçı devlet geri istemekle yükümlüdür. Taraflar 30 gün dışında daha uzun bir süre kararlaştırabilirler. İhracatçı devlet, geri getirmenin mümkün olmadığı hallerde ise atığın bertaraf edilmesini üstlenmekle yükümlüdür. Bu amaçla ilgili taraflar, atığın ihracatçı ülkeye geri gönderilmesini engelleyemezler. İlgili taraflar, Sözleşme'nin 10. maddesi uyarınca işbirliği çerçevesinde birbirlerine yardım etmek zorundadırlar.

Yasadışı trafik ithalatçı veya bertaraf edicinin fiillerinden dolayı ortaya çıkmışsa, bu halde devlet, yasadışı trafikten haberdar olduğu tarihten itibaren 30 gün içerisinde atıkların ithalatçı veya bertaraf edici tarafından çevreye uyumlu şekilde bertaraf edilmesini sağlaması gerekir. İlgili tarafların mutabık kalacakları başka bir süre kararlaştırılabilir. Bu halde de ilgili taraflar işbirliği içerisinde olacaklardır.

Yasadışı trafiğin ortaya çıkmasında ihracatçı, üretici, ithalatçı veya bertaraf ediciye herhangi bir kusur yüklenemediği hallerde, taraflar, işbirliği yaparak, atığın ihracatçı veya ithalatçı devlette ya da uygun görülen başka bir yerde, çevreyle uyumlu bir şekilde en kısa süre içerisinde bertaraf edilmesini sağlamak taahhüdü altındadırlar.

Her bir taraf yasadışı trafiği engellemek ve cezalandırmak için gerekli ulusal mevzuatı hazırlamakla yükümlüdür. Basel Sözleşmesi'ne göre yasadışı trafik suçtur. Böylelikle yasadışı trafikten caydırmak için ulusal düzenleme ile bu trafiği yapanların cezalandırılması gerektiği düşünülmüştür. Yasadışı trafiği önlemek için caydırıcı nitelikte çok sıkı bir ulusal düzenleme yapılmalıdır. Bu düzenlemede, gerekli müeyyideler ve cezalar öngörülmelidir. Ayrıca yasadışı trafik Basel Sekreteryası'na rapor edilmeli, uluslararası işbirliği geliştirilmelidir. Yasadışı trafiği

izleyecek ve kontrol edecek bir yapı oluşturulmalı, bu yapı içindeki personelin eğitimine özel önem verilmelidir.

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu 1989 yılında 44/226 sayılı “Toksik Ticareti ve Tehlikeli Ürün ve Atıkların Trafiği” ile ilgili kararında, Birleşmiş Milletler Bölgesel Ekonomik Komisyonları’nın bu konuda UNEP ve diğer ilgili kuruluşlarla işbirliği içinde çalışmasını talep etmiştir. Basel Sözleşmesi Sekretaryası, Interpol ile çevreye karşı suç işlenmesine karşı bilinçlenmeyi artırmak üzere çalışma yapmaktadır.⁵⁶⁰

⁵⁶⁰ (Çevrimiçi) <http://basel.int/pub/leaflet091006.pdf>, 8 Mart 2007.

VII. TEHLİKELİ ATIK TRAFİĞİNİN TÜRKİYE'YE ETKİLERİ

Türkiye, tehlikeli atık yasa dışı trafiğinden yoğun şekilde etkilenen ülkelerin başında gelmektedir. Üç tarafı denizlerle çevrili olan ülkemizin tehlikeli atıklarla ilgili en önemli sorunlarından birisi, diğer ülkelerce kıyılarımızın açıklarına bırakılan zehirli variller ile gemi kazalarından dolayı denize dökülen tehlikeli kimyasalların oluşturduğu tehditlerdir.

İlk defa 1988 yılında Sinop ve Samsun'da bulunan ve İtalya kaynaklı olduğu tespit edilen kimyasal atık dolu variller bunun en çarpıcı örnekleridir. Sinop ve Samsun'da bulunan varillerin zararlı ve kirletici etkileri olan Poliklorlu Bifeniller ve Pestisitler gibi toksik kirleticiler içerdiği tespit edilmiştir. Söz konusu variller Sinop ve Samsun'da depolanmış olarak saklanmaktadır. Sorun Basel Sözleşmesi'nin kapsamına girmekle birlikte, İtalya söz konusu varillerin 1988 yılında kıyılarımızda bulunmuş olmaları nedeniyle, Basel Sözleşmesi'nin geriye yürüyemeyeceğini iddia etmiş, sorunun çevre alanında ikili işbirliği çerçevesinde çözümünü istemiştir. Bu konuda, Türkiye ile İtalya arasındaki görüşmeler devam etmiş, varillerin bir an önce çevreye zarar vermeden bertaraf yolları araştırılmıştır. Ancak bir sonuç alınamaması üzerine 2006 yılında Almanya'ya gönderilmek üzere gemiye yüklendiği Çevre ve Orman Bakanlığı'nın internet sitesinde belirtilmektedir.

Greenpeace örgütü tarafından 2006 yılında yapılan bir açıklama ile nükleer ve toksik atık konularında Türkiye'nin bir çöplük olarak kullanıldığı öne sürülmüş, kıyıya vuran yüzlerce zehirli atık varilin Samsun ve Sinop'taki depolarda 17-18 yıldır bekletilmesinin 'büyük skandal' olduğunu ileri sürmüştür. İtalya'nın, üretim sürecinde çıkan toksik maddeleri doldurduğu varillerden 3 bin kadarını Karadeniz'e boşalttığı, bu varillerden 267 tanesinin 1986-88 yılları arasında kıyıya vurduğu, bunların Samsun ve Sinop'ta 2 depoya konulduğu ve "Türkiye bir çöplük olarak kullanılıyor" görüşü dile getirilmiştir.⁵⁶¹

Haziran 2006'da Çanakkale Ezine ilçesi Geyikli halk plajında bulunan yüksek radyasyonlu nükleer atıklar, tehlikeli atıkların kontrolsüz ve serbestçe taşınıp

⁵⁶¹ (Çevrimiçi) http://muglagh.com/index.php?option=com_content&task=view&id=106, 1 Temmuz 2007; (Çevrimiçi) <http://haber.mynet.com/haber/yorum/rop47.asp>, 16 Aralık 2007.

keyfi olarak herhangi bir ülkenin sularına veya kıyılarına bırakılabileceğini göstermektedir.⁵⁶² Nükleer santrallere sahip birçok ülke, bu tür atıklardan kurtulmak için hukukî veya illegal yollardan Türkiye, Rusya, Tayvan ve çeşitli Afrika ülkelerini depo olarak kullanmaya çalışmaktadır.⁵⁶³

Atıklar konusunda benzer bir olay 2006 yılında yaşanmıştır. Hatay'ın İskenderun Limanı'nda bakım ve onarımı yapılan Belize bandıralı 9 bin 965 gros ton ağırlığındaki 'Belize City' adlı gemiden, henüz niteliği bilinmeyen kimyasal maddelerin varillerle kent merkezindeki feyzan kanalına atıldığı iddia edilmiştir.⁵⁶⁴

Elektrik Mühendisleri Odası ise tehlikeli atıkların bir başka çeşidi olan nükleer atıklarla ilgili bir açıklamada bulunmuştur. ABD ve AB ülkelerinin, başta Hindistan olmak üzere az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeleri nükleer çöplük olarak seçtiklerine değinilen açıklamada, Türkiye'nin de bu ülkelere biri olduğu belirtilmiştir.⁵⁶⁵

Diğer taraftan, 2000 yılında İskenderun Limanı açıklarında tehlikeli atık yükü ile batan Saint Vincent and Grenadies bayraklı M/V Ulla gemisi de tehlikeli atık trafiğinin bir diğer çarpıcı örneğidir. İspanya'nın Aviles Limanı'ndan demir alan "M/V Ulla" adlı kuru yük gemisi 15 Aralık 1999 günü yüklediği atık 'kül'lerle Cezayir'in Dijen Limanı'na varmıştır. İspanya'nın üç termik santralinden Cezayir'e gönderilen küllerin Cezayir'de baraj yapımında kullanılması amaçlanmıştır. Bir İspanyol şirketi tarafından Cezayir'e ihraç edilen yükün, ithalatçı tarafından, yolda ıslanarak nitelik değiştirdiği gerekçesiyle kabul edilmemesi üzerine, sözkonusu gemi Mavi Deniz Şirket'i tarafından yüküyle beraber İskenderun'a getirilmiştir. 25 Şubat 2000 tarihinde İskenderun Körfezi'ne giriş yaparak, Demir Çelik Fabrikası Limanı'na demirleyen Ulla gümrükçülerce mühürlenirken Dört Yol Asliye Ceza Mahkemesi, zehirli atığın geri çekilmesini kararlaştırmış ve İspanya'dan geminin geri çekilmesi istenmiştir. 2 bin 200 ton yüküyle İskenderun Körfezi'ne demirleyen

⁵⁶² (Çevrimiçi) <http://www.ekolojistler.org/yok-olmuyor-sagliksiz-ve-cok-pahali-nukleer-atik-aysen-eren.html>, 27 Kasım 2007.

⁵⁶³ Künar, s. 21.

⁵⁶⁴ "İskenderun'da kimyasal atık bulundu", *Sabah*, 12.11.2006, (Çevrimiçi) <http://arsiv.sabah.com.tr/2006/11/12/gnd99.html>, 28 Mayıs 2007.

⁵⁶⁵ Tayman, E.: "Tehlikeli Atık Cenneti Türkiye", *Tempo*, 4.10.2004, (Çevrimiçi) http://www.tempodergisi.com.tr/toplum_politika/06483/, 25 Haziran 2007.

gemi için 20 Mart 2003 günü Türk ve İspanyol yetkililer bir araya gelmiş, Türk tarafı, İspanya'dan “zehirli atığı geri almasını” istemiş, İspanya tarafı bunu kabul etmemiştir. İspanya yükü bir başka gemiyle alacak iken, İspanyol şirketi adına çalışan Türk acentenin koydurduğu haciz sorun çıkarmıştır. Çevre ve Orman Bakanlığı'nın başvurusu üzerine haciz 17 Haziran 2004 tarihinde kaldırılmış ve Bakanlık 1 Temmuz 2004'te haczin kaldırıldığını İspanya'ya bildirmiştir. 3 Eylül 2004 tarihinde bir gemi İspanya'dan yola çıkmıştır. Ancak, dört buçuk yıl demirli halde bekleyen Ulla gemisi üç gün sonra, 6 Eylül 2004 günü kıyıda üç mil açıkta 40 metre derinlikte batmıştır. Yapılan tahliller sonucu yükün Basel Sözleşmesi'ne göre tehlikeli atık sayılan krom içerikli “uçucu kül”den (*flying ashes*) oluştuğu ortaya çıkmıştır. Anılan geminin batmasından sonra Basel Sözleşmesi Sekretaryası'nın da dâhil olduğu bir platformda Türk ve İspanyol heyetleri 18 Ekim 2004 tarihinde Cenevre'de bir toplantı gerçekleştirmiştir. Toplantı sonucunda İspanya'nın yükü geri alması ve yükün sudan çıkarılması masraflarına katkıda bulunması için Lafarge Şirketi ile görüşülmesi hususlarında mutabakata varılmıştır. Daha sonra Lafarge-Asland Şirketi, bir sorumluluğu bulunmadığını, ancak bir iyi niyet gösterisi olarak 1.5 milyon USD miktarındaki parayı Türk Hükümeti emrine verebileceğini belirtmiş, atığın gemiden çıkartılması halinde çıkartılan yükü götürecek geminin de kendileri tarafından sağlanacağını belirtmiştir. Ulla'nın çıkarılması için ihale açılmış, ihaleyi alan Omur Gemi Kurtarma ve İnşaat A.Ş., dalgıçlar aracılığıyla çalışmaya başlamış, ancak zor koşullarda yapılan çalışmalar sonucu atık maddenin tamamen sertleştiği görülmüş, batık yükün çok az kısmı batan gemiden çıkarılabiliştir.⁵⁶⁶

Türkiye'ye yapılan tehlikeli atık ihracatının bir başka örneğini, Fransa'nın Dunkirk Limanı'ndan hareket edip Aliğa Gemi Söküm Tesisleri'nde hurda gemi olarak sökülme üzere 2002 yılında gelmiş olan Liberya bandıralı, 2 bin 240 grosstonluk Sea Beirut gemisi oluşturmaktadır. Bu gemi, Çevre ve Orman Bakanlığı'nın özel izniyle sökülmeye başlanmış, Bakanlık firmaya, “içindeki asbesti yurtdışına sevk etmek şartıyla” söküm izni vermiştir. Gemide tehlikeli madde kapsamında olan asbest bulunduğu ortaya çıkınca, başta Greenpeace olmak üzere çevreci örgütler tepki göstermiştir. Greenpeace geminin sökümünü engellemek üzere

⁵⁶⁶ “Ulla ve zehirli atığı, balıklara havale”, *Radikal*, 07.09.2007, (Çevrimiçi) <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=232226>, 4 Ekim 2007.

4 Mayıs 2002 tarihinde bir eylem yapmıştır. Bunun üzerine zamanın Çevre Bakanı Fevzi Aytekin geminin Fransa'ya geri gönderileceğini açıklamış ve Sea Beirut'un sökümlü durdurulmuştur. Gemi Sökümcüler Derneği'nin özel elemanları tarafından çıkarılan 85 kilo asbest ise depolama tesislerine konulmuştur. Bunun üzerine gemiyi söken Cemsan firması Bakanlık aleyhine dava açarak yürütmenin durdurulmasını talep etmiştir. Kamuoyunu 2 yıl meşgul eden ve çevreye zarar vereceği endişelerine yol açan geminin sökümlü için Çevre ve Orman Bakanlığı "çıkan asbestin Almanya'ya gönderilmesi kaydıyla" yeniden izin vermiştir. Cemsan firması da Bakanlık aleyhine açtığı davayı geri almıştır. Gemi Sökümcüler Derneği İkinci Başkanı Ender Özer hukukî prosedürler tamamlanınca, atık deposuna kaldırılan 10 torba içindeki asbestin Almanya'daki asbest firmasına gönderileceğini açıklamıştır.⁵⁶⁷

2006 yazında Türkiye'ye getirilerek, İzmir-İzmir'da sökülme istenen Otapan gemisi, konuyla ilgili bir başka örneği oluşturmaktadır. Hollanda Hükümeti, Amsterdam limanında 7 yıl bekledikten sonra İzmir'da gönderdiği "Otapan" gemisi yola çıkmadan önce, içinde yalnızca 1 ton asbest olduğunu beyan ederek Türkiye'den gerekli izni almıştır. Greenpeace'in gemide 54 ton asbest bulunduğunu ve Hollanda hükümetinin beyanının gerçek dışı olduğunu ortaya çıkarması üzerine sivil toplum örgütleri biraraya gelerek, Tehlikeli Gemi Sökümünü Önleme Girişimi⁵⁶⁸ adında bir platform oluşturmuşlar ve geminin Türk karasularına girişine izin verilmemesi için çalışmışlardır. Girişim, bu amaç doğrultusunda yaptığı basın açıklamasında, sökülme üzere Türkiye'ye getirilen gemilerin ülkeye yalan beyanlarla ve denetimsiz olarak sokulduğunu savunmuştur. Bu tür gemilerin sökümlerinin hiçbir çevresel önlem alınmadan yapıldığını savunan Girişim, "gemi sökümlü sırasında çevreye verilen, polisiklik aromatik hidrokarbonlar (PAH), poliklorlu bifeniller (PCB), organatinler, asbest, ağır yağlar, dioksin, furan gibi ölümcül kirlenmelerin denetlenmediğini" ileri sürmüştür. Girişim'in açıklamasına

⁵⁶⁷ (Çevrimiçi) <http://www.milliyet.com/2004/09/11/ege/axege01.html>, 2 Ocak 2008.

⁵⁶⁸ Tehlikeli Gemi Sökümünü Önleme Girişimi aşağıda sıralanan kurum ve kuruluşlardan oluşmaktadır: Greenpeace, ÇHD İzmir Şubesi, İnsan Hakları Derneği İzmir Şubesi, Doğal ve Kültürel Çevre İçin Yaşam Girişimi, DİSK-Limter İş Sendikası, TÜRK-İŞ-Petrol-İş İzmir Şubesi, İzmir Tabip Odası, TMMOB Çevre Müh.Odası İzmir Şubesi, TMMOB Gemi Müh.Odası İzmir Şb., TMMOB Kimya Müh.Odası Ege Şb. TMMOB Ziraat Müh. Odası İzmir Şb.,TMMOB Elektrik Müh. Odası İzmir Şubesi, European Platform On Shipbreaking (Avrupa Gemi Söküm Platformu).

göre, Türkiye’de, 300 bin tonu İzmir’de olmak üzere yılda 2 milyon ton bu tür atık oluşmaktadır. Girişim ayrıca, Otapan örneğinin “Basel Sözleşmesi”nin tehlikeli atık ticaretinin önlenmesi için yeterli güvence yaratmadığını” gösterdiğini ileri sürmüş ve “sözleşmenin tehlikeli atıkların ihracını önleyecek güvenceler yaratacak şekilde yeniden düzenlenmesi için uluslararası düzeyde girişimlerde bulunulması”nı istemiştir.⁵⁶⁹

Türk Hükümeti, Hollanda Hükümeti’nden, gemide 1 ton asbest bulunduğu bilgisinin doğrulanmasını istemiştir. TC Çevre ve Orman Bakanı Osman Pepe, yaptığı basın toplantısında, gemide beyan edilenden fazla asbest bulunduğu saptanması veya Hollanda hükümetinden 1 hafta içinde açıklama gelmemesi durumunda Otapan’ın Türkiye’ye girişinin yasaklanacağını kamuoyuna açıklamıştır. Bu arada bir araştırma firmasının yaptığı inceleme sonucunda, gemide 54,7 ton asbest bulunduğu saptanmış, fakat Hollanda Hükümeti bundan haberdar olmadıklarını, geminin eski sahiplerinin bu bilgiyi kendilerinden sakladığını iddia etmiştir. Ancak Hollanda hükümeti tarafından yazılmış bir mektubun ele geçirilmesiyle, bu iddianın doğru olmadığı anlaşılmıştır. Bunun üzerine Çevre ve Orman Bakanlığı, Otapan adlı geminin hiç bir şekilde Türkiye’de sökülemeyeceğini ve Türk karasularından derhal çıkartılması gerektiğini bir basın toplantısıyla açıklamıştır. Hollanda Çevre Bakanı Peter Van Geel, bu açıklamanın ardından Türkiye’ye gelerek Çevre ve Orman Bakanı Osman Pepe’yi ikna etmeye çalışmış fakat başarılı olamamıştır. Ortak düzenledikleri basın toplantısında Van Geel, hatalarını itiraf etmek durumunda kalmıştır. Bütün bunların akabinde, Tehlikeli Gemi Sökümünü Önleme Girişimi yaptığı bir basın açıklamasıyla, Otapan gemisindeki bir ton olarak beyan edilen sökülecek asbest miktarının gerçekte 77 ton olduğunu, gemi geriye yollandıktan sonra Hollanda Çevre Bakanı’nın açıkladığını dile getirmiştir. Otapan örneği Basel Sözleşmesi’nin tehlikeli atık ticaretinin önlenmesi için yeterli güvence oluşturmadığı, Sözleşme’nin tehlikeli atıkların ihracını önleyecek şekilde

⁵⁶⁹ (Çevrimiçi) http://www.iyibilgi.com/haber.php?haber_id=17970, 27 Şubat 2008.

yeniden düzenlenmesi için uluslararası düzeyde girişimlerde bulunulması gerektiği ifade edilmiştir.⁵⁷⁰

2006 yılında Aliğa'ya, Fransız donanmasına ait, Hindistan'ın, 40 ton olarak bildirilmesine karşın 1000 ton asbest bulunduğunu saptaması nedeniyle sökümünü reddederek geri yolladığı 'Clemenceau' isimli uçak gemisinin söküm için getirilmesi gündeme gelmiştir. Bunun üzerine Türkiye'de örgütlü toplumsal tepkiler oluşmuş ve gemi söküm tesisleri ve neden oldukları çevresel sorunlar gündeme taşınmıştır. Bu arada Clemenceau Türkiye'ye gelmek üzere yola çıkmış, fakat Greenpeace'in Türk makamlarını uyarması üzerine Sicilya açıklarındayken geri dönmek zorunda kalmıştır.⁵⁷¹ Öte yandan Aliğalı gemi sökümçüler, Fransa Donanması'nda 2006 yılında hurdaya ayrılacak olan 270 savaş gemisine talip olmuştur. Bu 270 geminin, nükleer, kimyasal ve radyoaktif içerikli silahların da kullanıldığı tahmin edilen tatbikatlarda hedef olarak yer aldığının Fransız yetkililerce açıklanması, akıllara radyoaktif kirlilik tehlikesini getirmiştir.⁵⁷²

13 Mart 2007 tarihinde, Çanakkale boğazından geçen MSC Stella gemisinin taşıdığı 20 tonluk radyasyon içeren madde nedeniyle boğaz trafiği yedi saat boyunca tek taraflı durdurulmuş ve gemiye özel römorklar eşlik etmek zorunda kalmıştır. Radyasyonlu malzemenin Çin'e ihraç edilmiş hurda olduğu ve Çin'de yapılan ölçümlerde ortaya çıkan aşırı dozda radyasyon nedeniyle Türkiye'ye iadesinin yapıldığı anlaşılmıştır. Gemi aynı gün daha sonra TAEK tarafından kontrol edilmesi amacıyla Ambarlı limanına yanaşmıştır. Söz konusu malzemenin Çin'e ulaşmaya kadar radyasyon içerdiğinin anlaşılmaması, Türkiye'de ise rahatça dolaşabilmesi kaygı verici bulunmuş, bu olayın Türkiye'de yapılan denetimlerin eksikliğini çok açık bir şekilde gösterdiği ileri sürülmüştür. Bu olayda da görüldüğü gibi, Türkiye'den gerek deniz gerek hava yoluyla nükleer maddelerin transferinin yapıldığı ileri sürülmektedir.

⁵⁷⁰ Aslan, Y.: "Zehir yüklü gemi OTAPAN Türkiye'ye giremiyor!", (Çevrimiçi) <http://www.greenpeace.org/turkey/news/zehir-yueklue-gemi-otapan-tuerkiy>, 3 Kasım 2007.

⁵⁷¹ (Çevrimiçi) <http://www.greenpeace.org/turkey/news/tuerkiye-ve-hindistan-avrupa-ni>, 17 Nisan 2007.

⁵⁷² (Çevrimiçi) http://www.mehmeterdur.com/page/%C3%A7evreciler_otopan_adl%C4%B1_gemiye_t%C3%BC.htm, 4 Ağustos 2007.

Türkiye’ye zehirli atık ithali yasak olmakla birlikte, İzmir Aliğa’daki ‘gemi sökümü’ sırasında tehlikeli atıkların çevreye dağıldığı ileri sürülmektedir. Uluslararası çevre örgütü Greenpeace’in Türkiye’deki gemi söküm yeri olan Aliğa ile ilgili inceleme raporunda, ‘hurda gemi’ sökümü sırasında başta asbest olmak üzere kalıcı organik kirleticiler ve ağır metallerin çevreye gelişigüzel boşaltıldığı belgelenmiştir. Rapora göre Aliğa’ya çoğu yabancı bayraklı, gövdeleri ile makine aksamında zehirli maddeler bulunan 20 yaşın üzerinde gemiler söküme getirilmektedir. Sökülen parçalar çevreye kontrolsüzce atılmakta, çevre son derece tehlikeli bir biçimde kirletilmektedir. Greenpeace’in 2002 yılında bölge ve çevresinden aldığı numunelerde yüksek oranda asbest, madensel yağ, ağır metal, poliaromatik hidrokarbon (PAH), poliklorlubifeniller ve organotin adlı çoğu kanserojen kirletici maddeler saptanmıştır. Gemi sökümünden elde edilen hurda demir Aliğa’daki demir-çelik fabrikalarına ve Balıkesir ile Denizli’deki hurdacılara gönderilmektedir. Değerli parçalar ise ikinci el makine aksamı veya dekoratif malzeme olarak kayıtdışı satılmaktadır. Greenpeace’in tespitlerine göre gemi gövdelerinin kesimi için oksijen kaynağı kullanılırken, bu işi yapan işçilerin büyük bölümü maske ve koruyucu gözlük takmayı ihmal etmektedir. Aliğa’da gemilerin yüzde 90’ı suda kalacak şekilde söküldüğünden, tüm petrol ve madeni yağlar denize dökülmektedir. Hiçbir şirkette sıvı atıkların çevreye yayılmasını önleyecek dok sistemi kurulmamıştır. Analiz sonuçları, gemi söküm tesislerindeki toprağın da madenî yağlarla kirlendiğini göstermektedir. Tesislerdeki hurdacılar, gemilerden çıkan elektrik kablolarını alıp içindeki bakırı satmaktadır. Bakırın alınması için de üzerindeki plastik kablolar eritilmektedir. Bu sırada çoğu PVC içeren bu malzemeler çevreye ‘dioksin’ ve ‘furan’ gibi yüksek derecede kanserojen gazlar yaymaktadır. Gemi sökümünden arta kalan tehlikeli ve zehirli atıklar, hiçbir ayrıma tâbi tutulmaksızın hemen yakındaki bir arsaya boşaltılmaktadır. Sıvı atıklar ise küçük tanklarda ve çukurlarda toplanıp, daha sonra tesislerde yakılmaktadır. Bir kısmı da TUPRAŞ rafinerisine gönderilmektedir. Atık alanında ise toprak kirliliğini önlemek için hiçbir önlem alınmamaktadır.⁵⁷³

⁵⁷³ (Çevrimiçi) <http://www.savaskarsitlari.org/arsiv.asp?ArsivTipID=5&ArsivAnaID=5270>, 2 Aralık 2007.

SONUÇ

Tehlikeli atıklar ve sınırötesi taşınmaları çevre hukuku ve bu atığın büyük bir bölümünün taşındığı deniz hukuku bağlamında ele alınması gereken bir sorundur. Böylesi atıkların sınırötesi taşınımı sözkonusu olduğunda, sorun ulusal olmaktan çıkarak uluslararası bir nitelik kazanmakta ve uluslararası hukukun bir konusu haline gelmektedir. Öte yandan, tehlikeli atıkların sınırötesi taşınımından kaynaklanan problemlerin insan haklarıyla ilgili boyutları da bulunmaktadır.

Yirminci yüzyılın ikinci yarısı, çevre sorunlarının sınır aşan niteliğinin tüm dünyada belirgin bir şekilde hissedilmesine paralel olarak, uluslararası düzeyde çözümlerin geliştirilmesine yönelik çalışmaların da yoğunlaştığı bir dönem haline gelmiştir. Çevre sorunları, artık sadece sanayileşmiş ülkeleri etkileyen kirlilik açısından düşünülmemekte, gezegenimizi, tüm insanlığı ve gelecek nesilleri tehdit eden dünya çapında bir tehlike olarak görülmektedir. Günümüzde ulusal, bölgesel ve uluslararası düzeyde önlem alınmasını gerektiren çevresel sorunların yaygın, ciddi ve karmaşık karakteri hakkında, istenen düzeyde olmasa da, giderek artan dünya çapında bir bilinç oluştuğu görülmektedir.

Bu bilinçle, insan haklarıyla ilgi yönleri de dâhil olmak üzere çok boyutlu ele alan bir bakış açısı sayesinde, çevre hukukundan çevresel haklara doğru bir ilerleme ve geçiş mümkün olmuştur. Bu geçiş, 1972 tarihli Stockholm Bildirgesi'nin 1. İlkesinde açıkça ifade edilmiştir. “İnsanın, haysiyetli ve mutlu bir yaşamı mümkün kılan nitelikte bir çevrede, özgürce, eşitlik içinde ve yeterli yaşam koşullarına sahip olarak yaşamaya hakkı vardır ve insan, şimdiki ve gelecekteki nesiller için çevreyi korumak ve geliştirmekle yükümlüdür.” O zamandan beri, çevresel hakların hukukî temelini sağlamlaştıran ve çevrenin korunması, kalkınma ve insan haklarının geliştirilmesi arasında var olan bağlantıya vurgu yapan çok sayıda ulusal, bölgesel ve uluslararası belge oluşturulmuştur. Bunlardan en önemlisi, tehlikeli atıkların sınırötesi taşınımını düzenleyen ‘Tehlikeli Atıkların Sınırlarötesi Taşınımının ve Bertarafının Kontrolüne İlişkin Basel Sözleşmesi’dir.

Basel Sözleşmesi ile gerçekleştirilen dünya çapındaki ortak işbirliği, “kirleten öder” prensibi üzerinde temellendirilmiş olan, sanayileşmiş ülkelerin özel sorumlulukları ve geliştirmekte olan ülkelerin sorunları ve ihtiyaçlarına göre farklılaştırılmış bir sorumluluk ilkesini ortaya çıkarmıştır. Çevre sorunları nedeniyle bugün “uluslararası sorumluluk” anlayışı önemli ölçüde değişmiştir. Daha önceleri devletin yaptığı eylem ve işlemlerden dolayı başka bir devletin zarar görmesi halinde “kusur sorumluluğu” aranırken, bugün bir devletin sorumlu olabilmesi için, ortaya bir zararın çıkması yeterli kabul edilmektedir. Bir başka deyişle daha önce kusura dayalı bir sorumluluk anlayışı sözkonusu iken, çevre sorunlarının sınır aşan özelliğinden dolayı bugün daha çok “kusursuz sorumluluk / sebep sorumluluğu” ilkesi geçerlidir.

Basel Sözleşmesi’nin, tehlikeli atıkların sınırötesi taşınımının düzenlenmesi açısından son derece önemli bir adım olduğu açıktır. Bununla birlikte, kelimeler nasıl tek başlarına çevrenin temizlenmesi için yeterli değilse, anlaşmaların da tek başlarına çözüm olmadıklarını vurgulamak gerekir. Yerkürenin ve yerkürede yaşayan toplulukların yüz yüze geldiği ve zamanla daha da ağırlaşacağı tahmin edilen çevre sorunları, uluslararası ve ulusal düzeydeki hukukî ve kurumsal yapı ile çelişki halindedir. Bir başka deyişle, ulusal ve uluslararası hukuk, olayların gerisinde kalmaktadır.

Yaşam hakkı, sağlık hakkı, yeterli bir yaşam standardı hakkı, yeterli besin, barınma, eğitim, çalışma hakları, kültürel haklar, ayrımcılığa uğramama hakkı, bireylerin kişiliklerini geliştirme hakları, kişilerin ve ailelerin güvenlik hakkı, kalkınma ve barış hakları gibi bir dizi insan hakkı, sağlıklı bir çevre olmazsa tam anlamıyla kullanılamaz. Bu çerçevede, bazı insanların, halkların ya da grupların çevresel tehlikeler ve doğal felaketlere karşı son derece savunmasız olduğu gerçeği göz ardı edilmemelidir. Bunun en çarpıcı örneğini tehlikeli ve zehirli maddelerin ve atıkların, geliştirmekte olan ülkelere transferi oluşturmaktadır.

Tehlikeli atıkların sınırötesi taşınımında gelişmiş ülkelere gelişmemiş ülkelere doğru bir akışın sözkonusu olması, konunun ekonomik gelişmişlik ve imkânsızlıklarla bağlantılı olduğunu gözler önüne sermektedir. Gelişmemiş ülkeler

üzerindeki ekonomik baskıdan kaynaklanan sorunların, salt uluslararası anlaşmalarla çözümlenebileceğini düşünmekse, uluslararası ekonomik ilişkilerin yapısını kavrayamamaktan kaynaklanan aşırı bir iyimserlik olacaktır.

Uluslararası düzeyde bir çevre hukukunun ve buna bağlı olarak tehlikeli atıklarla ilgili uluslararası düzenlemelerin ve Basel Sözleşmesi'nin istenilen düzeyde etkin olabilmesi için, "çevre değerleri"nin toplumların ortak değerleri olarak kabul edilmesi gerekir. Toplumsal alanda çevre konusunda bir farkındalığın oluşması, çevreye ilişkin uluslararası düzenlemelerin daha kolay uygulamaya geçirilebilmesi ve bu yolla siyasal iktidarlar üzerinde kamuoyu baskısı kurulması bakımından önem taşımaktadır.

Tehlikeli atıklardan korunmanın güvencesi olan çevre hakkının, bütün insan haklarının kullanılmasını teminat altına almayı amaçlayan kararlı bir eylem planı ortaya konulmadan tek başına korunabilmesi mümkün değildir. Çevre hakkına uygulanabilir bir nitelik kazandırmak, bu hakkın maddi kısımlarına (yaşam, sağlık vb.) işlerlik kazandırmaya yönelik kalkınma stratejileri oluşturulmasıyla mümkün olabilir. Diğer yandan, çevre hakkının tanınması, her düzeyde herkesin taahhüdünü ve katılımını gerektirmektedir.

Uluslararası sözleşmelere konu olan çevresel düzenlemeler, çevre sorunlarının özelliği gereği çok boyutlu bir görünüm sergilemektedir. Açıkçası yeryüzünde nerede bir kirlenme ortaya çıkmışsa, onunla ilgili uluslararası bir sözleşme oluşturulmuş ya da oluşturulmaya çalışılmaktadır. Sözleşmenin imzalanmasından sonra uygulanması ve denetlenmesi sorunu da tam olarak çözülebilmiş değildir. Her ne kadar uluslararası sözleşmelerde sözleşmeye ilişkin herhangi bir sorun çıkması durumunda sorunun nasıl bir yöntemle çözüleceği belirtilmekteyse de, konuyla ilgili ihtilaflar bitmiş değildir. Benzer sorunlar Basel Sözleşmesi bağlamında da ortaya çıkmaktadır.

Tehlikeli atıkların kontrolü ve yönetimi oldukça zordur. Kural koymak özel bir çaba gerektirse de konulan kuralı uygulamaya koyabilmek çok daha büyük önem taşımaktadır. Bu noktada, icra eden kural koyandan daha önemli hale gelmektedir. Uluslararası hukukî düzenlemelerin etkin olarak uygulanmamasından Türkiye dâhil

birçok ülke mağdur olmaktadır. Riski azaltmak için öncelikle imalat sanayiinde, daha az atık üreten teknolojilerin geliştirilmesi yönündeki çalışmalar yürütülmeli, temiz üretim teknolojileri uygulamaları yaygınlaştırılmalı, gerekli eğitim ve teşvikler sağlanmalı ve bu konuda araştırma ve geliştirme çalışmalarına önem verilmelidir. Tehlikeli atıkların kontrol edilmesi ve yasadışı trafiğinin önlenmesi amacıyla, tehlikeli atıkların envanterinin ve izleme merkezlerinin oluşturulması, ülkeler arasında tehlikeli atık trafiğinin önlenmesine yönelik bilgi paylaşımının daha hızlı ve etkin hale getirilmesi, kirlilik durumuna karşı da acil müdahale programlarının hazırlanması ve bunların uygulamaya aktarılması gerekmektedir.

Bütün bunlar, yapılacak düzenleme ve alınan önlemlerin “kirliliğin kaynağında önlenmesi” hedefine yönelmesi gerektiğini göstermektedir. Çünkü kirliliğin oluşmasından sonra, kirliliği bertaraf etmek için yapılacak harcama ve yatırımların maliyeti son derece yüksek olup, kaynağında önlemek ve yatırım esnasında çevresel önlemler almak daha ucuza mal olmaktadır. Tehlikeli atık yönetiminde temel ilke, öncelikle atıkların kaynağında azaltılması, kaçınılmaz olarak ortaya çıkan atıkların geri kazanılarak yeniden kullanılması, bunun mümkün olmaması halinde de, nihai olarak bertaraflarının sağlanmasıdır. Bu nokta hem ekonomik hem de çevresel açıdan etkili bir atık yönetiminin temelini oluşturmaktadır.

AB adaylık süreci, çevre ve sürdürülebilir kalkınma konusundaki mevzuatımızı AB mevzuatına uyumlaştırmaya zorladığından, ilgili kurumlarımızın tehlikeli atıklar üzerindeki çalışmaları yoğun bir şekilde devam etmektedir. Bazı eylem planları ve taslak mevzuatlar hazırlanmış durumdadır. Türkiye’nin önündeki en önemli sorun, imzaladığı veya kabul ettiği uluslararası hukukî araçların uygulanması yönünde kararlı bir idare ile kurumlar arasındaki koordinasyon ve kaynak eksikliğidir. Ülke kaynaklarının bu alana daha çok ayrılması ile kurumsal yapılar güçlendirilerek koordinasyon eksikliği de giderilebilecektir.

EK

TEHLİKELİ ATIKLARIN SINIRLARÖTESİ TAŞINIMININ VE BERTARAFININ KONTROLÜNE İLİŞKİN BASEL SÖZLEŞMESİ

28 Aralık 1993 tarihli ve 3957 sayılı Kanun ile onaylanması uygun bulunan bu sözleşme, 7 Mart 1994 tarihli ve 94/5419 sayılı Bakanlar Kurulu Kararıyla onaylanarak, 15 Mayıs 1994 tarih ve 21935 sayılı Resmî Gazete’de yayınlanmıştır.

GİRİŞ

Bu Sözleşmeye taraf olan devletler; tehlikeli atıklarla diğer atıkların ve bunların sınırlarötesi taşınımının insan sağlığı ile çevrede yol açtığı zarar tehlikesinin bilincinde olarak,

Tehlikeli atıklarla diğer atıkların giderek artan oluşum, karmaşıklığı ve sınırlarötesi taşınımının insan sağlığı ve çevre için büyüyen bir tehdit oluşturduğunun farkında olarak,

İnsan sağlığını ve çevreyi, bu atıkların yarattığı tehlikelerden korumanın en etkin yolunun, atıkların oluşumunu miktar ve/veya tehlike potansiyeli açısından asgari düzeye indirmek olduğunun da farkında olarak,

Bertaraf yerleri neresi olursa olsun, sınırlarötesi taşınımları da dâhil olmak üzere, tehlikeli atıkların ve diğer atıkların yönetiminin, insan sağlığı ve çevre ile tutarlı olabilmesini sağlamak amacıyla, Devletler’in gerekli tedbirleri almaları hususunda ikna olarak,

Atık üreticilerinin bertaraf yerleri neresi olursa olsun, tehlikeli atıkların ve diğer atıkların, insan sağlığı ve çevre ile tutarlı bir şekilde nakli ve bertarafı konusundaki görevlerini yerine getirmeleri hususunun Devletler tarafından temin edilmesi gereğini göz önünde bulundurarak,

Yabancı tehlikeli atıkların ve diğer atıkların kendi bölgesine girmesi veya bertaraf edilmesini yasaklamak konusunda Devletler’in hükümlerlik haklarını tümüyle kabul ederek,

Tehlikeli atıkların sınırlarötesi taşınımının ve bertarafının, başka Devletler’de, özellikle de gelişmekte olan ülkelerde bertarafının yasaklanması konusunda giderek artmakta olan isteği de göz önüne alarak,

Tehlikeli atıkların ve diğer atıkların, çevre ve etkin yönetim ilkeleri ile uyum içinde olduğu sürece, üretilmiş oldukları Devlet’te bertaraf edilmeleri hususunda ikna olarak,

Bu atıkların oluştukları Devlet’ten başka bir Devlet’e sınırlarötesi taşınımına ancak, insan sağlığına ve çevreye zarar vermeyecek şartlar altında ve bu Sözleşme hükümleri çerçevesinde gerçekleştiği takdirde, izin verilmesi gerektiği hususunun da bilincinde olarak,

Tehlikeli atıkların ve diğer atıkların artan kontrolünün, bu atıkların çevresel açıdan tutarlı bir şekilde yönetimi ve sınırlarötesi taşınımının azaltılması konusunda teşvik edici bir işlev göreceğini dikkate alarak,

Tehlikeli atıkların Devletler arasında sınırlarötesi taşınımının kontrolü ve bu taşınımına ilişkin bilgilerin gereğince değişimine ilişkin tedbirlerin Devletler tarafından alınması hususunda ikna olarak,

Tehlikeli maddelerin taşınmasına ilişkin olarak çevrenin korunması konusunda bir dizi uluslararası ve bölgesel anlaşmanın ele alındığını göz önünde bulundurarak,

Birleşmiş Milletler İnsan Çevresi Konferansı (Stockholm, 1972) Bildirgesi’ni, Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP) Yönetim Konseyi’nin 17 Temmuz 1987 tarihli, 14/30 sayılı kararıyla kabul edilen Tehlikeli Atıkların Çevreyle Uyumlu Bir Şekilde Yönetimine İlişkin Kahire İlkeleri’ni, Birleşmiş Milletler Tehlikeli Malların Taşınması Uzmanlar Komitesi tarafından 1957 yılında formüle edilen ve her iki yılda bir güncelleştirilen tavsiyelerini, Birleşmiş Milletler sistemi içinde kabul edilen ilgili tavsiye, bildirge, belge ve yönetmeliklerle, diğer uluslararası ve bölgesel örgütler tarafından yapılan etüt ve çalışmaları dikkate alarak,

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu’nun otuzyedinci oturumunda (1982) kabul ettiği Dünya Tabiat Sözleşmesi ruhunu, ilke, hedef ve işlevlerini, insan çevresinin ve doğal kaynakların korunmasına ilişkin, etik kurallar olarak kabul ederek,

Devletler’in, insan sağlığının ve çevrenin korunmasına ilişkin uluslararası yükümlülük-lerini yerine getirmek zorunda olduklarını ve uluslararası hukuk uyarınca sorumlu olduklarını onaylayarak,

Bu sözleşme hükümlerinin veya Sözleşme protokollerinden herhangi birinin ihlali halinde, anlaşmaların ilgili uluslararası kanunları uygulayacağını kabul ederek,

Tehlikeli atıkların ve diğer atıkların oluşumunu en aza indirmek amacıyla, çevreyle tutarlı düşük atık üreten teknolojilerin, yeniden değerlendirme alternatiflerinin, bakım ve yönetim sistemlerinin geliştirilmesi ve uygulanması gereğinin bilincinde olarak,

Tehlikeli atıkların ve diğer atıkların sınırlarötesi taşınımının kontrolü gereğine ilişkin, giderek büyüyen uluslararası ilginin ve bu taşınımın mümkün olabildiği ölçüde en aza indirilmesi gereğinin de bilincinde olarak,

Tehlikeli atıklar ve diğer atıklar konusunda, sınırlarötesi yasadışı trafiğin yarattığı sorunlardan kaygı duyarak,

Gelişmekte olan ülkelerin, tehlikeli atıkların ve diğer atıkların yönetimi konusunda sınırlı olanaklarının olduğunu da dikkate alarak,

Kahire İlkeleri ve UNEP Yönetim Konseyi'nin Çevre Koruma Teknolojisi Transferinin geliştirilmesine ilişkin 14/16 sayılı kararı ruhu çerçevesinde, mahalli olarak üretilen tehlikeli atıkların ve diğer atıkların uygun bir şekilde yönetimine ilişkin teknolojinin özellikle gelişmekte olan ülkelere transfer edilmesi gereğini kabul ederek,

Tehlikeli atıkların ve diğer atıkların, ilgili Uluslararası Sözleşmeler ve tavsiye kararları uyarınca taşınması gereğini de kabul ederek,

Tehlikeli atıkların ve diğer atıkların sınırlarötesi taşınımına, bu atıkların taşınmasının ve nihai bertarafının sadece çevreyle uyumlu bir şekilde gerçekleştirilmesi durumunda, izin verilmesi gereğine ikna olarak,

İnsan sağlığını ve çevreyi, tehlikeli atıkların ve diğer atıkların oluşumu ve yönetiminden kaynaklanabilecek olumsuz etkilerden sıkı kontrol yoluyla korumaya kararlı olarak,

Aşağıdaki hususlar üzerinde anlaşmaya varmışlardır:

Madde 1 - Sözleşme'nin Kapsamı;

1. Bu Sözleşmenin amaçları açısından, sınırlarötesi taşınımına konu olan aşağıdaki atıklar, "tehlikeli atıklar" olarak değerlendirilecektir.

a) Ek III'te belirtilen özelliklerden herhangi birine sahip olmaları kaydıyla, Ek I'de belirtilen kategorilerden herhangi birine ait olan atıklar; ve

b) Yukarıdaki (a) fıkrasına dâhil olmadıkları halde, ihracatçı, ithalatçı veya transit Tarafın kendi mevzuatına göre tehlikeli olarak tanımladığı veya tehlikeli olduğuna inanılan atıklar,

2. Ek II'de belirtilen kategorilerden herhangi birine ait olan ve sınırlarötesi taşınımına konu olan atıklar, bu Sözleşme amaçları açısından "diğer atıklar" olarak tanımlanacaktır.

3. Radyoaktif maddelere ilişkin uluslararası belgeler de dâhil olmak üzere, diğer kontrol sistemine tabi olan radyoaktif atıklar bu sözleşme kapsamı dışındadır.

4. Gemilerin normal işlemlerinden doğan ve deşarjı başka bir uluslararası belgeye konu olan atıklar, bu Sözleşme kapsamı dışındadır.

Tanımlar

Madde 2 - Bu Sözleşmenin amaçları açısından;

1. "Atıklar", ulusal kanunlar hükümleri uyarınca bertaraf edilen, edilmesi düşünülen veya gereken madde veya nesnelerdir.

2. "Yönetim", bertaraf alanlarının bertaraf sonrası bakımı da dâhil olmak üzere, tehlikeli atıkların veya diğer atıkların toplanması, nakli ve bertarafı anlamına gelecektir.

3. "Sınırlarötesi taşınım", söz konusu taşınım olayında en az iki Devlet'in olması şartıyla, tehlikeli atıkların veya diğer atıkların, bir Devlet'in ulusal yetkileri altındaki alana veya bu alandan geçerek, diğer bir Devlet'in ulusal yetkileri altındaki alana veya bu alandan geçerek herhangi bir Devlet'in ulusal yetki alanları içinde olmayan bir alana taşınması anlamına gelecektir.

4. "Bertaraf", bu Sözleşme'nin IV no.lu Ek'inde belirtilen işlemlerden herhangi biri anlamına gelecektir.

5. "Onaylı saha veya tesis", tehlikeli atıkların veya diğer atıkların bertarafı için, saha veya tesisin bulunduğu Devlet'in ilgili makamı tarafından, bu amaç için, yetki veya izin verilen saha veya tesis anlamına gelecektir.

6. "Yetkili makam", ilgili Tarafın uygun göreceği coğrafi alanlar içinde, tehlikeli atıkların veya diğer atıkların sınırlarötesi taşınımına ilişkin bildirim ve bilgileri almak ve bu bildirim, 6. madde uyarınca cevap vermek üzere sorumlu olabilecek bir taraf tarafından tayin edilen resmi makam anlamına gelecektir.

7. "Odak noktası", 5. maddede atıfta bulunulan Taraf'ın 13. ve 15. maddelerde hükme bağlandığı şekilde bilgi almak ve vermekle sorumlu organı anlamına gelecektir.

8. “Tehlikeli atıkların veya diğer atıkların çevreyle uyumlu bir şekilde yönetimi”, tehlikeli atıkların veya diğer atıkların, insan sağlığını ve çevreyi bu atıklardan kaynaklanabilecek olumsuz etkilerden koruyacak şekilde yönetilmesini sağlamak üzere tüm pratik tedbirlerin alınması anlamına gelecektir.
9. “Bir devletin ulusal yetkisi altındaki alan”, bir Devlet’in insan sağlığı ve çevrenin korunması hususunda, uluslararası kanunlara uygun olarak, idari ve düzenleyici sorumluluğu altındaki kara, deniz ve hava sahası anlamına gelecektir.
10. “İhracatçı Devlet”, tehlikeli atıkların veya diğer atıkların sınırlarötesi taşınımının başladığı veya başlanmasının planlandığı Taraf anlamına gelecektir.
11. “İthalatçı Devlet”, tehlikeli atıkların veya diğer atıkların bertaraf edilmek veya herhangi bir devletin ulusal yetkisi altında bulunmayan bir alanda bertaraf edilmeden önce yükleme yapılması amacıyla sınırlarötesi taşınımının yöneldiği veya planlandığı taraf anlamına gelecektir.
12. “Transit Devlet”, ihracatçı veya ithalatçı Devlet dışında, tehlikeli atıkların veya diğer atıkların geçtiği veya geçişinin planlandığı Devlet anlamına gelecektir.
13. “İlgili Devletler”, Taraf olsun veya olmasınlar, ihracatçı ve ithalatçı Devletler ile transit Devletler anlamına gelecektir.
14. “Şahıs”, herhangi bir özel veya hükmi şahıs anlamına gelecektir.
15. “İhracatçı”, ihracatçı Devlet’in yetkisi altında tehlikeli atıkların veya diğer atıkların ihracatını yürüten herhangi bir şahıs anlamına gelecektir.
16. “İthalatçı”, ithalatçı Devlet’in yetkisi altında, tehlikeli atıkların veya diğer atıkların ithalatını yürüten herhangi bir şahıs anlamına gelecektir.
17. “Taşıyıcı”, tehlikeli atıkların veya diğer atıkların nakliyesini gerçekleştiren herhangi bir şahıs anlamına gelecektir.
18. “Üretici”, faaliyetleri ile tehlikeli atıkları veya diğer atıkları üreten herhangi bir şahıs veya, bu şahıs bilinmiyorsa, bu atıkları kontrolü ve/veya mülkiyeti altında tutan şahıs anlamına gelecektir.
19. “Bertaraf edici”, kendisine tehlikeli atıkların veya diğer atıkların sevkiyatının yapıldığı ve bu atıkların bertarafı işlemini yürüten herhangi bir şahıs anlamına gelecektir.
20. “Politik ve/veya ekonomik bütünleşme teşkilatı”, hükümler Devletler’in oluşturduğu ve üye Devletler’in, işbu Sözleşme’nin kapsamına giren hususlardaki yetkiyi devretmiş oldukları ve kendi iç usulleri uyarınca, bu Sözleşme’yi imzalamak, tasdik veya kabul etmek, onamak, resmen teyid etmek veya katılmak yetkisine sahip teşkilat anlamına gelecektir.
21. “Yasadışı trafik”, tehlikeli atıkların veya diğer atıkların 9. maddede belirtildiği şekilde sınırlarötesi taşınımı anlamına gelecektir.

Tehlikeli Atıkların Ulusal Tanımı

Madde 3 - 1. Taraflar bu Sözleşme’ye Taraf olduktan sonra altı ay içinde, kendi ulusal mevzuatına göre tehlikeli olarak tanımlanan veya düşünülen, Ek I ve II’de listelenenler dışındaki atıkları ve atıklara uygulanabilir, sınırlarötesi taşınım usulleriyle ilgili gereklilikleri, Sözleşme Sekreteryası’na bildirecektir.

2. Taraflar, 1. fıkra uyarınca temin etmiş oldukları bilgilerde meydana gelebilecek herhangi bir önemli değişikliği sonradan Sekreteryaya bildirir.

3. Sekreteryaya, 1. ve 2. fıkralar uyarınca almış olduğu bilgileri derhal tüm Taraflar’a bildirecektir.

4. Taraflar Sekreteryaya tarafından 3. fıkra kapsamında kendilerine iletilen bilgilerin, ihracatçılarına aktarılması için sorumlu olacaktır.

Genel Yükümlülükler

Madde 4 - 1. a) Bertaraf amacıyla tehlikeli atıkların veya diğer atıkların ithalini yasaklama hakkını kullanan Taraflar, kararlarını 13. madde uyarınca diğer Taraflar’a bildireceklerdir.

b) Taraflar, kendilerine (a) bendi uyarınca bildirimde bulunulduğunda, tehlikeli atıkların veya diğer atıkların ithalini yasaklamış bulunan Taraflar’a, bu atıkların ihracatını yasaklayacak veya bu ihracat işlemine izin vermeyeceklerdir.

c) İthalatçı Devlet’in tehlikeli atıkların ve diğer atıkların ithalini yasaklamadığı durumlarda, ithalatçı Devlet söz konusu ithalata yazılı olarak rıza göstermediği takdirde Taraflar, tehlikeli atıkların veya diğer atıkların ihracatını yasaklayacak veya bu ihracat işlemine izin vermeyeceklerdir.

2. Taraflar, aşağıdaki hususlarda gerekli tedbirleri alacaktır:

- a) Toplumsal, teknolojik ve ekonomik hususları da göz önüne alarak, tehlikeli atıkların ve diğer atıkların oluşumunun asgariye indirilmesini temin etmek;
- b) Bertaraf yerleri ne olursa olsun, tehlikeli atıkların ve diğer atıkların çevreyle uyumlu yönetimi amacıyla, mümkün olduğu ölçüde kendi içinde yer seçecek uygun bertaraf tesislerini temin etmek;
- c) Tehlikeli atıkların veya diğer atıkların yönetiminde görev alan şahısların, bu yönetim işleminden kaynaklanan tehlikeli atıkların ve diğer atıkların yaratacağı kirliliği önlemek ve kirlilik oluştuğu takdirde de, bu kirliliğin insan sağlığı ve çevre üzerindeki sonuçlarını asgariye indirmek için gereken tedbirleri almasını temin etmek;
- d) Tehlikeli atıkların ve diğer atıkların sınırlarötesi taşınımında bu atıkların asgari seviyeye indirilen miktarının çevreyle uyumlu ve etkin yönetiminin garantisini ve insan sağlığını ve çevreyi, bu taşınımın olumsuz etkilerinden koruyacak şekilde yürütülmesini temin etmek;
- e) Tehlikeli atıkların veya diğer atıkların, mevzuatları gereğince tüm ithalatları yasaklamış olan veya bu atıkların, Taraflar'ın ilk toplantılarında kararlaştırılacakları kriterlere göre çevreyle tutarlı bir şekilde yönetilmeyeceğine inanan Taraf bir Devlet'e ve ekonomik ve/veya politik bütünlük teşkilatına üye Taraf Devletler'e ve özellikle de gelişmekte olan ülkelere ihracına izin vermemek;
- f) Tehlikeli atıkların ve diğer atıkların öngörülen sınırlarötesi taşınımına ait bilgilerin, Ek V A uyarınca, söz konusu taşınım işleminin insan sağlığı ve çevre üzerindeki etkilerini de açıkça belirtecek şekilde ilgili Devletler'e temin edilmesi hususunu hükme bağlamak;
- g) Çevreyle tutarlı bir şekilde yönetilmeyeceğine inandığı tehlikeli atıkların ve diğer atıkların ithalini önlemek;
- h) Tehlikeli atıkların ve diğer atıkların çevreyle tutarlı bir şekilde yönetimini geliştirmek ve yasadışı trafiği engellemek amacıyla, bu atıkların sınırlarötesi taşınımına ilişkin bilgilerin açıklanması da dâhil olmak üzere, doğrudan ya da Sekreteryaya aracılığıyla diğer Taraflar'la ve ilgili teşkilatlarla işbirliğinde bulunmak;
3. Taraflar, tehlikeli atıkların ve diğer atıkların yasadışı trafiğinin suç olduğunu gözönünde bulunduracaklardır.
4. Bu Sözleşme'yi ihlal eden fiillerin önlenmesi ve cezalandırılmasına ilişkin tedbirler de dâhil olmak üzere, Sözleşme hükümlerinin tatbiki için gereken hukuki, idari ve diğer tedbirler Taraflar'ca alınacaktır.
5. Taraflar, tehlikeli atıkların veya diğer atıkların Taraf olmayan ülkelere ihracına veya bu ülkelerden ithaline izin vermeyeceklerdir.
6. Taraflar, sınırlarötesi taşınımına konu olsun olmasın, tehlikeli atıkların veya diğer atıkların, 60° güney enleminin güneyindeki alanlarda bertaraf edilmek üzere ihracına izin vermemeyi kabul ederler.
7. Taraflar ayrıca aşağıdaki hususları yerine getireceklerdir:
- a) Tehlikeli atıkların veya diğer atıkların taşınımı veya bertarafı hususunda yetki veya izin verilmedikçe, ulusal yargı yetkisi altında şahısların bu işlemleri yerine getirmelerini yasaklamak;
- b) Sınırlarötesi taşınımına konu olacak tehlikeli atıkların veya diğer atıkların, paketlenme, etiketleme ve nakliyat alanlarında genel olarak kabul görmüş uluslararası kurallara ve standartlara göre paketlenmesi, etiketlenmesi ve nakledilmesi ve uluslararası düzeyde kabul edilmiş, ilgili uygulamalara itina gösterilmesi hususunu hükme bağlamak;
- c) Tehlikeli atıkların ve diğer atıkların bertaraf yerlerine doğru sınırlarötesi taşınımının başladığı yerde, bu atıklarla birlikte bir dolaşım belgesinin bulunması gereğini hükme bağlamak.
8. Taraflar, ihraç edilecek tehlikeli atıkların veya diğer atıkların, ithalatçı Devlet'te veya başka bir yerde çevreyle tutarlı bir şekilde yönetilmeleri gereğini hükme bağlayacaktır. Bu Sözleşme'ye tabi atıkların çevreyle tutarlı yönetimine ilişkin teknik ilkeler, Taraflar'ın yapacakları ilk toplantıda kararlaştırılacaktır.
9. Taraflar, sadece aşağıda belirtilen şartlar gerçekleştiği takdirde, tehlikeli atıkların ve diğer atıkların sınırlarötesi taşınımına izin verilmesini temin etmek için gereken tedbirleri alacaklardır;
- a) İhracatçı Devlet'in, söz konusu atıkların çevreyle uyumlu bir biçimde bertarafı için gerekli teknik kapasiteye, gerekli tesislere veya uygun bertaraf sahalarına sahip olmaması; veya
- b) Söz konusu atıklara, ithalatçı Devlet'in yeniden değerlendirme ve işleme sanayileri tarafından hammadde olarak ihtiyaç duyulması; veya
- c) Söz konusu sınırlarötesi taşınımın, Taraflar'ın bu Sözleşme amaçlarından farklı olmamak şartıyla kararlaştırılacakları kriterlere göre yapılması.

10. Tehlikeli atıkların veya diğer atıkları oluşturan Devletler'in, bu atıkların çevreyle tutarlı bir şekilde yönetilmesi gereğini hükme bağlamak hususundaki Sözleşme yükümlülükleri, hiçbir şart altında ithalatçı veya transit Devlet'e devredilemez.

11. İşbu Sözleşme'de yer alan hiç bir hüküm, Taraflar'ın, insan sağlığı ve çevreyi daha iyi korumak amacıyla, işbu Sözleşme hükümleriyle tutarlı ve uluslararası hukuka uygun ilave şartlar koymasını engellemeyecektir.

12. İşbu Sözleşme'de yer alan hiç bir hüküm, Devletler'in, uluslararası hukuk kuralları uyarınca tespit edilen karasuları üzerindeki hükümlerlik haklarını, kendi münhasır ekonomik bölgelerinde ve kıta sahanlıklarında uluslararası hukuk kurallarına göre sahip oldukları hükümlerlik haklarını ve yargı yetkilerini ve tüm Devletler'in uçak ve gemilerinin, uluslararası hukukta hükme bağlanan ve ilgili uluslararası belgelerde yansıtılan seyrû sefer haklarını ve serbestilerini kullanmalarını hiç bir şekilde etkilemeyecektir.

13. Taraflar, diğer Devletler'e özellikle de gelişmekte olan ülkelere ihraç edilen tehlikeli atıkların ve diğer atıkların miktarını ve/veya kirlilik potansiyelini azaltabilmek imkânlarını periyodik olarak gözden geçireceklerdir.

Yetkili Makamların ve Odak Noktasının Tayini

Madde 5 - İşbu Sözleşme'nin uygulanmasını kolaylaştırmak amacıyla Taraflar;

1. Bir ya da daha fazla sayıda yetkili makam ve bir odak noktası tayin veya tesis edeceklerdir. Transit devlet durumunda, bildirim almak üzere bir yetkili makam tayin edilecektir.

2. İşbu Sözleşme'nin kendileri için yürürlüğe girmesini takip eden üç ay içinde, odak noktası ve yetkili makamlar olarak tayin ettikleri organlarını Sekreteryaya'ya bildireceklerdir.

3. 2. fıkra uyarınca görevlendirdikleri organlardaki herhangi bir değişikliği, karar tarihinden itibaren bir ay içinde Sekreteryaya'ya bildireceklerdir.

Taraflar Arasında Sınırlarötesi Taşınım

Madde 6 - 1. İhracatçı Devlet, tehlikeli atıkların veya diğer atıkların öngörülen sınırlarötesi taşınımını ilgili Devlet'in yetkili makamına yazılı olarak bildirecek veya üretici yahut ihracatçının, ihracatçı Devlet'in yetkili makamları aracılığıyla yazılı bildirimde bulunması hususunu hükme bağlayacaktır. Bu bildirim, Ek V A'da verilen bilgileri ve beyanları içerecek ve ithalatçı Devlet'in kabul edebileceği bir dilde yazılacaktır. İlgili Devletler'in her birine sadece bir bildirim gönderilmesi gerekmektedir.

2. İthalatçı Devlet, söz konusu taşınım şartlı veya şartsız olarak rıza gösterdiğini, izin vermeyi reddettiğini veya ek bilgi istediğini belirten yazılı cevabını bildirimde bulunan tarafa gönderecektir. İthalatçı Devlet'in kesin cevabının bir nüshası, taraf olan ilgili Devletler'in yetkili makamlarına gönderilecektir.

3. İthalatçı Devlet,

a) Bildirimde bulunan tarafın, ithalatçı Devlet'in yazılı muvafakatını aldığını; ve

b) Tehlikeli atıkların veya diğer atıkların çevreyle tutarlı bir şekilde yönetimine ilişkin bir sözleşmenin, ihracatçı ile bertaraf edici arasında imzalanmış olduğuna dair ithalatçı Devlet'in vereceği yazılı teyidin, bildirimde bulunan tarafın eline geçtiğini belgeleyen yazılı bir teyid almadıkça, oluşturucu veya ihracatçının sınırlarötesi taşınımını başlatmasına izin vermeyecektir.

4. Bu Sözleşme'ye taraf olan transit Devletler'in her biri, bildirim almış olduğunu derhal bildirimde bulunan tarafa teyid edecek ve daha sonra, söz konusu taşınım şartlı veya şartsız olarak rıza gösterdiğini, izin vermeyi reddettiğini veya ek bilgi istediğini belirten yazılı cevabını 60 gün içinde bildirimde bulunan tarafa gönderebilecektir. İhracatçı Devlet, transit Devlet'in, yazılı muvafakatını almadan, sınırlarötesi taşınımın başlatılmasına izin vermeyecektir. Ancak Taraflar'dan biri, tehlikeli atıkların veya diğer atıkların transit sınırlarötesi taşınımını için genelde veya özel şartlar altında ön yazılı izin alınması gereğini aramamak kararı verir veya bu konudaki şartlarını değiştirirse, bu kararını 13. madde uyarınca derhal diğer Taraflar'a bildirecektir. Bu durumda ihracatçı Devlet, transit Devlet'in bildirim aldığı tarihten itibaren 60 gün içinde herhangi bir cevap almazsa, söz konusu ihracat işleminin transit Devlet üzerinden yapılmasına izin verilebilir.

5. Atıkların,

a) Sadece ihracatçı Devlet tarafından hukuken tehlikeli olarak tanımlandığı veya tehlikeli olduğuna inanıldığı durumlarda yapılacak sınırlarötesi taşınımında, bu maddenin 9. fıkrasının ithalatçı veya bertaraf edici ile ithalatçı Devlet'e tatbik edilen hükümleri, gerekli değişiklikler yapıldıktan sonra, ihracatçı ve ihracatçı Devlet'e tatbik edilecektir;

b) Sadece ithalatçı Devlet veya Taraf olan ithalatçı ve transit Devletler tarafından hukuken tehlikeli olarak tanımlandığı veya tehlikeli olduğuna inanıldığı durumlarda yapılacak sınırlarötesi taşınımında, bu maddenin 1, 3, 4 ve 6. fıkralarının ihracatçıya ve ihracatçı Devlet'e tatbik olunan hükümleri, gerekli değişiklikler yapıldıktan sonra ithalatçı veya bertaraf edici ile ithalatçı Devlet'e tatbik edilecektir; veya

c) Sadece bu Sözleşme'ye taraf herhangi bir transit Devlet tarafından hukuken tehlikeli olarak tanımlandığı veya tehlikeli olduğuna inanıldığı durumlarda yapılacak sınırlarötesi taşınımında, 4. fıkra hükümleri bu Devlet'e de tatbik edilecektir.

6. İlgili Devletler'in yazılı muvafakatına tabi olmak kaydıyla ihracatçı Devlet, aynı fiziksel ve kimyasal özellikleri taşıyan tehlikeli atıkların veya diğer atıkların, ihracatçı Devlet'in aynı gümrük çıkışı kapısı ve ithalatçı Devlet'in de aynı gümrük giriş kapısı yoluyla ve transit geçişin söz konusu olduğu durumlarda da, transit Devlet veya Devletler'in aynı gümrük giriş ve çıkış kapıları yoluyla, düzenli olarak aynı bertaraf ediciye sevk edilmesini mümkün kılan genel bir bildirimin üretici veya ihracatçı tarafından kullanılmasına izin verebilir.

7. Sevk edilecek tehlikeli maddelerin kesin miktarı veya periyodik listesi gibi belli bilgilerin temin edilmesi şartına tabi olmak kaydıyla ilgili Devletler, 6. fıkra da atıfta bulunulan genel bildirimin kullanılması hususunda yazılı muvafakatlarını verebilirler.

8. 6. ve 7. fıkralarda belirtilen genel bildirim ve yazılı muvafakat, tehlikeli atıkların veya diğer atıkların en çok 12 aylık bir süre boyunca yapılacak birden çok sevkiyatını da kapsayabilir.

9. Taraflar, tehlikeli atıkların veya diğer atıkların sınırlarötesi taşınımından sorumlu olan şahısların, söz konusu atıkların teslim edilmesi veya alınması sırasında dolaşım belgesini imzalamaları gereğini hükme bağlayacaklardır. Taraflar ayrıca, bertaraf edicinin, söz konusu atıkları teslim almış olduğunu ve bertaraf işleminin, bildirimde belirtildiği şekilde tamamlandığını ihracatçıya ve ihracatçı Devlet'in yetkili makamına bildirmesi gereğini de hükme bağlayacaklardır. İhracatçı Devlet bu bilgiyi almadığı takdirde, ihracatçı Devlet'in yetkili makamı veya ihracatçı durumu ithalatçı Devlet'e bildirecektir.

10. Bu maddede hükme bağlanan bildirim ve cevap, ilgili Taraflar'ın yetkili makamına veya Taraf olmayan Devletler söz konusu olduğunda da, uygun bir resmi makama iletilecektir.

11. Tehlikeli atıkların veya diğer atıkların sınırlarötesi taşınımı, iş bu Sözleşme'ye Taraf olan ithalatçı Devlet veya transit Devlet'in gerekli göreceği sigorta, teminat veya başka bir garantiye tabi olacaktır.

Taraf Bir Devlet'ten Taraf Olmayan Devletler Üzerine Sınırlarötesi Taşınım

Madde 7 - Bu Sözleşme'nin 6. maddesinin 2. paragrafı uyarınca, gerekli değişiklikler, Taraf bir Devlet'in Taraf olmayan Devlet veya Devletler üzerine yapacağı tehlikeli atıkların veya diğer atıkların sınırlarötesi taşınımına da uygulanacaktır.

Yeniden İthal Görevi

Madde 8 - İlgili Devletler'in bu Sözleşme hükümleri uyarınca rıza gösterdikleri tehlikeli atıkların veya diğer atıkların sınırlarötesi taşınımının, Sözleşmeye göre tamamlanamadığı durumlarda, atıkların çevreyle uyumlu bir şekilde bertarafı için gerekli alternatif düzenlemeler yapılamadığı takdirde ihracatçı Devlet, söz konusu atıkların, ithalatçı Devlet'in ihracatçı Devlet'e ve Sekreteryaya bilgi verdiği tarihten itibaren 90 gün içinde veya ilgili Devletler'in mutabık kalacakları başka bir süre içinde geri almayı temin edecektir. Bu amaçla ihracatçı Devlet ve transit Tarafların herhangi biri, bu atıkların ihracatçı Devlet'e geri gönderilmesini engellemeyecek veya böyle bir işleme karşı çıkmayacaklardır.

Yasadışı Trafik

Madde 9 - 1. Bu Sözleşme amaçları açısından, tehlikeli atıkların veya diğer atıkların herhangi bir sınırlarötesi taşınımı:

- a) Bu Sözleşme hükümleri uyarınca tüm ilgili Devletler'e bildirimde bulunulmadan yapılan; veya
- b) İlgili Devlet'in muvafakatını bu Sözleşme hükümleri uyarınca almadan yapılan; veya
- c) İlgili Devletler'in rızası sahtekarlık, yalan beyan veya hile ile elde edilerek yapılan; veya
- d) Maddi bir şekilde belgelere uymayan; veya

e) Tehlikeli atıkların veya diğer atıkların, bu Sözleşme'ye ve genel uluslararası hukuk ilkelerine aykırı olarak kasıtlı bertarafı (örneğin, boşaltma) sonucunu doğuran, yasadışı trafik olarak kabul edilecektir.

2. Tehlikeli atıkların veya diğer atıkların sınırlarötesi taşınımının, ihracatçının veya üreticinin fillerinden ötürü yasadışı trafik olarak kabul edildiği durumlarda, ihracatçı Devlet, kendisine yasadışı trafik hakkında bilgi verildiği tarihten itibaren 30 gün içinde veya ilgili Devletler'in mutabık kalacağı başka bir süre içinde, söz konusu atıkların:

a) İhracatçı veya üretici ya da gerekliyse kendisi tarafından ihracatçı Devlet'e geri getirilmesini veya bunlar mümkün değilse,

b) Bu Sözleşme hükümleri uyarınca bertaraf edilmesini temin edecektir. Bu amaçla ilgili Taraflar, atıkların ihracatçı Devlet'e geri gönderilmesini engellemeyecek veya böyle bir işleme karşı çıkmayacaklardır.

3. Tehlikeli atıkların veya diğer atıkların sınırlarötesi taşınımının, ithalatçının veya bertaraf edicinin fiillerinden ötürü yasadışı trafik olarak kabul edildiği durumlarda ithalatçı Devlet, yasadışı trafik konusunda haberdar olduğu tarihten itibaren 30 gün içinde veya ilgili Devletler'in mutabık kalacakları başka bir süre içinde söz konusu atıkların, ithalatçı veya bertaraf edici ya da, gerekliyse kendisi tarafından çevreyle uyumlu bir şekilde bertaraf edilmesini temin edecektir. Bu amaçla ilgili Taraflar, bu atıkların çevreyle uyumlu bir şekilde bertarafı için gerekli olduğu ölçüde işbirliğine gireceklerdir.

4. Yasadışı trafik sorumluluğunun ihracatçı veya üreticiye ya da ithalatçı veya bertaraf ediciye yüklenemediği durumlarda, ilgili Taraflar veya duruma göre diğer Taraflar, işbirliğine girilerek, söz konusu atıkların ihracatçı Devlet'te veya ithalatçı Devlet'te ya da uygun görülen başka bir yerde çevreyle uyumlu bir şekilde mümkün olabilen en kısa sürede bertaraf edilmesini temin edeceklerdir.

5. Her bir Taraf, yasadışı trafiği engellemek ve cezalandırmak için gerekli ulusal/iç mevzuatı hazırlayacaktır. Bu madde amaçlarını gerçekleştirmek üzere Taraflar işbirliğine gireceklerdir.

Uluslararası İşbirliği

Madde 10 - 1. Taraflar, tehlikeli atıkların ve diğer atıkların çevreyle uyumlu bir şekilde yönetimini sağlamak ve geliştirmek amacıyla, birbirleriyle işbirliği yapacaklardır.

2. Bu amaçla Taraflar:

a) Tehlikeli atıkların ve diğer atıkların çevreyle uyumlu yönetimi geliştirebilmek amacıyla, bu atıkların uygun bir şekilde yönetimine ilişkin teknik standart ve uygulamalar arasında uyum sağlanması da dâhil olmak üzere, iki taraflı veya çok taraflı esasla, istek üzerine bilgi temin edeceklerdir;

b) Tehlikeli atıkların yönetiminin, insan sağlığı ve çevre üzerindeki etkilerini izlemek konusunda işbirliği yapacaklardır;

c) Kendi ulusal kanunları, yönetmelikleri ve politikalarına tabi olmak kaydıyla tehlikeli atıkların ve diğer atıkların oluşumunu mümkün olabildiği ölçüde ortadan kaldırmak ve bu atıkların çevreyle uyumlu yönetimini temin etmek için daha etkin ve verimli yöntemler geliştirmek amacıyla, yeni ya da geliştirilmiş teknolojilerin kabul edilmesinin ekonomik, sosyal ve çevresel etkilerinin incelenmesi de dâhil olmak üzere, çevreyle uyumlu ve düşük atık üreten teknolojilerin geliştirilmesi, uygulanması ve mevcut teknolojilerin iyileştirilmesi konusunda işbirliği yapacaklardır;

d) Kendi ulusal kanun, yönetmelik ve politikalarına tabi olmak kaydıyla, tehlikeli atıkların ve diğer atıkların çevreyle uyumlu bir şekilde yönetimine ilişkin teknoloji ve yönetim sistemlerinin transferi konusunda işbirliği yapacaklardır. Taraflar ayrıca, özellikle bu konuda teknik yardıma ihtiyaç duyacak ve yardım talebinde bulunacak Taraflar'ın teknik kapasitelerinin geliştirilmesi hususunda da işbirliği yapacaklardır;

e) Uygun teknik ilkelerin ve/veya uygulama standartlarının geliştirilmesi konusunda işbirliği yapacaklardır.

3. Taraflar, 4. maddenin 2. fıkrasının a, b ve c bentlerinin tatbiki konusunda gelişmekte olan ülkelere yardımcı olmak amacıyla işbirliğine girmek için gerekli tedbirleri alacaklardır.

4. Gelişmekte olan ülkelerin ihtiyaçlarını göz önüne alarak, Taraflar ve yetkili uluslararası teşkilatlar arasındaki işbirliği diğer şeyler yanı sıra, kamu bilincini, tehlikeli atıkların ve diğer atıkların çevreyle uyumlu yönetimini ve düşük atık üreten yeni teknolojilerin kabul edilmesi gibi hususları daha da geliştirmek amacıyla teşvik edilecektir.

İkili, Çok Taraflı ve Bölgesel Anlaşmalar

Madde 11 - 1. 4. maddenin 5. fıkrası hükümlerine bakılmaksızın Taraflar, bu Sözleşme'nin tehlikeli atıkların ve diğer atıkların çevreyle uyumlu yönetimine ilişkin hükümlerini ihlal etmemek kaydıyla, tehlikeli atıkların veya diğer atıkların sınırlarötesi taşınımı konusunda Taraf olan veya olmayan Devletler'le ikili, çok taraflı veya bölgesel anlaşmalara veya düzenlemelere girebilirler. Bu anlaşma ve düzenlemeler, gelişmekte olan ülkelerin çıkarlarını göz önüne alarak, en az bu sözleşmenin hükümleri kadar çevreyle uyum içinde olmalıdır.

2. Taraflar, tehlikeli atıkların ve diğer atıkların, tümüyle kendi aralarındaki sınırlarötesi taşınımının kontrolü amacıyla, bu Sözleşmenin yürürlük tarihinden önce girmiş oldukları anlaşma veya düzenlemelerle, 1. fıkra da belirtilen düzenlemeler veya ikili, çok taraflı veya bölgesel antlaşmalardan herhangi birini sekreteryaya bildireceklerdir. Söz konusu anlaşmaların, tehlikeli atıkların ve diğer atıkların bu Sözleşme'de hükme bağlanan şekliyle çevreyle uyumlu yönetimine ters düşmemesi şartıyla, bu Sözleşme hükümleri, anılan anlaşmalar uyarınca gerçekleşen sınırlarötesi taşınımları etkilemeyecektir.

Sorumluluk Konusunda Danışma

Madde 12 - Tehlikeli atıkların ve diğer atıkların sınırlarötesi taşınımından ve bertarafından kaynaklanan sorumluluk ve tazminata ilişkin kural ve usulleri belirleyen bir protokolün en kısa sürede kabul edilmesi amacıyla Taraflar, işbirliğine gireceklerdir.

Bilgi Aktarımı

Madde 13 - 1. Tehlikeli atıkların veya diğer atıkların sınırlarötesi taşınımı veya bertarafı sırasında, diğer Devletler'de insan sağlığı ve çevre üzerinde risk yaratabilme ihtimali bulunan bir kaza meydana gelmesi halinde Taraflar, duruma ilişkin bilgi edindiklerinde diğer Devletler'e de derhal haber verilmesini temin edeceklerdir.

2. Taraflar, Sekreteryaya aracılığıyla:

a) Madde 5 uyarınca tayin edilen yetkili makamlar ve/veya odak noktalarına ilişkin değişiklikleri;

b) Madde 3 uyarınca tehlikeli atıkların ulusal tanımındaki değişiklikleri; ve mümkün olabilen en kısa sürede,

c) Tehlikeli atıkların veya diğer atıkların ulusal yargı yetkileri altındaki alan içinde bertaraf edilmek üzere ithaline tümden ya da kısmen izin vermemek yolundaki kararlarını;

d) Tehlikeli atıkların veya diğer atıkların ihracını kısıtlamak ya da yasaklamak yolunda alacakları kararları;

e) Bu maddenin 4. fıkrası kapsamında gereken diğer bilgileri, birbirlerine bildireceklerdir.

3. Ulusal kanun ve yönetmelikleriyle uyum içinde olmak kaydıyla Taraflar, bir önceki takvim yılına ilişkin olarak aşağıdaki bilgileri içeren bir raporu her bir takvim yılının bitiminden önce, Sekreteryaya aracılığıyla 15.madde kapsamında teşkil edilmiş Taraflar Konferansı'na ileteceklerdir:

a) Madde 5 uyarınca tayin ettikleri yetkili makamlar ve odak noktalar;

b) Tehlikeli atıkların veya diğer atıkların kendilerinin de taraf olduğu sınırlarötesi taşınımına ilişkin aşağıdaki bilgiler:

i) İhraç edilen tehlikeli atıkların ve diğer atıkların miktarı, kategorileri, özellikleri, varış yeri, transit ülkeler ve bildirim cevabında belirtilen bertaraf yöntemi;

ii) İthal edilen tehlikeli atıkların ve diğer atıkların miktarı, kategorileri, özellikleri, menşei ve bertaraf yöntemleri;

iii) Arzulandığı şekilde gitmeyen bertaraf işlemleri;

iv) Sınırlarötesi taşınımına konu olan tehlikeli atıkların veya diğer atıkların miktarını azaltma yolundaki çabaları;

c) Bu Sözleşme'nin uygulanması konusunda kabul etmiş oldukları tedbirlere ilişkin bilgiler;

d) Tehlikeli atıkların veya diğer atıkların oluşumunun, taşınmasının ve bertarafının insan sağlığı ve çevre üzerindeki etkileri konusunda kendileri tarafından derlenen mevcut istatistiklere ilişkin bilgiler;

e) İşbu Sözleşme'nin 11. maddesi uyarınca girdikleri ikili, çok taraflı ve bölgesel anlaşma ve düzenlemelere ilişkin bilgiler;

f) Tehlikeli atıkların ve diğer atıkların sınırlarötesi taşınımı ve bertarafı sırasında meydana gelen kazalara ve bu kazalar konusunda alınan tedbirlere ilişkin bilgiler;

- g) Kendi ulusal yargı yetkileri altındaki kullandıkları alternatif bertaraf yöntemlerine ilişkin bilgiler;
 - h) Tehlikeli atıkların ve diğer atıkların üretiminin azaltılması ve/veya ortadan kaldırılmasına yönelik teknolojilerin geliştirilmesi konusunda aldıkları tedbirlere ilişkin bilgiler;
 - i) Taraflar Konferansı'nın uygun göreceği diğer hususlar.
4. Ulusal kanun ve yönetmelikleriyle uyum içinde olmak kaydıyla Taraflar, tehlikeli atıkların veya diğer atıkların sınırlarötesi taşınımından kendi çevresinin etkilenebileceğine inanan Taraf bu yönde bir talepte bulunduğu, tehlikeli atıkların ve diğer atıkların sınırlarötesi taşınımına ilişkin olarak verilen her bir bildirimin ve bu bildirimlere verilen cevapların birer nüshasının Sekreteryaya gönderilmesini temin edeceklerdir.

Mali Konular

Madde 14 - 1. Taraflar, farklı bölgelerin ve altbölgelerin özel ihtiyaçlarına göre, tehlikeli atıkların ve diğer atıkların yönetimi ve üretimlerinin asgari seviyeye indirilmesine ilişkin teknoloji transferlerine ve eğitime yönelik bölgesel ve altbölgesel merkezler kurulması gerekliliğini kabul ederler. Taraflar, gönüllü mahiyetteki uygun finansman mekanizmalarının kurulması hususunu karara bağlayacaklardır.

2. Tehlikeli atıkların ve diğer atıkların sınırlarötesi taşınımı ve bertarafı sırasında meydana gelebilecek kazalardan kaynaklanan tehlikeleri en aza indirmek amacıyla Taraflar, acil durumlarda geçici yardım sağlayacak döner bir fonun kurulması konusunu göz önüne alacaklardır.

Tarafların Konferansı

Madde 15 - 1. Bu Sözleşme hükümleri uyarınca Taraflar Konferansı tesis edilmiştir. Taraflar Konferansı'nın ilk toplantısı, bu Sözleşme'nin yürürlüğe girdiği tarihten itibaren bir yıl içinde Birleşmiş Milletler Çevre Programı İcra Müdürü'nün daveti üzerine yapılacaktır. Bundan sonra, Konferans'ın ilk toplantısında tespit edilen belirli aralıklarda Taraflar Konferansı olağan toplantıları yapılacaktır.

2. Taraflar Konferansı'nın olağanüstü toplantıları, Konferans'ın gerekli göreceği diğer zamanlarda veya herhangi bir tarafın yazılı isteği üzerine ve altı ay içinde sekreteryaya tarafından kendilerine iletilecek görüşler dâhilinde ve Tarafların en azından üçte birinin desteklemesi durumunda yapılacaktır.

3. Taraflar Konferansı, kendisine ve tesis edebileceği yardımcı organlardan herhangi birine ilişkin usul kurallarını ve özellikle de Taraflar'ın bu Sözleşme kapsamındaki mali katılımlarını tespiti yönelik mali kuralları oy birliğiyle kararlaştıracak ve onaylayacaktır.

4. Taraflar, ilk toplantılarında, bu Sözleşme kapsamında deniz çevresinin muhafazası ve korunmasına ilişkin sorumluluklarının yerine getirilmesinde, kendilerine yardımcı olmak üzere gerekebilecek ilave tedbirleri görüşeceklerdir.

5. Taraflar Konferansı, bu Sözleşme'nin etkin bir şekilde uygulanmasına ilişkin hususları sürekli olarak gözden geçirecek ve değerlendirecek ve buna ilave olarak:

a) Tehlikeli atıkların ve diğer atıkların insan sağlığı ve çevreye verdiği zararın asgari seviyeye indirilmesine yönelik uygun politikalar, stratejiler ve tedbirler arasında uyum sağlanmasını teşvik edecek;

b) Diğer şeyler yanı sıra mevcut bilimsel, teknik ekonomik ve çevresel bilgileri göz önüne alarak, bu Sözleşme'de ve eklerinde yapılacak değişiklikleri gereken şekilde görüşecek ve kabul edecek;

c) İşbu Sözleşme'nin ve madde 11'de öngörülen anlaşma ve düzenlemelerin uygulanması neticesinde kazanılan tecrübe ışığında, Sözleşme amaçlarının başarılmaları için gerekebilecek ilave eylemleri görüşecek ve yerine getirecek;

d) Protokolleri gereken şekilde görüşecek ve kabul edecek; ve

e) Bu Sözleşme'nin uygulanması için gerekli görülen yardımcı organları kuracaktır.

6. Birleşmiş Milletler, Birleşmiş Milletler'in uzmanlık kuruluşları; bu Sözleşme'ye taraf olmayan herhangi bir Devlet gibi, Taraflar Konferansı'nda gözlemci olarak temsil edilebilirler. Tehlikeli atıklar veya diğer atıklar alanında gerekli şartlara sahip olan ve Taraflar Konferansı toplantısında gözlemci sıfatıyla temsil edilmek arzusunu Sekreteryaya bildiren, ulusal veya uluslararası düzeydeki resmi veya gayri resmi organ veya kuruluşlar da, mevcut Taraflar'ın en az üçte biri itiraz etmediği takdirde gözlemci olarak kabul edilebilirler. Gözlemcilerin kabulü ve katılımı, Taraflar Konferansı'nın kabul edeceği usul kurallarına tabi olacaktır.

7. Taraflar Konferansı, bu Sözleşme'nin yürürlüğe girdiği tarihten üç yıl sonra ve bunun sonrasında, en az altı yılda bir, kendi etkinliğini değerlendirecek ve gerekli görülürse en son bilimsel, çevresel, teknik ve ekonomik bilgilerin ışığında tehlikeli atıkların ve diğer atıkların sınırlarötesi taşınımının kısmen veya tamamen yasaklanması konusunu görüşecektir.

Sekreteryaya

Madde 16 - 1. Sekreteryaya'nın görevleri;

- a) 15. ve 17. maddelerde öngörülen toplantıları düzenlemek ve ikmal etmek;
- b) 3., 4., 6., 11. ve 13. maddeler gereğince alınan bilgileri ve 15. madde kapsamında kurulan yardımcı organların toplantılarından çıkarılan bilgilere dayandırılan raporları, ilgili hükümetlerarası ve gayri resmi birimlerin sağladığı bilgileri de gözönüne alarak, hazırlamak ve gerekli yerlere iletmek;
- c) Bu Sözleşme kapsamındaki görevlerini yerine getirirken gerçekleştirdiği faaliyetler konusunda raporlar hazırlamak ve bu raporları Taraflar Konferansı'na sunmak;
- d) İlgili uluslararası organlarla gerekli koordinasyonu temin etmek ve özellikle de, görevlerinin etkin bir şekilde yerine getirilmesi için gerekebilecek idari ve yasal düzenlemelere girmek;
- e) Taraflar'ın bu Sözleşme'nin 5. maddesi uyarınca kuracakları odak noktaları ve yetkili makamlarla ilişki kurmak;
- f) Tehlikeli atıkların ve diğer atıkların bertarafı için Taraflar'ın mevcut yetkili ulusal saha ve tesislerine ilişkin bilgi toplamak ve bu bilgileri Taraflar arasında dağıtmak;
- g) Bu Sözleşme'de öngörülen bildirim sisteminin idare edilmesi;
 - Tehlikeli atıkların ve diğer atıkların yönetimi;
 - Tehlikeli atıklara ve diğer atıklara ilişkin çevreyle uyumlu teknolojiler, örneğin düşük atık üreten ve atık üretmeyen teknolojiler;
 - Bertaraf kapasitelerinin ve sahalarının değerlendirilmesi;
 - Tehlikeli atıkların ve diğer atıkların izlenmesi; ve
 - Acil durum cevapları;
- gibi konularda, talepleri üzerine Taraflar'a yardımcı olmak amacıyla,
 - Teknik yardım ve eğitim kaynakları;
 - Mevcut teknik ve bilimsel know-how;
 - Tavsiye ve uzmanlık kaynakları; ve
 - Mevcut kaynaklar;
- gibi konularda Taraflar'dan bilgi almak ve bu bilgileri Taraflar'a iletmek;
- h) Sınırlarötesi taşınımına ilişkin bir bildirimin, tehlikeli atıkların veya diğer atıkların sevkıyatıyla ilgili bildirimle uyup uymadığı ve/veya söz konusu atıkların çevreyle tutarlı bir şekilde yönetilmeyeceğine inanmak için ellerinde herhangi bir neden olduğunda, tehlikeli atıklar veya diğer atıklar için önerilen bertaraf tesislerinin çevreyle uyumlu olup olmadığı gibi konuların incelenmesinde Taraflar'a yardımcı olabilecek ve konusunda gerekli teknik yeterliğe sahip müşavir veya müşavir firmalara ilişkin olarak talep üzerine Taraflar'a bilgi temin etmek gibi anılan incelemeler, Sekreteryaya'yı bağlamayacaktır;
- i) Tarafların talebi üzerine, yasadışı trafik olaylarının belirlenmesinde Taraflar'a yardımcı olmak ve yasadışı trafiğe ilişkin olarak elde etmiş olduğu bilgileri derhal ilgili Taraflar'a iletmek;
- j) Acil durumlarda Devletlere olabildiğince süratle yardımcı olabilmek amacıyla, uzman ve cihaz temini konusunda Taraflar'la ve ilgili ve yetkili uluslararası kurum ve kuruluşlarla işbirliği yapmak; ve
- k) Bu Sözleşme amaçlarıyla ilgili olup, Taraflar Konferansı'na belirlenebilecek diğer görevleri yerine getirmek.

2. Taraflar Konferansı'nın 15. maddeye uygun olarak düzenlenen ilk toplantısı tamamlanıncaya kadar Sekreteryanın görevleri geçici olarak Birleşmiş Milletler Çevre Programı tarafından yürütülecektir.

3. Taraflar Konferansı ilk toplantısında, bu Sözleşme kapsamında Sekreteryaya görevlerini üstlenmek istediklerini belirtmiş mevcut yetkili devletlerarası teşkilatlar arasından Sekreteryaya'yı tayin edecektir. Taraflar Konferansı, yine bu toplantıda, geçici sekreteryanın özellikle yukarıdaki 1. fıkraya göre kendisine verilen görevleri nasıl yerine getirdiğini değerlendirip, bu görevler için uygun yapılar üzerinde karar verecektir.

Sözleşmede Değişiklik

Madde 17 - 1. Herhangi bir taraf bu Sözleşmeye değişiklik önerebilir ve bu Sözleşme’de herhangi bir protokole Taraf olanlar da o protokolde değişiklik yapılması teklifinde bulunabilirler. Bu değişiklikler, diğer şeyler yanı sıra ilgili bilimsel ve teknik hususları da dikkate alacaktır.

2. Bu Sözleşme’de yapılacak değişiklikler Taraflar Konferansının bir toplantısında kabul edilecektir. Herhangi bir protokolde yapılacak değişiklikler ise, söz konusu protokol Taraflar’ın yapacağı toplantıda kabul edilecektir. Bu Sözleşme’de veya ilgili protokolde mevcut aksi hükümler hariç kalmak kaydıyla herhangi bir protokolde yapılacak tadilatlar, tadilatın görüşülmesi teklif edilen toplantı tarihinden en az altı ay önce Sekreteryaya tarafından Taraflar’a dağıtılacaktır. Sekreteryaya ayrıca, teklif edilen tadilatları bilgi edinmeleri amacıyla bu Sözleşme’ye imza atmış Taraflar’a gönderecektir.

3. Taraflar, teklif edilen tadilatlar üzerinde oybirliğiyle mutabakata varmak için her gayreti sarf edeceklerdir. Ancak oybirliğine ilişkin bütün gayretler sonuçsuz kaldığında ve mutabakata varılamadığında, söz konusu tadilat son çare olarak, toplantıya katılan ve oy kullanan Taraflar’ın dörtte üç oy çoğunluğuyla kabul edilecek ve onaylanması ve resmen kabul ve teyidi için Depoziter tarafından tüm Taraflar’a iletilecektir.

4. 3. fıkra da belirtilen usul, protokol tadilatları için de geçerli olacak, ancak bu tadilatların kabulü için, ilgili protokole Taraf olan ve toplantıya katılarak oy kullanan Devletler’in üçte iki oy çoğunluğu yeterli olacaktır.

5. Tadilatlarla ilişkin onay, resmi kabul ve teyid belgeleri, Depoziter’e teslim edilecektir. 3. ve 4. fıkralar uyarınca kabul edilen tadilatlar, bu tadilatları kabul etmiş Taraflar arasında, ilgili protokolde mevcut aksi hükümler hariç kalmak kaydıyla, söz konusu protokolü kabul etmiş Taraflar’dan en az dörtte üçünün onay, resmi kabul veya teyid belgelerini Depoziter’e teslim ettikleri tarihi takip eden doksanıncı günde yürürlüğe girecektir. Bu tadilatlar, diğer Taraflar için söz konusu tadilata ilişkin onay, resmi kabul veya teyid belgesinin teslimini takip eden doksanıncı günde yürürlüğe girecektir.

6. İşbu madde amaçları açısından katılan ve oy veren Taraflar, toplantıya katılarak olumlu veya olumsuz oy veren Taraflar anlamına gelecektir.

Eklerde Kabul ve Değişiklik

Madde 18 - 1. Bu Sözleşme veya herhangi bir protokolün ekleri, bu Sözleşme’nin veya duruma göre ilgili protokolün ayrılmaz bir parçası kabul edilecek ve aksine bir hüküm bulunmadıkça, bu Sözleşme’ye veya protokollere yapılacak herhangi bir atıf, Sözleşme veya protokolün eklerine de yapılmış sayılacaktır. Anılan ekler, sadece bilimsel, teknik ve idari konularla kısıtlı olacaktır.

2. Protokollerden herhangi birinde eklerine ilişkin olarak belirtilebilecek aksi hükümler saklı kalmak kaydıyla, işbu Sözleşme veya protokole yapılacak ilave eklerin önerilmesi, kabulü ve yürürlüğe girmesi ile aşağıdaki esaslar uygulanacaktır;

a) Sözleşme ve protokollerin eklerine ilişkin teklif ve kabuller, 17. maddenin 2, 3 ve 4. fıkralarında belirlenen usullere uygun olarak önerilip kabul edilecektir;

b) Bu Sözleşme’ye yapılacak ilave ekleri veya protokolün eklerini kabul etmesi mümkün olmayan Taraflar, durumu Depoziter’in gönderdiği onay tarihinden itibaren altı ay içinde yazılı olarak Depoziter’e bildireceklerdir. Depoziter gecikmeksizin almış olduğu bu bildirimi tüm Taraflar’a ileticektir. Taraflar hakkında daha önce itirazını beyan ettiği bir husustaki itiraz beyanname kabulünü herhangi bir tarihte bildirebilir. Bu durumda ekler o Taraf için bu tarihte yürürlüğe girecektir;

c) Bildirimin Depoziter tarafından tüm Taraflar’a iletilmesinden itibaren altı aylık sürenin bitiminde, söz konusu ek, yukarıdaki (b) bendi uyarınca bildirim göndermemiş olan tüm Sözleşme veya protokol Tarafları için yürürlüğe girecektir.

3. Bu Sözleşmenin veya herhangi bir protokolünün eklerinde düşünülen değişikliklerin önerilmesi, kabulü ve yürürlüğe girmesi, Sözleşme veya protokol eklerinin önerilmesi, kabulü ve yürürlüğe girmesine uygulanan usullere tabi olacaktır. Konvansiyon için düşünülmüş Ekler ve eklerde yapılacak değişikliklerde, diğer faktörlerin yanı sıra, ilgili bilimsel ve teknik hususlar da gözönüne alınacaktır.

4. Daha sonradan yapılacak bir ek veya ekteki bir değişiklik, bu Sözleşme’de veya protokollerden herhangi birinde değişikliği içeriyorsa, bu ek veya ekteki değişikliğin yürürlüğe girmesi için, önce, Konvansiyon’da düşünülen mütakabil değişikliğin yürürlüğe girmesini beklemek gerekecektir.

Doğrulama

Madde 19 - Diğer bir Taraf'ın işbu Sözleşme kapsamındaki yükümlülüklerini ihlal etmiş veya etmekte olduğuna inanan herhangi bir Taraf, durumu derhal Sekreteryaya'ya bildirebilir. Bu durumda söz konusu Taraf, doğrudan veya Sekreteryaya aracılığıyla, iddiaların yöneldiği Taraf'ı durumdan haberdar edecektir. Bu konudaki tüm bilgiler Sekreteryaya tarafından Taraflar'a verilecektir.

Anlaşmazlıkların Halli

Madde 20 - 1. Taraflar arasında Sözleşme'nin veya Sözleşme protokollerinden herhangi birinin yorumlanması veya uygulanması, ya da bunlara uyulması konusunda anlaşmazlık çıkması durumunda, Taraflar, bu anlaşmazlığı görüşmeler veya kendi seçecekleri başka bir barışçı hal tarzı yoluyla halli imkânını arayacaklardır.

2. Eğer ilgili Taraflar anlaşmazlıklarını, bir önceki fıkrada belirtilen yollardan çözemezlerse, ihtilaflı Taraflar mutabık kaldıkları takdirde söz konusu ihtilaf, uluslararası Adalet Divanı'na veya Ek VI'da tespit edilen şartlarda tahkime götürülecektir. Ancak Taraflar'ın, ihtilafın Uluslararası Adalet Divanı'na ya da tahkime götürülmesi konusunda mutabakata varamamaları, kendilerini 1. fıkrada belirtilen yollardan ihtilafa çözüm arama mesuliyetinden kurtarmayacaktır.

3. İşbu Sözleşme'yi tasdik, kabul, resmen teyid ederken veya bu Sözleşme'ye taraf olurken bir Devlet veya politik ve/veya ekonomik bütünleşme teşkilatı aynı yükümlülüğü kabul eden herhangi bir Taraf'a ilişkin olarak,

a) İhtilafın Uluslararası Adalet Divanı'na götürülmesini,

ve/veya

b) Ek VI'da tespit edilen esaslara göre tahkime gidilmesini,

herhangi bir özel anlaşmaya gerek olmaksızın ve zorunlu olarak kabul ettiğini bildirebilir. Bu bildirim yazılı olarak Sekreteryaya'ya verilecek, Sekreteryaya da Taraflar'a iletecektir.

İmza

Madde 21 - İşbu Sözleşme, 22 Mart 1989 tarihinde Bazel'de, 23 Mart 1989 ila 30 Haziran 1989 tarihleri arasında Bern'de İsviçre Dışişleri Federal Bakanlığı'nda ve 1 Temmuz 1989 ila 22 Mart 1990 tarihleri arasında New York'da Birleşmiş Milletler Genel Merkezi'nde Devletler'in, Birleşmiş Milletler Namibya Konseyi tarafından temsil edilen Namibya'nın ve politik ve/veya ekonomik bütünleşme teşkilatlarının imzasına açık tutulacaktır.

Onay, Kabul, Resmi Teyid ve Tasdik

Madde 22 - 1. Bu Sözleşme, Devletler'in ve Birleşmiş Milletler Namibya Konseyi tarafından temsil edilen Namibya'nın onay, kabul ve tasdiğine ve politik ve/veya ekonomik bütünleşme örgütlerinin de resmi teyid veya tasdiğine tabi olacaktır. Onay, kabul, resmi teyid veya tasdik belgeleri Depoziter'e teslim edilecektir.

2. Yukarıda 1. fıkrada atıfta bulunulan ve üye Devletlerinden herhangi biri Taraf olmadan bu Sözleşme'ye Taraf olan teşkilatlardan herhangi biri, Sözleşme altındaki bütün yükümlülükler tabi olacaklardır. Üye devletlerinden biri veya daha fazlası Sözleşme'ye Taraf olan örgütler söz konusu olduğunda, örgütün kendisi ve üye Devletler, Sözleşmenin yükümlerinin yerine getirilmesindeki kendi sorumlulukları hususunda karar vereceklerdir. Bu gibi durumlarda, örgüt ile üye Devletlere, Sözleşmedeki haklarını aynı anda kullanma hakkı tanınmayacaktır.

3. Resmi teyid ve tasdik belgelerinde, yukarıda 1. fıkrada atıfta bulunulan örgütler, verecekleri resmi, bu Sözleşme kapsamına giren konulara ilişkin yetki sınırlarını belirteceklerdir. Bu teşkilatlar, yetkilerinde meydana gelebilecek büyük çaplı değişiklikleri Depoziter'e bildirecek, Depoziter de durumu Taraflar'a iletecektir.

Üyelik

Madde 23 - 1. Bu Sözleşme, sözleşmenin imzaya kapandığı tarihi izleyen günden başlayarak, Devletlerin, Birleşmiş Milletler Namibya Konseyi tarafından temsil edilen Namibya'nın ve politik ve/veya ekonomik bütünleşme teşkilatlarının üyeliğine açık tutulacaktır.

2. Yukarıda 1. fıkrada atıfta bulunulan teşkilatlar, verecekleri üyelik belgelerinde, bu Sözleşme kapsamına giren konulara ilişkin yetki sınırlarını belirteceklerdir. Bu teşkilatlar, yetkilerinde meydana gelebilecek büyük çaplı değişiklikleri Depoziter'e bildireceklerdir.

3. Bu Sözleşme'ye taraf olan politik ve/veya ekonomik bütünleşme teşkilatları, 22. maddenin 2. fıkrası hükümlerine tabi olacaktır.

Oy Hakkı

Madde 24 - 1. Aşağıda 2. fıkrada hükme bağlanan durumlar hariç kalmak kaydıyla, her bir Sözleşmeci Taraf'ın bir oy hakkı olacaktır.

2. 22. maddenin 3. fıkrası ve 23. maddenin 2. fıkrası uyarınca politik ve/veya ekonomik bütünleşme teşkilatları yetki alanlarına giren konularda bu Sözleşme'ye veya ilgili Protokol'e Taraf olan üye Devletler'inin oy sayısına eşit oy hakkına sahip olacaklardır. Bu teşkilatlar, teşkilatlara üye Devletler oy haklarını kullandığında kendi oy haklarını kullanamayacakları gibi, bunun tersi de geçerli olacaktır.

Yürürlük

Madde 25 - 1. Bu Sözleşme, yirminci onay, kabul, resmi teyid, tasdik veya üyelik belgesinin teslim tarihini takip eden doksanıncı günde yürürlüğe girecektir.

2. Bu Sözleşme'yi yirminci onay, kabul, resmi teyid, tasdik veya üyelik belgesinin teslim tarihini takip eden doksanıncı günden sonra onaylayan, kabul, tasdik veya resmen teyid eden Devlet veya politik ve/veya ekonomik bütünleşme teşkilatı için bu Sözleşme, anılan Devlet veya politik ve/veya ekonomik bütünleşme teşkilatının kendi onay, kabul, resmi teyid veya üyelik belgesini teslim tarihini takip eden doksanıncı günde yürürlüğe girecektir.

3. Yukarıdaki 1. ve 2. fıkraların amaçları açısından, bir politik ve/veya ekonomik bütünleşme teşkilatı tarafından teslim edilen herhangi bir belge, bu teşkilata üye Devletler'in teslim etmiş olduklarına ilave olarak addedilmeyecektir.

İhtiraz Kaydı ve Beyan

Madde 26 - 1. Bu Sözleşme'ye ihtiraz kaydı konamayacağı gibi, itiraz da edilemeyecektir.

2. Bu maddenin 1. fıkrası, bu Sözleşme'yi imzaladıklarında, kabul veya tasdiklerinde, resmen teyid ettikleri veya bu Sözleşme'ye Taraf olduklarında, Devletler'in veya politik ve/veya ekonomik bütünleşme teşkilatlarının, diğer şeyler yanı sıra, kendi kanun ve mevzuatını Sözleşme hükümleri ile uyumlu hale getirmek amacıyla, nasıl ifade edilirse edilsin veya hangi adla anılırsa anılsın, beyanlarda bulunmasını, bu beyanların, bu Sözleşme'nin söz konusu Devlet'e uygulanan hükümlerinin hukuki etkilerini engelleyici veya değiştirici bir anlam taşımaması koşuluyla, engellemeyecektir.

Çekilme

Madde 27 - 1. Bu Sözleşme'nin Taraflar'dan biri için yürürlüğe girdiği tarihten itibaren üç yıl sonra, herhangi bir anda söz konusu Taraf, Depoziter'e yazılı ihbarda bulunmak suretiyle, bu Sözleşme'den çekilebilir.

2. Sözleşme'den çekilme, bu konudaki ihbarın Depoziter'e ulaştığı tarihten itibaren bir yıl sonra veya ihbarda belirtilecek daha ileriki bir tarihte yürürlüğe girecektir.

Depoziter

Madde 28 - Bu Sözleşme'nin ve Sözleşme protokollerinden herhangi birinin Depoziteri, Birleşmiş Milletler Genel Sekreteridir.

Orijinal Metinler

Madde 29 - Bu Sözleşme Arapça, Çince, İngilizce, Fransızca, Rusça ve İspanyolca hazırlanmış olup, bu dillerdeki metinlerin hepsi orijinal metin olarak kabul edilecektir.

EK I

Kontrol Edilecek Atık Kategorileri

Atık Türleri:

YY1

Hastanelerden, tıp merkezlerinden ve kliniklerden kaynaklanan klinik atıklar

YY2

Farmasutik ürünlerin üretiminden ve hazırlanmasından kaynaklanan atıklar

YY3

Farmasutik ve ilaç atıkları

YY4	Biyosid ve fitofarmasitiklerin üretiminden, hazırlanmasından ve kullanılmasından kaynaklanan atıklar
YY5	Ahşap koruyucu maddelerin üretiminden, hazırlanmasından ve kullanılmasından kaynaklanan atıklar
YY6	Organik çözücülerin üretiminden, hazırlanmasından ve kullanılmasından kaynaklanan atıklar
YY7	Siyanür ihtiva eden ısıt işlemler ile sertleştirme işlemlerinden kaynaklanan atıklar
YY8	Başlangıçta hedeflenen kullanıma uygun olmayan atık madeni yağlar
YY9	Atık yağ/su, hidrokarbon/su karışımları, emülsiyonlar
YY10	Poliklorlubifeniller (PCB'ler) ve/veya poliklorluterfeniller (PCT'ler) ve/veya polibromlubifeniller (PBB'ler) içeren veya bu maddelerle kirlenmiş atık maddeler ve malzemeler
YY11	Arıtmadan, imbiklemekten ve herhangi bir ısıt işleminden ötürü ortaya çıkan katranlı atık atıkları
YY12	Mürekkep, boya, pigment, lake ve cilaların üretiminden, hazırlanmasından ve kullanılmasından kaynaklanan atıklar
YY13	Lateks, reçine, plastize edici maddeler ile yapışkanlar/yapıştırıcıların üretiminden, hazırlanmasından ve kullanılmasından kaynaklanan atıklar
YY14	Tanımlanamayan ve/veya yeni ve insan ve/veya çevre üzerindeki etkileri bilinmeyen araştırma ve geliştirme veya eğitim faaliyetlerinden kaynaklanan kimyasal madde atıkları
YY15	Başka bir yasal düzenlemeye konu olmayan patlayıcı karakterde atıklar
YY16	Fotoğrafçılıkta kullanılan kimyasal madde ve malzemelerin üretiminden, hazırlanmasından ve kullanımından kaynaklanan atıklar
YY17	Metal ve plastiklere yüzey işlemleri uygulanmasından kaynaklanan atıklar
YY18	Sınai atıkların bertarafı işlemlerinden kaynaklanan atıklar

Aşağıda Belirtilen Maddeleri İçeren Atıklar:

YY19	Metal karbonilleri
YY20	Berilyum, berilyum bileşikleri
YY21	Krom VI (Cr VI) bileşikleri
YY22	Bakır bileşikleri

YY23	Çinko bileşikleri
YY24	Arsenik, arsenik bileşikleri
YY25	Selenyum; selenyum bileşikleri
YY26	Kadmiyum; kadmiyum bileşikleri
YY27	Antimuan; antimuan bileşikleri
YY28	Tellür; tellür bileşikleri
YY29	Civa; civa bileşikleri
YY30	Talyum; talyum bileşikleri
YY31	Kurşun; kurşun bileşikleri
YY32	Anorganik flor bileşikleri - kalsiyum florür hariç
YY33	Anorganik siyanürler
YY34	Asitli çözeltiler veya katı haldeki asitler
YY35	Bazik çözeltiler veya katı haldeki bazlar
YY36	Asbest (toz ve lifleri)
YY37	Organik fosfor bileşikleri
YY38	Organik siyanürler
YY39	Fenoller; klorofenoller dâhil fenol bileşikleri
YY40	Eterler
YY41	Halojenli organik bileşikler
YY42	Halojenli çözücüler dışındaki organik çözücüler
YY43	Poliklorlu dibenzo furanın herhangi bir türevi
YY44	Poliklorlu dibenzo para dioksinin herhangi bir türevi
YY45	Bu ekte belirtilen maddelerin haricindeki organohalojen bileşikler (ör. Y39, Y41, Y42, Y43, Y44)

EK II

Özel Değerlendirmeye Tabi Tutulacak Atık Kategorileri

YY46	Evlerden toplanan atıklar
YY47	Evsel atıkların yakılmasından kaynaklanan artıklar

EK III
Tehlikeli Özellikler Listesi

K

UN Sınıf	Özellikler
1	Patlayıcı Patlayıcı madde veya atık, kendi başına kimyasal reaksiyon yoluyla belli bir sıcaklık ve basınçta ve hızla gaz oluşmasına ve çevresindekilerin zarar görmesine neden olabilecek katı veya sıvı halde madde veya atık (ya da maddelerin veya atıkların karışımı) demektir.
3	Parlayıcı sıvılar Parlayıcı kelimesi “tutuşabilen” kelimesiyle aynı anlamdadır. Parlayıcı sıvılar, kapalı hazne deneyinde 60.5 °C, açık hazne deneyinde ise 65.6 °C’nın altındaki sıcaklıklarda parlayıcı bir buhar bırakan sıvılar, sıvı karışımları, çözeltide veya süspansiyonda katı madde ihtiva eden maddelerdir. (örneğin boya, vernik, cila gibi maddeler içerip tehlikeli özellikleri nedeniyle başka bir sınıfa dâhil edilen maddeler içermeyen maddeler.) Açık hazne deneyleri ile kapalı hazne deneylerinin sonuçları kesinlikle kıyaslamalara olanak tanımadığından ve hatta aynı deneyin sonuçları sık sık değişkenlik gösterebildiğinden bu türden farklılıkları gözönüne alarak yukarıdaki rakamlardan farklı olarak getirilecek yasal düzenlemeler, bu tanımın özüne uygun olacaktır.
4.1	Parlayıcı katılar Patlayıcılar sınıfının dışında olup da taşınmaları sırasında karşılaşılacak koşullarda kolayca tutuşabilen veya sürtünme nedeniyle alev almaya neden olabilen veya katkıda bulunabilen katılar ya da atık katılardır.
4.2	Kendiliğinden yanmaya müsait katılar veya atıklar. Normal taşımacılık koşullarında veya havayla temas yüzünden kendiliğinden ısınmaya ve bu şekilde yanmaya müsait maddeler veya atıklar.
4.3	Suyla temas halinde parlayıcı gazlar bırakan maddeler veya atıklar. Suyla temas durumunda kendiliğinden parlayan veya tehlikeli sayılacak miktarlarda parlayıcı gazlar bırakan maddeler veya atıklar.
5.1	Oksitleyici Kendilerinin yanıcı olup olmamasına bakılmaksızın, oksijen verme yoluyla diğer maddelerin yanmasına neden olan veya katkıda bulunan madde veya atıklar.
5.2	Organik Peroksitler Çift değerlikli 0-0 yapısına sahip organik maddeler veya atıklar kendi kendine hızlanan egzotermik bozunmaya uğrayabilecek olan ısıtılma açısından dengesiz maddelerdir.
6.1	Zehirli (Akut) Yutulması, solunması veya deriyle temas etmesi durumunda ölüme, ciddi şekilde yaralanmaya veya insan sağlığının zarar görmesine neden olabilecek maddeler veya atıklar.

- 6.2 Enfeksiyöz maddeler
İnsanlarda veya hayvanlarda hastalıklara yol açtığı bilinen veya şüphelenilen zararlı mikro organizmaları veya bunların toksinlerini içeren maddeler veya atıklar.
- H
- 8 Koroziif maddeler
Canlı dokuyla teması halinde kimyasal olarak dokuya ciddi zararlar verebilen veya sızıntı halinde diğer mallara ya da ulaştırma araçlarına zarar verebilen hatta tümüyle tahrip edebilen veya başka türden tehlikeler yaratabilen maddeler veya atıklar.
- 9 Hava veya suyla temas halinde toksik gaz bırakılması
Hava veya su ile temas halinde tehlikeli sayılacak miktarda toksik gazlar bırakabilecek maddeler veya atıklar.
- H
- 9 Toksik (gecikmiş veya kronik)
Yutuldukları, solundukları ya da deriden içeri girdikleri takdirde kanserojen etkiler de dâhil olmak üzere gecikmiş veya kronik etkilere yol açabilen maddeler veya atıklar.
- H
- 9 Ekotoksik
Serbest halde bulunmaları durumunda, biyoakümüilyasyon yoluyla çevre üzerinde ani veya gecikmeli olarak olumsuz etkiler yaratan veya yaratabilecek olan ve/veya biyotik sistemlerde toksik etkiler yaratan veya yaratması muhtemel olan maddeler veya atıklar.
- H
- 9 Bertaraf edilmelerinden sonra herhangi bir yoldan, yukarıda sıralanan özelliklerden herhangi birine sahip bir diğer maddenin (örneğin özütlenme sıvısı) oluşumuna neden olan maddeler.

Deneyler

Belirli türden atıkların yarattığı potansiyel tehlikeler henüz tam olarak belirlenememiştir, bu tehlikeleri nicel olarak tanımlayacak deneyler mevcut değildir. Bu atıkların insan ve/veya çevre üzerinde yarattıkları potansiyel tehlikeleri tanımlayacak yöntemlerin geliştirilebilmesi için yeni araştırmalar yapılması gerekmektedir. Standart deneyler ancak saf maddeler ve malzemeler için geliştirilmiştir. Ek I'de sıralanan maddelerin işbu Ek'te belirtilen özelliklerden herhangi birine sahip olup olmadığını tespit etmek üzere pek çok ülkede ulusal deneyler geliştirilmiştir.

EK IV

Bertaraf İşlemleri

A. Kaynak Geri Kazanımına, Yeniden İşlemeye, Arazi Islahına, Doğrudan Tekrar Kullanıma veya Alternatif Kullanımlara Olanak Vermeyen İşlemler

A Bölümü uygulamada karşılaşılan tüm bertaraf işlemlerini kapsamaktadır.

DD1

Toprağın altında veya üstünde depolama (Ör. arazide depolama, vb.)

DD2

Arazi işleme (Ör. Sıvı veya çamur atıkların toprakta biyolojik bozulmaya uğraması, vb.)

DD3

Derine enjeksiyon (pompanabilir atıkların kuyulara, tuz kayaçlarına veya doğal olarak bulunan boşluklara enjeksiyonu, vb.)

DD4

Yüzey doldurma (Ör. Sıvı ya da çamur atıkların kovuklara, havuzlara ve lagünlere doldurulması)

- DD5 Özel işlemli arazi depolaması (Ör. üzeri kapatılmış ve hem birbirleriyle hem de çevreyle teması kesilmiş beton hücrelere yerleştirme)
- DD6 Denizler ve okyanuslar dışında bir su kütesine bırakma
- DD7 Deniz dibine gömme de dâhil, denizlere ve okyanuslara bırakma
- DD8 Bu ekte yer almayan ve A Bölümündeki işlemlerden herhangi biri yoluyla atılan nihai bileşiklerin veya karışımların oluşmasına neden olan biyolojik işlemler
- DD9 Bu ekte yer almayan ve A Bölümündeki işlemlerden herhangi biri yoluyla atılan nihai bileşiklerin oluşmasına neden olan fiziko-kimyasal işlemler (Ör. buharlaştırma, kurutma, kalsinasyon, nötrleştirme, çöktürme vb.)
- DD10 Arazide yakma
- DD11 Denizde yakma
- DD12 Nihai depolama (Ör. bir madende konteyner içine yerleştirme vb.)
- DD13 A Bölümünde belirtilen işlemlerden herhangi birine tabi tutulmadan önce harmanlama veya karıştırma
- DD14 A Bölümünde belirtilen işlemlere tabi tutulmak üzere yeniden ambalajlama
- DD15 A Bölümünde belirtilen işlemlerden herhangi birine tabi tutulmak üzere depolama

B. Kaynak Geri Kazanımına, Yeniden İşlemeye, Arazi Islahına, Doğrudan Tekrar Kullanıma veya Alternatif Kullanımlara Olanak Veren İşlemler

- B Bölümü tehlikeli oldukları düşünülen veya yasal olarak tehlikeli sıfatıyla tanımlanan ve aksi takdirde A Bölümünde belirtilen işlemlere tabi tutulabilecek olan maddelere uygulanacak tüm işlemleri kapsamaktadır.
- RR1 Yakıt olarak kullanma (doğrudan yakma dışında) veya enerji üretimi için diğer şekillerde yararlanma
- RR2 Solvent (çözücü) ıslahı/geri kazanımı
- RR3 Solvent olarak kullanılmayan organik maddelerin ıslahı/yeniden işlenmesi
- RR4 Metallerin ve metal bileşiklerinin ıslahı/yeniden işlenmesi
- RR5 Diğer anorganik maddelerin ıslahı/yeniden işlenmesi
- RR6 Asitlerin veya bazların geri kazanımı
- RR7 Kirliliğin azaltılması için kullanılan parçaların geri kazanımı
- RR8 Katalizörlerin parçalarının geri kazanımı
- RR9 Kullanılmış yağların yeniden rafine edilmesi veya önceden kullanılmış yağların diğer kullanımları

- RR10 Ekolojik iyileştirme veya tarımcılık yararına sonuç verecek arazi ıslahı
- RR11 R1-R10 arasındaki işlemlerden elde edilecek artık maddelerin kullanımı
- RR12 Atıkların R1-R11 arasındaki işlemlerden herhangi birine tabi tutulmak üzere değişimi
- RR13 Maddelerin B Bölümünde belirtilen işlemlerden herhangi birine tabi tutulmak üzere biriktirilmesi

EK V-A

Bildirimde Sağlanacak Bilgiler

1. Atık ihraç nedeni
2. Atık ihracatçısı ⁽¹⁾
3. Atığın üreticisi veya üreticileri ve üretim yeri ⁽¹⁾
4. Atığı bertaraf eden ve fiili bertaraf yeri ⁽¹⁾
5. Eğer biliniyorsa atığın taşıyıcıları veya acentaları ⁽¹⁾
6. Atığın ihraç edildiği ülke Yetkili makam ⁽²⁾
7. Atığın geçeceği tahmin edilen transit ülkeler Yetkili makam ⁽²⁾
8. Atığın ithal edildiği ülke Yetkili makam ⁽²⁾
9. Genel veya tek bildirim
10. Sevkiyat(lar)ın tahmini tarih(ler)i ve atığın ihraç süresi ve önerilen güzergah (giriş ve çıkış noktaları da dâhil) ⁽³⁾
11. Öngörülen nakliye aracı (karayolu, demiryolu, hava, deniz, iç sular)
12. Sigortaya ilişkin bilgi ⁽⁴⁾
13. Y numarası ve BM numarası da dâhil olmak üzere atığın cinsi ve fiziksel tanımı, kompozisyonu ⁽⁵⁾ ve kaza durumunda acil hükümler de dâhil olmak üzere özel taşıma şartları
14. Öngörülen paketleme biçimi (örneğin açık, fıçıda, tanker)
15. Ağırlık/hacim olarak tahmini miktar ⁽⁶⁾
16. Atığın üretildiği proses ⁽⁷⁾
17. Ek I'de belirtilen atıklar için sınıflamalar Ek III'den: Tehlikeli özellik, H numarası, BM numarası
18. Ek IV uyarınca bertaraf yöntemi
19. Üreticinin ve ihracatçının, bilgilerinin doğruluğuna dair beyanı
20. İhracatçı veya üretici tarafından bertaraf ediciye aktarılan ve atıkların, ithalatçı ülkenin kanun ve mevzuatına göre çevreyle tutarlı bir şekilde yönetilmeyeceğine inanması için hiç bir neden olmadığı yolunda bertaraf edicinin görüşünü destekler bilgi (tesisin teknik tanımı da dâhil)
21. İhracatçı ve bertaraf edici arasındaki sözleşmeye ilişkin bilgiler

NOTLAR

- 1) Tam ad ve adres, telefon, teleks veya telefaks numarası ile temasa geçilecek şahsın adı, telefon, teleks veya telefon numarası.
- 2) Tam ad ve adres, telefon, teleks veya telefaks numarası.
- 3) Birden fazla sevkiyatı içeren genel bildirimlerde, her bir sevkiyat tarihi veya bu bilinmiyorsa, tahmini sevkiyat sıklığı belirtilecektir.
- 4) İlgili sigorta şartlarına ve bunların ihracatçı, taşıyıcı ve bertaraf edici tarafından nasıl karşılandığına ilişkin bilgiler.
- 5) Zehirlilik ve taşıma ve önerilen bertaraf metoduna ilişkin olarak atığın içerdiği diğer tehlikeler açısından en tehlikeli elemanların mahiyeti ve konsantrasyonu.
- 6) Birden fazla sevkiyatı içeren genel bildirimde, toplam tahmini miktarla her bir sevkiyatın tahmini miktarı belirtilecektir.
- 7) Tehlikeyi değerlendirmek ve önerilen bertaraf işleminin uygunluğunu belirleyebilmek için gerektiği ölçüde.

EK V-B

Dolaşım Belgesinde Sağlanacak Bilgiler

1. Atık ihracatçısı ⁽¹⁾
2. Atığın üreticisi veya üreticileri ve üretim yeri ⁽¹⁾
3. Atığın bertaraf eden ve fiili bertaraf yeri ⁽¹⁾
4. Atık taşıyıcısı veya taşıyıcıları ⁽¹⁾ veya acenta ya da acentaları
5. Genel veya tek bildirimin konusu
6. Sınırlarötesi taşınımın başlama tarihi ve atıktan sorumlu her şahsın alındı imzası ve tarih(ler)
7. Ulaşım aracı (karayolu, demiryolu, deniz, hava, iç sular) ihracatçı ve ithalatçı ülke ile transit ülke ve tespit edilmiş ise, giriş ve çıkış noktaları da dâhil
8. Atığın genel tanımı (fiziksel durumu, ilgili BM sevkiyat ismi ve sınıfı, BM numarası, Y numarası veya H numarası)
9. Kaza durumunda acil hükümler de dâhil olmak üzere özel taşıma şartları
10. Paketleme tipi ve numarası
11. Ağırlık/hacim cinsinden miktar
12. Üreticinin veya ihracatçının bilgilerin doğruluğuna dair beyanı
13. Üreticinin veya ihracatçının, Taraf olan ilgili Devletler'in yetkili makamlarınca herhangi bir itiraz yapılmadığına dair beyanı
14. Bertaraf edicinin atıkları tespit edilmiş bertaraf tesisinde teslim almış olduğuna dair teyidi ve bertaraf yönteminin ve yaklaşık bertaraf tarihinin belirtilmesi.

NOTLAR

Dolaşım belgesinde gerekli bilgiler, mümkün olduğu durumlarda, nakliyat kuralları kapsamında gerekli olan bilgilerle birlikte tek bir belgede temin edilecektir. Bunun mümkün olmadığı durumlarda ise, dolaşım belgesindeki bilgiler, nakliyat kuralları kapsamında gerekli olanların aynısı olmayacak, bunları tamamlayıcı mahiyette olacaktır. Dolaşım belgesinde, bilgilerin kim tarafından temin edileceğine ve formların kim tarafından doldurulacağına dair talimatlar olacaktır.

1) Tam ad ve adres, telefon, teleks veya telefaks numarası ile acil durumlarda temasa geçilecek şahsın ismi, adresi, telefon, teleks veya telefaks numarası.

EK VI

Tahkim

Madde 1 - Sözleşme'nin 20. maddesinde atıfta bulunulan anlaşmada aksi bir hüküm bulunmadıkça, tahkim işlemleri aşağıdaki 2 ila 10. maddelere göre yürütülecektir.

Madde 2 - Davacı taraf, tarafların ihtilafı 20. maddenin 2. veya 3. Fıkrası uyarınca tahkime götürme kararı aldıklarını Sekreteryaya'ya bildirecek ve Sözleşme'nin, ihtilafa konu maddelerinin yorumunu veya uygulamasını verecektir. Sekreteryaya almış olduğu bu bilgileri tüm Taraflar'a iletilecektir.

Madde 3 - Tahkim heyeti üç üyeden oluşacaktır. İhtilaf içindeki Taraflar'dan her biri bir hakem tayin edecek ve bu yolla tayin edilen iki hakem, ortak mutabakat ile üçüncü bir hakem seçeceklerdir. Tahkim heyetine bu üçüncü hakem başkanlık edecektir. Bu şahıs, ihtilaf içinde taraflardan birinin tabiyetinde olmayacak, ikametgahı bu taraflardan birinin üzerinde bulunmayacak ve taraflardan herhangi biri tarafından istihdam edilmeyeceği gibi, hangi sıfatla olursa olsun, söz konusu davayla da ilgilenmemiş olacaktır.

Madde 4 - 1. İkinci hakemin tayin edilmesini takip eden iki ay içinde tahkim heyeti başkanının belirlenmemesi halinde, Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri, taraflardan herhangi birinin isteği üzerine iki aylık ek bir süre içerisinde üçüncü hakemi belirleyecektir.

2. İhtilaf içindeki taraflardan birinin, talep tarihinden itibaren iki ay içinde bir hakem atayamaması durumunda, diğer taraf durum Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri'ne bildirebilir. Bu durumda Genel Sekreter iki aylık ek bir süre içinde tahkim heyeti başkanını seçecektir. Bu seçimden sonra tahkim heyeti başkanı, henüz hakem tayin etmemiş olan taraftan iki aylık bir süre içinde hakem tayin etmesini isteyecektir. Bu süre sonunda durumu Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri'ne bildirecek ve Genel Sekreter de iki aylık ek bir süre içinde bu atamayı yapacaktır.

Madde 5 - 1. Tahkim heyeti kararını uluslararası hukuk kurullarına ve işbu Sözleşme hükümlerine göre verecektir.

2. İşbu Ek hükümleri kapsamında kurulan tahkim heyeti kendi usul kurallarını belirleyecektir.

Madde 6 - 1. Tahkim heyetinin usule ve öze ilişkin kararları üye çoğunluğuyla alınacaktır.

2. Tahkim heyeti, gerçekleri tesbit etmek için gerekli tüm tedbirleri alabilir. Heyet taraflardan birinin isteği üzerine geçici koruma tedbirleri alınması tavsiyesinde bulunabilir.

3. İhtilaf içindeki taraflar, duruşmaların etkin bir biçimde yürütülebilmesi için gerekli tüm kolaylığı sağlayacaklardır.

4. Taraflardan birinin duruşmalara katılmaması veya kusuru, duruşmaların yapılmasına engel teşkil etmeyecektir.

Madde 7 – Tahkim heyeti dava ile doğrudan ilişkisi olan müteakıl talepleri de dinler ve karara bağlar.

Madde 8 - Tahkim heyetinin özel şartları gözönüne alarak vereceği aksi yönde kararlar dışında, tahkim heyeti üyelerinin ücretleri de dâhil olmak üzere tüm tahkim masrafları, ihtilaf içindeki taraflarca eşit olarak paylaşılacaktır.

Heyet yaptığı tüm masrafların kayıtlarını tutacak ve masraflara ilişkin kesin belgeyi taraflara iletecektir.

Madde 9 - İhtilafa konu olan husus üzerinde hukuki mahiyette bir çıkarı olan ve bu çıkarı dava kararından etkilenebilecek olan herhangi bir Taraf, tahkim heyetinin muvafakatı ile duruşmalara müdahalede bulunabilir.

Madde 10 - 1. Süre kısıtlamasının beş ayı aşmayan bir süre ile uzatılmasının gerekli bulunduğu durumlar dışında tahkim heyeti, kuruluşundan itibaren beş ay içinde kararını verecektir.

2. Tahkim heyetinin kararı, gerekçeleriyle birlikte açıklanacak ve ihtilaf içindeki taraflar için kesin ve bağlayıcı mahiyette olacaktır.

3. Taraflar arasında kararın yorumuna ve uygulanmasına ilişkin olarak çıkabilecek ihtilaflar, Taraflarca kararı veren heyete veya bu amaçla ilki ile aynı şekilde kurulacak başka bir heyete götürülebilir.

KAYNAKÇA

A. KİTAPLAR

Akıncı, M.: *Türk Çevre Hukuku*, İzmit 1996.

Bozkurt, E.: *Türkiye'nin Uluslararası Hukuk Mevzuatı*, Ankara 1992.

Brown, R. L.: *Dünyanın Durumu 1996*, Ankara 1997.

Büyüktaşkın, Ş.: *Dünya Ticaret Sistemi*, Ankara 1997.

Cantürk, B.: *Çevre Kanunu ile İlgili Mevzuat*, İstanbul 1996.

Capra, F.: (Çev. Armağan, M.): *Batı Düşüncesinde Dönüm Noktası*, İstanbul 1989.

Curi, K. - Ekinci, E. - Kocasoy, G.: *Ulusal Çevre Eylem Planı: Katı Atıkların Ve Tıbbi Atıkların Yönetimi*, DPT Yayını, Şubat 1998, Ankara.

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı: *Asbest*, Ankara 1999.

Çevre Bakanlığı, *Çevre Bakanlığı Mevzuatı*, 3 Cilt, Ankara 1995.

Çevre Bakanlığı: *Çevre ile İlgili Türk Standartları ve Mevzuat Rehberi*, Ankara 1996.

Demirer, M. A.: *Ekopolitika*, İstanbul 1992.

Devlet İstatistik Enstitüsü: *2001 Yılına Ait Belediye Katı Atık İstatistikleri Anketinin Geçici Sonuçları*, Mayıs 2003.

Devlet Planlama Teşkilatı: *Türkiye-Avrupa Topluluğu Ortaklık Konseyi Kararları 1964-2000*, C. I, Ankara 2001, <http://ekutup.dpt.gov.tr/ab/okk1.pdf>.

Devlet Planlama Teşkilatı: *Türkiye Ulusal Çevre Stratejisi ve Eylem Planı*, UÇEP, Ankara 1998,.

Dış Ticaret Müsteşarlığı: *Ticaret ve Çevre Üst Düzey Toplantısı*, Ankara 2005,
http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/ANL/CokTaraflıAnlasmaDb/kitapcik_metni.doc.

Erdin, E.: *Çevre Bilimleri ve Teknolojisi Terimler Sözlüğü*, İzmir 1996.

Giray, A. Ü.: *Türkiye Ulusal Sağlık Programı Avrupa Birliği Müktesebatının Üstlenilmesi*, Ankara 2001.

Görkem A.: *Türkiye’de ve Dünyada Gemi Söküm: Ekonomi ve Çevreye Etkisi*, Ankara 2001.

Güler, Ç. - Çobanoğlu, Z.: *Sağlık Açısından Çöp*, Ankara 1996.

Gürdoğan, E.: *Kirlenmenin Boyutları*, B. 2, İstanbul 1993.

Gürpınar, E.: *Çevre Sorunları*, İstanbul 1990.

Günuğur, H.: *Avrupa Topluluğu Hukuku*, Ankara 1993.

Hamamcı, C.: *Çevrenin Uluslararası Boyutları*, Ankara 1992.

ILO: *Safety and Health in Shipbreaking*, Geneva 2004.

Kaboğlu, İ.: *Çevre Hakkı*, Ankara 1996.

Kaplan, A.: *Küresel Çevre Sorunları ve Politikaları*, Ankara 1997.

Karaman, Z. T.: *Çevre Yönetimi ve Politikası*, İzmir 1998.

Kaya, T.: *Türkiye’de Atık Yönetimi ve Finansmanı*, İstanbul 2006.

Keleş, R. - Hamamcı, C.: *Çevrebilim*, B. 2, Ankara 1997.

Kruger, J.: “The Basel Convention and the international trade in hazardous wastes”,
in O. Stokke (ed.), *Yearbook of International Cooperation on Environment and Development 2001/2002*, London: Earthscan Publications, 2001.

Kummer, K.: *International Management of Hazardous Wastes – The Basel Convention and Related Regal Rules*, 2nd ed., New York: Oxford University Press, 2005.

Kuzu, B.: *Sağlıklı ve Dengeli Bir Çevrede Yaşama Hakkı*, İstanbul 1997.

Künar, A.: *Neden, Nükleer Santrallara Hayır?*, 2006,
<http://www.sinopbizim.org/kampanya/yazi03.pdf>.

LaGrega, M. D. – Buckingham, P. L. - Evans, J. C.: *Hazardous Waste Management and Environmental Resources Management*, 2. ed., Singapore: Mc Graw Hill, 2001.

Özdek, E. Y.: *Çevre Hakkı*, TODAİE Y., Ankara 1993.

Pazarcı, H.: *Avrupa Topluluğu'nda ve Türkiye'de Çevre Mevzuatı*, Ankara 1989.

Pazarcı, H.: *Uluslararası Hukuk Dersleri*, K. 1, Ankara 1985.

Pazarcı, H.: *Uluslararası Hukuk Dersleri*, K. 2, Ankara 1989.

Secretariat of the Basel Convention: *Basel Convention Technical Guidelines on Incineration on Land*, 2nd. ed., Châtelaine 2002,
<http://basel.int/meetings/sbc/workdoc/old%20docs/tech-d10.pdf>.

Secretariat of the Basel Convention: *Basel Convention Technical Guidelines on Physico-Chemical Treatment/Biological Treatment*, 2nd. ed., November 2002,
<http://basel.int/meetings/sbc/workdoc/old%20docs/tech-d8d9.pdf>.

Secretariat for the Basel Convention: *Minimizing Hazardous Wastes: A Simplified Guide to the Basel Convention*, 2nd. ed., Châtelaine-Switzerland 2005,
<http://basel.int/pub/simp-guide.pdf>.

Secretariat of the Basel Convention: *Technical guidelines for the environmentally sound management of the full and partial dismantling of ships*, Châtelaine 2003, <http://basel.int/meetings/sbc/workdoc/techgships-e.pdf>.

Secretariat of the Basel Convention: *Technical Guidelines on Specially Engineered Landfill (D5)*, 2nd. ed., Châtelaine 2002, <http://basel.int/meetings/sbc/workdoc/old%20docs/tech-d5.pdf>.

Secretariat of the Basel Convention: *Technical guidelines on the environmentally sound management of biomedical and healthcare wastes*, Châtelaine 2003, <http://basel.int/pub/techguid/tech-biomedical.pdf>.

Tekeli, İ. - Ortaylı, İ., *Türkiye’de Belediyeciliğin Evrimi-1*, Türk İdareciler Derneği Yayını, Ankara 1978.

Topçuoğlu, M.: *Çevre Hakkı ve Yargı*, Ankara 1998.

Turgut, N.: *Çevre Hukuku*, Ankara 2001.

Türkiye Çevre Vakfı: *Avrupa Birliği’nde ve Türkiye’de Çevre Mevzuatı*, Ankara 2001.

Yaşamış, F. D.: *Çevre Yönetiminin Temel Araçları*, Ankara 1995.

Yerel Yönetimler Araştırma ve Eğitim Merkezi: *Çöp Hizmetleri Yönetimi*, Ankara 2001.

Zanbak, C. – Ekinci, E. –Erdem, A. - Barlas, H. – Ünlü, H.: *Dış Ticarete Çevre Koruma Kaynaklı Tarife Dışı Teknik Engeller ve Türk Sanayii İçin Eylem Planı*, İstanbul 1998.

Zanbak C. - Tugal, I. B.: *Ulusal Çevre Eylem Planı: Tehlikeli Atıkların Yönetimi*, Ankara 1997.

B) YAYINLANMAMIŞ DOKTORA TEZLERİ

Palabıyık, H.: *Belediyelerde Kentsel Katı Atık Yönetimi: İzmir Büyükşehir Belediyesi Örneği*, Doktora Tezi, DEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2001.

Yılmaz, Ö.: *Hazardous Waste Inventory of Turkey*, Haziran 2006 (yayınlanmamış doktora tezi), (Çevrimiçi) <http://etd.lib.metu.edu.tr/upload/12607041/index.pdf>.

C) RAPORLAR

Arat, G. - Türkeş, M. - Saner, E.: “Uluslararası Sözleşmeler Ön Rapor”, http://www.tubitak.gov.tr/tubitak_content_files/vizyon2023/csk/EK-8.pdf.

Çevre Bakanlığı: *Türkiye Gündem 21 - Taslak Rapor*, Ankara 1996.

Deniz Ticaret Odası: *1999 Yılı Türk Denizcilik Sektörü Raporu*, İstanbul 2000.

Devlet Planlama Teşkilatı: *Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013) Çevre Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, <http://ekutup.dpt.gov.tr/cevre/oik688.pdf>.

Dış Ticaret Müsteşarlığı: *Dış Ticaret Müsteşarlığı 2006 Yılı Faaliyet Raporu*, http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/DTM_2006_FAALİYET_RAPORU.pdf

Gemi Sökümü Sanayicileri Derneği: *Gemi Sökümü Raporu*, 2001.

Greenpeace: *Aliğa Gemi Söküm Tesisleri'ndeki Çevre, Sağlık ve Çalışma Koşulları Hakkında Greenpeace Raporu*, İzmir, Ocak 2002.

İklim Değişikliği Koordinasyon Kurulu: *Sanayi, Bina, Atık Yönetimi Ve Hizmet Sektörlerinde Sera Gazı Azaltımı Çalışma Grubu Raporu*, Ankara 2005, <http://www.iklim.cevreorman.gov.tr/raporlar/Sanayi.pdf>.

İzmir Barosu,: *Aliğa Gemisöküm Tesisleri Hakkında Çevre Komisyonu Raporu*, İzmir 1993.

Köse, H. Ö. – Ayaz, S. – Köroğlu, B.: *Türkiye'de Atık Yönetimi Ulusal Düzenlemeler ve Uygulama Sonuçlarının Değerlendirilmesi Performans Denetimi Raporu*, T.C. Sayıştay Başkanlığı, Ankara, Ocak 2007, http://www.sayistay.gov.tr/rapor/perdenrap/2007/2007-1AtikYonetimi/2007-Atik_Yonetimi_Raporu.pdf.

Ksentini, F. Z. (Çev. İnsan Hakları Geliştirme Merkezi): *İnsan Hakları ve Çevre*,

<http://www.stgm.org.tr/docs/1207304827Insan%20Haklari%20ve%20Cevre%20Raporu-Ksentini.pdf>.

Sayıştay Başkanlığı: *Türkiye’de Atık Yönetimi Ulusal Düzenlemeler ve Uygulama Sonuçlarının Değerlendirilmesi Performans Denetimi Raporu*, Ankara 2007, http://www.sayistay.gov.tr/rapor/perdenrap/2007/2007-1AtikYonetimi/2007-Atik_Yonetimi_Raporu.pdf.

TMMOB: *Aliağa Gemi Söküm Tesisleri İnceleme Raporu*, İzmir 1995.

Zanbak, C. – Tugal, I. B.: *Ulusal Çevre Eylem Planı: Tehlikeli Atıkların Yönetimi*, Mayıs 1997, <http://ekutup.dpt.gov.tr/cevre/eylempla/zanbakc.pdf>.

D) MAKALELER

Acara, A.: “Türkiye’nin Kalıcı Organik Kirletici Maddelere (POP’ler) İlişkin Stockholm Sözleşmesi İçin Taslak Ulusal Uygulama Planı”, http://www.cevreorman.gov.tr/belgeler3/nip_plan.doc.

Alkan, U. – Cindoruk, S. – Odaman, Y.: “Bursa İli’nde Tıbbi Atıkların Kontrolü”, <http://www.ekolojidergisi.com.tr/resimler/33-3.pdf>.

Arıkan, Y.: “İklim Değişikliği Görüşmelerinde Sivil Toplum Kuruluşları”, http://www.rec.org.tr/files/iklim/yayinlar/Iklim_Degisikligi_STK.pdf.

Aydemir, S.: “Tıbbi Atıklar”, <http://bsm.gov.tr/bugep/docs/tibbiatik.pdf>.

Baykal, H.: “Gelecekte çevre sorunları için çözüm önerilerine bir bakış!!!”, <http://www.gauvision.org/vision/issue3/hulya.htm>.

Cindil, B.: “Çevre ve Atıklar İle Katı Atık Tanımı ve Türleri”, <http://www.cindil.net/tanimt.html>.

Çamur, D. - Songül A.: “Çevreye İlişkin Önemli Toplantı ve Belgeler”, *TSK Koruyucu Hekimlik Bülteni*, 2007, C. 6, S. 4, http://www.korhek.org/khb/khb_006_04-297.pdf.

Dana, G.: “International Waste Trade, Transboundary Disposal of Wastes and The Non-Governmental Organizations Working to Influence The Process”, 2003, http://www.uvm.edu/~gflomenh/ENV-NGO-PA395/homework/term/Dana-Transboundary_disposal.doc.

Dayday, N.: “Nükleer Enerjinin Uluslararası Yönleri”, http://www.tasam.org/egitim/ Necmi_Dayday.ppt.

Doğru, B.: “Atık Yönetimi İle İlgili AB Direktifleri ve Türk Mevzuatına Aktarımları”, *AB Katılım Sürecinde Yerel Yönetimler İçin Atık Yönetimi Yaklaşımları Semineri*, Ankara, 15-16 Haziran 2006, http://www.rec.org.tr/files/kapasite/Atik_Haz06/CevreOrmanBk_Dogru.pdf.

Dönmez, M. K.: “Kalıcı Organik Kirleticiler ve Stockholm POPs Sözleşmesi”, <http://www.undp.org.tr/gef/26Haziran/3-GEF-POPs.ppt>.

Durmuş, M.: “Avrupa Birliği’nin Nükleer Enerji ve Güvenlik Politikası”, <http://www.turksam.org/tr/a461.html>.

Durukan, A.: “Karadeniz’in Havası da Suyu da Kirli”, <http://2006.ozgurhaber.net/modules.php?name=News&file=article&sid=271>.

Emrealp, S.: “Yerel Gündem 21 El Kitabı”, <http://www.bursayg21.org/Img/Uploads/YG-21ElKitabi.pdf>.

Erdin, E.: “Gerikazanma Yolu İle Endüstriyel İkincil Hammaddeler”, <http://web.deu.edu.tr/erdin/pubs/doc69.htm>.

Eren, A.: “Elektronik Atık Tehlikeli ve Değerlidir”, <http://www.turcek.org.tr/files/File/Elektronik%20Atik%20Tehlikeli%20ve%20Degerlidir.doc>.

Eren, A.: “Yok Olmuyor, Sağlıksız ve Çok Pahalı: Nükleer Atık”, (Çevrimiçi) <http://www.ekolojistler.org/yok-olmuyor-saglik-siz-ve-cok-pahali-nukleer-atik-aysen-eren.html>.

Erdoğdu, S.: “Asbest Yasağı ve Türkiye”,
http://www.isguvenligi.net/index.php?option=com_content&task=view&id=96&Itemid=32.

Hamamcı, C.: “Çevre ve Hukuk”, *Fehmi Yavuz’a Armağan*, Ankara 1983, s. 249-250.

Hatipoğlu, S. – Öztürk, E. A. – Çubuk, M. K. – Çakır, Ş.: “Türkiye’de Tehlikeli Madde Taşımacılığı”, *Ulaşım ve Trafik Güvenliği Dergisi*, 2007, C. 1, S. 3, s. 11-17.

Hayran, O.: “Sağlık ve Hastalık Kavramları”, (Çevrimiçi)
http://www.sabem.saglik.gov.tr/Akademik_Metinler/goto.aspx?id=1883.

İkizoğlu, E.: “Tehlikeli Kimyasalların Kullanımı ve Dolaşıımı Hakkında AB’nin Yeni Çevre Politikaları”,
<http://www.bilesim.com.tr/tr/index.nsf?lf=/tr/leftbarfuarcilik.html&rf=http://www.bilesim.com.tr/mistportal/showmakale.nsf?xd=2033.xml>.

İstikbal, C.: “Nükleer atık taşıyan gemiler Boğaz’dan geçebilir mi?”, *Denizcilik Dergisi*, S.4, http://www.turkishpilots.org.tr/DOCUMENTS/C_ISTIKBAL_Nukleer_Madde_Tasiyan_Gemilerin_Durumu.htm.

Karaca, Y.: “Tıbbi Atıklar Hakkında Genel Bilgiler”,
www.ankaracevreorman.gov.tr/cevre/atiklar/tibbiatikgenelbilgi.doc.

Karacif, A.: “Tıbbi Atıkların nite İçinde Toplanması, Taşınması ve Geçici Depolanması”, <http://www.ankaracevreorman.gov.tr/cevre/atiklar/atiksunu1.pps>.

Kaya, M.: “Küresel Elektronik Atık (E-Atık) Pazarı 2009’da 11 Milyar Doları Geçecek”, *İşveren*, Eylül 2005,
http://www.tisk.org.tr/isveren_sayfa.asp?yazi_id=1229&id=68.

Kaya, M – Sözeri, A.: “Elektronik Atık (E-Atık) Geri Dönüşümü/Kazanımı”,
<http://www.geridonusum.org/makaleler/elektronik-atik-e-atik-geri-donusumu-kazanimi.html>.

Kazaz, N. - Özdemir, M.: “Tıbbi Atıkların Yönetimi”,
http://www.ism.gov.tr/indir/gidasb/tibbi_atik_sunu_yeni.ppt.

Kılıç, S.: “Uluslararası Çevre Hukukunun Gelişimi Üzerine Bir İnceleme”, *C. Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C. II, S. 2, s. 131-149,
<http://www.cumhuriyet.edu.tr/edergi/makale/123.pdf>.

Kocasoy, G.: “Kati Atıklar ve Tıbbi Atıkların Yönetimi”,
www.nilufer.bel.tr/kentsaglik/1_gun%5Csalon_b%5Cgunay_kocasoy.pdf.

Kürüm, Z. E.: “Tehlikeli Atıkların Kontrolü”, *Kimya Mühendisliği Dergisi*, Ekim/Kasım 2003, S. 164-165, s. 17-22, <http://kmo.change-me.net/eskiweb/dergi/1-28.pdf>.

Nemeskeri, R. L.: “AB Atık & Kaynak Yönetimi: İlgili Direktifler, Politikalar, Stratejiler”, *Yerel Yönetimler İçin Atık Yönetimi Yaklaşımları Semineri*, Ankara, 15-16 Haziran 2006,
http://www.rec.org.tr/files/kapasite/Atik_Haz06/ABAtikDirektifleri_Nemeskeri.pdf.

Nemeskeri, R L.: “Türk Mevzuatına Aktarımı Tamamlanmamış ve Belediye ile İlişkili AB Atık Direktifleri”, *Yerel Yönetimler İçin Atık Yönetimi Yaklaşımları Semineri*, Ankara, 15-16 Haziran 2006,
http://www.rec.org.tr/files/kapasite/Atik_Haz06/AktarilmamisABDirektifleri_Nemeskeri.pdf.

“Nükleer Enerji Alanında Üçüncü Şahıslara Karşı Hukukî Sorumluluğa İlişkin Paris Sözleşmesi”, <http://www.taek.gov.tr/uluslararasi/anlasmalar/paris1982.html>.

“Nükleer Enerji Hakkındaki Uluslararası Anlaşmalar”,
<http://www.nukleer.web.tr/uaea/1555/ek01.htm>.

Palabıyık, H. - Altunbaş, D.: “Kentsel Kati Atıklar ve Yönetimi”, *Çevre Sorunlarına Çağdaş Yaklaşımlar: Ekolojik, Ekonomik, Politik ve Yönetimsel Perspektifler*, C. Marin, U. Yıldırım (Ed.), İstanbul 2004.

Özkaya, I.: “Basel Sözleşmesi'nin Hukuksal İncelemesi”, <http://www.ekolojistler.org/basel-sozlesmesinin-hukuksal-incelemesi-ilgin-ozkaya-2.html>.

Özkaya, S. Y.: “Tehlikeli Atıklar ve Çevre”, *T.C. Dışişleri Bakanlığı Dergisi*, Ağustos, 2004, <http://www.mfa.gov.tr/tehlikeli-atiklar-ve-cevre.tr.mfa>.

Öztürk, M.: “Pil/Akü Kullanımı ve Atık Piller ile Akülerin Zararları”, <http://www.cevreorman.gov.tr/belgeler/piller.doc>.

Palabıyık, H.: “Kentsel Katı Atıklar ve Yönetimi”, *USAK Stratejik Gündem*, Ekim 2006, <http://www.turkishweekly.net/turkce/makale.php?id=104>.

Pazarcı, H.: “Çevre Sorunlarının Uluslararası Boyutları ve Uluslararası Hukuk”, *Fehmi Yavuz'a Armağan*, Ankara 1983, s. 201-237.

Puckett, J.: “The Basel Treaty's Ban on Hazardous Waste Exports: An Unfinished Success”, *International Environmental Reporter*, 23 INER 984-6, Aralık 2000, www.ban.org/library/ierarticle.html.

Sarıkaya, H. Z.: “AB Uyum Sürecinde Çevre Mevzuatı ve KOBİ'lere Getirdiği Yükümlülükler”, www.musiad.org.tr/img/kobisunum.ppt.

Sarptaş, H. - Dölgen, D. - Alpaslan, M.N.: “Elektronik Atıkların Yönetimi”, *Katı Atık ve Çevre*, 2004, S. 53, s. 2-10.

Giorgetta, S.: “The Right to a Healthy Environment”, *International Law and Sustainable Development – Principles and Practice*, Nico Schrijver, N. – Weiss, F. (ed.), Boston 2004.

Taşıyürek, M.: “Kimyasal Madde Tehlike Uyarı Etiketleri, İşaretleri ve MGBF'leri”, <http://www.insaatforumu.com/forum/showthread.php?t=1599>.

Taşıyürek, M.: “Malzeme Güvenlik Bilgi Formu”, *Çalışma Ortamı*, S. 47, Kasım-Aralık 1999., s. 6-7.

Tayman, E.: “Tehlikeli Atık Cenneti Türkiye”, *Tempo*, 4.10.2004, http://www.tempodergisi.com.tr/toplum_politika/06483/.

“Tehlikeli Atıklar”, *Su ve Çevre Teknolojileri*, S. 13, Mart-Nisan 2007, s. 22-49.

Toprak, Z.: “Bir Katılım Projesi Olarak Yerel Gündem 21 ve Belediyeler”, <http://www.geocities.com/yereldemokrasi/yg21.htm>.

Torunoğlu, E.: “A, B, C... Çevre ya da ‘AB ve Çevre Politikaları’”, http://www.sendika.org/yazi.php?yazi_no=3653.

Torunoğlu, E.: “Çevre Hakkı İnsan Hakkıdır”, http://www.sendika.org/yazi.php?yazi_no=1791

Türkmen, T.: “Çevre Hareketi Nereye?”, http://www.stgm.org/docs/1160466079_cevre.doc.

Uzunoglu, H.: “Çevreyi Tehdit Eden Tehlike: Atıklar”, *AR-GE Bülten*, İzmir: İzmir Ticaret Odası, Şubat 2007, http://www.izto.org.tr/NR/rdonlyres/7475BDA1-95B7-4855-B351-9ADCE4362AFE/7902/atiklar_hande.pdf.

Ünlü, H.: “Tehlikeli Atık Yönetimi”, Bursa 2004, http://www.kalder.org/genel/Bursa/cug_link/proje_tehlikeli_%20atik_%20yonetimi.ppt.

Ürkmez, T.: “Çevre Hakkı Kavramının Tarihsel Gelişimi”, <http://www.hukuki.net/hukuk/index.php?article=762>.

Vardar, E.: “Türkiye’de ve Dünya’da Gemi Söküm Sanayi ve Çevre”, <http://www.gidb.itu.edu.tr/staff/unsan/Kongre2004/33.pdf>.

Vardar, E. - Harjono, M.: “Zehirli Hurda Gemi Sökümü: Yasadışı Tehlikeli Atık Ticareti”, Greenpeace Akdeniz Ofisi, 2002, <http://www.greenpeace.org/raw/content/turkey/press/reports/greenpeace-gemisoekuemue-raporu.pdf>.

“Waste Management - Radioactive Waste and Spent Fuel Management”
<http://www-ns.iaea.org/tech-areas/waste-safety/disposable.htm>.

Yaşar, S.: “Radyoaktif Atık Oluşumu ve Türkiye’de Radyoaktif Atık Yönetimi”, *Katı Atık ve Çevre*, S. 11, Temmuz 1993.

Yıldırım, A.: “Yeni Yönetmelikler Atık Yönetim Politikamız”,
www.petder.org.tr/Yayinlar/files/doc/DrAydinYildirim.doc.

Yöntem, Z.: “AB Çevre Hukuku”, http://www.eie.gov.tr/duyurular/EV/EV_etkinlik/2006_bildiriler/OturumV/ZeynepYontem.doc.

Yöntem, Z.: “Avrupa Birliği’nde Endüstriyel Kirlilik Kontrolü ve Risk Yönetimi ile İlgili Genel Politikalar
[http://www.iso.org.tr/tr/Documents/Cevre/1%20EKOK %20ILE %20ILGILI%20AB%20POLITIKALARI.ppt](http://www.iso.org.tr/tr/Documents/Cevre/1%20EKOK%20ILE%20ILGILI%20AB%20POLITIKALARI.ppt).

Yüksel, U.: “Hastanelerde Atık Yönetimi”,
http://www.gata.edu.tr/kitap/7_bolum.son/4_ATIK_YONETIMI.son-D.pdf.

E. GAZETE HABERLERİ

Aragba-Akpore, S., “Red alert on used computers, electronic devices”, *The Guardian* (Lagos), 27 December 2005.

Benmayor, G., “4 milyon Euro’ya atık yakan tesis kurabiliyoruz, sesimizi duyuramadık”, *Hürriyet*, 21 Nisan 2006,
<http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.aspx?id=4288631&yazarid=20>.

“Britanya’da kullan, çöpünü Çin’e fırlat!”, *Radikal*, 27.01.2007.

Duvaklı, M. ve Savgı, G.: “Türkiye’nin zehir hattı”, *Zaman*, 20.04.2006,
<http://www.zaman.com.tr/webapp-tr/haber.do?haberno=277828>.

“En ‘sorunlu’ zirve”, *Radikal*, 24.8.2002,
<http://www.arkitera.com/v1/haberler/2002/08/24/zirve.htm>.

Ergün, D. B.: “Atığın yüzde 90’ı doğaya”, *Radikal*, 14.04.2006, <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=184334>.

“Fildişi'ne zehirli atıkları Hollanda göndermiş”, *Sabah*, 20.09.2006.

Gallop, J.: “Shipbreaking: The Environmental view”, *The Newport News-Times*, 2 December 2005.

“İskenderun'da kimyasal atık bulundu”, *Sabah*, 12.11.2006, <http://arsiv.sabah.com.tr/2006/11/12/gnd99.html>.

“Karadeniz kıyılarında 367 zehirli varil var”, *Hürriyet*, 11.12.2005, <http://www.gezeganimiz.com/NewsTopic.asp?KategoriAdi=At%C4%B1klar&idKategori=4>.

Savgı, G., “Çevre İçin Önemli Adım”, *Zaman*, 24.05.2001, <http://arsiv.zaman.com.tr/2001/05/24/haberler/haberlerdevam.htm>.

“Sayıştay raporu: Tehlikeli atıkları yok edemiyoruz”, *Radikal*, 25/05/2007, <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=222188>.

“Scrap Policy Not Only Immoral But Illegal” 10 Şubat 1999, Letters to the Editor, *Lloyd's List*, No.57, 191, p. 5.

“Ulla ve zehirli atığı, balıklara havale”, *Radikal*, 07.09.2007, <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=232226>.

“Zehirli variller 18 yıldır çözüm bekliyor”, *Hürriyet*, 08.12.2005, <http://www.gezeganimiz.com/NewsTopic.asp?KategoriAdi=At%C4%B1klar&idKategori=4>.

F. İNTERNET SAYFALARI

<http://basel.int>

http://bugday.org/article.php?ID=1227&action=results&poll_ident=12

<http://cevregundem.sitemynet.com/gundem/id1.htm>

<http://ekoloji17.blogcu.com/570746/>

http://fp6.ege.edu.tr/Doc/temel_terimler_sozlugu.pdf

http://muglagh.com/index.php?option=com_content&task=view&id=106

<http://politics.ankara.edu.tr/~altipar/Okuma/Viyana%20Andlasmalar%20Huku%2069.pdf>

<http://silivrininsesi.arkaoda.net/haber.php?no=000095&oturma=121d6b3f13d8d0150ed933872a4e1bc7>

http://tr.wikipedia.org/wiki/T%C4%B1bbi_at%C4%B1k

<http://untreaty.un.org/ENGLISH/bible/englishinternetbible/partI/chapterXXVII/treaty18.asp>

<http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2005/08/01/680530.asp>

[www.abgs.gov.tr/files/UlusalProgram/UlusalProgram_2003/Tr/doc/V-idari_kapasite.doc,](http://www.abgs.gov.tr/files/UlusalProgram/UlusalProgram_2003/Tr/doc/V-idari_kapasite.doc)

www.adana-cevreorman.gov.tr/site/files/TibbiAtiklarHakkindaGenelBilgiler.pdf

www.angelfire.com/scifi/nuclear220/sec444.htm

www.ankaracevreorman.gov.tr/cevre/atiklar/tibbiatikgenelbilgi.doc

www.antinukleer.org/arsiv.php?m=29

www.atikyonetimi.cevreorman.gov.tr

www.ban.org

www.basbakanlik.gov.tr/yayinlar/insanhaklari/insanhak4.htm

www.bbc.co.uk/turkish/europe/story/2007/06/070601_chemical_eu.shtml

www.bcm.org.tr/pdf/bulten/2004_06.doc

www.bianet.org/2005/05/04/60454.htm

www.bianet.org/2005/12/20/2395.htm,

www.bsm.gov.tr/bugep/docs/tehlikeliatik.pdf

www.bursabarusu.org.tr/kitaplar/bursacevrerehberi.asp

www.byegm.gov.tr/yayinlarimiz/ANADOLUNUNSESI/196/AND4.htm

www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/HABERANADOLU/HABER-ANA/2001/06/HA13X06X01.HTM#%2012

www.cankaya.gov.tr/tr_flash/KONUSMALAR/02.09.2002-272.html

www.cedgm.gov.tr

www.cekud.org

www.cep.unep.org/law/cartnut.html

www.cevre.gov.tr

www.cevrehekim.org/dizin_.aspx?THIRDMENU=Stockholm%20Konvansiyo

nu

www.cevremuhendisleri.com/forum_cevaplar.asp?procid=1129

www.cevre.org/Kitap/Avrupa%20Birligi.htm

www.cevreorman.gov.tr

www.cmo.org.tr/yeni/haber.php?id=154

www.deniz.cevreorman.gov.tr/GOREVLERIMIZ.htm

www.die.gov.tr/TURKISH/SONIST/CEVRE/190706.doc

www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/ANL/CokTaraflıAnlasmaDb/kitapcik_metni.doc

www.ebso.org.tr/tr/yonkom/cevre/20060922osmantatar.ppt

www.ekolojistler.org/ulusal-biyoguvencik-kanun-taslagi-degerlendirmesi-ekoloji-kolektifi.html

www.elegans.com.tr/arsiv/59/haber004.html

www.emo.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=52674

www.fao.org

www.fortunecity.com/victorian/goya/374/TMMOBnukleer.html

www.forumsec.org.fj/docs/wc.htm

www.gdoyahayir.org/yayinlar/yayin_02_08.htm

www.gdoyahayir.org/yayinlar/doc/BiyoguvYasaTasarisi_hukuk%20komis.doc

www.geocities.com/siyanurlealtin/yazi/kuresellesme.html

<http://www.geridonusum.org/atik-kategorileri/index.php>

www.gezeganimiz.com/riodektr.asp

www.greenpeace.org

www.greenpeaceweb.org

[www.haberci.com/haber/Banglade%FE%60in+devasa+gemi+s%F6k%FCm+te
rsaneleri.htm](http://www.haberci.com/haber/Banglade%FE%60in+devasa+gemi+s%F6k%FCm+te
rsaneleri.htm)

[www.haberci.com/haber/Eski+gemilerin+yok+olmayan+miras%FD+asbest.ht
m](http://www.haberci.com/haber/Eski+gemilerin+yok+olmayan+miras%FD+asbest.ht
m)

www.haberekspres.com.tr/2005/05/30/devam.php?id=1192

www.haberler.com/ankara-cevre-bakanligi-ndan-gemi-sokum-haberi/

www.haberx.com/n/1026973/turkiye-oecdin-en-kirlilerinden.htm

www.ibb.gov.tr

www.ikkistanbul.org/site/Scripts/prodView.asp?idproduct=387

www.ikv.org.tr/pdfs/4f3a608d.pdf

www.ilo.org

www.imo.org

www.insaatforumu.com/forum/showthread.php?t=1544

[www.ipen.org/ipepweb1/library/ipep_pdf_reports/1tur%20turkey%20kocaeli%
20pesticide%20stock%20turkish.pdf,](http://www.ipen.org/ipepweb1/library/ipep_pdf_reports/1tur%20turkey%20kocaeli%
20pesticide%20stock%20turkish.pdf)

[www.isguvenligi.net/index.php?option=com_content&task=view&id=96&Item
id=32](http://www.isguvenligi.net/index.php?option=com_content&task=view&id=96&Item
id=32)

www.iso.org.tr/tr/web/StatikSayfalar/Mecelis_Konusmalari_26-04-06.aspx

www.iyibilgi.com/haber.php?haber_id=17970

www.khgm.gov.tr/AB/AB_cevre_su.doc

www.kobi-efor.com.tr/haber_detay.asp?id=1208

www.londonconvention.org/bamako.htm

www.maxihaber.net/arsiv/arsiv_siviltoplum04.htm

www.mehmeterdur.com/page/%C3%A7evreciler_otopan_adl%C4%B1_gemiy_e_t%C3%BC.htm

www.mess.org.tr/html/haberler/htm/MESSABBultenimay2005.pdf

www.mevzuat.adalet.gov.tr

www.milliyet.com/2004/09/11/ege/axege01.html

www.msb.gov.tr/asad/default.php?page=SCH16

www.nilufer.bel.tr/kentsaglik/3_gun%5Csalon_a%5Cchasan_kucuk.pdf

www.no-burn.org/resources/summary/Turkish.pdf

www.ntvmsnbc.com/news/383637.asp

www.pic.int

www.pops.int

www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=149394

www.realage.com.tr/tr/realagehaberdetay.asp?hid=24614

www.rec.org.tr/files/kapasite/Atik_Haz06/CevreOrmanBk_Dogru.pdf

www.rec.org.tr/files/special/DunyaSurdurulebilirKalkinmaZirvesi_JohannesburgUygulamaPlani.pdf

www.recyclingistanbul.com/?sayfa=haber_detay&id=7

www.rempec.org/barcelona.html

www.ruzgarenerjisibirligi.org.tr/bilimsel/diger/TEIAS-RUZGAR-RAPOR-21MART.pdf

www.saglik.gov.tr/extras/birimler/abkd/usp/cevre/54.doc

www.savaskarsitlari.org/arsiv.asp?ArsivTipID=5&ArsivAnaID=5270

www.sayistay.gov.tr/rapor/perdenrap/2002/2002-1cevrekirliligi/denizkirmucrapor.htm

www.s-oksay.com/econet/downloads/G21.ppt

www.sosyalhaklar.org/index.php?option=com_content&task=view&id=397&Itemid=2

www.stgm.org/docs/1155295235cevrese1%20felaket.doc

www.stgm.org/docs/1160466079cevre.doc

www.taek.gov.tr/bilgi/bilgi_maddeler/gorusler.html

www.tagem.gov.tr/YAYINLAR/cartagena_protocol/cartagena%20biyoguvencilik%20protokolu.doc

www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_g.birlesim_baslangic?P4=9805&P5=B&page1=41&page2=41

www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_b_sd.birlesim_baslangic?PAGE1=1&PAGE2=1&p4=7412&p5=B

www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_b_sd.birlesim_baslangic_yazici?P4=10625&P5=B&page1=32&page2=32

www.tbmm.gov.tr/ul_kom/keipa/komisyonlar/ec/GA25_EC24_REP_05_tr.htm

www.tbmm.info/modules.php?name=news&lang=tr&uid=mehmetakifhamzacebi&start=120&list=10&PHPSESSID=312ccf45857112d990c&file=index_detay&idMNews=10827&PHPSESSID=312ccf45857112d990c

www.tisk.org.tr/yayinlar.asp?sbj=ic&id=571

www.tisk.org.tr/yayinlar.asp?sbj=ic&id=887

www.tisk.org.tr/yayinlar.asp?sbj=ic&id=2321

www.trt.net.tr/wwwtrt/hdevam.aspx?hid=153449&k=5

www.ttb.org.tr/eweb/bergama/5.html

www.tubitak.gov.tr/tubitak_content_files/vizyon2023/csk/EK-6.pdf

www.tubitak.gov.tr/tubitak_content_files/vizyon2023/csk/CSK_son_surum.pdf

www.tuketicihaklari.org.tr/index.php?option=com_content&task=view&id=174&Itemid=49

www.tumgazeteler.com/?a=727060

www.tumgazeteler.com/?a=935094

www.tusiad.org/turkish/rapor/cevre/pdf/sec7.pdf

www.tusiad.org/turkish/rapor/dto/dto.pdf

www.ufukcizgisi.org/index.php?in=30&p=860,

www.ufukcizgisi.org/index.php?in=51&p=1545

www.uclg-mewa.org/projeler.htm

www.unece.org/env/irtap/

www.unep.ch

www.unep.org

www.vrom.nl/pics/afval/kca%20turks.pdf

www.worldwatch.org/features/wwuniversity/10waystogogre

www.youthforhab.org.tr/tr/kaynaklar/icerikler/bm/bm-04.html

www.zekirdek.com/?module=news&action=view&id=11050